

T Ü R M O B

**TÜRKİYE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLER
VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLER ODALARI BİRLİĞİ**
(UNION OF CHAMBERS OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS OF TURKEY)

EKONOMİK RAPOR

2002

TÜRMOB YAYINLARI - 217
ANKARA - 2003

EKONOMİK RAPOR

2 0 0 2

TÜRMOB YAYINLARI- 217
ANKARA - 2003

Dizgi - Düzenleme

TÜRMOB
Basın Yayın Servisi

SUNUŞ

2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası Türkiye ekonomisi ciddi bir daralma yaşamıştır. Ekonominin temelleri adeta sarsıldı. Yaşanan krizin yanısıra dünya konjonktüründeki gelişmelerde, belirsizlik ortamını daha da artırdı. Yaşanan kriz sonrasında, IMF destekli yeni bir program uygulamaya konuldu. 2002 yılı başında üç yıl vadeli, yeni bir ekonomik programa dönüştürülen makro ekonomik politikalar ve yapısal reformlarla birlikte krizin ağır tahribatı yavaş yavaş giderilmeye başlandı. 2002 yılında, bir önceki yılın baz etkisiyle GSYİH ve GSMH yüzde 7,8 oranında artış gösterdi.

2003 yılının ilk bölümünde ABD'nin Irak'a müdahalesi ekonomideki beklenti ve hassasiyetleri arttırmış, ancak savaşın kısa sürmesi ile olumsuz beklentiler, kısa sürede bertaraf edilmiştir. Ekonomi dış beklentilerden kurtularak kendi iç dinamiklerine dönmüştür.

Beklentilerin olumluya dönmüş olmasına karşın temkinli bir iyimserlik yaşanmaktadır. Yurt içi talepte canlanma sınırlı düzeyde kalırken, büyüme temelde stok değişiminden ve dış talepten kaynaklandı.

2002 yılında başlayan ekonomideki iyimser gelişmeler, 2003 yılının ilk yarısında da devam etti. Yılın ilk çeyreğinde GSYİH yüzde 8,1, GSMH ise yüzde 7,4 oranında artış kaydetti. 2003 yılının ilk beş ayında sanayi üretiminde bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 6,7 oranında artış yaşandı.

Merkez Bankası'nın para politikası, gelişmelerin olumluya kanalize edilmesinde etkili olmuştur. Para tabanı artış hedefleri, 2002 ve 2003 yılı para programlarının çapısını oluşturmuştur. 2002 ve 2003 yıllarında para tabanının artış hızı, yıl sonu enflasyon hedefi ve büyüme hızı öngörüsü ile tutarlı bir şekilde belirlenmiştir. Net uluslararası rezervlerin belli alt sınırların altına inemeyeceği taahhüt edildi. Net iç varlıklar kalemi, gösterge niteliğinde bir büyüklük olarak yer aldı ve bu hedeflerin hepsi tutturuldu.

Kur politikası uluslararası piyasalardaki gelişmelerin ve dalgalı kur politikasının etkisi ile belli bir bant aralığında seyretmiş ve aşırı bir dalgalanma yaşanmamıştır.

En önemli gelişmelerden birini de enflasyon oluşturmuştur. Yıllardır yaşadığımız kronik enflasyon kırılma sürecine girmiştir.

Mali disiplinin korunması ve Merkez Bankası'nın para politikasını kararlı bir şekilde uygulaması, enflasyon oranını ve ileriye dönük enflasyonist beklentilerin aşağıya çekilmesinde etkili oldu. 2002 yılında TEFE artış hızı yüzde 30,8, TÜFE artış hızı ise yüzde 29,7'e geriledi. 2001 yılına göre TEFE'de 57,8 puan ve TÜFE'de ise 38,8 puanlık gerileme yaşandı. 2003 yılının ilk çeyreğinde gerçekleşen enflasyon maliyet yönlü ve Irak savaşı beklentileriyle oluştu. Özellikle petrol fiyatları maliyetleri yükselterek toptan eşya fiyatları artışının hızlanmasına yol açtı. Savaşın beklenenden erken sona ermesi ve maliyet baskısının azalması ile enflasyon tekrar düşüş eğilimine girmiştir. TEFE ve TÜFE 15 yıl sonra ilk kez aynı anda azalma gösterdi. 2003 yılı Ocak-Temmuz döneminde TEFE artış hızı 10,9 ve TÜFE artış hızı 11,6 olarak gerçekleşmiştir.

2001 yılında yüzde 96'larda seyreden hazine ihaleleri ortalama faiz oranları, 2002 yılı başlarında yüzde 75'lere ve yıl sonunda yüzde 50 seviyelerine gerilemiştir. Bu olumlu gelişmeler, 2003 yılı başlarında Irak savaşı belirsizliği yüzünden olumsuzla dönmüş, yüzde 59'lara kadar yükselen Hazine ihaleleri ortalama faiz oranları, Haziran ayında yüzde 46'ya ve Ağustos sonunda da yüzde 40'ların altına gerilemiştir. Faiz oranlarının gerilemesi, Hazine'nin borçlanma maliyetini düşürürken, beklentileri olumlu yönde kanalize etmiştir.

2002 yılının Ocak-Mayıs döneminde 13,7 milyar dolar olan ihracat, 2003 yılının aynı döneminde yüzde 30,1 oranında artarak, 17,8 milyar dolara ulaştı. 2003 yılının Ocak-Mayıs döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre 31,3 oranında artan ithalat ise 24,8 milyar dolara çıktı. 2003 yılının ilk beş ayında dış ticaret açığı 17,3 milyar dolara yükseldi.

Cari işlemler dengesi ise ekonomideki olumlu gelişmeleri gölgelemektedir. 2001 yılında 3,4 milyar dolar olan cari işlemler dengesindeki fazla, dış ticaret açığının ekonomik büyümeye paralel olarak genişlemesinden ötürü 2002 yılının başından itibaren azalmaya başladı. Böylece cari işlemler dengesi 2002 yılında 1,5 milyar dolar açık verdi. 2002 yılında dış ticaret açığı 8,4 milyar dolar olurken, hizmetler dengesi 7,9 milyar dolar fazla verdi. Cari işlemler dengesindeki bozulma eğilimi 2003 yılında da sürmüş ve Ocak-Mayıs döneminde 3,5 milyar dolar açık vermiştir.

Vergi sisteminin ve vergi idaresinin yeniden yapılandırılması amacıyla Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen, vergi stratejisinin önemli bir bölümü tamamlandı. Vergi idaresinin yeniden yapılandırılması konusunda ise somut bir adım atılmadı. 1 Ağustos 2002 tarihinden itibaren uygulamaya koyulan Özel Tüketim Vergisi 16 adet fon ve vergiyi kaldırdı. Böylece bir çok mal ve hizmetin vergilendirilmesinde basitlik sağlanarak, KDV’de beş olan oran sayısı üç’e indirildi. 2002 ve 2003 yılları bütçesinde sosyal güvenlik kurumlarına, bütçe öngörülerinin üzerinde yapılan transferler, bütçe dengelerini olumsuz etkilemektedir.

2002 yılında GSYİH’ya oran olarak, bütçe gelirleri ve bütçe harcamaları, yüzde 27,4 ve yüzde 41,8 oranında gerçekleşti. Bütçe açığı yüzde 14,5 ve faiz dışı fazla ise yüzde 4,3 oldu.

2003 yılı bütçe performansının ilk 7 aylık gerçekleştirmelerine baktığımızda, hedeflerden sosyal güvenlik transferleri hariç olmak üzere önemli bir sapma olmadığı görülmektedir. Ancak sağlıklı bir kamu maliyesinin oluşması için bütçe giderlerinin vergi gelirleri ile karşılanması gerekmektedir. 2003 yılı konsolide bütçesinde 145 katrilyon 949 trilyon liralık harcama bulunurken, vergi gelirleri hedefi ancak 85 katrilyon 955 trilyon lira düzeyinde bulunuyor.

Türkiye, kamu finansmanının sağlıklı tek kaynak olan vergilerle sağlayabilmesi için köklü ve kalıcı bir vergi reformu gerçekleştirmelidir.

Tüm vergi kanunları, ilgili kesimlerin katılımı ile yeni baştan yazılmalı, özellikle kayıtdışı ekonomiyle mücadelede kararlı bir tavır sergilenmelidir.

2002 Ekonomik Raporu’umuzda Türk vergi sisteminin genel bir değerlendirmesi yapılarak çözüm önerileri sunulmuştur. 2002 yılı Ekonomik Raporumuz’un Odalarımıza, üyelerimize ve ilgilenen herkese yararlı olacağını umuyoruz.

Mehmet TİMUR
Genel Başkan

İÇİNDEKİLER

I. DÜNYA EKONOMİSİ	3
I.1. Giriş	3
I.2. 2002 Yılı Gelişmeleri	4
I.2.1. Kuzey Amerika	17
I.2.2. Batı Avrupa Ülkeleri	20
I.2.3. Japonya	26
I.2.4. Asya-Pasifik Bölgesi Ülkeleri	28
I.2.5. Latin Amerika Ülkeleri	31
I.2.6. Avrupa Birliği Üyeliğine Aday Ülkeler	34
I.2.7. Bağımsız Devletler Topluluğu	37
I.2.8. Orta-Doğu Ülkeleri	39
I.2.9. Afrika Ülkeleri	41
I.2.10. Küresel Ekonomide 2003 Yılı Gelişmeleri	43
I.3. Dünya Ticareti	48
I.4. Mal (Emtia) Piyasaları	51
I.5. Ekonomik Bütünleşme Hareketleri	54
I.5.1. Avrupa Birliği	54
I.5.2. Dünya Ticaret Örgütü	61
I.6. Avrupa Birliği - Türkiye İlişkileri	64
II. TÜRKİYE'DE GENEL EKONOMİK DURUM	73
II.1. Genel Durum	73
II.2. Sosyo-Ekonomik Yapı	86
II.2.1. Nüfus	86
II.2.2. İstihdam	89

II.2.3. Sosyal Güvenlik	95
II.2.4. Gelir Dağılımı	99
II.3. Gayrisafi Milli Hasıla	112
II.4. Sektörel Gelişmeler	126
II.4.1. Tarım	126
II.4.2. Sanayi	127
II.4.2.1. Sanayi Sektörü 2003 Yılı Gelişmeleri	135
II.4.3. Enerji	138
II.4.4. Hizmetler	138
II.4.4.1. Ticaret	138
II.4.4.2. Turizm	139
II.4.4.3. Ulaştırma	139
II.5. Kamu Maliyesi	140
II.5.1. Kamu Maliyesi Alanında 2003 Yılı Gelişmeleri	160
II.5.2. İç Borçlanma	164
II.5.3. Dış Borçlar	167
II.6. Yatırımlar	169
II.7. Dış Ticaret	172
II.7.1. 2002 Yılı İhracatı	174
II.7.2. 2002 Yılı İthalatı	177
II.7.3. Dış Ticaret alanında 2003 Yılı Gelişmeleri	183
II.8. Ödemeler Dengesi	187
II.8.1. Ödemeler Dengesi Alanında 2003 Yılı Gelişmeleri	195
III. PARA VE SERMAYE PİYASASI	203
III.1. Para Politikası	203
III.2. Kur Politikası ve Döviz Piyasasındaki Gelişmeler	214

III.3. Para Piyasasındaki Gelişmeler	217
III.3.1. Emisyon Hacmi	217
III.3.2. Para Arzı	219
III.3.2.1. Dar Tanımlı Para Arzı	219
III.3.2.2. Geniş Tanımlı Para Arzı	220
III.4. Mevduat ve Yatırım Bankaları Kredileri	222
III.5. Uluslararası Rezervler	223
III.6. Sermaye Piyasası	224
III.7. Fiyat Hareketleri	228
IV. TÜRK VERGİ SİSTEMİ	241
IV.1. Genel Bir Bakış	241
IV.2. Öneriler	252
V. VERGİ İSTATİSTİK TABLOLARI	267

DÜNYA EKONOMİSİ

I. DÜNYA EKONOMİSİ

I.1. GİRİŞ

Başlıca sanayileşmiş ülkelerde, daha öncekilerle karşılaştırıldığında beklenmedik ölçüde eşzamanlı olarak ortaya çıkan ekonomik yavaşlama, alınmış olan geniş kapsamlı parasal ve mali politika önlemlerine rağmen, hafiflemiş olmakla beraber halen etkilerini sürdürmektedir. Ekonomik yavaşlama başlangıçta 2000 yılı ortalarında, .A.B.D. Merkez Bankasının (FED) sürdürülemez hızda büyüyen ekonomiyi yumuşak şekilde soğutmaya, yavaşlatmaya dönük olarak izlemeye başladığı sıkılaştırılmış para politikasına bir tepki olarak, bir yavaşlama şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu aşamada geleneksel dayanıklı tüketim mallarının ve ileri teknoloji ürünlerinin üretimi yavaşlamaya başlamıştır. Daha sonraları ekonomik durgunluğun ikinci safhası, üretim gerilemelerinin imalat sektörlerinde sona ermeye yüz tuttuğu buna karşılık ileri teknoloji sektörlerindeki daralmanın giderek derinleşmek suretiyle, hisse senedi piyasalarında ve bu sanayi kolundaki genel üretim düzeyinde önemli gerilemelere neden olduğu 2000 yılı sonlarında başlamıştır. Bu olumsuz gelişme ulusal hasıla düzeyi önemli şekilde ileri teknoloji ürünlerinin ihracatına dayalı olan Japonya'da uzun süredir önu alınamamış olan ekonomik durgunluğun daha da şiddetlenmesi sonucunu doğurmuştur.

Ekonomik yavaşlamanın etkileri Avrupa'da daha yumuşak bir biçimde hissedilmiş, 2000 yılında gerçekleşen büyüme hızı uzun dönemli büyüme trendi düzeyinden fazla farklı olmamış, dönemsel dalgalanma baskıları A.B.D.ne göre daha ılımlı olmuş, ancak ekonomik durgunluk nedeniyle daralan dünya ticaret hacmi imalat sektörlerini olumsuz biçimde etkilemiştir.

Japonya ve A.B.D.'nde, küçülmelerini halen sürdürüyor olmalarına rağmen, imalat sanayii üretim düzeylerinin artık dip noktasına geldiği ve büyümeye başlamalarının beklendiği bir zaman diliminde meydana gelen Eylül 2001 terörist saldırıları, genel ekonomik yavaşlamanın üçüncü aşamasının başlaması için bir işaret oluşturmuştur. Saldırıların ardından tüketici güveninde ve iş çevrelerinin beklentilerinde şiddetli ancak etkileri uzun sürmeyen bir kötüleşme meydana gelmiş, üretim ve arz kısıtlamaları ile güven kaybı nedeniyle ekonomik toparlanma biraz ertelenmiş, ancak terörist saldırıların ekonomik alandaki olumsuz etkileri yaklaşık üç aylık bir süre içinde tümüyle kaybolmaya yüz tutmuştur.

I.2. 2002 YILI GELİŞMELERİ

2002 yılı baharı itibariyle, 2000 yılı ortalarında başlamış olan küresel ekonomik durgunluğun artık dip noktasına gelinmiş ve Batı Avrupa dışında, 2002 yılının ikinci ve üçüncü çeyreklerinde gerçekleşen ekonomik faaliyet düzeyi beklenenin üstünde olmuştur. 2002 yılında küresel GSYİH büyümesinin yüzde 3 düzeyinde gerçekleşmiş olması beklenmektedir. Ancak ikinci ve üçüncü çeyrekteki olumlu gelişmelere rağmen daha sonraları, başta sanayileşmiş ülkelerde olmak üzere ekonomik toparlanma sürecinde bir yavaşlama gözlemlenmiştir.

Önde gelen gelişmiş ekonomilerde sanayi malları üretimindeki durgunluk devam etmiş bunun yanı sıra küresel ticaret hacmindeki büyüme yavaşlamıştır. İşsizlik hadleri yüksekliğini korumaktadır ve geleceğe yönelik ekonomik göstergelerde zayıflama gözlemlenmektedir. Hernekadar küresel sabit sermaye yatırımlarında toparlanma gözlenmekte ise de tüketim harcamalarının daha da gevşemesi durumunda, yatırım harcamalarındaki bu toparlanmanın küresel ekonomik canlanmayı yeterli ölçüde desteklemesi beklenmemektedir.

2002 yılının son çeyreğinde biraz güçlendikten sonra gelişmiş mali piyasalar 2003 yılının ilk çeyreğinde tekrar zayıflamış bu kapsamda hisse senedi piyasalarında 2000 yılındaki tavan değerlerinin yüzde 40-60'ına ulaşan düşüşler yaşanmıştır. Hem Irak harbi nedeniyle jeopolitik durumdaki hem ekonomik toparlanma sürecindeki risk ve belirsizliklerden kaynaklanan bu durum, harbin kısa süre içinde bitmesiyle tekrar düzelleme süreci içine girmiş ve hisse senedi piyasalarında önemli toparlanmalar yaşanmıştır.

TABLO I.2.1.
REEL GAYRISAFİ YURTIÇİ HASILA (GSYİH) BÜYÜMESİ
VE İŞSİZLİK DÜZEYİ

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (Önceki Yıla Göre % Değişme)				İşsizlik Oranı (% Olarak)			
	2001	2002	2003*	2004*	2001	2002	2003*	2004*
Dünya Toplam hasılası	2.3	3.0	3.2	4.1				
Gelişmiş Ekonomiler	0.9	1.8	1.9	2.9	5.9	6.4	6.6	6.5
ABD	0.3	2.4	2.2	3.6	4.8	5.8	6.2	5.9
Euro Bölgesi	1.4	0.8	1.1	2.3	8.0	8.3	8.8	8.7
Almanya	0.6	0.2	0.5	1.9	7.8	8.2	8.8	8.8
Fransa	1.8	1.2	1.2	2.4	8.6	8.8	9.1	9.1
İtalya	1.8	0.4	1.1	2.3	9.5	9.0	9.3	9.1
İspanya	2.7	2.0	2.2	3.1	10.5	11.4	11.4	10.9
Hollanda	1.2	0.3	0.6	1.8	2.0	2.3	3.4	4.3
Belçika	0.8	0.7	1.1	2.2	6.7	7.3	7.7	7.8
Avusturya	0.7	0.9	1.5	2.4	3.6	4.1	4.5	4.1
Finlandiya	0.7	1.6	2.1	2.8	9.1	9.3	9.5	9.1
Yunanistan	4.1	4.0	3.6	3.6	10.4	9.9	9.8	9.7
Portekiz	1.6	0.5	-0.3	1.8	4.1	5.1	6.8	7.0
İrlanda	5.7	5.9	3.3	4.5	3.9	4.4	5.3	5.3
Lüksemburg	1.0	0.5	1.5	4.0	2.6	2.8	3.2	3.3
Japonya	0.4	0.3	0.8	1.0	5.0	5.4	5.5	5.4
İngiltere	2.0	1.6	2.0	2.5	5.1	5.2	5.4	5.3
Kanada	1.5	3.4	2.8	3.2	7.2	7.6	7.6	6.9
Kore	3.0	6.1	5.0	5.3	3.8	3.0	3.0	3.0
Avustralya	2.7	3.8	3.0	3.7	6.7	6.3	6.0	5.7
İsveç	1.1	1.9	1.6	2.1	4.0	4.0	4.2	4.2
Danimarka	1.4	1.6	1.4	2.1	4.9	5.0	5.2	5.1
Norveç	1.4	1.6	1.5	2.0	3.6	3.9	4.2	4.0
Avrupa Birliği	1.6	1.0	1.3	2.4	7.4	7.7	8.0	8.0
Yeni Sanayileşen Asya Ülkeleri	0.8	4.6	4.1	4.5	4.1	4.1	4.0	3.9

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2003, sh. 5

Döviz piyasalarında ise artan jeopolitik kaygılar ve A.B.D. ekonomisinin yabancı sermaye girişlerine olan bağımlılığı nedeniyle Doların diğer para birimlerine karşı değer kaybı yeniden hızlanmış ve Mart 2003 ayı ortaları itibariyle, ticaret ağırlıklı bazda Dolar 2002 yılı başında yapmış olduğu tavan değere göre yüzde 14 oranında değer yitirmiş buna karşılık Euro yüzde 13, Yen ise yüzde 4 oranında değer kazanmıştır. Ancak daha sonra Irak hareketinin sona ermesiyle eğilimler tersine dönmüş ve Dolar diğer önemli para birimlerine karşı değer kazanırken hisse senedi piyasaları canlanmış ve bono getirileri yükselmiştir.

Yeni yükselen piyasalar açısından 2002 yılında finansman temini koşullarında iyileşmeler meydana gelmiş ve faiz farkları (spread) gerilemiştir. Geçmiş dönemde yaşananlar kadar derin olmasa da doğrudan yabancı yatırımların keskin bir düşüş gösterdiği Latin Amerika ülkeleri dışında, net sermaye akımları biraz toparlanmıştır. Rusya, doğu Avrupa ve Meksika gibi bazı önemli piyasalarda spread'ler keskin bir düşüş gösterirken, ülke risklerinin yüksek olduğu düşünülen Latin Amerika'daki bazı ülkelerle Türkiye için faiz farkları yüksekliğini korumuştur.

Jeopolitik belirsizlik ve riskler temel mal piyasaları üzerinde de önemli etkide bulunmuştur. 2002 yılı boyunca dikkate değer dalgalanmalar göstermiş olan petrol fiyatları, Irak'ta vuku bulacak harp beklentisi ve Venezuela'daki siyasi krizin petrol arzını olumsuz yönde etkilemiş olması nedeniyle 2002 yılı sonlarında ve 2003 yılı başlarında hızlı bir tırmanma göstermiştir. Ocak ayı başında OPEC'in

günlük petrol üretimini 1.5 milyon varil artırma kararı almasına rağmen petrol fiyatları tırmanmaya devam etmiş ve Mart ayı ortalarında varil fiyatı 34 Dolara kadar yükselmiştir. Daha sonra harbin sona ermesinin ardından petrol fiyatları önemli bir düşüş göstermişse de piyasa kırılganlığını korumaktadır. Geçmiş dönemlerdeki düzeylerine göre halen düşük seviyelerde bulunuyor olsalar da, özellikle yiyecek, içecek ve temel tarımsal ürünler olmak üzere, yakıt dışı temel mal fiyatları 2002 yılında önemli bir artış göstermişlerdir.

İçinde bulunulan koşullarda dört önemli unsurun küresel ekonomik gelişmenin seyri ve yönü konusunda özellikle etkili olacağı düşünülmektedir,⁽¹⁾

Jeopolitik ve diğer alanlardaki belirsizlikler ve bunların nasıl giderilebileceği. Hernekadar halen kayda değer ölçüde gerileme göstermiş iseler de Irak hareketi öncesi petrol ve altın fiyatları çok önemli artış göstermiştir. 2002 yılında yüksek seyreten ve önemli oynamalar gösteren petrol fiyatlarının küresel ekonomik toparlan-

(1) IMF, World Economic Outlook, Nisan 2003, S.6

mayı yavaşlatıcı bir etki doğurduğu hususu dikkate alındığında halen Irak'ta içinde bulunulan siyasi belirsizliğin ve karmaşanın ne kadar etkinlik ve süratle çözümlenebileceği, başta petrol üretimi ile ilgili olmak üzere altyapının nasıl ve ne kadar zamanda onarılabileceği, petrol üretiminin nasıl bir terminle arttırılabileceği hususlarının, küresel ekonominin yakın gelecekte göstereceği seyir üzerinde önemli etkilerde bulunabileceği sonucuna varılacaktır.

Hisse senedi piyasalarında yaşanmış olan keskin düşüşlerin ardıl etkileri, bunların tesirlerini hangi ölçüde koruyacakları. Birçok ülkede hisse senedi piyasalarında yaşanmış olan son keskin düşüşlerin tüketim talebinin büyüme haddi üzerine olan olumsuz etkilerinin, eğer borsalarda yeni düşüşler yaşanmaz ise, 2002 yılında veya 2003 yılı başlarında tepe noktasına ulaştığı düşünülmektedir. Ancak halen başta Japonya ve bazı Avrupa ülkeleri olmak üzere borsalarda yaşanmış olan krizlerin, bankaların ve sigorta şirketlerinin bilançoları üzerine olan etkilerine ilişkin belirsizlikler sürmektedir. Diğer taraftan şirketlerle ilgili olarak aşırı kapasite, şirket emeklilik sistemlerinde zorunlu şekilde yapılan hak kısıtlayıcı düzenlemeler ve yüksek borçluluk düzeyleri gelecekte oluşacak yatırım talebini derinden etkileyecek faktörler durumundadır.

Başlıca para birimi bölgelerinde uygulamaya konulmuş olan makroekonomik politikalar arasındaki kapsam ve yöntem farklılıkları. Birleşik Devletler, Kanada ve İngiltere'de küresel ekonomik durgunluğa karşı para ve maliye politikaları, Euro bölgesi ve Japonya'ya göre çok daha önemli bir biçimde gevşetilmiştir. Ancak Euro bölgesi ülkeleri ile Japonya'nın esasen ekonomik politika araçları ile oynama olanakları da hayli sınırlı bir düzeye gerilemiştir. Bu eğilimin, döviz kurlarında yaşanmış olan son gelişmelerin etkisiyle daha da güçlenmiş olarak 2003 yılında da devam etmesi beklenmektedir ki, bu durumda küresel ekonomik büyümenin A.B.D'nin ekonomik büyüme hızına olan bağımlılığı artacaktır.

Başlıca para birimlerinin değerinde meydana gelecek gelişmeler. Küresel ekonomide makroekonomik düzeyde devam etmekte olan dengesizlikler açısından olumlu bir gelişme olarak, geçen yıl içersinde Dolar diğer önde gelen para birimlerine göre kayda değer bir değer kaybına uğramıştır. Bu gelişmede jeopolitik belirsizlikler de önemli bir rol oynamıştır. Bu durum yakın gelecekte, olayların gelişmesine bağlı olarak kurların her iki istikamette de hareket edebileceği sonucunu doğurmaktadır. Bu hareketlerin seyri ise, yöneticilerin fazla manevra alanının bulunmadığı Japonya gibi ülkelerde ekonomik faaliyet hacmi ve enflasyon düzeyi üzerinde belirleyici rol oynayabilecektir.

Yukarda kısaca temas edilen hususlar ve varsayımlar altında, yavaş bir seyirde de olsa küresel ekonomik toparlanmanın, başlıca para birimi alanlarında GSYİH büyümesi bu yılın sonuna kadar olanaklı (potansiyel) büyüme hızının altında kalacak şekilde, 2003 yılı boyunca süreceği düşünülmektedir. Yılın geneli itibariyle küresel ekonomik büyümenin, geçen yıl gerçekleşenin 0.2 puan daha üstünde olacak şekilde, 2003 yılında yüzde 3.2 düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu büyümede, jeopolitik belirsizliklerde meydana gelen azalmaların, borsalarda yaşanmış ciddi kayıpların olumsuz etkilerinin hafiflemeye yüz tutmuş olmasının, halen uygulamaya konulmuş olan parasal ve maliye politikalarının ve stok yenileme faaliyetinin tekrar güçlenecek olduğu şeklindeki beklentinin özellikle etkili olacağı düşünülmektedir. Bu dönemde, parasal politikaların büyümeyi hızlandıracak şekilde kullanılması, A.B.D.nde veya diğer ülkelerde bu yılın sonuna kadar bir faiz yükseltme tutumu içersine girilmeyeceği ve Euro bölgesinde parasal politikanın biraz daha gevşetileceği düşünülmektedir.

TABLO. I.2.2.
CARİ İŞLEMLER HESABI DURUMU
(GSYİH'nın %'si Olarak)

	2001	2002	2003*	2004*
Gelişmiş Ekonomiler	-0.8	-0.8	-1.0	-0.9
ABD	-3.9	-4.8	-5.3	-5.1
Euro Bölgesi	0.3	1.1	1.1	1.1
Almanya	0.2	2.5	2.6	2.6
Fransa	1.8	2.1	2.1	1.9
İtalya	-	-0.6	-	0.3
İspanya	-2.6	-2.1	-1.8	-1.8
Hollanda	2.8	3.0	2.8	2.2
Belçika	4.0	3.8	3.0	3.4
Avusturya	-2.2	-0.6	-0.8	-1.1
Finlandiya	6.5	6.7	6.1	6.2
Yunanistan	-6.2	-6.5	-7.1	-6.8
Portekiz	-9.4	-7.9	-7.0	-6.9
İrlanda	-0.3	-0.3	-0.9	-1.1
Lüksemburg	9.3	10.4	10.0	9.8
Japonya	2.1	2.8	2.7	3.0
İngiltere	-1.7	-1.9	-2.0	-2.3
Kanada	2.8	1.5	1.6	2.0
Kore	2.0	1.3	0.3	0.5
Avustralya	-2.4	-3.9	-4.2	-3.9
İsveç	3.9	4.2	3.4	3.5
Danimarka	2.6	2.5	3.9	4.2
Norveç	15.4	13.8	14.5	11.5
Singapur	19.0	21.5	22.2	20.5
Avrupa Birliği	-0.2	0.3	0.4	0.3
Yeni Sanayileşen Asya Ülkeleri	5.8	7.0	6.2	6.1

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2003, Sh. 14

OECD tarafından Temmuz 2003'te yayınlanmış olan 'OECD Economic Outlook'ta ise, OECD bölgesinde ekonomide yukarı dönüşün, toparlanmanın ancak bu yılın sonlarından itibaren başlayabileceği görüşüne yer verilmektedir. Rapora göre OECD bölgesinde bu yıl hasıla büyümesinin 2002 yılında gerçekleşen yüzde 1 3/4 düzeyini bir parça aşarak yüzde 1.9 oranında gerçekleşmesinin beklendiği, aynı zamanda dünyada çeşitli bölgeler arasındaki büyüme hızı farklılığının artacağı belirtilmektedir.

OECD'nin raporunda içinde bulunulan genel ekonomik konjonktörde karşı karşıya bulunulan iki hususun daha önce karşılaşılan geleneksel faktörlerden farklı ve alışılmadık olduğuna temas edilerek, bu durumun ileriye ait tahminlerde bulunulmasını güçleştirdiği belirtilmektedir. Birinci husus içinde bulunulan devrevi hareketin niteliği ile ilgilidir. Halen içinde bulunulan küresel ekonomik yavaşlama daha önce bir çok kez karşı karşıya kalındığı gibi artan enflasyonist baskılar veya giderek büyüyen uluslar arası makro dengesizlikler nedeniyle parasal politikaların sıkılaştırılması sonucu ortaya çıkmamış, daha ziyade klasik aşırı yatırım faaliyetinden kaynaklanan bir devrevi hareket olarak gözükmiştir. Şirketlerdeki bilanço bozulmaları ve aşırı kapasite problemleri önceki resesyona göre daha ağır seyretmiştir. Diğer husus ise Irak krizinden kaynaklanan jeopolitik belirsizliğin yarattığı etkilerle ilgilidir.

Dolayısıyla küresel ekonomide başlayacak toparlanmanın zamanlaması ve gücü: i) jeopolitik sorunların nasıl gelişeceği ve petrol fiyatlarının nasıl seyredeceği; ii) halen uygulamaya konulmuş olan önlem ve politikalara, makro ekonomik değişkenlerdeki gelişmelerin nasıl cevap vereceği; ve iii) geçmişte borsaların şişme sürecinde oluşan dengesizliklerin ve şirketlerle ilgili sorunların ne şekilde giderilebileceği hususlarına bağlı olacaktır.⁽²⁾

Aşağıdaki Tabloda başlıca para birimi bölgeleri ve OECD geneli için başlıca talep unsurlarının GSYİH büyümesine olan katkıları verilmektedir;

(2) OECD Economic Outlook, Temmuz 2003, S. 10

TABLO.I.2.3.
REEL GSYİH BÜYÜMESİNE KATKI
(Bir Önceki Dönem GSYİH'sının Yüzdesi Olarak)

	2001	2002	2003	2004
ABD				
Nihai Yurtiçi Talep	1.7	2.5	2.7	3.9
Yatırım talebi	-0.8	-0.8	0.2	1.2
Stok Yenileme	-1.4	0.7	0.3	0.3
Net İhracat	-0.2	-0.8	-0.6	-0.3
GSYİH	0.3	2.4	2.5	4.0
Japonya				
Nihai Yurtiçi Talep	1.0	0.1	0.4	0.3
Yatırım Talebi	0.2	-0.6	0.2	0.2
Stok Yenileme	0.0	-0.4	0.1	0.0
Net İhracat	-0.7	0.7	0.6	0.8
GSYİH	0.4	0.3	1.0	1.1
Euro Bölgesi				
Nihai Yurtiçi Talep	1.4	0.4	1.1	2.0
Yatırım Talebi	0.1	-0.3	-0.1	0.5
Stok Yenileme	-0.4	-0.1	0.0	0.3
Net İhracat	0.5	0.5	0.0	0.1
GSYİH	1.5	0.9	1.0	2.4
OECD				
Nihai Yurtiçi Talep	1.3	1.6	1.9	2.8
Yatırım Talebi	-0.3	-0.5	0.2	0.8
Stok Yenileme	-0.7	0.3	0.2	0.2
Net İhracat	0.3	-0.1	-0.1	0.0
GSYİH	0.8	1.8	1.9	3.0

Kaynak: OECD Economic Outlook, Temmuz 2003, S.22

Ülkeler ve bölgeler itibarıyla 2003 yılı ekonomik gelişmelerine genel hatlarıyla bakıldığında küresel ekonomik toparlanmayı, yine büyük ölçüde A.B.D. ekonomisindeki gelişmelerin sürüklemesi beklenmektedir. Vergi indirimleri ve FED'in sonuncu kez, Haziran 2003 ayında yapmış olduğu indirimle temel faiz haddini son 48 yılın en düşük düzeyi olan yüzde 1'e düşürmesi, ayrıca güven ortamındaki görece iyileşmenin büyüme hızını, 2002 yılı düzeyinin biraz altında kalması beklenmekle beraber, giderek arttırması beklenmektedir. Euro bölgesinde ise bölge içi talep halen oldukça zayıftır ve bazı üye ülkelerin Birliğin ekonomik kriterlerine (Maastricht) uymak amacıyla sıkı maliye politikası uygulama durumunda olmaları ayrıca Euro'nun değer kazanmış olması gibi nedenlerle, bölgenin 2003 yılı büyüme hızı beklentisi önemli şekilde gerilemiştir. Büyüme hızı son üç yıldır yüzde 1'in altında gerçekleşen ve birlik üyeliğinin getirdiği katı para ve maliye politikaları nedeniyle gelişmelere yeterli tepki veremeyen Almanya'nın durumu özellikle önem taşımaktadır. Halen deflasyonun sürdüğü Japonya'da yurtiçi talebin zayıflığı ekonomik büyümenin hızlanmasının önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır.

Sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik toparlanmanın zayıflığı nedeniyle yeni yükselen ekonomilerde 2003 yılı büyüme beklentileri de oldukça gerilemiştir. Asya'nın yeni yükselen ekonomilerinde, özellikle Çin'de, 2002 yılında ekonomik büyüme beklentilerin üzerinde gerçekleşmiştir, bu ülkelerde 2003 yılı büyümesinin de güçlü olacağı tahmin edilmektedir. Bununla beraber, sürmesi durumunda küresel bilgi teknolojisi sektöründeki durgunluğun ve SARS salgınının bölgenin bazı ülkelerini olumsuz yönde etkilemesi riski bulunmaktadır. Bu bölgede yerli talep oldukça güçlenmiştir bununla beraber yalnız başına ekonomik büyüme sağlayacak kadar güçlü değildir ve bölge ekonomik büyüme için hala, dünyanın geri kalan bölümüyle olan ticaretindeki çok büyük boyutlu ticaret fazlasına bağımlılığını sürdürmektedir.

2001-02 yıllarında yaşanan derin resesyonun ardından Latin Amerika'da ekonomik faaliyet hacmi canlanmaya başlamıştır. Bununla beraber aralarında Arjantin, Brezilya ve Uruguay'ın olduğu bazı ülkelerde ekonomi kırılma eğilimini korumaktadır. Yaşanan siyasi kriz Venezuela'da ekonomi üzerinde çok olumsuz bir etki meydana getirmiştir.

Orta-Doğu bölgesinde birçok ülke yükselen petrol fiyatlarından önemli istifade sağlamıştır ancak Irak ile yakın ilişkisi bulunan ülkelerde ve İsrail ile Batı Yakası ve Gazze'de süregelen bölgesel güvenlik sorunları ekonomik faaliyet hacmi üzerinde önemli olumsuz etkide bulunmaktadır.

Geçiş halinde olan ekonomilerde de 2003 yılında GSYİH büyümesi güçlü seyretmiştir. Rusya’da reformların hayata geçirilmesinde yaşanan gecikme bu ülkeye dış yatırımcıların ilgisini azaltıcı etkide bulunmuştur. Euro bölgesinden gelen talebin yetersizliğine rağmen Avrupa Birliği’ne katılımın yaklaşmış olmasının getirdiği yoğun doğrudan dış yatırımlar, merkezi ve doğu Avrupa ülkelerinin güçlü bir ekonomik büyüme sağlayabilmelerini olanaklı kılmıştır

Daha etkin makro ekonomik politikaların uygulamaya konulması, daha istikrarlı bir ortamın sağlanması, bölgesel anlaşmazlıklardan bir bölümünün çözümlenmesi ve temel mal fiyatlarındaki yükselmelerin katkısıyla, en fakir ülkeler grubu küresel ekonomik durgunluğa rağmen oldukça başarılı bir ekonomik büyüme gerçekleştirebilmişlerdir. Küresel ekonomik toparlanmaya paralel olarak bu ülkelerde GSYİH’nın, 2003 yılında büyümeye devam etmesi bekleniyorsa da olumsuz hava koşulları, HIV/AIDS salgını, süregelen iç savaşlar ve zayıf yönetimler nedeniyle Afrika’nın bazı ülkelerinde halkların açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmaları riski bulunmaktadır.

Küresel enflasyon halen çok düşük düzeyde seyretmektedir. Gelişmiş ülkelerde 2003 yılında tüketici fiyatlarının yüzde 2’nin altında, gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 6’nın altında bir yükseliş göstermesi beklenmektedir. A.B.D.’nde ve Euro bölgesinde halen varolan hasıla açığının (olanaklı hasıla ile fiili olarak gerçekleşen hasıla arasındaki negatif fark) kısa dönemde genişleyeceği ve Japonya’daki ılımlı deflasyonun süreceğini gözönünde bulunduran bazı gözlemciler deflasyon vakasının daha da yaygınlık kazanabileceği hususuna dikkat çekmektedirler.

TABLO I.2.4.
BAŞLICA GELİŞMİŞ ÜLKELERDE
MALİ DENGE VE BORÇLULUK DURUMU
(GSYİH'nın yüzdesi olarak)

	1987-96	1999	2000	2001	2002	2003*	2004*	
Başlıca Gelişmiş Ekonomiler								
Mali Denge	Fiili	- 3.8	- 1.2	- 0.3	-2.0	- 3.7	- 4.3	- 3.7
	Yapısal ⁽¹⁾	- 3.6	- 1.1	- 1.0	- 1.7	- 3.0	- 3.2	- 2.7
Hasıla Açığı ⁽²⁾		- 0.3	- 0.1	0.7	- 1.0	- 1.8	- 2.5	- 2.3
ABD								
Mali Denge	Fiili	- 4.2	0.5	1.2	- 0.7	- 3.6	- 4.6	- 3.8
	Yapısal	- 38	0.1	0.6	- 0.4	- 2.9	- 3.6	-3.1
Net Kamu Borcu ⁽³⁾		54.6	49.0	43.9	43.2	45.3	48.1	49.3
Gayrisafi Kamu Borcu		68.6	63.5	57.7	57.7	59.2	61.5	62.0
Japonya								
Mali Denge	Fiili	- 0.7	- 71	- 7.4	- 7.2	- 7.7	- 7.4	- 6.5
	Yapısal	- 1.0	- 6.1	- 7.0	- 6.5	- 6.7	- 6.4	- 5.4
Net Kamu Borcu		13.4	45.4	57.5	65.4	74.0	81.8	88.1
Gayrisafi Kamu Borcu		73.8	1211.5	135.7	144.8	154.4	162.4	168.6
Euro Bölgesi								
Mali Denge	Fiili	...	- 1.3	0.1	- 1.5	- 2.2	- 2.4	- 2.0
	Yapısal	...	- 0.9	- 1.3	- 1.6	- 1.6	- 1.1	- 0.8
Net Kamu Borcu		...	60.8	58.7	57.9	58.2	58.1	57.0
Gayrisafi Kamu Borcu		...	72.6	70.2	69.2	69.4	69.9	69.3
Almanya								
Mali Denge	Fiili	- 2.4	- 1.	1.1	- 2.8	- 3.6	- 3.6	- 2.7
	Yapısal	- 2.1	- 1.1	- 1.7	- 2.5	- 2.5	- 2.1	- 1.5
Net Kamu Borcu		31.2	54.9	52.8	52.2	53.8	56.3	56.9
Gayrisafi Kamu Borcu		46.4	61.2	60.2	59.5	61.2	63.7	64.2

Fransa								
Mali Denge	Fiili	- 3.6	- 1.6	- 1.3	- 1.4	- 3.1	- 3.5	- 3.0
	Yapısal	- 3.0	- 1.0	- 1.6	- 1.5	- 2.5	- 2.1	- 1.5
Net Kamu Borcu		32.6	48.8	47.5	48.2	49.4	50.9	51.8
Gayrisafi Kamu Borcu		41.6	58.5	57.2	56.8	59.1	60.6	61.6
İtalya								
Mali Denge	Fiili	- 10.0	- 1.6	- 0.6	- 2.6	- 2.3	- 2.4	- 2.3
	Yapısal	- 9.9	- 0.9	- 1.5	- 2.4	- 2.0	- 1.2	- 1.0
Net Kamu Borcu		101.5	108.4	104.5	103.7	101.0	99.8	97.4
Gayrisafi Kamu Borcu		107.3	114.6	110.4	109.5	106.7	105.4	102.9
İngiltere								
Mali Denge	Fiili	- 3.6	1.1	4.0	0.9	- 1.2	- 2.6	- 2.8
	Yapısal	- 3.5	1.1	1.7	0.9	- 0.9	- 1.8	- 1.8
Net Kamu Borcu		28.8	40.3	34.4	33.1	33.3	33.1	34.6
Gayrisafi Kamu Borcu		43.0	44.9	41.8	38.8	38.5	39.0	40.6
Kanada								
Mali Denge	Fiili	- 6.1	1.7	3.1	1.8	1.4	1.4	1.4
	Yapısal	- 6.1	1.6	2.5	2.2	1.9	1.9	1.6
Net Kamu Borcu		73.1	75.6	65.4	61.2	57.1	52.7	48.7
Gayrisafi Kamu Borcu		105.1	112.6	102.1	100.9	65.0	88.7	82.9**

* Beklenen

(1) Yapısal Denge, varolan maliye politikası altında ekonominin tam istihdam durumunda elde edilecek bütçe açığını veya fazlasını ifade etmektedir.

(2) Tam istihdam durumunda elde edilecek hasıla ile fiilen üretilen hasıla arasındaki fark

(3) Net Kamu Borcu, gayrisafi borçtan sosyal sigorta sistemi tarafından tutulan varlıklar dahil genel hükümet birimlerince sahip olunan finansal varlıkların düşülmesi suretiyle bulunmaktadır.

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2003, Sh. 18

Hernekadar beklentiler küresel ekonomik toparlanmanın ancak ılımlı ölçüde hızlanmış olarak devam edeceği şeklinde ise de, gelişmeleri olumsuz yönde etkileme olasılığı bulunan bir takım ciddi risk unsurları da mevcut bulunmaktadır. IMF tarafından son yayınlanmış olan 'World Economic Outlook' raporunda bu risk unsurları aşağıdaki alt başlıklar itibarıyla sıralanmaktadır;

Irak'ın A.B.D. tarafından istilası sonrası ortaya çıkan gelişmeler, Irak'ın yeniden yapılandırılması ve bu ülkede siyasi istikrarın yeniden teessüs ettirilmesinin başlangıçta zannedildiğinden daha zor ve daha uzun süreli olacağı hususundaki endişeleri güçlendirmiştir. Petrol sanayii altyapısında savaş sırasında meydana gelen tahribatın giderilmesi ve yüksek kapasite ile petrol üretimine geçilmesi, tesislere ve boru hatlarına yapılan sabotajların da etkisiyle en azından zaman alacaktır. Dolayısıyla Irak'taki sosyal, ekonomik ve askeri sorunların uzun süre çözümlenmeden devam etmesi, petrol fiyatlarının yükselmesine, tüketicilerin ve iş aleminin güven duygusunun olumsuz etkilenmesine, menkul kıymet fiyatlarının gerilemesine ve daha yüksek risk algılamasına yol açmak suretiyle küresel ekonomik faaliyet hacmi üzerinde ciddi olumsuz etkide bulunabilir. Böyle bir gelişme halen gelişmiş ülkelerde gözlemlenen zayıf ve kırılğan toparlanmayı yavaşlatabileceği hatta tamamıyla gidebileceği gibi, başta petrol ithalatçısı olan yüksek borçlu ülkeler olmak üzere, yolaçacağı yüksek petrol fiyatları ve faiz farkları (spread) yoluyla ve aynı zamanda küresel ekonomik toparlanmadaki yavaşlamanın temel mal fiyatlarını aşağı çekici etkileriyle, yeni yükselen piyasa ekonomileri üzerinde de çok olumsuz etkilerde bulunabilir.

Japonya ve Euro bölgesi ekonomilerinin içinde bulunduğu güçsüz durum nedeniyle küresel ekonomik toparlanma yine halen A.B.D. ekonomisindeki gelişmelere bağlı bulunmaktadır ve bu durum en azından kısa vadede kaçınılmaz bir nitelik taşımaktadır. Ancak kısa vadede sağlanacak bu olumlu katkı orta vadeli riskleri daha yükseltici bir nitelik taşımaktadır. Zira A.B.D.'nin küresel ekonomiye katkısı bu ülkenin yüksek cari açık vermesine, buna karşılık Japonya, Asya'nın yeni yükselen ekonomilerinin ve bir ölçüde de Euro bölgesi ekonomilerinin önemli tutarda ticaret fazlası vermelerine bağlı olacak bu durum ise varolan küresel denge eksikliklerini daha da arttırıcı bir etki doğuracaktır. Bu dengesizliklerin düzeltme süreci ise yumuşak ve tedrici bir biçimde değil de, çok daha sancılı bir şekilde gerçekleşebilir.

Doların değerinde yakın zamana kadar meydana gelen düşme, halen bu paranın yine de aşırı değerli bir durumda bulunduğu dikkate alınırsa yukarıda verilen olasılığı arttırmıştır. .

Küresel ekonomik toparlanma alanında bir diğer risk unsurunu da gelişmiş mali piyasalarda yeniden bir düşüş dalgasının güç kazanmasıdır. Hernekadar halen borsalarda fiyat kazanç oranları geçmiş dönem ortalama değerlerine yakın (IMF Raporunun yayınlandığı tarihten buyana başlıca gelişmiş menkul kıymet borsalarında önemli yükselmeler meydana gelmiştir) ve kazanç beklentileri geride kalan dönemde yakalanan iyimser beklentilerin altına gerilemiş ise de, uzun süren bir 'aşırı değerli olma' durumundan sonra gelecek bir düşüş gerekli ve akılcı haddin ötesine ta-

şabilir. Böyle bir gelişme tüketim talebini azaltabileceği gibi başta emeklilik fonları olmak üzere, mali kurumları olumsuz etkileyecektir. Bunun yanısıra karşı karşıya kalınan şirket skandalları, şirketlerin sağladığı emeklilik maaşlarında yapılan indirimler ve düşen borsa endekslerine karşılık İngiltere’de, Avustralya’da, bazı küçük Avrupa ülkelerinde ve bir ölçüye kadar A.B.D.’nde emlak fiyatlarının çok şişkin olması bir diğer risk unsurunu oluşturmaktadır.

Aralarında Türkiye’nin de yer aldığı bazı yeni yükselen piyasa ekonomilerinin içinde bulunduğu kırılgan yapı da küresel ekonomik toparlanmanın bir parça hızlanarak devam etmesi yolunda dikkate alınması gereken bir diğer risk niteliği taşımaktadır.

Aşağıdaki bölümlerde Dünyanın başlıca ekonomik bölgeleri itibariyle 2002 yılı ile bu yılın ilk çeyreğinde ekonomi alanında meydana gelmiş olan gelişmeler ana çizgileriyle verilmektedir;

I.2.1. KUZEY AMERİKA

A.B.D. ekonomisi 2001 yılı sonlarında resesyondan çıktıktan sonra 2002 yılı ilk yarısında yakalamış olduğu ekonomik canlılığı yılın ikinci yarısında sürdürmekte zorlanmış, özellikle 2002 yılının son çeyreğinde büyüme çok zayıf gerçekleşmiştir. 2002 yılının ilk yarısında özellikle ipotek yoluyla borçlanma, otomobil satış teşvikleri ve vergi indirimi olmak üzere bir çok faktör tüketim talebini canlı tutmak suretiyle ekonomik büyümeye önemli katkıda bulunmuştu. Ancak işgücü piyasasının zayıflaması -yılın son çeyreğinde işsizlik haddi yüzde 6’ya yükselmiştir- hisse senedi fiyatlarındaki gerileme ve oynaklık tüketim talebinin yılın son çeyreğinde keskin bir düşüş göstermesine yol açmış diğer taraftan zayıf talep aşırı atıl kapasite ve kredi spread’lerinin yüksekliği yatırım talebini ciddi şekilde geriletmiştir. Ayrıca diğer ekonomik bölgelerdeki ekonomik büyümenin zayıflığı ve Doların o dönemdeki güçlü konumu, A.B.D. net ihracatını olumsuz yönde etkileyerek büyümeyi yavaşlatan bir diğer önemli unsur olmuştur.

2003 yılı başları itibariyle verimlilik artışı gibi bazı değişkenler ekonominin orta vadede görünümünün güçlü gözükmesi olanağı yaratıyorsa da, özellikle jeopolitik durumdaki belirsizliğin yatırım talebi üzerindeki olumsuz etkisi nedeniyle, ekonomik toparlanmanın ancak tedrici bir şekilde hız kazanacağı beklenilmektedir. Hanehalkı tüketim harcamalarının ekonomik büyümeye olan katkısını geçmişteki ölçüde sürdürmesi olasılığı düşük bulunmaktadır. Hanehalklarının borçlarının, onların harcanabilir gelirlerinin üstünde olması durumu sürmektedir. Borsadaki kayıpları bir ölçüde telafi eden konut değeri artışları büyük ölçüde durmuştur ve ipotek yoluyla borçlanmanın tüketim talebi üzerindeki canlandırıcı etkisi artık önemini yitirmiştir.

Sermaye malı harcamaları da pek güven verici gözükmemektedir. Jeopolitik duruma ilişkin belirsizlikler, yatırımcı güven eksikliği, yüksek şirket borçluluk düzeyleri yatırım talebi canlanmasının yavaş bir süreç göstereceği izlenimi vermektedir. FED'in faiz hadlerini 2002 yılında yüzde 1 1/4'e –Haziran ayında da son 47 yılın en düşük düzeyi olan yüzde 1'e düşürmüştür – kabul edilen ikinci vergi indirim paketinin ekonomik büyümeyi yılın ikinci yarısında desteklemesi ancak yine de yılın tamamı itibarıyla büyümenin yüzde 2.2'de kalması beklenmektedir.⁽³⁾ (Aşağıda verilen Tablodan görülebileceği gibi OECD, A.B.D. 2003 yılı büyümesinin yüzde 2.4 oranında gerçekleşeceği tahmininde bulunmaktadır)

TABLO.I.2.5.
ABD: TALEP, HASILA VE ENFLASYON

	Milyar\$	Bir önceki yıla göre % Değişme				
	1999	2000	2001	2002	2003*	2004*
Özel Tüketim	6 246.5	4.3	2.5	3.1	2.3	3.6
Kamu Tüketimi	1 336.3	2.8	3.7	4.4	5.3	2.0
Gayrisafi Sabit Sermaye Yat.	1 881.9	5.5	-2.6	-1.8	1.4	5.9
Nihai Yurtiçi Talep	9 464.7	4.3	1.6	2.4	2.6	3.88
Stok Yenileme	59.5	0.0	-1.4	0.7	0.3	0.3
Toplam Yurtiçi Talep	9 524.3	4.4	0.4	3.0	2.8	4.0
Mal ve Hizmet İhracatı	989.4	9.7	-5.4	-1.6	4.0	9.0
Mal ve Hizmet İthalatı	1 239.2	13.2	-2.9	3.7	6.4	7.8
Net İhracat	-249.9	-0.9	-0.2	-0.8	-0.6	-0.3
GSYİH (Piyasa Fiyatları ile)	9 274.4	3.8	0.3	2.4	2.5	4.0
Tüketici Enflasyonu		3.4	2.8	1.6	2.4	1.7

* Beklenen

Kaynak: OECD Economic Outlook, Temmuz 2003, S. 74

(3) IMF, World Economic Outlook, Nisan 2003, S.22

Kanada ekonomisi geçen yıl ortalarına kadar çok güçlü bir büyüme sergilemiş ancak daha sonra büyüme biraz yavaşlamıştır. Ancak ekonomik parametreler güçlüdür ve bu yavaşlamanın fazla uzun sürmesi beklenmemektedir.

Kanada ekonomisinin 2003 yılında yüzde 2.7 oranında büyüme göstermesi beklenmektedir ve bu oran diğer başlıca sanayileşmiş ülkeler için tahmin edilen büyüme hızının üstündedir. Ancak bu büyüme tahmini, A.B.D. nin bu yıl içinde göstereceği ekonomik büyümenin boyutuna önemli ölçüde bağımlı bulunmaktadır. Esasen 2002 yılından buyana Amerikan ekonomisinin gösterdiği yavaşlama eğilimi etkilerini, Amerikalıların otomobil ve dayanıklı tüketim malları üzerindeki harcamalarını kısımaları suretiyle, Kanada ekonomisi üzerinde de göstermiş diğer taraftan tüketiciler ve iş alemi güven duyguları bu nedenle bir parça gerilemiştir. Üretim düzeyi potansiyel seviyesine yakın olmakla beraber, 2002 yılı başlarında yapılan 75 baz puanlık artışın ardından faiz hadleri o tarihten buyana sabit tutulmuş, ancak 2003 yılı Mart ayında yıllık temel enflasyon haddinin yüzde 1-3 aralığından taşması sonucu Merkez Bankası faiz haddini 25 baz puan arttırmıştır. Bu arada kamu borçlarının geri ödemesi sürdürülürken mali politika ekonomik toparlanmaya destek vermek amacıyla etkin biçimde kullanılmıştır.

TABLO I.2.6.
KANADA. TALEP, HASILA VE ENFLASYON

	Milyar \$	Bir önceki yıla göre % değişme				
	1999	2000	2001	2002	2003*	2004*
Özel Tüketim	561.0	3.7	2.6	2.9	2.8	2.9
Kamu Tüketimi	185.3	2.3	3.3	2.0	3.7	3.2
Gayrisafi Sabit Yatırım	1195.3	6.5	1.7	2.5	3.4	5.2
Nihai Yurtiçi Talep	941.6	4.0	2.5	2.6	3.1	3.5
Stok Yenileme	5.3	0.4	-1.3	0.8	0.2	0.1
Toplam Yurtiçi talep	946.9	4.5	1.0	3.5	3.3	3.5
Mal ve Hizmet İhracatı	421.8	8.0	-3.8	0.8	4.4	7.3
Mal ve Hizmet İthalatı	388.2	8.2	-5.8	0.8	6.1	8.0
Net İhracat	33.6	0.3	0.6	0.0	-0.4	0.1
GSYİH (Piyasa Fiyatlarıyla)	980.5	4.5	1.5	3.4	2.7	3.4
Tüketici Enflasyonu		2.7	2.5	2.2	3.7	2.1

* Beklenen

Kaynak: OECD Economic Outlook, Temmuz 2003, S. 100

I.2.2. BATI AVRUPA ÜLKELERİ

Euro bölgesinde özellikle Almanya'da olmak üzere, ekonomik büyüme 2002 yılının ikinci yarısında beklentilerin altında olma durumunu sürdürmüştür. Hernekadar yılın başlarında yükselme eğilimi gösteren ihracat ekonomik toparlanma sürecinin başlamasına yardımcı olmuşsa da daha sonraları toplam yurtiçi hasıla talebinde bir toparlanma sürecini başlatmakta etkili olamamıştır. Yüksek reel ücretlerle ve işsizlik yardımları gibi cömert otomatik istikrar araçlarıyla desteklenen tüketim talebi yavaş bir büyüme gösterirken, durgun talep, zayıflamış karlılık beklentileri ve işgücü piyasasının emek kullanımında tasarrufu zorlayıcı nitelik taşıyan katı kuralları ne-

deniyle, yatırım talebindeki daralma sürmüştür. Tüketici güvenindeki zayıflık, üretim düzeyinin artmaksızın varolan seyrini koruması ve işsizlik hadlerinin tedrici bir şekilde yükselmesi güçsüz bir ekonomik toparlanmanın 2003 yılı boyunca süreceği izlenimini vermektedir. Bölgede 2003 yılı büyümesinin sadece yüzde 1.1 düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Güven duygusundaki zayıflığa rağmen, önceki fiyat artış şoklarının (petrol) etkisi geçmeye yüz tuttukça, güçlü olarak sürecektir tüketim talebinin tekrar, ekonomik faaliyet hacmini yükseltecek en önemli faktör olması beklenmektedir. Bu arada stok yenileme faaliyetinin ve Euronun güçlü konumda olmasına rağmen küresel talepteki görece artışa bağlı olarak canlanması beklenen ihracat faaliyetinin de ekonomik

toparlanmaya yardımcı olması beklenmektedir. Ancak, varolan hasıla açıkları (olanaklı üretim-fiili üretim farkı) ve atıl kapasitenin yüksekliği, iş aleminin güven duygusunun zayıflığı ve şirketlerin yüksek borçluluk düzeyleri nedeniyle yatırım talebinin canlanması pek beklenmemektedir.

TABLO I.2.7.
AVRUPA ÜLKELERİ: TEMEL EKONOMİK VERİLER

	Cari fiyatlarla Milyar Euro	Bir önceki yıla göre % değişme				
	1999	2000	2001	2002	2003*	2004*
Almanya						
GSYİH	1 978.6	2.9	0.6	0.2	0.3	1.7
GSYİH Deflatörü		-0.3	1.4	1.6	0.8	0.6
Tüketici Fiyat endeksi		1.5	2.1	1.3	0.8	0.4
Mal ve hizmet ihracatı	587.0	13.7	5.0	2.6	3.2	6.0
Mal ve hizmet ithalatı	570.7	10.5	1.0	-2.1	4.3	6.1
Fransa						
GSYİH	1 354.3	4.2	1.8	1.2	1.2	2.6
GSYİH Deflatörü		0.5	1.5	1.7	1.5	1.6
Tüketici Fiyat endeksi		1.8	1.8	1.9	1.6	1.4
Mal ve hizmet ihracatı	350.3	13.6	1.5	1.5	2.6	5.2
Mal ve hizmet ithalatı	320.0	15.0	0.0	1.2	2.5	6.5
İtalya						
GSYİH	1 108.0	3.1	1.8	0.4	1.0	2.4
GSYİH Deflatörü		2.1	2.7	2.7	2.7	2.6
Tüketici fiyat endeksi		2.6	2.3	2.6	2.3	1.9
Mal ve hizmet ihracatı	283.0	11.7	1.1	-1.0	4.4	5.5.
Mal ve hizmet ithalatı	260.3	8.9	1.0	1.5	3.8	5.4
İngiltere	Milyar Pound					
GSYİH	902.5	3.1	2.1	1.8	2.1	2.6
GSYİH deflatörü		2.2	2.3	3.2	1.8	2.3
Tüketici Fiyat Endeksi		2.1	2.1	2.2	3.1	2.8
Mal ve hizmet ihracatı	236.6	10.1	0.9	-1.0	2.1	8.4
Mal ve hizmet ithalatı	252.2	11.7	2.3	1.5	2.9	9.6

Hollanda	Milyar Euro					
GSYİH	374.1	3.3	1.3	0.3	0.7	1.9
GSYİH Deflatörü		4.2	5.3	3.4	2.6	1.9
Tüketici Fiyat endeksi		2.3	5.1	3.9	2.4	1.5
Mal ve hizmet ihracatı	225.4	10.9	1.7	-1.4	1.4	7.0
Mal ve hizmet ithalatı	209.1	10.6	1.9	-2.2	1.4	8.7
Belçika						
GSYİH	235.8	3.7	0.8	0.7	1.3	2.3
GSYİH Deflatörü		1.3	1.9	2.2	2.0	1.5
Tüketici Fiyat endeksi		2.7	2.4	1.6	1.4	1.2
Mal ve hizmet ihracatı	178.4	8.5	1.2	-1.0	2.6	6.6
Mal ve hizmet ithalatı	168.3	8.3	0.8	-1.5	2.8	6.8
İspanya						
GSYİH	565.2	4.2	2.7	2.0	2.1	3.1
GSYİH Deflatörü		3.5	4.2	4.4	3.0	2.4
Tüketici Fiyat endeksi		3.5	2.8	3.6	2.9	2.4
Mal ve hizmet ihracatı	155.5	10.1	3.4	1.4	3.3	6.1
Mal ve hizmet ithalatı	162.8	10.6	3.5	2.2	4.7	6.8
Portekiz						
GSYİH	108.0	3.7	1.6	0.5	0.3	2.3
GSYİH Deflatörü		3.2	4.8	4.6	3.6	2.3
Tüketici Fiyat endeksi		2.8	4.4	3.7	3.2	2.2
Mal ve hizmet ihracatı	32.1	8.0	1.9	2.0	3.2	7.7
Mal ve hizmet ithalatı	43.3	5.4	0.9	-0.4	0.8	5.4
Yunanistan						
GSYİH	112.9	4.2	4.1	4.0	3.6	3.9
GSYİH Deflatörü		3.4	3.4	3.7	3.5	3.6
Tüketici Fiyat endeksi		2.9	3.7	3.9	3.4	3.5

Mal ve hizmet ihracatı	23.1	19.7	-1.6	-4.5	2.9	7.3
Mal ve hizmet ithalatı	31.5	14.5	-3.4	-2.7	3.3	5.2
Avusturya						
GSYİH	197.2	3.5	0.7	1.0	1.1	2.0
GSYİH Deflatörü		1.4	1.6	1.3	1.7	1.1
Tüketici Fiyat endeksi		2.0	2.3	1.7	1.4	1.0
Mal ve hizmet ihracatı	89.6	13.4	7.4	2.6	3.0	6.4
Mal ve hizmet ithalatı	91.3	111.6	5.9	0.0	3.0	6.4
İsveç	Milyar Kron					
GSYİH	2 078.5	4.4	1.1	1.9	1.5	2.8
GSYİH Deflatörü		1.3	2.0	1.3	2.3	2.3
Tüketici Fiyat endeksi		1.3	2.6	2.4	2.4	1.8
Mal ve hizmet ihracatı	885.3	11.3	-0.8	0.4	2.2	7.5
Mal ve hizmet ithalatı	757.6	11.5	-3.5	-2.7	2.0	7.0
Norveç	Milyar Kron					
GSYİH	1 233.0	2.8	1.9	1.0	1.1	2.1
GSYİH Deflatörü		15.9	1.9	-0.7	2.6	2.6
Tüketici Fiyat endeksi		3.1	3.0	1.3	3.2	1.6
Mal ve hizmet ihracatı	486.2	4.0	4.1	-0.5	0.4	3.8
Mal ve hizmet ithalatı	393.8	2.7	0.9	1.7	2.3	3.2

* Beklenen

Kaynak: OECD, Economic Outlook, No: 71, Mayıs 2003.

Batı Avrupa'da genel ekonomik durumdaki bu olumsuz görünümü daha da bozabilecek bazı riskler bulunmaktadır. Irak'taki karmaşanın petrol fiyatları üzerine olabilecek arttırıcı etkisiyle güven duygusunu olumsuz etkileyebilme olasılığı geleceğe yönelik önemli bir belirsizlik unsurudur. Diğer taraftan Avrupa'da, A.B.D.ne göre daha fazla düşmüş olan hisse senedi fiyatlarının şirket bilançolarında zorunlu kıldığı ayarlamalar, sadece yatırım talebini değil aynı zamanda istihdam ve tüketim tale-

bini de etkileyebilecek bir nitelik taşımakta olup bu nedenle hayat sigortası kurumlarının ve emeklilik fonlarının uğramış olduğu kayıplar da bir diğer mali risk alanını oluşturmaktadır. Bankacılık kesimi karlarının yetersiz olduğu Almanya'da şirket iflasları artmakta, emlak fiyatları düşüşünü sürdürmekte olup bunun yanısıra hisse senedi fiyat düşüşleri şirketlerin sermayelerini azaltmıştır. Risk algılaması yükselen bankalar kredileri sıkılaştırmışlardır.

Sanayi üretimi düşüş eğiliminin sürmesi, iş aleminin güven duygusunun zayıflaması ve perakende satışların gerilemesiyle ve son üç yılın en yüksek işsizlik düzeyiyle olumsuz bir görünüm sergileyen Almanya'da ekonomik durgunluk ciddi bir kaygı unsuru durumundadır. Böyle bir ortamda para politikasını Avrupa Merkez Bankasının belirlemesi ve Maastricht kriterleri nedeniyle genişletici bir mali politikanın izlenememesi makroekonomik politika seçeneklerini diğer ekonomik bölgelere göre çok kısıtlamaktadır. Fransa'nın durumu da tüketici güven duygusunun azalmış olması ve işgücü piyasasındaki gevşeklik nedeniyle eskiye göre daha zayıflamış durumdadır. İtalya'da da ekonomik toparlanmanın 2002 yılı ikinci yarısında zayıflamış olması ve tüketiciler ile iş aleminin güven duygusunun gerileme göstermesi nedeniyle ekonomik faaliyet hacmindeki genişlemenin, önceleri tahmin edilenden daha yavaş bir süreç içerisinde gerçekleşeceği izlenimini uyandırmaktadır. Buna karşılık bölge geneline göre daha yüksek enflasyon düzeyiyle parasal politikanın ekonomik büyümeye katkısının fazla olduğu İspanya, Yunanistan ve İrlanda'da bu yıl büyümenin görece olarak yüksek olması beklenmektedir. Belçika ve Hollanda'da büyümenin 2003 yılında zayıf gerçekleşeceği tahmin edilirken, Portekiz'de hasıla hacminin daralacağı öngörüsünde bulunmaktadır. Bu ülkede 2001 yılında kamu açığı oranının, Birlikçe tavan olarak kabul edilen yüzde 3'ü geçmiş olması nedeniyle sürdürülmesi gereken sıkı maliye politikasının ve hanehalkları ile şirketlerin yüksek borçluluk oranlarının yolaçtığı mali sıkıntının ekonomik büyüme üzerinde baskı yarattığı düşünülmektedir.

Batı Avrupa ülkelerinde, eğer varsayıldığı gibi petrol fiyatları düşme eğilimini sürdürürse, 2003-04 döneminde enflasyonun daha da gerilemesi beklenmektedir. Almanya'da son yapılan işçi ücret bağlantıları enflasyonun çok fazla düşmesini önleyecek gibi görünüyorsa da, bu ülkede deflasyon riski Japonya dışında diğer tüm sanayileşmiş ülkelere göre daha yüksektir. Avrupa Merkez Bankasının, 2002 yılında ve 2003 yılı başlarında para politikasını gevşetici önlemler almış olmasına rağmen, büyümenin zayıflığını sürdürmesi ve Euronun daha fazla değer kazanması durumunda yeni önlemler alması gerekebilecektir.

Avrupa'da hükümetler üzerindeki mali baskılar 2002 yılında da sürmüş ve İstikrar

Programı projeksiyonlarına göre yüzde 1 olarak öngörülmesine rağmen bölge çapında kamu açığı oranı yüzde

2 1/4 e yükselmiş ve Almanya, Portekiz'in ardından İstikrar Programının öngördüğü tavanı delen ikinci ülke olmuştur. 2003 yılında Euro bölgesi genelinde kamu açığı oranının biraz daha yükselerek 2 1/2 ye çıkması beklenmektedir. Bu yıl Almanya ve Fransa'nın GSYİH'nın yüzde 3 1/2 oranında kamu açığı vermeleri beklenmektedir.

Hernekadar yakın geçmiş dönemde işsizlik yardımlarının rasyonelize edilmesi ve istihdam üzerinden alınan vergilerin düşürülmesi alanlarında alınan önlemler yeni iş alanları yaratılmasına ve işgücü piyasasının daha esnek hale getirilmesine katkıda bulunmuşsa da işsizlik oranları yüksek ve özellikle 55 yaş üstü kesimde işgücüne katılım oranı diğer gelişmiş ekonomilere göre daha düşüktür.

Güçlü yurtiçi talep İngiltere'de hızlı bir ekonomik büyümenin tutturulmasında önemli bir etken olmuştur. Hanehalkı borçluluk oranının yüksekliği ve emlak değer kayıpları nedeniyle özel tüketimin yavaşlaması beklense dahi, güçlü kamu tüketimi ve net ihracattaki toparlanma, özel tüketim talebindeki zayıflamanın etkisini giderebilir ve yüzde 2.1 oranında oldukça iyi bir büyüme oranı yakalanabilir. İç ve dış talepte olası bir gerilemeyi dikkate olan İngiltere Bankası (Merkez) Şubat ayında 25 baz puanlık indirimle faiz hadlerini yüzde 3.75'e düşürmüştür.

Danimarka, Norveç ve İsveç'te 2003 yılında yüzde 1.0-1.5 oranında yaklaşık bir önceki yıl düzeyinde ekonomik büyüme gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

I.2.3. JAPONYA

İsrarlı biçimde süren deflasyon ve zayıf ekonomik beklentiler Japonya'da ekonomik durumun temel unsurlarını oluşturmaya devam etmektedir. Sanayileşmiş ülkelerde son elli yıldır hiç tanık olunmamış biçimde Japonya'da fiyatlar son dört yıldır üst üste düşme seyrini sürdürmektedir. Parasal politika uygulamalarında esnekliği azaltan deflasyon konusunda durumu kötüleştiren bir diğer gelişme de Japonya'da deflasyon beklentilerinin de yükselmeye başlamış olmasıdır. Bu durum deflasyonla mücadeleyi daha da güçleştirecek bir gelişmedir.

2002 yılının ikinci çeyreğinde başlamış olan ekonomik toparlanma biraz da Yen'in değer kazanmış olması nedeniyle düşen ihrac talebi yüzünden yılın ikinci yarısında tekrar zayıflamış ve son çeyrekte sınıai üretimin düşmesine yol açmıştır. Bununla beraber yurtiçi tüketim talebinin güçlü olması ekonomik faaliyet hacminin daha da daralmasını önlemiştir. Atıl kapasite önemini korumaktadır ve işsizlik haddi rekor düzeydedir.

Reel ücretlerdeki gerileme nedeniyle Japon halkı geleneksel olarak yüksek düzeyde bulunan tasarruf oranını bir parça düşürmüştür. 2002 yılında şirketlerin karlarında meydana geldiği düşünülen yüzde 10 oranındaki artış nedeniyle özel yatırım harcamalarında 2002 yılının son çeyreğinde görece bir artış olmuş ve bu durum güçlü iç taleple beraber ekonomiye katkı sağlamıştır.

Bankacılık ve finans sektörlerindeki sorunlar önemini korumaktadır ve yüksek boyutlu bir "geri dönüşsüz kredi" sorunu yaşanmaktadır. Halen yüksek boyuttaki batık krediler ve zayıf sermaye tabanına sahip olmaları bankaları, kredi verme konusunda isteksiz davranmaya yöneltmektedir. Hükümet finans sektörü ve şirketlerle ilgili bir dizi önlem almaktadır. Bu kapsamda şirketlerin yaşayabilirliğine bağlı olarak 2003 Mali Yılında Japon Hükümeti, bankalardan, kredi verilen şirket borçlarını satın alma programı başlatma kararı almıştır.

Irak'ta uzayacak bir karmaşanın petrol fiyatlarını arttırması, hisse senedi fiyatlarını ve tüketici güvenini geriletmesi Japonya'da ekonomik durumun daha da olumsuz bir görünüm kazanması alanında bir risk faktörü konumundadır. Ancak Japonya için en önemli risk unsuru bankacılık kesimindeki sorunların daha da derinleşmesidir.

TABLO 1.2.8.
JAPONYA: TEMEL EKONOMİK VERİLER

	Cari Fiyat Trilyon Yen	Bir önceki yıla göre % değişme				
	1999	2000	2001	2002	2003*	2004*
İşsizlik haddi		4.7	5.0	5.4	5.7	5.7
GSYİH Deflatörü		-11.9	-1.6	-1.7	-2.2	-1.8
Tüketici Fiyat endeksi		-0.7	-0.7	*0.9	-0.9	-1.0
Mal ve hizmet ihracatı	51.1	12.3	-6.1	8.1	7.7	9.4
Mal ve hizmet ithalatı	43.3	9.4	0.1	2.0	3.6	4.2
GSYİH (piyasa fiyatlarında)	509.1	2.8	0.4	0.3	1.0	1.1

* Beklenen

Kaynak: OECD, Economic Outlook, No:73, Temmuz 2003, Sh. 78.

I.2.4. ASYA-PASİFİK BÖLGESİ ÜLKELERİ

2002 yılında ortalama yüzde 6'nın üstünde bir büyüme oranı göstermek suretiyle Japonya dışındaki Asya-Pasifik Bölgeleri ülkeleri çok etkileyici bir ekonomik performans ortaya koymuşlar ve doğu Asya'nın küçük ama görece olarak dışa açık ekonomileri 2001 yılındakine göre, ekonomilerinde özellikle keskin bir yukarı dönüş gerçekleştirmişlerdir. Sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik toparlanmanın görece olarak zayıf olduğu bir dönemde bölgede gerçekleştirilen bu hızlı büyüme, Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğinin ardından ve bölge içi ticaretin giderek önem kazanmasından ötürü, bu ülkelerin ekonomilerinin bölge dışından olan talebe artık daha az bağımlı duruma mı geldikleri sorunu gündeme getirmiştir.

Herne kadar Çin'de ve diğer ülkelerde yapısal reformlar sürdürülüyor ise de bazı faktörler, küresel ekonomik faaliyet hacmindeki gelişmelerin bu bölgedeki ekonomik gelişmelerde kilit rol oynamaya devam ettiğini göstermektedir. Birincisi bu ülkelerin GSYİH'ya oranları itibariyle önem taşıyan ihracat hacimleri sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik faaliyet hacmiyle büyük bir korelasyon göstermektedir. İkincisi, bölge içi ticaretteki artışın önemli bölümü, bölgedeki diğer ülkelerin hızla büyüyen ihracatları için pazar oluşturan Çin'in hızla büyüyen ithal talebinin bir sonucudur. Üçüncüsü, herne kadar alınmakta olan gerekli makroekonomik politika önlemleri ve uygulanan mali sektör reformu harcamaları arttırmakta ise de özellikle yatırım olmak üzere, iç talep, özellikle ticaret konusu malların ekonomi içinde ağırlık taşıdığı ülkelerde, ihracat gelirlerinden yoğun biçimde etkilenmektedir.

Varolan koşullar altında, küresel ekonomide öngörülen canlanma nedeniyle bu bölge ülkelerinin 2003-04 yıllarında ortalama yüzde 6 oranında yıllık ekonomik büyüme tutturmaları beklenmektedir.

Bu ülkelerin çoğu petrol ithalatçısı oldukları için petrol fiyatlarını yukarı çekecek uluslararası sorunlar bu hızlı büyüme için bir risk faktörü oluşturmaktadır. Diğer taraftan bölgenin bazı ülkeleri dış ülkelerde çalışan bireylerinin gönderdikleri işçi dövizlerindeki ve turizm gelirlerindeki olası düşüşlerden olumsuz şekilde etkilenebilirler. Ayrıca elektronik ürünlere olan talebin canlanmasındaki bir gecikme de bu grup ülkeler için bir diğer risk unsurunu oluşturmaktadır. Bu olasılığın gerçekleşmesi sanayi üretimi, tüketim harcamalarını ve yatırımı olumsuz yönde etkileyecektir. Çin'in hızlı bir büyüme göstermesi bölgenin diğer ülkeleri için ancak kısmi bir destek sağlayabilecektir.

Güçlü ekonomik büyümeden destek alan Asya menkul kıymet piyasaları 2002 yılında görece olarak, özellikle yılın ilk yarısında iyi bir gelişme göstermişler ve küresel

eğilimin aksine Hindistan, Endonezya, Pakistan ve Tayland borsaları yıl içinde getiri sağlamışlardır. Bölgede bono spread'leri 2002 yılının ilk yarısında daralma gösterirken o tarihten buyana genel olarak artmışlardır. Bölgenin yerel para birimlerinin çoğu A.B.D. Dolarına karşı değer kazanmışlarsa da, Yenin Dolar karşısında değer kazanmış olması yüzünden nominal bazda efektif olarak değer yitirmişler bu durum bölgenin ihracattaki rekabet gücünü daha da arttırmıştır. Bölgede enflasyon büyük ölçüde kontrol altındadır, hatta bazı ülkelerde fiyat düzeyleri gerilemektedir.

Yapısal reformlardaki başarı düzeyi ülkeden ülkeye değişmektedir ancak bu alanda daaha ileri adım atan ülkeler daha hızlı büyüme gerçekleştirmişlerdir. Önemli yapısal reform alanlarını geri dönüşsüz krediler, borçların geri dönmesini sağlamak üzere iflas yasalarının güçlendirilmesi, şirketlerin yeniden yapılandırılması ve bankaların, kredilendirmelerde piyasa işleyişini hakim kılmak üzere özel kesim mülkiyetine geçirilmesi oluşturmıştır.

Yeni sanayileşmekte olan ülkeler arasında en güçlü büyüme Kore'de gerçekleşmiştir. Tayvan hızlı bir büyüme gösterirken Singapur'da büyüme zayıf kalmıştır. Hong Kong'da deflasyonist baskılar, artan işsizlik ve varlık kıymetlerindeki gerilemeler tüketimi zayıflattığı için yurtiçi talep yetersiz kalmıştır.

Çin'de GSYİH 2002 yılında yüzde 8 oranında büyümüştür. İhracattaki hızlı büyüme, Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması, özel kesimin ihracatta daha aktif rol üstlenmesi ve yatırımı da arttıracak şekilde yabancıların üretimlerini bu ülkeye kaydırmalarıyla daha da güçlenmiştir. İthalattaki hızlı büyüme bölgenin diğer ülkeleri için önemli bir destek oluştururken doğrudan yabancı yatırımlar artmış ve bu ülkenin döviz rezervleri 2002 yılında 76 milyar Dolar artmıştır. (Bölgenin yeni yükselen ekonomilerinde 2002 yılında gerçekleştirilen rezerv artışı 170 milyar dolara ulaşmıştır.)

Hindistan'da, şiddetli bir kuraklıkla karşılaşmış olmasına rağmen 2002 yılında büyüme gçlenmiştir. Pakistan'da GSYİH artışının hız kazandığı, enflasyonun düştüğü ve ödemeler dengesinin olumlu yönde seyrettiği bir ortamda ekonomik durum iyileşmesini sürdürmüştür.

Avustralya ve Yeni Zelanda'da ekonomik büyüme güçlü seyretmiş olmakla beraber ekonomik faaliyet hacminin biraz yavaşlaması beklenmektedir.

TABLO I.2.9.
ASYA EKONOMİLERİ
(Yıllık % değişim)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın %'si)	
	2001	2002	2003*	2004*	2001	2002	2001	2002
Yeni Sanayileşen								
Asya Ekonomileri	0.8	4.6	4.1	4.5	1.9	1.0	5.8	7.0
Hong Kong	0.6	2.3	3.0	3.3	-1.6	-1.0	7.5	11.4
Kore	3.0	6.1	5.0	5.3	4.1	2.8	2.0	1.3
Singapur	-2.4	2.2	3.0	3.5	1.0	-0.4	19.0	21.5
ASEAN-4	2.6	4.3	3.9	4.3	6.6	5.9	5.0	5.3
Endonezya	3.4	3.7	3.5	4.0	11.5	11.9	4.9	4.2
Malezya	0.4	4.2	5.0	5.8	1.4	1.8	8.3	7.7
Filipinler	3.2	4.6	4.0	4.0	6.1	3.1	0.4	3.8
Tayland	1.9	5.2	4.2	4.3	1.7	0.6	5.4	6.0
Güney Asya	4.1	4.7	5.1	5.8	3.8	4.1	-0.2	1.1
Bengaldeş	5.3	4.4	5.2	5.5	1.6	2.4	-2.2	0.5
Hindistan	4.2	4.9	5.1	5.9	3.8	4.3	-	0.9
Pakistan	3.6	4.6	5.0	5.1	3.1	3.1	0.4	4.0
Evvelce Merkezi Planlı Ülkeler	7.2	7.9	7.5	7.5	0.7	-0.6	1.5	1.8
Çin	7.3	8.0	7.5	7.5	0.7	-0.8	1.5	1.9
Vietnam	5.0	5.8	6.2	7.0	-0.4	4.0	2.2	-1.4

(1) Yıllık ortalamalara göre

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2003, Sh. 34

1.2.5 LATİN AMERİKA ÜLKELERİ

Latin Amerika bir bütün olarak 2001-02 yıllarında ekonomi alanında, son yirmi yıllık süre boyunca en kötü dönemini geçirmiştir ve gelecekte gelişmelerin nasıl seyredeceği konusu da büyük bir belirsizlik göstermektedir. 2002 yılının ikinci yarısında sanai üretim bir parça toparlanma göstermiş olup elde edilen veriler reel GSYİH'nın zayıf bir büyüme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yılın başında reel döviz kurlarında meydana gelen önemli düzeydeki düşüşler ihracatı arttırmış, ithalatı kırmış ve ekonomik durumdaki iyiye dönüş ihracattaki artıştan kaynaklanmıştır. Ekim 2002'den sonra Brezilya'daki siyasi belirsizliğin azalmasıyla birlikte küresel düzeyde risk algılaması azalmış ve finans piyasaları göstergeleri bir parça iyileşmiştir.

2002 yılı ekonomik gelişmeleri ülkeden ülkeye kayda değer farklılıklar göstermiştir. Bazı ülkelerdeki hasıla kayıpları Arjantin'in yaşadığı ekonomik krizden ve onun Uruguay ve Paraguay üzerindeki olumsuz yansımalarından ayrıca Venezuela'daki siyasi krizden dolayı meydana gelmiştir. Buna karşılık Meksika ve Şili uyguladıkları güçlü politikalar ve dünya ekonomisiyle daha çok bütünleşmiş olmaları nedeniyle dış finansman koşullarında meydana gelen kötüleşmeden en az zararı gören ülkeler olmuşlardır.

Bölgede ekonomik görünüm kırılganlığını korumakta olup genelde, büyük ölçüde Birleşik Devletler'de olayların nasıl gelişeceğine bağlı bulunmaktadır.

Alınan işaretler Arjantin'in ekonomik alanda en kötü dönemi geride bıraktığı izlenimini vermektedir. 2002 yılı ortasından buyana reel GSYİH'da, ılımlı da olsa, bir toparlanma meydana gelmiş, sanai üretim ve inşaat sektörü güçlü bir canlanma göstermiştir. Tüketici güven duygusu artmakta olup, işsizlik haddi gerilemiştir. 2002 yılında Arjantin para birimi yüzde 70 oranında değer yitirmiş buna karşılık fiyatlar sadece yüzde 40 kadar yükselmiştir, bu da ulusal paranın değerinde yüksek boyutlu reel bir değer kaybı meydana geldiğini göstermektedir. Yakın geçmiş dönemde Peso değer kazanmış, aylık enflasyon hadleri gerilemiş, faiz hadleri düşmüş ve banka mevduatlarında devamlı bir artış olmuştur. Bununla birlikte reel GSYİH 1998 yılındaki düzeyinin gerisindedir, işsizlik haddi yüzde 18 düzeyindedir ve fakirlik oranı çok yüksektir.

Brezilya'da yeni hükümetin istikrar programını sürdüreceği yolundaki kararlılığı, finansal piyasalardaki belirsizliği azaltmıştır. Geçen sonbahardan buyana hükümet bonoları üzerindeki faiz haddi spread'leri önemli şekilde düşmüş ve hisse senedi fiyatları artmış, ulusal para biraz değer kazanmıştır. Bu yıl reel GSYİH'nın artması ve

12 aylık enflasyonun düşmesi beklenmektedir. Ancak dış finansman temini koşulları halen zorluğunu korumaktadır.

Venezuela’da yaşanan derin siyasi kriz petrol üretimini düşürmüş ve petrol dışı sektörleri olumsuz biçimde etkilemiştir. Kriz sonucu GSYİH’nın yüzde 17 düzeyinde gerilemiş olduğu tahmin edilmektedir.

Kolombiya’da hükümet mali alanda ve emeklilik sistemi konusunda önemli reformları uygulamaya koymuştur. Peru’da da vergi reformunun birinci aşaması uygulamaya konulmuştur. Buna karşılık Bolivya’da siyasi istikrarsızlık ve genişleyen bütçe açığı bankacılık sistemine olan güveni sarsmış, bankaların ve şirketlerin bilançolarını bozmuştur.

Güçlü ekonomik politikalar izlemiş olmaları ve dünya ekonomisiyle daha bütünleşik bir ekonomik yapıya sahip olmaları sonucu Meksika ve Şili, 2002 yılında daha güçlü bir ekonomik performans göstermişlerdir.

TABLO I.2.10.
MERKEZİ VE GÜNEY AMERİKA ÜLKELERİ VE KARAYİPLER
(Yıllık % Değişim)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın %'si)	
	2001	2002	2003*	2004*	2001	2002	2001	2002
Batı Yarımküresi	0.6	-0.1	1.5	4.2	6.4	8.7	-2.8	-1.0
Arjantin	-4.4	-11.0	3.0	4.5	-1.1	25.9	-1.7	8.3
Brezilya	1.4	1.5	2.8	3.5	6.8	8.4	-4.6	-1.7
Uruguay	-3.1	-10.8	-2.0	4.5	4.4	14.0	-2.9	1.2
Şili	2.8	2.0	3.1	4.8	3.6	2.5	-1.8	-0.9
Kolombiya	11.4	1.6	2.0	3.3	7.8	6.3	-1.9	2.0
Ekvator	5.1	3.0	3.5	5.2	37.7	12.6	-2.4	-6.6
Meksika	-0.3	0.9	2.3	3.7	6.4	5.0	-2.9	-2.2
Peru	0.6	5.2	4.0	4.5	2.0	0.2	-2.0	-2.0
Uruguay	-3.1	-10.8	-2.0	4.5	4.4	14.0	-2.9	1.2
Venezuela	2.8	-8.9	-17.0	13.4	13.5	22.4	3.1	8.1
Merkezi Amerika	1.9	1.9	2.4	3.1	7.3	5.4	-5.9	-5.2
Karayıpler	1.9	2.8	2.3	3.1	7.5	5.4	-4.1	-4.3
Diğer Latin Amerika	1.9	-0.3	1.2	3.3	4.0	4.9	-3.2	-3.8

* Beklenen

(1) Yıllık ortalamalara göre

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2003, S. 32

1.2.6. AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİNE ADAY ÜLKELER

Geçen Aralık ayında Avrupa Birliğinin Kopenhag'da yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde Birliğin Mayıs 2004 tarihinde 10 yeni üye ile genişlemesi yolundaki tarihi karar bu ülkelerin iyi işleyen bir piyasa ekonomisine geçişlerini sağlayacak, bununla beraber bu ülkelerin yönetimlerini, üyeliğin ve Euroya geçişin öngördüğü katı ekonomik ve mali kriterlerin yerine getirilmesi alanında yoğun çabalar gösterme zorunluluğunda bırakacaktır. Hernekadar alınması gereken önlemlerin kapsam ve boyutu ülkeden ülkeye değişmekte ise de mali alanda alınacak önlemler izlenecek politikaların en merkezi yerinde yer almaktadır. Ülkeler bir taraftan Birliğin çevre ile ilgili olarak öngördüğü bazı ilave harcamaları yapma baskısı altında kalırken diğer taraftan Birlikçe sağlanacak kalkınma fonlarını kullanabilmek için kendi bütçelerinden finansman katkısı sağlama zorunluluğunda kalacaklar ayrıca her bir yeni üye adayı ülkeye has cari işlemler hesabı açığı, aşırı değerli döviz kurları, demografik baskılar ve iç piyasalarının taşıdığı sorunlar gibi meselelerle uğraşacaklardır. Bununla beraber bu ülkelerde mali sektör ayarlamaları, Birliğin genel olarak beklentilerin altında bir ekonomik performans göstermiş olmasına rağmen oldukça elverişli bir makro ekonomik ortam içinde yapılacaktır. Zira Polonya dışında bu ülkeler 2002 yılında yüzde 2-6 arasında bir büyüme gerçekleştirmişlerdir ve ihracatlarında bir yavaşlama beklenilmesine rağmen iç talepteki canlılık nedeniyle bu ülkelerin ekonomik büyümelerinin 2003 yılında da geçen yılki düzeyini tutturması beklenmektedir.

Bir çok ekonomi için olduğu gibi Irak'ta uzun sürecek bir siyasi karmaşa petrol fiyatları üzerindeki etkisi ve Birliğe olan ihracatlarındaki azalma nedeniyle bir ölçüye kadar Romanya ve Baltık ülkeleri dışında bu ülkeleri olumsuz biçimde etkileyecektir. Diğer taraftan Batı Avrupa ülkelerinde ekonomik toparlanmanın zayıf ve ertelenmiş olarak gerçekleşmesi, bu ülkeleri ihracat artışında zayıflama, doğrudan dış sermaye yatırımlarının azalması yoluyla olumsuz yönde etkileyecektir.

Polonya şu anda bu ülkeler arasında durumu en zayıf olan ülke görünümündedir. Geçen sene ve bu yılın başlarında para politikasının gevşetilmesine rağmen faiz hadleri yüksektir ve mali açık, piyasa güven duygusunu zedelemektedir. Kamu borçlarının GSYİH'nın yüzde 50'sine ulaşmış olması ve 2003 yılı bütçesinde yapısal düzenlemelerin yapılmaması ekonomi için risk oluşturmaktadır.

Macaristan'ın büyümesini bu yıl da sürdürmesi beklenmektedir. Ancak 2002 yılında bütçe açığının GSYİH'nın yüzde 9 1/2 sine ulaşmış olması ve büyük ölçüde borçlanma ile finanse edilen dış denge eksikliği, üzerinde önemle durulması gereken alanları oluşturmaktadır.

Hükümet bonolarının 'rating'inin düşürülmesinin dikkatleri mali (bütçe) açıklarının büyüklüğü üzerine çektiği Çek Cumhuriyeti'nin bu yıl da sürdürülebilir şekilde, yüzde 2 düzeyinde büyümesi beklenmektedir. Ekonomik toparlanmanın ivme kazandığı Slovakya'da 2003 yılında daha sıkı bir bütçe uygulamasına gidilmiştir.

Bulgaristan ve Romanya ekonomileri 2002 yılında sağlıklı bir büyüme göstermişlerdir ve bu ülkelerin 2003 yılında en hızlı şekilde büyüyen ekonomiler olmaları beklenmektedir. Ancak Bulgaristan'ın yüksek cari işlemler hesabı açığı ve Romanya'daki yüksek enflasyon, bu ülkelerde katı bütçe uygulaması ile iktisadi devlet teşekküllerinde verimliliği ve karlılığı artırma alanında yapısal önlemler alma zorunluluğuna işaret etmektedir.

Avrupa Birliği'nde ekonomik toparlanmanın ve net ihracattaki büyümenin yavaşlamasına rağmen, düşen işsizlik haddi, artan reel ücretler ve AB ile NATO'ya kabul edilmiş olmanın yarattığı yatırım artışlarının canlandığı iç tüketim sayesinde, Baltık ekonomileri geçen yıl güçlü bir ekonomik büyüme gerçekleştirebilmişlerdir.

TABLO I.2.11.
AVRUPA BİRLİĞİNE KATILMAYA ADAY ÜLKELER
(Yıllık % Değişme)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın %'si)	
	2001	2002	2003*	2004*	2001	2002	2001	2002
AB Katılım Adayı Ülkeler	-	3.9	3.9	4.5	21.1	15.8	-2.8	-3.3
Türkiye	-7.5	6.7	5.1	5.0	54.4	45.0	2.3	-1.0
Türkiye hariç	3.0	2.8	3.4	4.3	9.8	5.7	-4.6	-4.2
Merkezi Avrupa	2.2	2.1	2.8	3.9	6.2	2.8	-4.2	-4.0
Çek Cumhuriyeti	3.1	2.0	1.9	3.3	4.7	1.8	-5.7	-5.3
Macaristan	3.8	3.3	3.6	3.9	9.2	5.3	-3.4	-4.1
Polonya	1.0	1.3	2.6	4.1	5.5	1.9	-3.9	-3.5
Slovak Cumhuriyeti	3.3	4.4	4.0	4.2	7.3	3.3	-8.6	-8.2
Slovenya	3.0	2.9	3.2	3.8	8.4	7.5	0.2	1.8
Baltık Ülkeleri	6.3	5.8	5.3	5.7	2.7	1.7	-6.5	-7.5
Estonya	5.0	5.0	4.9	5.2	5.8	4.3	-6.1	-10.1
Letonya	7.9	6.1	5.5	6.0	2.5	1.9	-9.6	-8.7
Litvanya	5.9	5.9	5.3	5.7	1.3	0.3	-4.8	-5.4
Güney ve Güney-Doğu								
Avrupa	4.8	4.2	4.7	5.0	25.1	16.9	-5.7	-4.2
Bulgaristan	4.0	4.0	5.0	5.5	7.5	5.8	-6.2	-3.4
Kıbrıs	4.1	2.0	2.2	4.3	2.0	2.8	-4.3	-5.4
Malta	-0.8	2.7	2.8	3.3	2.9	2.2	-4.7	-6.1
Romanya	5.7	4.9	4.9	5.0	34.5	22.5	-6.0	-3.4

* Beklenen

(1) Yıllık Ortalamalara Göre

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, mayıs 2003, S. 39.

1.2.7. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU

Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde 2002 yılında ekonomik alandaki gelişmeler görece olarak olumlu seyretmiştir, bununla beraber özellikle Rusya’da olmak üzere yatırımların yavaşlamakta olması gelecekteki orta vade için kaygı uyandırmaktadır. Yüksek enerji fiyatları bölgede 2002 yılında reel GSYİH büyümesinin yüksek düzeyde gerçekleşmesini sağlamıştır. Hem yükselen petrol fiyatları hem genişleyen Pazar payı nedeniyle Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin toplam GSYİH’sının yüzde 75’ini oluşturan net enerji ihracatçısı ülkeleri 2002 yılında petrol ihracatının hem miktarını hem gelir tutarını arttırmışlardır. Ancak Rusya’da reel ücretlerde meydana gelen önemli artışlar ve Azerbaycan’a petrol sanayii alanında yapılan yatırımlar sonucu özel tüketim harcamalarında görülen tırmanma nedeniyle petrol ihracatçısı ülkelerin cari işlemler hesapları, yüksek petrol fiyatlarına rağmen kötüleşme göstermiştir. Buna karşılık petrol ithalatçısı ülkelerde yüksek petrol fiyatlarının ekonomik büyüme ve cari işlemler hesabı üzerindeki olumsuz etkileri, petrol ihracatçısı ülkelerdeki ekonomik faaliyet hacminin canlılığının bu birinci grup ülkelere yaptıkları ithalat talebini yükseltmesiyle bir parça giderilmiştir.

Ukrayna’da büyüme hızı, diğer ülkeler tarafından ithalatı üzerine getirilen kısıtlamalar nedeniyle metal işleme sanayiindeki üretim yavaşlaması yüzünden, 2001 yılında gerçekleştirilen yüksek hızın altında kalmıştır. Bölgede büyüme hızının 2003 yılında, petrol dışı sektörlerdeki yatırımın yavaşlamasının olumsuz etkilerinin yüksek petrol fiyatlarının getirdiği faydadan daha büyük olacağı düşünüldüğü için, biraz zayıflaması beklenmektedir. Rusya’da yapısal reformların sürüncemede kalması yüzünden sabit yatırım harcamalarının önemli ölçüde yavaşlayacağı tahmin edilmektedir. Irak’taki durumun kötüleşmesi bölge için de bir risk unsurudur. Yüksek petrol fiyatları petrol üreticisi ülkeleri olumlu etkilerken bu nedenle küresel ekonomik toparlanmanın gecikmesi yine bu ülkelere olumsuz etkide bulunacaktır. Hepsinde petrol ithalatçısı ve yakıt dışı mal ihracatçısı olan yüksek borç yükü altındaki Gürcistan, Kırgız Cumhuriyeti, Moldova ve Tacikistan hem ticaret hadlerinin kendi aleyhlerine gelişmesinden hemde kötüleşecek olan küresel finans piyasalarından olumsuz biçimde etkileneceklerdir. Diğer taraftan yüksek petrol fiyatları, enerji ihracatçısı ülkelerde bütçe dengelerini olumlu biçimde etkilemektedir. Ancak Rusya’da yüksek ücret artışları, güvenlik harcamalarının yükseltilmesi ve devam eden vergi reformu nedeniyle petrol dışı bütçe dengesi bozulma göstermiştir. Yüksek kamu borçları Bağımsız Devletler Topluluğunun düşük gelirli yedi ülkesinde mali dengenin sürdürülebilmesi üzerinde bir tehdit oluşturmaktadır.

Üye ülkelerin çoğunda 2002 yılında enflasyon, tarımsal üretimde iyi hasat alınmış olmasının gıda fiyatlarını düşürmesinin de etkisiyle daha da düşmüştür

TABLO I.2.12.
BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU
(Yıllık % Değişme)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın %'si)	
	2001	2002	2003*	2004*	2001	2002	2001	2002
Bağımsız Devletler Topluluğu	6.4	4.8	4.4	3.9	20.4	14.5	7.7	6.9
Rusya	5.0	4.3	4.0	3.5	20.7	16.0	10.5	8.8
Rusya hariç	9.2	5.8	5.3	4.9	19.9	11.6	-0.3	1.0
Ermenistan	9.6	12.9	7.0	6.0	3.1	1.1	-8.9	-5.1
Azerbaycan	9.9	10.6	9.2	8.8	1.5	2.8	-0.9	-12.6
Gürcistan	4.5	5.4	4.8	4.5	4.7	5.6	-5.0	-6.7
Kazakistan	13.5	9.5	8.5	8.0	8.3	5.9	-3.2	-1.8
Kırgız Cumhuriyeti	5.3	-0.5	5.2	5.0	7.0	2.1	-1.2	-2.3
Moldova	6.1	7.2	5.0	5.0	9.8	5.3	-6.0	-7.2
Ukrayna	9.2	4.6	4.5	4.0	12.0	0.8	3.7	7.6
Belarus	4.7	4.7	4.0	3.5	61.1	42.6	-2.3	-1.9
Tacikistan	10.2	7.5	6.0	4.0	38.6	12.2	-7.1	-4.2
Özbekistan	3.8	2.8	3.1	4.0	48.9	38.8	-1.0	0.3
Net Enerji İhracatçıları	6.1	4.8	4.4	3.9	19.2	14.8	9.2	7.6
Net Enerji İthalatçıları	7.1	4.6	4.4	4.0	25.0	13.7	0.7	3.1
Düşük Gelirli 7 Üye ⁽²⁾	5.9	5.5	5.2	5.2	22.5	16.9	-2.8	-5.0

* Beklenen

(1) Yıllık ortalamalara göre

(2) Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kırgız Cumhuriyeti, Moldova, Tacikistan, Özbekistan

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2003, S. 41

1.2.8. ORTA- DOĞU ÜLKELERİ

Dünyanın diğer bir çok ülkesinin aksine 2002 yılında Orta-Doğu Bölgesinde ekonomik büyüme zayıflamaya devam etmiştir. Bu olumsuz gelişmede OPEC kotalarının düşürülmüş olması nedeniyle petrol üretiminin azalması, 11 Eylül olaylarının turizm faaliyetleri üzerindeki daraltıcı etkisi ve siyasi alanda ve güvenlik konusunda varolan güçlüklerin sürmesi etkili olmuştur. Bu genel görünüm içöersinde gelişmeler bir ülkeden diğerine oldukça önemli farklılıklar göstermiştir. Yakın geçmiş dönemde yapısal reformlar alanında hızlı mesafe almış olan ülkeler daha hızlı ekonomik büyüme gerçekleştirirken, Lübnan dışında makroekonomik dengesizlikler ılımlı düzeyde kalmış ancak bir çok ülkede kamu maliyesi alanındaki baskılar ekonomik alanda bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Bölgenin en önemli sorununu, işsizlik düzeyini azaltacak ve hızla artan işgücünü emebilecek, hızlı bir GSYİH büyümesinin sağlanması oluşturmaktadır. Belli başlı petrol üreticisi ülkeler içersinde yer alan İran, 2002 yılının ikinci yarısında gerçekleştirilen iki başarılı Eurobond ihracının da gösterdiği gibi, ülkenin ekonomik durumuna ve yönetimine olan güvenin de artmasıyla ekonomi alanında son iki yıllık dönemde güçlü bir performans gerçekleştirmiştir. Suudi Arabistan'da, düşük petrol fiyatları ve Hükümetin aşırı harcamaları 2001 ve 2002 yıllarında kamu maliyesinin zayıflaması sonucunu doğurmuştur. 2002 yılı sonu itibariyle Hükümetin yurtiçi borçlarının GSYİH'ya olan oranı yüzde 90'a yaklaşmıştır.

Mısır'da, 11 Eylül olaylarının ardından yavaşlama gösteren GSYİH büyümesinin, turizm gelirlerinin yeniden artmaya başlamasıyla 2002 yılı sonlarından itibaren toparlamaya başladığı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte toparlanma halen güçlü değildir ve Irak harbinin turizm gelirlerini olumsuz etkileme olasılığı önem taşımaktadır. Döviz kuru rejiminde esneklik sağlanması (2003 yılı Ocak ayında dalgalı kur rejimine geçilmiştir) 2000 yılı ortalarından buyana Mısır Lirasının önemli ölçüde değer kaybetmesi sonucunu yaratmıştır ve bu rejim değişikliğinin, ülkenin dış ekonomik şoklara karşı duyarlılığını azaltması beklenmektedir. Özellikle ihracattaki hızlı büyüme sonucu Ürdün'de makro ekonomik alandaki gelişmeler olumlu seyretmiştir. Ancak ülke jeopolitik gelişmelere karşı duyarlılığını sürdürmektedir. Lübnan'da son iki yıldaki çok önemli olumlu gelişmelere rağmen GSYİH'ın yüzde 15'ini bulan bütçe açığı çok büyüktür ve yurtiçi borçların GSYİH'ya oranı yüzde 175'e çıkmıştır.

Orta-Doğu ve Kuzey Afrika'da bulunan bir çok ülkenin en merkezi sorunu, yüzyüze kaldıkları ve kendisini son 20 yıllık sürede görülen hızlı nüfus artışının hızlı işgücü artışına yol açması şeklinde ortaya koyan, demografik geçiş dönemidir. Bu alan-

da öncelikler bir ülkeden diğerine değişiyorsa da, yapılması gereken önemli işler arasında devlet ve kamu kurumlarının reforma tabi tutulması, ticaretin, yatırımların ve fiyat mekanizmalarının serbestleştirilmesi, özelleştirmelerin hızlandırılması ve özellikle özel sektörün daha enerjik duruma getirilmesi ile emek ve sermayenin daha verimli kullanılmasını sağlayacak reformların yapılmasıdır.

TABLO I.2.13.
ORTA-DOĞU ÜLKELERİ
(Yıllık % Değişme)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın %'si)	
	2001	2002	2003*	2004*	2001	2002	2001	2002
Orta-Doğu Ülkeleri	4.8	3.9	5.1	4.8	8.1	9.2	7.3	4.9
Petrol İhracatçıları	4.1	4.4	5.8	5.3	10.1	11.5	10.0	6.4
Suudi Arabistan	1.2	2.1	4.0	3.1	-0.8	-0.4	7.8	6.4
İran	5.7	6.0	6.5	5.9	11.4	15.5	4.8	2.3
Kuveyt	-1.1	-0.9	2.0	2.1	1.7	2.0	26.1	21.4
Maşrek Ülkeleri**	4.0	2.3	3.1	3.5	1.8	2.3	-1.6	-0.9
Mısır	3.5	2.0	3.0	3.5	2.4	2.5	-	-
Ürdün	4.2	4.9	5.0	5.5	1.8	1.8	-0.1	4.3
Bilgi notu								
İsrail	-0.9	-1.0	0.5	2.2	1.1	5.7	-2.0	-2.1

* Beklenen

** Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye.

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Mayıs 2003, S. 47

1.2.9. AFRİKA ÜLKELERİ

Karşı karşıya bulunduğu güvenlik sorunlarındaki iyileşmeler, makroekonomik istikrarın güçlenmesi ve Aşırı Borçlu Ülkelerle İlgili Çalışma (HIPC) çerçevesinde bazı ülke borçlarının silinmesi çalışmaları nedenleriyle, Afrika ülkeleri genel olarak 2000-01 küresel ekonomik durgunluğunda görece olarak daha esnek ve bundan az zarar görece şekilde davranabilmişlerdir. Bununla beraber görece ekonomik toparlanmaya ve yüksek yakıt dışı temel mal fiyatlarına rağmen, Nijerya'da petrol üretiminin azalmasının da etkisiyle, bölgede 2002 yılında GSYİH büyümesi yavaşlamıştır. Ve özellikle Afrika'nın bazı bölgelerinde olumsuz iklim koşulları nedeniyle tarımsal üretim büyük bir gerileme göstermiştir. Kötü yönetim ve HIV/AIDS salgınının daha da vahim hale getirdiği yiyecek sıkıntısı yaklaşık 38 milyon insanı derin şekilde etkileyen bir kıtlık ve açlığa yol açmıştır. Bunlara ek olarak Zimbabve, Fildişi Kıyısı ve Liberya'da süregelen veya şiddetlenen iç karışıklıklar bu ülkelerin ve komşu ülkelerin ekonomileri üzerinde çok olumsuz etkiler doğurmuştur.

Ekonomik politikaların daha da güçlendirilmesinin, küresel ekonomik toparlanmanın ve daha yüksek yakıt dışı temel malların fiyatlarının katkısıyla Afrika genelinde ekonomik büyüme hızının 2003 yılında yüzde 4'e yükselmesi beklenmektedir. Ancak bu büyümenin tutturulması öncelikle iklim koşullarının fazla gecikmeden iyileşmesine ve özellikle Batı Afrika'da iç güvenlik durumunda belirgin bir düzelmeye olmasına bağlı bulunmaktadır. Mamafih bu güne kadar Afrika'nın sosyal ve ekonomik gelişmesine yapması gereken katkının çok azını yapabilmiş olan bu kıtanın çok geniş doğal kaynaklarının makro ekonomik yönetim konusu halen önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

Bölgenin başlıca ekonomilerine bakıldığında Güney Afrika Cumhuriyetinin oldukça güçlü bir ekonomik büyüme tuttuğu görülmektedir. Nijerya'da son iki yıllık dönemde ekonomik denge eksiklikleri sürdürülemez boyutlara tırmanmıştır. Yüksek petrol fiyatlarına rağmen bütçe açığı genişlemiş, kısa vadeli borçlar yükselmiş, yabancı resmi alacaklılara ödemeler ertelenmiş ve etnik çatışmalar petrol üretiminde aksamalara yol açmıştır. Cezayir'de ekonomik faaliyet hacmi üzerinde, sosyal huzursuzluklar ve siyasi şiddet olayları sınırlayıcı bir etki doğurmakta olup, işsizlik halen önemli bir sorun olma niteliğini korumaktadır.

TABLO I.2.14.
AFRİKA ÜLKELERİ
(Yıllık % Değişme)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın%'si)	
	2001	2002	2003*	2004*	2001	2002	2001	2002
Afrika	3.6	3.4	3.9	5.2	13.0	9.3	-0.1	-1.8
Magrib Ülkeleri	4.1	3.3	4.5	4.3	2.6	2.2	7.2	4.4
Cezayir	2.1	3.1	3.5	4.3	4.2	1.4	12.9	8.6
Fas	6.5	4.5	5.5	3.4	0.6	2.8	4.8	2.9
Tunus	5.2	1.9	5.0	6.0	1.9	3.1	-4.3	-3.7
Sahra Altı Ülkeleri	3.8	3.5	4.2	6.4	21.6	12.2	-3.9	-5.8
Afrika Boynuzu Ülkeleri	6.1	5.0	3.2	6.2	1.8	2.3	-7.4	-7.5
Göller Bölgesi Ülkeleri	2.3	4.1	4.5	5.3	54.6	7.0	-3.9	-4.5
Kenya	1.2	1.2	1.8	3.1	5.8	2.0	-3.5	-4.3
Güney Afrika Ülkeleri	2.9	2.7	3.0	6.8	35.2	38.8	-4.8	-5.3
Batı ve Merkezi Afrika Ülk.	4.0	3.1	5.0	6.7	12.0	7.7	-2.7	-6.0
Nijerya	2.8	0.5	6.7	4.2	18.9	12.9	2.7	-8.0
CFA Frank Bölgesi Ülk.	4.9	4.5	3.9	8.9	4.2	3.6	-6.7	-4.8
Güney Afrika Cum.	2.8	3.0	2.8	3.2	5.7	10.0	-0.1	0.1
Petrol İthal Edenler	3.8	3.3	3.7	5.2	11.9	8.5	-2.4	-3.2
Petrol İhraç Edenler	3.0	3.6	4.8	4.9	16.8	12.3	6.2	2.0

* Beklenen

(1) Yıllık Ortalama

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Mayıs 2003, S. 45.

I.2.10 Küresel Ekonomide 2003 Yılı Gelişmeleri

2003 yılı ilk yarısında Euro Bölgesi ekonomilerinde durgunluk sürerken A.B.D. ekonomisinin tekrar hızlı bir büyüme süreci içersine girmesi; küresel ekonomik toparlanmayı beraberinde getireceği için iyimserlik yaratırken, varolan makroekonomik dengesizlikleri arttıracığı için, yeni bir küresel ekonomik krizi de ateşleyebileceği yolunda kaygılara neden oluyor.

A.B.D., uzun süren bir ekonomik durgunluğun ardından, gerek FED'in faiz hadlelerini son 48 yılın en düşük seviyeye düşürmesiyle gevşetilmiş bir para politikasının gerek vergi indirimleri gerekse arttırılmış kamu harcamaları ile desteklenen güçlü bir maliye politikasının (Kongre Bütçe Dairesi 2004 yılı bütçe açığının 480 milyar Dolar olacağı tahmininde bulunuyor) etkisiyle bu yılın ikinci üç aylık döneminde, yıllık bazda yüzde 3.1 gibi güçlü bir GSYİH büyümesi gerçekleştirmiş durumda. Bu yüksek büyüme hızı, 2002 yılının son çeyreği ile bu yılın ilk çeyreğinde yıllık bazda gerçekleşmiş olan yüzde 1.4 gibi düşük büyüme hızlarının ardından geliyor.

Hernekadar işgücü piyasasının bir süre daha zayıf durumunu sürdürmesi bekleniyor ise de ekonomistler, ikinci üç aylık döneme ilişkin büyüme beklentisinin yukarı doğru revize edilmesinin ve diğer bazı ekonomik göstergelerdeki iyiye gidişin, A.B.D.'nde, GSYİH'nın önümüzdeki dönemde sürekli ve güçlü bir gelişme göstereceği yolunda sağlam belirtiler ortaya koyduğunu ifade ediyorlar.

A.B.D.nde ikinci çeyrekte tüketici harcamaları yüzde 3.8 oranında büyüme göstermiştir. Bu gelişmede tüketici güven duygusundaki iyileşme kadar Bush yönetiminin ce arka, arkaya yapılan iki vergi indiriminin de etkisi bulunuyor. Tüketim harcamalarındaki bu güçlü artış üreticileri hazırlıksız yakalamış ve stoklar neredeyse tümüyle erimiş durumda. Satışlardaki bu canlılığın sürmesi halinde stokların yenilenmesi çabası önümüzdeki dönemde ekonomik büyümeyi daha da canlandıracak ve büyük olasılıkla halen yüzde 6.2 düzeyi ile son dokuz yılın en yüksek düzeyinde bulunan işsizlik haddinin de düşmesini sağlayacak.

Amerikan ekonomisine ilişkin bir diğer iyi gelişme de şirketlerin teçhizat ve yazılım harcamalarının ikinci üç aylık dönemde yüzde 8.2 gibi yüksek bir oranda artmış olması. Amerikan Ticaret

Bakanlığı'nca GSYİH büyümesine ilişkin olarak açıklanan rakamlar yılın ikinci çeyreğinde şirketlerce açıklanmış olan dönem karlarını da kapsıyor. Açıklanan rakamlara göre ikinci çeyrekte şirketlerin vergi öncesi karları, birinci üç aylık döneme ilişkin 816.5 milyar Dolardan 904.8 milyar Dolara yükselmiş bulunuyor.

Tüm bu olumlu gelişmeler A.B.D. ekonomisinin nihayet kendi kendini besleyen güçlü bir ekonomik büyüme çizgisine oturmuş olduğu şeklinde bir izlenimin doğmasına neden oluyor. Yeni elde edilen bazı aylık ekonomik göstergeler A.B.D.nde yılın ikinci yarısında yüzde 4-5 aralığında bir büyüme hızı tutturulabileceği hususuna işaret ediyor.

Yılın ikinci üç aylık dönemine ilişkin göstergeler ilk bakışta, Japonya'da da ekonomik toparlanma yolunda bazı olumlu gelişmeler olduğu izlenimini veriyor. Japonya'da sözkonusu dönemde GSYİH yıllık bazda yüzde 2.3 büyüme göstermiş bulunuyor. Özellikle, uzunca bir süredir sürekli gerilemekte olan yurtiçi tüketim talebinin ekonomik büyümeye 1.6 puanlık bir katkıda bulunmuş olması cesaret verici. Ama bu durum küresel talep için fazla anlam taşıyor, zira Japonya yine, dış alemin kendi mallarına olan talebindeki yükselmeden fayda sağlıyor. Japon GSYİH büyümesinin yüzde 0.7 puanı net ihracattan geliyor.

A.B.D.nin aksine, 2003 yılının ilk yarısında Euro Bölgesi ekonomilerinde meydana gelen gelişmeler hayli iç karartıcı bir nitelik taşıyor. Yılın birinci çeyreğinde hiç büyüme göstermeyen Euro Bölgesi GSYİH'sı yılın ikinci çeyreğinde ise daralma göstermiştir. Üstüste iki çeyrek dönem boyunca daralma göstermiş olan Bölgenin iki büyük ekonomisi Almanya ve İtalya resesyon içinde, ilk defa bu dönem daralma gösterdiği için henüz resesyon içinde olduğu ileri sürülmeyen Fransa ise, Almanya ve İtalya'ya göre daha kötü bir ikinci çeyrek yaşamış durumda. Euro Bölgesi toplam hasılasının yaklaşık üçte birini üreten Almanya'da, geçen yılın son çeyreğinde sıfıra yakın negatif büyüme göstermiş olan ekonomi bu yılın ilk üç aylık döneminde yüzde 0.2 ve ikinci üç aylık dönemde de yüzde 0.1 oranında küçülme sergiledi. Yılın ikinci üç aylık döneminde daralan bir diğer Euro Bölgesi ekonomisi ise Hollanda. Önceki iki üç aylık dönem boyunca sadece yüzde 0.1 oranında büyüyen 12 ülkeli Euro Bölgesinin mal ve hizmetler olarak toplam hasılası, bu yılın ikinci çeyreğinde büyüme göstermeden aynı seviyesini korumuş bulunuyor.

İşgücü piyasasının yeterli ölçüde esnek olmaması, yaşanan grevler, Euronun değer kazanmasının başta Almanya olmak üzere dış talebi olumsuz yönde etkilemesi, Avrupa Merkez Bankası'nın faizleri düşürmekte yavaş davranması (AMB son olarak, Haziran 2003 ayı başlarında 0.5 puanlık bir indirimle faizleri yüzde 2.0'ye çekmiş bulunuyor) ayrıca bazılarının önemle vurguladığı gibi Ekonomik İstikrar Paktının (AB'nin ekonomik kriterleri) üye ülkelerin para ve maliye politika alanlarını daraltması, Avrupa'da ekonomik görünümün beklentileri karşılamaması konusunda sayılabilecek başlıca nedenleri oluşturuyor. Son zamanlarda Euro Bölgesinde, iş aleminin ve tüketicilerin geleceğe dönük beklentileri konusunda yapılan gözlemler bu

beklentilerde iyileşme olduğunu ortaya koyuyor ise de, bu iyileşmenin Avrupa'da işlerin iyiye gitmesinden ziyade, Amerikan ekonomisinin yakın geçmişte gösterdiği iyi performanstan kaynaklandığını ifade etmek olanaklı gözüküyor.

Güney-Doğu Asya ülkeleri ise daha bu yılın başlarında ekonomileri için büyük bir tehdit oluşturmuş olan SARS salgınının yarattığı krizden süratle çıkıyorlar. Temmuz ayı sonlarında Asya Kalkınma Bankası, - hızlı büyüyen Çin ile ekonomik büyümele-ri daha yavaş olan Hong Kong, Singapur ve Tayvan dahil - Güney-Doğu Asya ülkelerinin bu yılın genelinde ortalama yüzde 5.6 oranında bir büyüme yakalayabileceği şeklinde tahminlerini yayınladı. Bu rakam hernekadar geçen yıla ilişkin yüzde 6.6 oranındaki büyümenin altında ise de, yine de yılın başında yapılmış olan tahminlerin belirgin şekilde üzerinde bulunuyor. Bölgede yıllık büyümenin 2004 yılında ortalama yüzde 6.4'e yükselmesi bekleniliyor. Çin, mallarına olan ithal talebinin hızla genişlemesi sayesinde bölgenin en hızlı büyüme gerçekleştiren ülkesi. Ancak yakın zamanlarda Çin'de artık iç talepte de hızlı bir büyüme gözlemleniyor. Ülke artık Tayvan ve Güney Kore'nin en büyük ihracat pazarı haline gelmiş bulunuyor ve Hong Kong'da eklendiğinde yakın gelecekte Japonya, Singapur, Malezya ve Filipinlerin en büyük ihracat pazarı haline gelmesi bekleniliyor. Çin'in ithalat hacmi büyüdükçe dünyanın geri kalan bölümüyle ticaretinde elde ettiği ticaret fazlasının da giderek küçülmesi bekleniliyor. Nitekim bir önceki yılın aynı döneminde 16 milyar Dolar olan ticaret fazlası, bu yılın ilk yedi aylık döneminde 6 milyar Dolara gerilemiş durumda.

Birleşmiş Milletler Örgütünün Latin Amerika ve Karayipler ekonomik Komisyonu, Ağustos ayı başında yayınlamış olduğu gözlem raporunda Latin Amerika'nın bu yıl ortalama yüzde 2.5 oranında bir ekonomik büyüme tutturabileceği tahmininde bulundu. Latin Amerika'da halen ortalama reel gelir düzeyleri 1997 seviyesinin altında bulunuyor ve Venezüella ve Ekvator gibi bölgenin bazı ekonomileri halen krizden çıkamamış ise de, bu yıla ilişkin büyüme beklentisi geçen yıl resesyon yaşamış olan bölge için şüphesiz daha iyi bir durumu yansıtıyor.

A.B.D.nde ekonominin tekrar hızlı bir büyüme sürecine girmiş olmasının küresel ekonomiyi, geçmişte olduğu gibi, etkin biçimde uyarması ve peşinden sürüklemesi beklenebilir. Ancak burada dikkate alınması gereken önemli bir husus, Amerika'da büyümeyi yine iç talepteki hızlı büyümenin destekliyor olması. Euro Bölgesi durgunluk yaşar ve büyümesini, Uzak Doğu Asya ülkelerinde olduğu gibi, dış talep artışına dayandırır ise, bu durum, uluslararası düzeyde cari işlemler hesabı dengesizliklerini daha da arttıracak demektir. A.B.D.'nde bu yılın ikinci üç aylık döneminde reel ithalat yüzde 8 oranında büyürken, ihracat yüzde 1 oranında gerilemiş durum-

da. Bu durum yılın sonu itibariyle A.B.D.nde dış ticaret açığının yeni bir rekor kırarak 590 milyar Dolara ya da GSYİH'nın yüzde 5.5'ine tırmanacağı izlenimini veriyor. Şüphesiz yüksek boyutlu bir cari işlemler açığının yine yüksek boyutlu bir sermaye hesabı fazlasıyla kapatılması gerekiyor. Dolayısıyla A.B.D. nin, küresel ekonomik toparlanmayı da beraberinde getiren ve iç talep büyümesine dayalı bir ekonomik büyümeyi sürdürebilmesi için, her geçen gün artan bir yabancı sermaye girişine ihtiyacı bulunuyor. Durum böyle olunca er veya geç, yatırımcıların; Birleşik devletlere yapacakları sermaye yatırımlarından elde edecekleri nemaların, bu, net anlamda dünyanın en çok borçlu ülkesine yatırım yapmış olmanın ifade ettiği riskleri karşılayıp, karşılamadığını soracakları bir gün gelecektir.

Giderek genişleyen bir cari işlemler açığının finansmanı yatırım yapılan Amerikan menkul ve gayrimenkul varlıklarının getireceği nemaların giderek artmasını gerekli kılacak, bu ise bu varlıkların, özellikle A.B.D. Dolarının değerinin düşmesini icap ettirecektir. Asya ülkeleri kendi paralarının değerinde bir artışa şiddetle karşı çıkacakları için Dolardaki bir değer kaybı en çok Euroyu etkileyecektir. Amerikan dış işlemler hesabı açığına ilişkin finansman sorunlarının Doların değerinde yeni bir düşüşe ne zaman yol açacağını söylemek zordur. Ancak bu değer düşüşünün çok şiddetli olmasını beklemek çok abartılmış bir tahmin olmayacaktır. Eğer Birleşik Devletlerdeki hızlı büyümeye pek fazla güvenilip de diğer ülkelerin yapması gereken yapısal reformlar ihmal edilirse küresel sorunların daha da büyümesi kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla küresel düzeyde daha dengeli ve sürdürülebilir bir büyüme ancak Amerika dışındaki diğer ülkelerin de küresel talebe katkılarının arttırılması ile mümkün olabilecektir. Bu alanda en büyük sorumluluk halen ikinci büyük ekonomik gücü oluşturan Euro Bölgesine düşmektedir. Bu bölge ülkeleri yapısal reformlarla, ekonomik liberalizasyon önlemleri ve düşük faiz hadleriyle kendi büyümelerini canlandırma sorumluluğu ile karşı karşıyadırlar.

Küresel ekonomiyle ilgili diğer bir sorun Çin'in çok hızlı büyümesi ile ilgili bulunmaktadır. Temmuz 2003 ayı itibariyle Çin'de sınai üretim yıllık bazda yüzde 16.5 oranında olağanüstü bir büyüme sergilemiştir. Gelişmiş ülkelerdeki artmasını sürdüren yüksek işsizlik haddi "Çin Faktörü"nü bir siyasi sorun haline getirmiştir. Amerikanın yüksek ticaret açığı Doların değer kaybetmesini gündeme getiriyor ancak bu durumda, Çin'in halen Dolara bağlı tuttuğu parası Renbinminin değeri de düşecek ve bu gelişme dünyanın bu en hızlı büyüyen ekonomisinin dış pazarlardaki rekabet gücünü daha da yükselterek, gelişmiş ülkelerdeki işsizlik sorununu daha zorlaştıracaktır. Bütün bu gelişme ve ekonomik düşünceler gelişmiş sanayi ülkelerini, ekonomik sorunlarının esas kaynağının Çin olduğu şeklinde bir düşünce yapısına sahip olma durumuna getirmiştir. Onlara göre bu sorunun çözümü, Çin'in parasının değere-

rini Dolara bağlı olmaktan kurtarıp bir kerelik bir revalüasyona –Renbinminin değerinin arttırılması - gitmesinde veya bu paranın değerinin dalgalanmaya bırakmasında yatıyor.⁽⁴⁾

Ancak meselenin bir diğer yüzü bulunmaktadır. Çin'in hızlı ihracat genişlemesine dayalı ekonomik büyümesinin ardında çok uluslu şirketlerin mallarını Çin'de üretme veya ihracatlarını Çin'de ürettikleri mallarla gerçekleştirme yolundaki ısrarlı çabaları yatmaktadır. Hernekadar son on yıllık dönemde Çin'in ihracatı üçe katlanmış ise de ihracat genişlemesinin yüzde 65'ini, bu ülkede yapılan yabancı fiziki sermaye yatırımlarının, bunların yerli iştirakçilerinin ve dış kökenli ortak yatırım teşebbüslerinin ihracatları oluşturmaktadır. 2002 yılında gelen 52 milyar Dolar tutarındaki yabancı sermaye ile Çin, şu anda dünyanın en çok yabancı sermaye çeken ülkesidir ve bu sermaye akımının giderek güçlenmesi beklenmektedir. Çok uluslu bu şirketlerin güttükleri stratejilerin, para değerindeki değişmelerle ilgisi oldukça sınırlıdır ve bu sermaye akımları, zengin sanayileşmiş ülkelerdeki yüksek maliyetli şirketlerin, üretimlerini geliştirmekte olan ülkelerdeki, özellikle Çin'deki modern ve düşük maliyetli tesislere kaydırmak suretiyle, yeni verimlilik artışları sağlamak yolundaki etkin çabalarının bir sonucudur.

(4) Stephen Roach, Morgan stanley, Global Economic Forum, Ağustos 29, 2003.

I.3. DÜNYA TİCARETİ

1985-94 döneminde yıllık ortalama yüzde 5.4, 1995 yılında yüzde 8.8, 1996 yılında yüzde 7.0 ve 1997 yılında da yüzde 10.6 oranında yüksek düzeylerde büyüme göstermiş olan Dünya mal ve hizmetler ticaret hacmi, 1997 yılı ikinci yarısında Uzak-Doğu Asya'da başlayarak süratle bölgeyi etkisi altına alan ve daha sonra 1998 yılı Ağustos ayında Rusya ve 1999 yılı başında Brezilya'da başgösteren ekonomik bunalımlara yol açan krizden önemli biçimde olumsuz yönde etkilenmiştir. 1997 yılında olumsuz etkileri yılın sonuna doğru hissedilmeye başlayan krize rağmen yüzde 10.6 oranında büyüme gösteren dünya ticaret hacminde 1998 yılında genişleme oranı keskin bir düşüşle yüzde 4.4 olarak gerçekleşmiş, küresel krizin dünya ticareti üzerindeki etkileri 1999 yılında da belirgin bir şekilde hissedilmiştir. 1998 yılında yüzde 4.6 ve 1999 yılında da 5.9 oranında büyüme gösteren dünya emtia ticareti hacmi, 2000 yılında dünya genelinde yaşanan olağanüstü ekonomik büyümenin etkisiyle çok hızlı bir genişleme ortaya koymuş ve yüzde 12.9 gibi rekor bir düzeyde büyümüştür.

TABLO I.3.1.
DÜNYA TİCARETİ
(Yıllık % Değişme)

	2001	2002	2003*	2004*
Emtia Ticaret Hacmi				
Dünya Ticareti (1)	-0.2	3.6	5.9	8.8
Mamul Ürünler	-1.1	3.8	6.1	9.4
OECD Ülkeleri İhracatı	-0.5	2.7	4.6	7.9
OECD Ülkeleri İthalatı	-0.7	2.5	4.9	7.5
OECD Dışı Ülke İhracatı	-0.6	7.6	9.8	11.3
OECD Dışı Ülke İthalatı	2.8	5.2	8.3	12.6
OECD Ülkeleri Arası Ticaret	-1.0	1.5	3.4	6.6
Ticaret Fiyatları				
OECD İhracatı	-2.6	1.1	7.8	1.3
OECD İthalatı	-3.3	0.7	8.2	1.3
OECD Ticaret Hadleri(2)	2.0	0.4	-0.7	0.2

* Beklenen

(1) Dünya ithalat ve ihracat hacimlerinin aritmetik ortalamalarının büyüme hızları

(2) OECD üyesi ülkeler arası ticaret hariç tutularak OECD ihraç fiyatlarının OECD ithal fiyatlarına olan oranı alınarak hesaplanmıştır.

Kaynak: OECD Economic Outlook, No: 73, Preliminary Edition, Temmuz 2003, S. 26.

Aşağıda verilen ve daha uzun dönemi kapsayan tablodan açıklıkla görüleceği üzere, 10 yıllık ortalamalar itibariyle 1985-94 döneminde yıllık ortalama yüzde 5.7 ve 1995-2004 döneminde yıllık ortalama (beklenen) yüzde 6.3 oranında bir büyüme göstermiş olan Dünya mal ve hizmetler ticaret hacmi, uzun bir dönemin ardından 2001 yılında ilk kez reel bir daralma (Yüzde -0.5) göstermiştir.

TABLO I.3.2.
DÜNYA TİCARETİ
(% Değişme)

	On Yıllık Ortalamalar		1997	1998	1999	2000	2001	2002
	1985-1994	1995-2004						
Mal ve Hizmet Ticareti								
Dünya ticareti								
Hacim	5.6	6.2	10.6	4.4	5.6	12.6	0.1	2.9
Fiyat Deflatörü (\$)	2.9	-0.1	-6.2	-5.4	-1.8	-0.8	-3.5	1.3
Ticaret hacmi								
İhracat								
Gelişmiş ülkeler	5.9	5.7	10.6	4.1	5.5	12.0	-1.0	2.0
Gelişmekte olanlar	7.7	7.5	14.0	4.6	14.9	3.3	5.1	
İthalat								
Gelişmiş ülkeler	6.1	6.1	9.4	6.0	8.0	11.9	-1.1	2.1
Gelişmekte olanlar	4.8	6.8	11.8	-0.5	1.7	15.7	2.2	5.4
Ticaret Hadleri								
Gelişmiş ülkeler	0.9	-	-0.5	1.3	-0.3	-2.5	0.4	0.4
Gelişmekte olanlar	-3.3	0.5	-0.3	-6.6	4.6	6.0	-3.1	1.2
Mal Ticareti								
Dünya Mal Ticareti Hacmi	5.7	6.3	10.8	4.6	5.9	12.9	-0.5	3.1
Fiyat Deflatörü (\$)	2.7	-0.1	-6.4	-6.2	-1.6	0.1	-3.7	0.7
Dünya ticaret fiyatları (\$ cinsinden)								
Mamul ürünler	5.0	-0.1	-8.0	-1.8	-2.0	-5.2	-2.1	3.1
Petrol	-5.7	4.6	-5.5	-32.2	37.8	56.9	-13.9	2.8
Yakıt dışı temel mallar	1.5	-0.8	-3.0	-14.7	-7.0	1.8	-5.4	3.8
Dünya toplam ihracatı (M. Dolar)								
Mal ve hizmetler	3 847	7 492	6 863	6 755	6 992	7 783	7 511	7 838
Malları	3 068	5 984	5 482	5 365	5 566	6 265	6 003	6 245

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2003, S. 200.

Küresel ekonomik durgunluk nedeniyle zaten şiddetli bir yavaşlama dönemine girmiş olan dünya ticareti 11 Eylül olaylarının ardından daha da sarsılmış ve toparlanma süreci bir süre daha ertelenmiştir. Diğer taraftan güvenlik kaygıları ve artan nakliye ve sigorta giderleri de mal ve hizmet ticaretini olumsuz etkileyen ek unsurlar olmuştur. Saldırı olayları bazı ülkelerin turizm gelirlerini de azaltıcı bir etki doğurmuştur.

2001 yılında mamul ürün ticaretinde yaşanan rekor düzeydeki daralmanda, ileri teknoloji sektörlerindeki çöküş ve sanayileşmiş ülkelerde imalat sektörlerinde maruz kalınan durgunluk etkili olmuştur. 2001 yılının ilk yarısında A.B.D.nde ve Japonya'da ithal talebi şiddetli bir daralma gösterirken, yılın ikinci yarısında Avrupa ülkelerinin ithal talebi gerilemiştir. Özellikle yeni sanayileşmiş olan Doğu-Asya ülkelerinin -Hong Kong, Singapur, Tayvan- ileri teknoloji ağırlıklı imalat sanayii ürünleri ihracatı, dünyanın geri kalan bölümlerinde genel imalat sanayii ürünleri ihracatında yaşanan daralmanın çok ötesinde bir gerileme göstermiştir.

Dünya ticaretinde 2001 yılında yaşanan daralmadan olumsuz yönde en çok etkilenen bölgeler Uzak-Doğu Asya ülkeleri ve Latin Amerika olurken , Merkezi Avrupa ülkeleri biraz yavaşlamış olmakla beraber yine de dış ticaret hacimlerinde artış eğilimini koruyabilmişler, buna karşılık Afrika ülkeleri ticaret hacmi daralmasından ziyade ihraç malları fiyatlarındaki gerilemelerden zarar görmüşlerdir.

2001 yılında Dünya ticaretinde gözlemlenen daralmanın ardında küresel ekonomik toparlanmaya paralel bir şekilde Dünya mal ve hizmet ticaret hacmi tekrar büyüme süreci içersine girmişse de bu büyüme geçmiş dönemlerle kıyaslandığında çok sınırlı kalmıştır. OECD ve IMF tarafından yapılan çalışmalara göre Dünya mal (emtia) ticaret hacmi 2002 yılında yüzde 3.6 – 3.1 oranında bir büyüme göstermiştir.

I.4. MAL (EMTİA) PİYASALARI

Arz açısından ortaya çıkan önemli bazı sorunlar nedeniyle temel mal fiyatları 2002 yılının ikinci yarısında da artmaya devam etmiştir. 2001 yılındaki gerilemenin aksine genel temel mal fiyatları endeksi 2002 yılının tamamı itibariyle A.B.D. Doları cinsinden yüzde 3.0 oranının üzerinde yükselme göstermiştir. Yılın genelindeki artış, özellikle yılın ikinci yarısında gerçekten yüksek olmuş ve petrol ve yakıt dışı temel mal fiyatları Aralık 2002 ayında bir önceki yıla göre sırasıyla yüzde 50 ve yüzde 17 oranında yükselme göstermiştir.

Küresel ekonomideki yavaşlamayı takiben 2001 yılı sonlarında 20 Doların altına gerileyen petrol fiyatları 2002 yılında sürekli bir artış eğilimi sergilemiştir.ve Mart 2003 ayı itibariyle 34 Dolar/varil'e çıkmıştır. Petrol fiyatlarındaki artış gerçek bir petrol arzı darboğazından ziyade olası tedarik kesintileri beklentisinden kaynaklanmıştır. Hernekadar OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) 2002 yılı başında üretim hedefini düşürmüştü ve OPEC toplam üretimi Ocak ayında son yıllardaki en düşük düzeyine gerilemişse de üretim daha sonra giderek yükselmiştir. Kasım 2002 itibariyle OPEC 10 (Irak hariç) petrol üretimi OPEC'in öngördüğü hedefin yüzde 10 oranında (günlük 2.4 milyon varil eşdeğeri) üzerinde bulunmakta idi ve 2002 yı-

lının ilk çeyreği ile 2001 yılı son çeyreğine göre sırasıyla yüzde 7 ve yüzde 4 oranında daha yüksek idi. Ancak Aralık ayında Venezuela'daki siyasi karmaşa ve genel grev nedeniyle petrol üretiminin hemen tümüyle kesilmesi sonucu küresel petrol piyasalarında petrol arzında önemli bir daralma meydana gelmiş ayrıca OPEC'in, üyelerinden, toplam üretimi Aralık ayı ortalarında mevcut üretim düzeyine göre yüzde 5 oranında kısmasını istemesi fiyatları tırmandırmıştır. Irak savaşının kısa sürede bitmesi üzerine, Irak petrol üretiminin arttırılmasında önemli sorunlarla karşılaşılacağı bilinmesine rağmen, petrol fiyatları belirgin şekilde gevşemiştir.

Irak'taki mevcut koşulların süratle iyileşmesi ve petrol tesislerinde önemli hasarlar meydana gelmemesi varsayımıyla ve Venezuela ve Nijerya petrol üretimlerinin olağan düzeylerine çıkması durumuna bağlı olarak petrol fiyatlarının 30 Doların önemli ölçüde altında bir düzeyde istikrar kazanması beklenebilir.

Tarımsal ürünlerin piyasa koşulları 2002 yılının ikinci yarısında özellikle bu ürünlerin üretimini etkileyen iklim ve diğer faktörlerdeki gelişmelerden etkilenmiştir. Bu nedenle talebin beklenenden daha düşük düzeyde oluşmasına rağmen arz sınırlamaları, bazı ürünlerin stoklarının erimesine ve fiyatların fırlamasına yol açmıştır. A.B.D., Kanada ve Avustralya'daki kuraklık 2002 yılı yaz aylarında hububat fiyatlarının keskin bir şekilde artması sonucunu doğurmuş, buğday fiyatları, Arjantin, Brezilya ve Avrupa Birliği'ndeki üretim artışı yüzünden yıl sonuna doğru bir parça düşene kadar, Mayıs ve Ekim ayları arasında yüzde 50'den fazla tırmanma göstermiştir. 2003 yılında küresel ekonomik toparlanma sonucu talebin artması bekleniyor ise de, daha iyi iklim koşulları ve A.B.D.'nde tarımsal ürünlere fiyat desteğini genişleten ve yeni ürünlere destek sağlayan Tarım Yasası'nın yürürlüğe konulmuş olması ile artması beklenen üretim nedeniyle Dünya piyasalarında tarımsal ürün fiyatlarının 2003 yılında biraz gerilemesi beklenmektedir.

Diğer ürünlere gelinse,

- Malezya'daki düşük üretim ve Hindistan ve Pakistan'ın artan talepleri nedeniyle palm yağı fiyatları 1998 yılından sonraki en yüksek düzeye çıkmış,
- A.B.D.'ndeki üretimin azalması ve Arjantin ile Brezilya'daki kötü iklim koşulları nedeniyle soya yağı fiyatları keskin şekilde yükselmiş,
- Dünyanın en büyük üreticisi olan Fildişi sahilindeki siyasi karmaşa ve üretim ve ihracat kesintileri yüzünden kakao fiyatları fırlamış,
- Brezilya'da kötü iklim koşulları yüzünden üretimin azalması ve Vietnam'da beklenen üretim seviyesinin düşürülmesi ile kahve fiyatları yılın son çeyreğinde toparlamış,

- Avustralya’da aşırı kuraklık nedeniyle koyun sürülerinin kesilmesi ile azalan üretim nedeniyle yün fiyatları tırmanmış,
- Sellerin A.B.D. pamuk üretimine zarar vermesi ve Çin’in artan talebi sonucu pamuk fiyatları yılın sonunda tırmanışa geçmiştir.

Sanayi metalleri piyasaları küresel ekonomik toparlanmadaki gelişmelere paralel bir seyir izlemiştir.

TABL0 I.4.1.
EMTİA FİYATLARI
(Yıllık % Değişme, \$ Fiyatı Üzerinden)

	On Yıllık Ortalamalar		1997	1998	1999	2000	2001	2002
	1985-1994	1995-2004						
Yakıtdışı Temel Mallar	1.5	-0.8	-3.0	-14.7	-7.0	1.8	-5.4	3.8
Yiyecek	-0.4	-0.5	-10.7	-12.6	-15.6	-0.5	3.1	9.6
İçecekler	-2.0	-4.3	32.6	-15.2	-21.3	-16.6	-19.1	13.1
Tarım Ham Mad.	5.3	-0.7	-6.1	-16.2	2.3	2.0	-6.9	2.3
Metaller	1.4	-0.4	3.0	-16.4	-1.4	12.2	-9.6	-4.3
Gübreler	-0.8	1.7	1.1	2.8	-4.0	-5.3	-5.8	1.1
Ort. Petrol Spot Piy. Fiy.	-5.7	4.6	-5.5	-32.2	37.8	56.9	-13.9	2.8
Petrol Fiyatı Dolar/varil	18.66	22.13	19.24	13.05	17.98	28.21	24.28	24.97

Kaynak. IMF, World Economic Outlook, Nisan 2003, S.201.

I.5. EKONOMİK BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ

I.5.1. AVRUPA BİRLİĞİ

1 Ocak 1999'dan itibaren son aşamasına geçilmiş olan Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) süreci; 1988 yılında o tarihteki Avrupa Komisyonu Başkanı Delors başkanlığında oluşturulan bir komite tarafından Ekonomik ve Parasal Birliğin kurulmasına ilişkin bir raporun hazırlanması ve anılan raporun , 1989 yılı Haziran ayında yapılan Madrid Zirvesinde tüm üye ülkelerce kabul edilerek, her bir aşamada atılacak adımların tespit edilmesi ile başlamıştır.

EPB'nin üç aşamada gerçekleştirilmesini öngören Delors Planı çerçevesinde birinci aşama 1 Temmuz 1990 tarihinde başlamıştır. Bu aşamanın en önemli unsuru sermaye hareketlerinde tam liberalizasyonun sağlanması ve üye ülkeler ekonomi ve maliye politikalarının birbirine yaklaştırılması olmuştur. EPB'in ikinci ve üçüncü aşamalar için öngördüğü hükümler, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren ve Avrupa Birliği'ni kuran Maastricht Anlaşması içine yasal hükümler olarak yerleştirilmiştir.

1994 yılında başlayan ikinci aşamada, bir Avrupa Para Enstitüsü kurulması ve parasal birliğin kurulması ile birlikte bu kurumun Avrupa Merkez Bankası'na dönüştürülerek, özerk bir biçimde Topluluk para politikasını yönlendirmesi öngörülmüştür. Bu aşama ile birlikte kamu açıklarının ulusal merkez bankalarınca finanse edilmesi engellenmiş ve parasal politikaların daha yakından izlenebilmesi olanağı elde edilmiştir.

Aralık 1995'te Madrid'de yapılan ve AB devlet ve hükümet başkanları zirvesinde, tek bir para birimine ve ortak para politikasına aşamalı geçişi içeren üçüncü aşamanın başlangıç tarihinin 1 Ocak 1999 olmasına ve ulusal para birimlerinin tedavülden kaldırılarak, AB çapında tek bir para biriminin kullanımına en geç 1 Temmuz 2002 tarihinde geçilmesi kararlaştırılmıştır. 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren 1/1 ölçütünde 1 ECU, 1 Euro'ya çevrilmiş, Euro ile EPB'in nihai aşamasına katılan ülkelerin para birimleri arasındaki kurlar sabitleştirilmiştir. Euro bu tarihten itibaren EPB üyesi ülkelerin para birimi olarak benimsenmiştir.

Üçüncü aşamanın başlaması ile birlikte bağımsız Avrupa Merkez Bankası (AMB) kurulmuş, daha önce Temmuz 1994'te kurulmuş olan Avrupa Para Enstitüsü görevlerini, 1 Haziran 1998 tarihinden itibaren AMB'na devretmiştir. Diğer taraftan Maastricht Anlaşması çerçevesinde Ekonomi ve Parasal Birliğe katılabilme koşulu olarak üye ülkelerce sağlanması gereken makro ekonomik değişken kriterleri ve bu kriterlere uyulmaması durumunda uygulanacak yaptırımlar belirlenmiştir.

Buna göre;

- İlgili üye ülke enflasyon oranı, en düşük enflasyona sahip üç üye ülkenin enflasyon ortalamasından en fazla 1.5 puan fazla olabilir,
- Üye ülke devlet borçlarının GSYİH'ya oranı yüzde 60'ı geçmemelidir,
- Üye ülke bütçe açığının GSYİH'ya oranı yüzde 3'ü aşmamalıdır,
- Üye devlet ulusal parası, Avrupa Döviz Kuru Mekanizmasının izin verdiği dalgalanma marjı içinde kalmalıdır.

EPB alanındaki gelişmelerin yanısıra AB'nin beşinci genişleme perspektifi ilk olarak yine, Aralık 1995'te yapılan Madrid zirvesinde gündeme gelmiştir. Bu zirvede Malta ve Güney Kıbrıs ile katılma müzakerelerinin belirli bir program çerçevesinde başlatılmasına karar verilmiş ayrıca Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin (MDAÜ) Topluluğa katılmalarına yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Maastricht kriterleri AB'ne üye ülkelerin Ekonomik ve Parasal Birliğe katılabilmeleri için sahip olmaları, sağlamaları gereken şartları belirlerken, Kopenhag kriterleri AB'ne tam üyelik koşullarının esaslarını belirlemektedir. Avrupa Konseyi'nin 1993 yılı Haziran ayında yaptığı Kopenhag zirvesinde belirlenmiş olan AB'ne tam üyelik koşulları üç ana bölümden oluşmaktadır;

Politik Kriterler

AB'ne aday ülkeler;

- İstikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasinin varlığı,
- Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü,
- İnsan haklarına saygı ve,
- Azınlık haklarının korunması

açılarından değerlendirmeye alınacaklardır.

Ekonomik Kriterler

- Piyasa güçlerinin bağımsız, karşılıklı etkileşimi ile kurulmuş, liberal, piyasaya giriş ve çıkışlarda engellerin bulunmadığı, mülkiyet haklarının (fikri ve sınavi mülkiyet) yasal olarak düzenlenmiş olduğu, gelişmiş bir mali sektörün ve fiyat istikrarının olduğu etkin bir piyasa ekonomisinin,

- AB içinde rekabet edebilme gücünü sağlayabilecek makro ekonomik istikrarın, fiziki ve beşeri sermayenin ve teknolojiye uyum sağlayacak yeteneğe sahip firmaların

bulunması gerekmektedir.

Topluluk Müktesebatına Uyum

- AB'nin siyasi birlik ile ekonomik ve parasal birlik hedeflerinin kabulü ve,
- AB'nin aldığı kararlara ve yasalara uyum sağlanması.

gerekmektedir.

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen AB Lüksemburg zirvesi, AB'nin genişleme sürecine ilişkin hayati kararların alınmış olması nedeniyle hem AB hem Avrupa'nın geleceği açısından büyük önem taşımıştır. Zirve toplantısında 11 aday ülkenin (MDAÜ ve Güney Kıbrıs) durumu değerlendirilerek bu ülkelerin Topluluğa katılma süreçlerinin başlatılmasına karar verilmiştir.

Yine zirvede alınan karar ile Türkiye'nin tam üyelik konusunda ehil olduğu teyit edilmiş, diğer aday ülkeler ile aynı kriterlere göre muamele göreceği belirtilmiş ancak katılma müzakerelerinin başlatılması için gerekli politik ve ekonomik koşulların henüz sağlanmamış olduğu gerekçesi ile AB'nin genişleme sürecine katılacak ülkelerle başlatılacak müzakerelere Türkiye dahil edilmemiş ve Türkiye'nin adaylığı özel siyasi koşullara bağlanmıştır.

Bu gelişme üzerine Türkiye-AB ilişkileri askıya alınmış, uzun bir aradan sonra 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde yapılan AB Helsinki Zirvesi, Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Zirve sonuç bildirisinde, Türkiye'nin AB'ne, diğer tüm adaylarla aynı statüde ve eşit temelde aday olduğu hususu teyit edilmiştir.

Genişleme süreci geniş kapsamlı bir biçimde 7-9 Aralık 2000 tarihinde Nice'de yapılan Zirve Toplantısında da görüşülmüş ve sonuçta AB'nin geleceğine yön verecek olan Nice Anlaşması kabul edilmiştir. Üye ülkelerce onaylanma işleminin 18 ay içinde tamamlanması ile Anlaşmanın 1 Ocak 2005 tarihi itibarıyla uygulamaya konulması kararlaştırılmıştır. Nice Anlaşması ile üzerinde mutabık kalınan konular arasında, genişleme sürecine ilişkin olarak kurumsal yapıda değişiklik, karar alma sürecinde nitelikli oy çoğunluğu prosedürü kapsamının genişletilmesi, ayrıca temel haklar, güvenlik ve savunma, yargı alanında işbirliği ve sosyal güvenlik gibi hususlara yer verilmiştir.

Avrupa Birliği'nin İsveç'te Göteborg'da 15-16 Haziran 2001 tarihlerinde gerçekleştirilen ve Konsey dönem başkanlığının İsveç'ten Belçika'ya devredildiği Zirve Toplantısında, Avrupa'nın geleceği,

genişleme, sürdürülebilir kalkınma stratejisi, rekabetçi bir ortamda nitelikli istihdam, barış ve güvenlik için işbirliği, evre ve uncu ülkelerle ilişkiler konuları gündemin ana maddelerini oluşturmuş ve bu hususlarla ilgili olarak gelecek dönemler için yönlendirici ilkeler benimsenmiştir. Genişleme süreci zirvede üzerinde durulan en önemli konulardan birisini oluşturmuş ve bu alanda, özellikle İsveç'in önemli katkısıyla, genişleme sürecinin, İrlanda'da bu konuda yapılan referandumdan olumsuz sonuç alınmasına rağmen, aksatılmadan sürdürülmesi yönündeki kararlılık teyit edilmiştir.

Avrupa Birliği'nin 14-15 Aralık 2001 tarihlerinde yapılan Laeken Zirvesinde genişleme sürecindeki gelişmeler ele alınmış ve AB, 2002 yılı sonuna kadar, hazır olan aday ülkelerin, üye ülke olarak 2004 yılında yapılacak Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılmını sağlayacak şekilde, müzakerelerin sonuçlandırılması yönündeki kararlılığını belirtmiştir.

26 şubat 2001 tarihinde imzalanan Nice Anlaşması 1 şubat 2003 tarihinde yuruluğe girmiştir. Nice anlaşması birliğe aday 12 ülkenin katılımı ongorusu ile hazırlanırken Türkiye henüz müzakerelere başlamamış olması nedeniyle bu yapılmamaya dahil edilmemiştir. Bilindiği gibi AB, tüm tarihi boyunca ilk kez bu denli çok sayıda ülke ile genişliyor ve bu nedenle başta kurumsal yapı ve karar alma mekanizması olmak üzere Birlik içinde bazı yapısal değişiklikler gerçekleştirilmesi ihtiyaı doğmuştur.

Nice anlaşması Komisyonun yapısında değişiklikler öngörüyor, bu çerçevede 1 Kasım 2004'ten itibaren her üye devlet bir tek komisyon üyesi atayacaktır. Komisyon üyelerinin sayısı 27'nci AB üyesinin katılım anlaşmasının imzalanması ile birlikte Konsey tarafından yeniden belirlenecektir.

2004 yılı Haziran ayında yapılacak Avrupa parlamentosu seçimleri ile üye sayısı 625'ten 732'ye yükselecek ve Nice Anlaşması ile Romanya ve Bulgaristan için belirlenen sandalye sayısı 2004 seçimlerinde diğer üye ülkeler arasında paylaştırılacaktır.

Diğer önemli bir reform karar alma süreci ile ilgilidir. Konseyde nitelikli çoğunluk ile karar alınan alanlarda, tarım ve ticaret politikası hariç olmak üzere ortak karar proseduru benimsenmiş ve Parlatentonun sorumluluğu da ortak karar alma yonte-

minin genişletilen çerçevesi ile arttırılmıştır. Ayrıca toplam 27 konu nitelikli çoğunluk ile karar alınacak konular arasına alınmıştır.

Yeni karar alma sisteminde, Konseyde nitelikli çoğunluk 258 (yüzde 74, 78) oy haline getirilmiştir, buna göre Anlaşma çerçevesinde, Komisyon önerisi ile gerçekleştirilen bir oylamada üye ülkelerin çoğunluğunun olumlu görüşünü kazanmış bir karar tasarısı en az, toplam 345 oydan 258'inin olumlu oyuyla kabul edilebiliyor. Diğer durumlarda ise kararın 258 oyla kabul edilebilmesi için üye ülkelerin en az üçte ikisinin olumlu görüşünün alınması gerekiyor. Romanya ve Bulgaristan Birliğe katılana kadar Konseydeki toplam oy sayısı 321, nitelikli çoğunluk için gerekli oy sayısı ise 232 olarak belirlenmiştir.

Nice Anlaşması ile hukuk sisteminde yapılan değişiklikler, Adalet Divanı'nın giderek artan iş yükünü azaltmak üzere İlk Derece Mahkemesi'nin sorumluluklarının arttırılmasını öngörüyor. Diğer taraftan Anlaşmada üyeler arasında adli işbirliğinin arttırılmasını sağlamaya yönelik hususlar da yer alıyor. Anlaşma uyarınca Birliğin 18 üyeye ulaşmasının ardından Avrupa Konseyi'nin tüm toplantıları Brüksel'de yapılacaktır.

Bilindiği gibi Avrupa Ekonomik Topluluğu ile başlayan süreç Avrupa Topluluğu'na daha sonra ise Avrupa Birliği'ne dönüşmüştür. 1991 yılında imzalanmış olan Maastricht Anlaşması'nın ardından AB yeni bir gelişim sürecine girmiştir. Günümüzde Ekonomik ve Parasal Birlik hernekadar Birlik üyesi olmanın gerektirdiği ekonomik kriterler üyeler arasında tartışma konusu olmaya devam ediyor ise de, büyük ölçüde sorunsuz olarak işlemektedir. Ortak dışişleri ve güvenlik politikasının kurumsal yapısı oluşmuş ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, NATO ile varılan uzlaşmanın ardından Makedonya'da AB'nin barışı koruma görevini devralması ile uygulamaya geçmiştir.

Ancak 3'ü eski Sovyet Cumhuriyeti olan 8 Doğu Avrupa ülkesinin Malta ve Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti ile birlikte Katılım Anlaşmasını imzalaması, yanısıra AB'nin kurumsal yapısının daha geniş bir perspektifle yeniden ele alınıp şekillendirilmesi ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Hernekadar Nice Anlaşması ile birtakım önemli kurumsal düzenlemeler yapılmışsa da, bunların yeterli olmayacağı, gerek politika alanları ve yetkileri bakımından derinleşen gerek coğrafi olarak genişleyen AB'ni etkin ve şeffaf olarak çalışabilen ve sadece yasal değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik meşruiyete sahip bir yapıya kavuşturmanın gerekli olduğu düşünülmüş ve bu geniş kapsamlı anayasal nitelik taşıyan kurumsal reformlara ilişkin çalışmaların bir "Konvansiyon" vasıtasıyla yürütülmesi kararlaştırılmıştır. 2002 yılı başında faaliyete geçen ve başkanlığını eski Fransa Cumhurbaşkanı Valery Giscard

d'Estaing'in yürüttüğü Konvansiyon'ca hazırlanan ve 'İkinci Roma Anlaşması' olarak nitelenen AB Anayasası taslağı 19-20 Haziran 2003 tarihlerinde Selanik'te yapılan AB Zirve Toplantısında görüşülmüştür. Toplantıda Taslak anayasal anlaşmayla ilgili bir karar alınmadı ancak Hükümetlerarası Konferans için iyi bir başlangıç noktası olduğuna karar verilmiştir.

Taslak Anayasal anlaşmaya göre halen 6 aylık dönemler için dönüşümlü olarak yürütülen başkanlık sistemi değişiyor, bunun yerine, AB Konseyi tarafından seçilecek ve görev süresi 2.5 (veya 5) yıl olacak bir AB Başkanı seçilmesi öngörülmüştür. Taslakta yer alan ve AB Komisyonu'nun yeniden yapılandırılmasını öngören öneriye göre Komisyon başkanı ve yardımcısı ile dönüşümlü olarak görev yapacak 13 üyeden oluşacaktır.

Taslak ayrıca AB'nin Dışişleri Bakanı'nın olması, AB Komisyonu Başkanı'nın Avrupa Parlamentosu tarafından seçilmesi ve bir çok alanda veto yetkisinin kaldırılması gibi değişiklik önerileri de içeriyor.

Taslak savunma alanında, ülke grupları arasında "ortak savunma" amacına dönük ve netice itibarıyla Birliğe bir askeri blok niteliği kazandıracak şekilde karşılıklı askeri garantiler verebilmelerini öngörüyor.

Taslak ayrıca, AB üye ülkeleri vatandaşlarının haklarından hareketle bir "Temel haklar Bildirgesi" yayınlanmasını öngörüyor. Taslağa göre AB'nde normal yasama faaliyeti, halkları temsil eden Parlamento ile devletleri temsil eden Bakanlar Konseyi arasında bir ortak karar mekanizması şeklinde yürüyecek. Avrupa Parlamentosunun yetkileri artıyor, bu şekilde parlamento adalet ve iç işleri konusunda yasama yetkisine sahip olacağı gibi Ortak Tarım Politikası ve Birliğin fakir bölgelerine sağlanan "yapısal fonlar" konusunda da daha çok söz sahibi olacak.

Küçük ülkeler Zirve Toplantısında, Konvansiyon'un onların kaygı ve çıkarlarını gözardı ettiği görüşünü dile getirdiler.

Uzun yıllardır üzerinde AB üyesi ülkelerce görüş birliği sağlanamayan iki önemli alanda 2003 yılı içinde ilerleme sağlanmıştır. Birinci konu mevduatlar üzerinden yapılan vergi stopajları üzerinde uyum sağlanması ile ilgili bulunuyor.

13 yılı bulan müzakerelerin ardından bu yılın Ocak ayında, AB üyesi ülkelerin Maliye Bakanları, bankalarda AB üyesi diğer ülkelerin vatandaşları tarafından tutulan mevduatlar üzerinden vergi stopajı yapılması üzerinde anlaşmaya vardılar. Anlaşmanın temel amacını, tasarruf sahiplerinin, AB üyesi ülkelerdeki vergi rejimi farklılıklarından ve İsviçre ve Lüksemburg gibi ülkelerde geçerli olan bankacılık bilgileri mahremiyetinden istifade ederek vergi kaçırmalarının önüne geçmek oluşturuyor.

Lüksemburg, Belçika ve Avusturya Maliye Bakanları ülkelerindeki bankalarda diğer AB üyesi ülke vatandaşları tarafından tutulan mevduatların faiz gelirleri üzerine stopaj vergisi koymayı kabul ettiler. 2004 yılından itibaren yüzde 15 olarak konulacak olan vergi stopajının oranı 2007 yılında yüzde 20'ye, 2010 yılında ise yüzde 35'e yükseltilecek. AB'nin diğer 12 üyesi 1 Ocak 2004 tarihinden itibaren, faiz gelirleri üzerindeki bilgileri, mevduat sahiplerinin kendi ülkelerindeki vergi daireleri ile paylaşmaya başlayacaklar. Bugüne kadar kendisine büyük ekonomik avantaj sağladığı için bankacılık sektöründeki bilgileri açıklamaya bir türlü yanaşmayan İsviçre de mevduat faiz gelirleri üzerine aynı oranlarda vergi koymayı kabul etmiştir.

Lüksemburg, Belçika ve Avusturya, faiz gelirleri üzerinden yapılacak vergi stopaj kesintilerini diğer Birlik üyesi ülkelerle paylaşmayı kabul ettiler ancak bu ülkeler, başta İsviçre olmak üzere diğer vergi cenneti olan ülkelerin de aynı yola gitmemeleri halinde yabancı mevduat sahiplerinin kimliklerini açıklamayacaklar.

İkinci konu ise Doha Konferansında kararlaştırıldığı üzere tarımsal ürünler ticaretinin serbestleştirilmesi yolundaki müzakerelerde büyük bir engel oluşturan ve yeni üyelerin Birliğe kabulünde önemli bir sorun yaratan AB Ortak Tarım Politikası ile ilgili olarak yapılan sınırlı ancak önemli düzenlemeleri kapsıyor.

Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın Fransız çiftçilerini korumak amacıyla sürdürdüğü olumsuz tutum nedeniyle uzun süredir bir sonuca ulaşamayan AB Tarımsal Sübvansiyon Politikasının reforma tabi tutulması üzerindeki görüşmeler, tarım bakanlarının 16 saat süren görüşmelerinin ardından 26 Haziran tarihinde bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. Avrupa Birliği'nin tarımdan sorumlu Komisyon üyesi Franz Fischler tarafından bir yıl önce sunulan reform önerisinin biraz yumuşatılmış bir şeklini oluşturan Anlaşma, yaklaşık 40 yıldır uygulanmakta olan ve AB Bütçesine yıllık parasal maliyeti 50 milyar Euroyu bulan Ortak Tarım Politikasında önemli değişiklikler getiriyor.

Anlaşma ile hernekadar tarımsal sübvansiyon için harcanan ve AB Bütçesinin yaklaşık yarısını oluşturan harcama tutarı azaltılmıyor ise de AB Bütçesindeki tarımsal destek tutarının artık değiştirilmemesi üzerinde anlaşmaya varılmış bulunuyor. Ancak daha önemlisi bu güne kadar tarımsal üretim miktarı ile sübvansiyon tutarı arasında kurulmuş olan bağ, çok az ürün dışında, tümüyle ortadan kaldırılıyor.

I.5.2. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ

30 Ekim 1947 tarihinde Cenevre’de imzalanmış olan "Ticaret ve İstihdam Alanında Birleşmiş Milletler Nihai Senedi"nin bir ekini oluşturan Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), çok taraflı Uruguay dönemi görüşmelerinin ardından, katılımcı ülkeler arasında görüş birliğine varılması sonucu Marakeş’te 15 Nisan 1994 tarihinde imzalanan anlaşma ile kurumsal bir yapı kazanmış ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurulmuştur. Üye ülkeler arasında yapılan çok taraflı ticaret anlaşmalarının işletilmesini, ticaretin belirli kurallar çerçevesinde daha serbest hale getirilmesini sağlamak üzere 1 Ocak 1995 tarihinde faaliyete geçen Dünya Ticaret Örgütü, sorumluluk alanı kapsamına malların (GATT) yanısıra hizmetleri (GATS) ve ticaretle ilgili fikri mülkiyet haklarını (TRIPS) da almıştır. Dünya Ticaret Örgütü sistemi, kurallarını ortaya koyduğu ve uygulanmalarını izlediği iki mekanizmaya sahiptir; "Anlaşmazlıkların Çözümü Mekanizması" (DSM) ve "Ticaret Politikalarının Gözden Geçirilmesi Mekanizması" (TPRM). DSM bir üye ülkenin, bir diğer ülkenin WTO kurallarını ihlal etmesi durumunda yaptığı şikayetin sonuçlandırılması ile ilgili, tekrarlamalara ve savsaklamaya yer vermeyen, işlerliği olan bir sistem getirmiştir. TPRM’nin amacı ise konulan kurullarla ilgili olmasa dahi üyelerin ticaret politikalarının izlenmesidir.

Dünya Ticaret Örgütü’nün temel amacı üye ülkelerin ticaret politikalarının ayırıcı olmamasını ve şeffaf olmasını sağlamaktır.

Dünyada hizmet ticaretinin serbestleştirilmesini sağlamak amacıyla Dünya Ticaret Örgütü üyelerinin, hizmetlerin yabancı uyruklularca temin edilmesinde varolan engelleri azaltmalarını veya tamamıyla kaldırmalarını güvence altına alacak bir çerçeve tesis etmeyi amaçlayan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) da 1 Ocak 1995 tarihinde, WTO’nun kurulması ile birlikte yürürlüğe girmiştir. Ancak bu çerçevede sonuçsuz kalan mali hizmetlere ilişkin ticaret müzakereleri Aralık 1997 ayı içerisinde sonuçlandırılabilmiş ve 12 Aralık tarihinde Cenevre’de imzalanmıştır. Bu anlaşma ile bankacılık ile sigorta ve mali piyasalardaki aracı kurumların uluslar arası alandaki faaliyetleri 1999 yılı başından itibaren rekabete açılmıştır. Bununla beraber GATT’ın aksine GATS’da nicel kısıtlamalara bir engel konulması söz konusu değildir ve GATS’ın hizmet ticaretine engel olan kısıtlamaları kaldırma doğrultusunda herhangi bir bağlayıcı hükmü, yaptırım mekanizması bulunmamaktadır. Diğer taraftan temel iletişim ile ilgili GATS’a ait dördüncü protokol 5 Şubat 1998 tarihinde işlerlik kazanmış, mali hizmetlerle ilgili GATS’ın beşinci protokolü de 27 Şubat 1998 tarihinde üyelerin kabulüne sunulmuştur.

Birincisi 9-13 Aralık 1996 tarihlerinde Singapur’da gerçekleştirilen WTO Bakanlar

Konferansının ikincisi 18-19 Mayıs 1998 tarihlerinde Cenevre’de ve üçüncüsü Kasım 1999’da Seattle’da yapılmıştır. Yoğun küreselleşme karşıtı gösteriler altında yapılmış olan WTO Seattle Bakanlar Konferansında bir çoktarafli yeni "dönem" müzakereleri yapılması konusunda anlaşmaya varılamamıştır. 1999 yılı boyunca sürdürülmüş olan yoğun hazırlık çalışmalarına rağmen, yeni bir müzakere süreci konusunda anlaşmaya varılamamasının başlıca nedeni üyeler arasındaki görüş ayrılıkları olmuştur. Bir önemli görüş ayrılığı, Uruguay dönem müzakerelerinde kabul edilmiş olan bazı düzenlemelerin uygulamaya konulmasının bazı gelişmekte veya geçiş halinde olan ülkelere getirdiği sorumluluklarla , bir diğeri ise tarım ve hizmetlerle ilgili müzakerelerin niteliği ile ilgili olmuştur.

Tarım ve hizmetler sektörleri ile ilgili müzakerelere programa uygun şekilde 2000 yılı başlarında geçilmiştir Hizmetlerle ilgili görüşmelerin temel amacını, GATS Anlaşmasının XIX. Maddesi uyarınca, daha ileri düzeyde bir liberalizasyon sağlanması konusu oluşturmuştur.

WTO 1995 yılında kurulduğunda "Ticaretle İlgili Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması" (TRIPS) kabul edilmiş ve bu çerçevede, fikri mülkiyet haklarının korunması yolunda Anlaşma hükümlerine uyulması için gelişmiş ülkelere bir yıllık bir süre tanınırken gelişmekte ve geçiş halinde olan ülkelere 5 yıllık, çok az gelişmiş ülkelere de 11 yıllık bir süre tanınmış idi. Beş yıllık süre 1999 yılı sonunda bittiği için, gelişmekte olan ülkelerden Ocak 2000 ayında bu anlaşma hükümlerine uymaları talep edilmiş ve TRIPS Konseyi konuyu izleme altına almıştır. .

Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlıkların Halli Konusunda Mutabakat Sağlanması Sistemi (DSU) çerçevesinde yapılan şikayetler esas itibariyle anti-damping ve telafi edici vergiler gibi ticaretin korunmasına yönelik vergiler, sübvansiyonlar, patent ve telif hakları korumaları, ürün nitelikleri kuralları ile ilgili olarak yapılmaktadır. Şikayetlerin yaklaşık dörtte üçü panel safhasına intikal etmeden istişareler yoluyla çözümlenmekte ancak panel safhasında hakkında rapor hazırlanan şikayet konularının önemli bir bölümü aynen 1947 tarihli GATT Anlaşması uygulamasında olduğu gibi temyiz edilmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Dördüncü Bakanlar konferansı 9-14 Kasım 2001 tarihlerinde Doha- Katar’da gerçekleştirilmiş ve yedi yıllık uzun bir bekleyişin ardından, 142 ülkenin ticaret bakanları, küresel düzeyde ticaretin serbestleştirilmesine dönük yeni adımların atılabilmesi için yeni bir müzakere sürecinin başlatılması yolunda karar almışlardır.

İki yıl evvel Seattle’da yapılan ve yoğun küreselleşme karşıtı gösterilere sahne ol-

duktan sonra başarısızlıkla sonuçlanan bir önceki Bakanlar Konferansına göre, Doha'da alınan neticeler gerçekten, Örgütün bugüne kadar göstermiş olduğu gelişmede önemli bir aşama oluşturmaktadır.

Konferans çok çetin müzakerelere, ve tarafların sahip oldukları pazarlık gücünü sonuna kadar kullanmaya çalıştıkları sıkı pazarlıklara, siyasi manevralara ve sert, kırıcı tartışmalara sahne olmuştur. Bununla beraber birisi fikri mülkiyet hakları ve sağlık üzerinde olmak üzere Konferans sonunda yayınlanan iki Deklarasyon ile gelişmekte olan ülkelerin mevcut WTO anlaşmalarını uygulamakta karşılaştıkları sorunlarla ilgili bir Karar üzerinde anlaşmaya varılması ve bunun üç yıllık bir Çalışma Programı çerçevesinde ifade edilmesi, Doha Konferansının somut ve önemli bir başarısı olarak kabul edilebilir.

Konferansta Çin'in ve Tayvan'ın WTO'ya üyeliğine ilişkin işlemler de tamamlanmıştır. Yayınlanmış olan ticaret bakanları Deklarasyonunda öngörülen hedeflerin gerçekleşmesi halinde, fakir ülkelerin kendi ürettikleri tekstil ve tarımsal ürünleri gelişmiş ülke piyasalarında pazarlama olanakları genişlemiş olacak. Ancak bilinmelidir ki, tüm bu kazanımlar şu an için gerçekleşmiş değil, fakat gerçekleşmesi olanağı doğacak kazanımlardır. Bakanlar sadece ticaret müzakerelerinin gündemi ve zamanlaması üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Müzakere sürecinin üç yıl sürmesi programlanmıştır.

Konferansta elde edilen en somut kazanım şüphesiz, tüm tarımsal sübvansiyonların kaldırılması yolunda müzakerelerin başlatılması yönündeki karar idi. Bu gelişmekte olan ülkelerin uzun zamandan beri arzu ettikleri bir sonuçtu.

Ancak Doha konferansından buyana meydana gelmiş olan gelişmeler, Doha'da ticaretin serbestleştirilmesine dönük yeni bir müzakere sürecinin başlatılması yolunda alınan karar üzerinde bazı kaygıların doğmasına yol açmıştır. WTO'nun Cenevre'deki merkezinde uzun bir bekleyişin ardından başlatılan müzakereler öncesi hazırlık çalışmalarında çok az bir mesafe alınabildi. Ülkelerarası çıkar ve görüş farklılıkları sanayi ürünleri ihracatında bir müzakere süreci çerçevesi oluşturulması için bir tarih tespit edilebilmesine dahi izin vermedi. Diğer taraftan Avrupa ülkeleri tarafından gündemde çevre sorunlarına da yer verilmesi yolunda yapılan talep, bu girişim, diğer birçok ülke tarafından örtülü bir korumacılık girişimi olarak değerlendirildiği için ayrı bir anlaşmazlık konusunu oluşturuyor.

Yeni bir müzakere sürecinin başlatılması üzerinde doğan isteksizlikte A.B.D.nin bir süre önce demir-çelik üzerine koymuş olduğu anti-damping vergisi ile Kongrenin tarım kesimine sağlanmış olduğu sübvansiyonların önemli bir etkisi olmuştur.

A.B.D.nin bu tutumunun Hindistan gibi yeni bir müzakere sürecine karşı olan ülkeler ile korumacı bir tarım politikası taraftarı Fransa ve Japonya gibi ülkelerin işlerini kolaylaştırıcı etki doğurduğu gözlemlenmektedir. Bu durum fakir ülkelerin, ticaretin serbestleştirilmesi yolunda zengin ülkelerce kendilerine yapılan öneriler üzerindeki kuşkularını arttırmaktadır.

I.6. AVRUPA BİRLİĞİ - TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin 31 Temmuz 1959 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma yolundaki başvurusundan sonra, taraflar arasında bir gümrük birliğini ve ileride tam üyeliği öngören Ankara Anlaşması 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ortaklık Anlaşmasının amacı 2.Maddede "Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış bir biçimde kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yaşam şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile gözönünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari, ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir" şeklinde ortaya konulmuştur.

Söz konusu Anlaşma ile ortaklık ilişkisinin amaçları, gümrük birliğinin esasları, mal, kişi, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaştırma, tarım, rekabet politikaları, mevzuat ile ekonomik ve ticari politikaların uyumlaştırılması, ortaklık organları, Türkiye'nin tam üyelik imkanları, ortaklık ilişkilerinde çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü gibi konular hükme bağlanmıştır.

Anlaşma uyarınca Türkiye'nin tam üyeliğe hazırlanabilmesi için üç aşama öngörülmüştür;

Hazırlık Dönemi: En az 5 en çok 10 yıl sürmesi öngörülen bu dönemde Türkiye, AET ile ilişkilerin geliştirilmesi açısından bir yükümlülük üstlenmemiştir. Bu dönem boyunca Topluluğun yardımı ile Türkiye ekonomisinin, ileri dönemlerde üstleneceği yükümlülükleri yerine getirebilecek bir yapıya kavuşturulması, güçlendirilmesi öngörülmüştür.

Geçiş Dönemi: Hazırlık dönemi içinde, bir sonraki dönemin koşullarını, süre ve sıralarını belirlemek üzere 23 Kasım 1970 tarihinde "Katma Protokol" imzalanmış ve geçiş dönemi 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren bu protokol ile başlamıştır. Geçiş döneminin amacı Gümrük Birliği'nin aşamalı olarak gerçekleştirilmesini sağlamak ve ortaklığın iyi işlenmesini teminen tarafların ekonomik politikalarını uyumlaştırmaktır. Bu dönemin en fazla 12 yıl sürmesi öngörülmüştür.

Katma protokol hükümlerine göre Topluluk bazı istisnalar dışında Türkiye'den yapılan ithalatta uyguladığı gümrük vergileri ile miktar kısıtlamalarını tamamen kaldırmıştır. Türkiye de kendi yükümlülükleri çerçevesinde 1 Ocak 1973 ve 1 Ocak 1976 tarihlerinde, gümrük vergileri 10 yıllık sürede kaldırılacak ürünlerde % 10'arlık ve 22 yıllık listede yer alan ürünlerde % 5'erlik gümrük vergisi indirimlerini uygulamaya koymuş, ancak daha sonra Avrupa Topluluğu ile olan ilişkilerin askıya alınması nedeniyle, 1978 yılında yapması gereken indirimleri yapmaktan kaçınmıştır. Türkiye ancak 1988 yılından itibaren, ertelemiş olduğu gümrük vergisi indirimlerini yeniden uygulamaya başlamıştır.

12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de demokratik rejimin işlemlerine ara verilmesi sonucunu getiren yönetime elkoyma olayı üzerine Topluluk, Türkiye ile ilişkilerini dondurma kararı almış, mali işbirliğine son verilmiş ve Türkiye ile AET arasında, o güne kadar esas itibarıyla ekonomik nitelikli olan sorunlar, Yunanistan'ın 1980 yılında Topluluğa üye olmasıyla siyasi boyut kazanmaya da başlamıştır. İlişkilerin dondurulmuş olduğu bu durum, 16 Eylül 1986 tarihinde Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nin tekrar toplanmasına kadar sürmüştür.

Türkiye, - Yunanistan'ın ardından 11 yıllık bir gecikme ile - 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşmasından bağımsız olarak ve sözü edilen Anlaşmada öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, bir Avrupalı devlet olarak, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) kuran Anlaşmanın 98. Maddesine göre AKÇT'na, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Anlaşmanın 237. Maddesi uyarınca AET'na ve Avrupa Atom Topluluğu'nu (EURATOM) kuran Anlaşmanın 205. Maddesine göre EURATOM'a tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.

Lüksemburg'ta 27 Nisan 1987 tarihinde toplanan Avrupa Konseyi, başvurunun, incelenmek üzere Komisyona gönderilmesi kararını almış ve Komisyon, 18 Aralık 1989 tarihinde Görüş Raporunu açıklamıştır.

Komisyonun, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım başvurusu konusundaki olumsuz görüşünün 5 Aralık 1990 tarihinde Konsey tarafından da benimsenmesi ile, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun değerlendirilmesi, belirsiz ileri bir tarihe ertelenmiştir.

Türkiye - AB ilişkilerinde önemli bir aşama; Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihinde yaptığı 36'ncı Dönem toplantısında kabul edilen 1/95 ve 2/95 Sayılı Kararların, 13 Aralık 1995 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanması suretiyle Türkiye-AB arasında tesis edilen "Gümrük Birliği"nin oluşturulması ile gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde Türkiye, AB ile entegrasyonunda 22 yıl süren "Geçiş Dö-

nemi"ni 31 Aralık 1995 tarihinde tamamlayarak, 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla "Son Dönem"e, sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde sağlanan gümrük birliği ile girmiştir. Ancak Gümrük Birliğinin işleyişinde sorunlar da eksik olmamıştır. AB Gümrük Birliği ile ülkemize karşı üstlendiği bazı yükümlülükleri yerine getirmemiştir. AB, Gümrük Birliği kararının kabul edildiği Ortaklık Konseyi toplantısında üstlendiği ve ülkemize 4-5 yıllık bir dönem içinde 2.5 milyar Euro'ya varan mali yardım yapma yükümlülüğünü yerine getirememiş, aynı şekilde kurumsal alanda entegrasyonu kolaylaştırmak amacıyla öngörülen bazı tedbirleri alamamıştır.

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde Avrupa Birliği'nin Lüksemburg'da gerçekleştirdiği devlet ve hükümet başkanları zirvesi sonucunda, Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Estonya ve Kıbrıs Rum Yönetimi, tam üyelik için aday ülkeler olarak belirlenmiştir. Türkiye ise aday ülkeler arasında yer alamamış, ancak tam üyeliğe ehil olduğu hususu teyit edilmiş, uygun bir katılma stratejisi ile desteklenmesi ve Avrupa Daimi Konferansına diğer adaylarla eşit statüde katılması kararlaştırılmıştır.

Türkiye'nin , Avrupa Birliği'nin genişleme süreci dışında bırakılması yolunda karar alınan Lüksemburg Zirvesi sonrasında Türkiye-AB ilişkileri tekrar askıya alınmıştır.

16 Haziran 1998'de yapılmış olan Cardiff Zirvesinde Avrupa Komisyonu, diğer aday ülkeler bakımından izlenmekte olan yönetime paralel olarak, Türkiye tarafından AB'ne üyelik amacıyla sürdürülmekte olan çalışmaları izlemekle ve bu konu üzerinde Zirveye düzenli rapor vermekle görevlendirilmiştir. Ayrıca Komisyon tarafından yayınlanmış olan 4 Mart 1998 tarihli "Türkiye için Avrupa Stratejisi" başlıklı belgenin, Türkiye'nin görüşleri alınarak genişletilmesi önerilmiştir. Bu Zirvede Türkiye'nin "üyelik adayı" olduğu belirtilerek genişleme sürecine dahil edilmesi yolunda herne kadar bir adım daha atılmış ise de, siyasi nitelikli özel koşullar tekrar vurgulanmıştır.

3-4 Haziran 1999 tarihlerinde Köln'de yapılan AB Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesinde Almanya tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin beklentilerini karşılayabilecek nitelikteki taslak metin, İngiltere ve Fransa'nın desteğine rağmen, Yunanistan'ın ve diğer bazı üye ülkelerin olumsuz tutumları neticesinde kabul edilmemiştir.

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen AB Helsinki Zirvesi, Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Avrupa Birliği, Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin AB'ne, diğer tüm adaylarla aynı statüde ve eşit temelde aday olduğu hususunu teyit etmiştir.

Zirve Sonuç Bildirisinin 4. ve 9. Maddeleri Türkiye'yi dolaylı, 12. Maddesi ise doğrudan ilgilendirmektedir.

Madde 4: Avrupa Konseyi 13 aday ülkenin üyelik sürecine eşit bir temelde katıldığını teyit eder. Aday ülkeler AB'nin anlaşmalarla belirlenen değer ve amaçlarına uymakla yükümlüdürler. Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesi'nin 'anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi' ilkesini vurgular..... Anlaşmazlıkların belirli bir süre içinde çözülememesi durumunda aday ülkeler sorunlarını Lahey Uluslar arası Adalet Divanı'na götürmelidirler....Avrupa Konseyi, Kopenhag Kriterleri'ne uyumun, üyelik görüşmelerinin başlatılması için önkoşul olduğunu ve bu kriterlere uymanın, Birliğe girmenin temelini oluşturduğunu anımsatır.

Madde 9: a) Avrupa Konseyi, Kıbrıs sorununun çözümü için 3 Aralık'ta New York'ta dolaylı görüşmeler başlatılmasını memnuniyetle karşılar....

b) Avrupa Konseyi siyasi çözümün Kıbrıs'ın AB üyeliğini kolaylaştıracağına altını çizer. Ancak üyelik görüşmelerinin sona ermesine kadar soruna bir çözüm bulunamaması durumunda Konsey'in kararı bu koşula bağlı olmayacaktır....

Madde 12:Türkiye'ye diğer aday ülkelere uygulanan aynı ölçütler uygulanacaktır. Diğerleri gibi Türkiye de tam üyelik öncesi stratejisinden yararlanacaktır.....Türkiye tüm AB programlarına ve ajanslarına katılma fırsatına sahip olacak ve katılım süreci çerçevesinde aday ülkelerle Birlik arasındaki toplantılara katılabilecektir.

Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirisi ayrıca, önceki AB Konseyi kararları çerçevesinde bir katılım ortaklığı belgesi hazırlanmasını da öngörmüştür.

Ortaklık Konseyi toplantısı 3 yıllık bir aradan sonra 11 Nisan 2000 tarihinde Lüksemburg'da yapılmış ve gelecek dönemle ilgili, hizmetlerin ve kamu alımlarının serbestleştirilmesi yolunda müzakerelere başlanmasını da içeren önemli kararlar alınmıştır.

2000 yılı Haziran ayında, AB işlerinden sorumlu Başbakan Yardımcısına bağlı olarak görev yapacak olan AB Genel Sekreterliği kurulmuştur.

AB Komisyonu tarafından ülkemiz için hazırlanarak 8 Kasım 2000 tarihinde açıklanan "Katılım Ortaklığı Belgesi" 4 Aralık 2000 tarihinde Brüksel'de toplanan AB Genel İşler Konseyinde ele alınmıştır. Belge, adaylık sürecinde Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sağlamak amacıyla her alanda neler yapması gerektiğini, orta ve kısa vade hedefler olarak belirleyen bir strateji olarak ortaya koymaktadır. Katılım Ortaklığı Belgesi ile bu Belgenin hukuki zeminini oluşturacak Yönetmelik 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyince onaylanarak yayınlanmıştır.

Diğer taraftan Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgesinde belirtilen hususları dikkate alarak, AB müktesebatına uyum için bir Ulusal Program hazırlamıştır. Ulusal Program Bakanlar Kurulu'nda 19 Mart 2001 tarihinde onaylanmış ve 26 Mart tarihinde AB Komisyonu'na sunulmuştur.

21 nisan 2001 tarihinde Kopenhag'da AB'ne üye ve aday ülkelerin Maliye Bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen ECOFIN toplantısında Türk Hükümetince izlenmekte olan ekonomik program desteklenmiş ve IMF ile Dünya Bankası bu programa ilave mali destek sağlamaya davet edilmiştir.

1 Haziran 2001 tarihinde gerçekleştirilen Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi Toplantısında taraflar arasındaki ticaret ve gümrük birliğinin işleyişi konuları ele alınmıştır.

15-16 haziran tarihlerinde gerçekleştirilen Göteborg Zirvesi sonuç bildirisinde Türkiye'nin AB müktesebatını benimsemesi yolunda açıklamış olduğu Ulusal Programın memnun edici bir gelişme olduğu hususuna yer verilmiş ve Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan öncelikleri uygulamaya çağrılmıştır.

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi 40 ıncı toplantısını 26 Haziran 2001 tarihlerinde Lüksemburg'da yapmıştır.

Temmuz 2001 ayında AB Komisyonu Türkiye temsilciliği yetkililerinin, 2002 yılına yönelik olarak Komisyon Türkiye masası uzmanları ile yapmış oldukları toplantıda, AB'nin Türkiye'ye yönelik mali yardımları görüşülmüş ve bu çerçevede 2002 yılı için MEDA II'den (Avrupa-Akdeniz Ortaklığı) toplam 167 milyon Euro tutarında hibenin Türkiye'nin kullanımına açılması öngörülmüştür.

Avrupa Birliği (AB) Komisyonu 13 aday ülkeye ilişkin yıllık ilerleme raporlarını ve Genişleme Stratejisi Belgesini 13 Kasım 2001 tarihinde basına açıklamıştır. Türkiye ile ilgili Rapor, ekonomik kriz yönetimi çerçevesinde alınmış olan önlemlerden övgü ile söz ederken, Türkiye'nin ekonomik kriterleri yerine getirmekten uzak olduğu hususunu belirtmiş ve insan hakları konusunda sağlanan gelişmelerin yetersiz olduğunu ileri sürmüştür.

1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesinden buyana geçen dönemde özellikle 2002 yılı ve 2003 yılı Türkiye'nin Birliğe kabulü alanında atılması gereken adımların gerçekleştirilmesi açısından önemli ilerlemelerin sağlandığı yıllar olmuştur. Aşağıdaki bölümlerde söz konusu bu ilerlemeler ana çizgileriyle verilmektedir.

Birlik üyeliği kriterlerinin yerine getirilmesi için, 2000 ve 2001 yıllarındaki hazırlık

ve gelişme safhalarından sonra 2002 yılı ile birlikte özellikle siyasi kriterlerle ilgili olarak yoğun bir çalışma dönemi başlatılmıştır.

Hernekadar ülkemiz açısından Helsinki zirvesi kadar önem taşıyan ve 12-13 Aralık 2002 tarihlerinde yapılan Kopenhag Zirvesi sonuçları ülkemiz açısından beklentilerin altında kalmışsa da üyelik sürecine hız kazandıracak çalışmalar yoğun biçimde sürdürülmüştür.

Bu çalışmalar kapsamında;

- Türkiye-AB Ortaklık Komitesi 24 Ocak 2002 tarihinde Brüksel’de yapılmıştır,
- AB-İKÖ Ortak Forum Toplantısı 12 Şubat tarihinde İstanbul’da yapılmıştır,
- 6 Şubat tarihinde kabul edilen ilk uyum Yasasıyla, Türk Ceza Yasası, Terörle Mücadele Kanunu, DGM Kanunu ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu gibi yasalarda önemli değişiklikler yapılmıştır,
- Ülkemiz 15-16 Mart 2003 tarihlerinde diğer adaylarla birlikte Barselona gayri-resmi AB Zirvesine Başbakan düzeyinde katılmıştır,
- 2 Mart tarihinde kabul edilen İkinci uyum Yasası ile Siyasi partiler, Basın, Dernekler, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri, DGM, Jandarma ve İl idaresi Yasalarında önemli değişiklikler yapılmıştır,
- 16 Nisan 2003 tarihinde Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Lüksemburg’da toplanmıştır,
- Ülkemiz diğer adaylarla birlikte 21-22 Haziran tarihlerinde yapılan Sevilla Zirvesine katılmıştır,
- 3 Ağustos tarihinde yasalaşan Üçüncü Uyum Paketiyle, ölüm cezası savaş ve yakın savaş tehdidi halleri dışında Türk hukuk sisteminden çıkarılmış, farklı dillerle yayın yapılması ve bunların öğrenilmesi üzerindeki yasaklar kaldırılmış, basın cezasına ilişkin hapis cezaları para cezasına çevrilmiş, azınlık vakıflarına ilişkin mal rejimleri daha liberal hale getirilmiştir.
- Ekonomik kriterlerin yerine getirilmesine katkı sağlayacak bazı önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır,
- 2002 yılı MEDA Yardımları bağlamında 126 milyon Euro tutarındaki AB hibesi projelere dağıtılmıştır,

- Eylül-Ekim 2002 aylarında Adalet Bakanlığı'nca bir dizi Genelgenin yayınlanmasıyla İkincil Mevzuat esas itibariyle yürürlüğe konulmuştur,
- 9 Ekim 2002 tarihinde AB Komisyonu tarafından Türkiye İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi yayınlanmıştır,
- Ülkemiz diğer adaylarla birlikte 12-13 Aralık tarihlerinde yapılan Kopenhag Zirve Toplantısı'na başbakan düzeyinde katılmıştır.

AB'ne üyelik sürecinin hızlandırılması alanında 2003 yılı da yoğun çabalarla dolu olarak geçmektedir. Uyum Yasalarının, AB Komisyonu'nun Türkiye İlerleme ve Strateji Belgesi'ni yayınlayacağı tarihe kadar yürürlüğe konulması alanında çok önemli mesafe alınmıştır.

Diğer taraftan Nisan 2003 ayında Lüksemburg'da yapılan Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantısında, AB, katılım Ortaklığı Belgesini (KOB) Türk tarafına sunmuştur. İlki AB konseyi tarafından 8 Mart 2001 tarihinde sunulan Katılım Ortaklığı Belgesi, Avrupa Birliği'nin Türkiye'den beklentilerini yansıtıyor. KOB'da uluslar arası sözleşmelere uyulması konusuna özel vurgu yapılırken Kıbrıs ve sınır anlaşmazlıkları konularına da değiniliyor. KOB'da siyasi alanda ve insan hakları ve fikir hürriyeti alanında yapılması gereken hususlar da önemli bir yer tutuyor.

Ekonomik kriterlere ilişkin olarak enflasyonla mücadele , IMF ve Dünya Bankası ile uzlaşmaya varılan anlaşmalar çerçevesinde yürütülen reformların sürdürülmesi, kamu kurumlarının özelleştirmesinin hızlandırılması, yabancı yatırımların kolaylaştırılması ve sosyal güvenlik sistemlerinin işlerliklerinin sağlanması gibi konular vurgulanmaktadır.

TÜRKİYE EKONOMİSİ

II. TÜRKİYE'DE GENEL EKONOMİK DURUM

II.1. GENEL DURUM

Türkiye'de enflasyonla mücadeleye yönelik istikrar programları bu güne kadar, olumlu bir sonuç alınma aşamasına kadar başarıyla uygulanmadığı veya programın öngördüğü talep ve hasıla daraltıcı önlemlerin yarattığı sosyal gerilimlerin siyasi otorite üzerinde oluşturduğu baskı, bu istikrar programlarının yarıda bırakılması sonucunu doğurduğu için ülkemiz 20 yılı aşan bir süredir kronik yüksek enflasyon süreci içinde bocalamaktadır. Israrlı, dalgalanma gösteren yüksek enflasyon gelir adaletsizliğini daha da arttırarak ve bu şekilde sosyal gerilimleri körükleyerek, yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin ileriye dönük planlamalar yapabilmesi olanağını ortadan kaldırarak ekonomi ve toplum üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. Söz konusu bu uzun dönem boyunca ülke ekonomisi sürekli olarak istikrar eksikliği ile yüzyüze olmuş, belirsizlik ortamı ve yüksek reel faizler yerli ve yabancı sermaye yatırımlarını ürkütmüş, sermaye birikim hızı önemli ölçüde yavaşlamıştır.

Israrlı ve yüksek enflasyon sürecinin altında yatan temel neden büyük boyutlu kamu açıkları olmuştur. Bu açıkların finansmanı parasal tabanın büyüme hızını yükseltmiş ve kamunun finansman piyasalarının hemen, hemen tek müşterisi haline gelmesiyle reel faiz hadlerinin çok yüksek düzeylere tırmanması sonucunu yaratmıştır. Ağır hükümet borçlanması tırmandırdığı enflasyon beklentisi yoluyla sürekli olarak faiz düzeylerini yukarı iten bir etki doğurmuştur. Kamu kesiminde maaş ve ücret düzeyleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının geçmiş enflasyona endekslenmesi uygulaması enflasyonun tırmanmasına katkıda bulunan bir diğer önemli etken olmuştur.

Aşağıda verilen ve Uluslar arası Para Fonu (IMF) ile Türkiye arasında ekonominin düzlüğe çıkarılmasına yönelik olarak yapılan Stand-by anlaşmalarının uzun tarihi ve kapsamı Türkiye'nin sonu gelmeyen ekonomik istikrar arayışlarını ve bu alandaki çabalarını veya başarısızlıklarını açık şekilde göstermektedir.

TABLO. II.1.1.
IMF İLE TÜRKİYE ARASINDA YAPILAN STAND-BY
ANLAŞMALARI⁽¹⁾

Tarih	Özel Çekme Hakkı (Milyon)	Tarih	Özel Çekme Hakkı (Milyon)
1 Ocak 1961	37.5	17 Ağustos 1970	90.0
30 Mart 1962	31.0	24 Nisan 1978	300.0
15 Şubat 1963	21.5	19 Temmuz 1979	250.0
15 şubat 1964	21.5	18 Haziran 1980	1 250.0
1 Şubat 1965	21.5	24 Haziran 1983	225.0
1 şubat 1966	21.5	4 Nisan 1984	225.0
1 Şubat 1967	27.0	8 Temmuz 1994	610.5
1 Nisan 1968	27.0	22 Aralık 1999	15 038.4
1 Temmuz 1969	27.0	4 Şubat 2002	12 821.2
Toplam			31 045.6

(1) OECD Ekonomik Gözlemleri, Türkiye, Ekim 2002, S.137

1998'den buyana son beş yıllık dönemde Türkiye'de ekonomik istikrarsızlığın temelinde yatan zayıflıkların giderilmesi ve kronik yüksek enflasyonun kalıcı olarak düşürülebilmesi amacıyla dört ana istikrar politika demeti uygulamaya konulmuştur.

Türkiye ekonomisinin bugün içinde bulunduğu durumun daha etraflı bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından, gelişmelerin birkaç yıl öncesini de kapsayacak şekilde, önce mali piyasalarda daha sonra reel ekonomide şiddetli bir krizin olduğu 1994 yılından başlayarak ana çizgileriyle ortaya konulması faydalı olacaktır.

1994 – 1997 Dönemi

Hernekadar 1993 yılında yüzde 8.1 oranında yüksek oranlı bir ekonomik büyüme gerçekleşmiş ise de giderek yükselen bir cari işlemler hesabı açığı ve yükselen faiz hadleri ile hızla büyüyen borç stoku, hükümeti, yüksek monetizasyon sağlayarak faiz hadlerini düşürme ve borç stoku büyümesini bu şekilde yavaşlatma politikası iz-

lemeye yönlendirmiştir. Yüksek bütçe açığının azaltılması yönünde etkin bir çaba ortaya konulmamış olmasına karşılık, Türk Lirasının aşırı değerlenmiş olduğu bir ortamda Hükümetin faiz hadlerini düşürme çabası, varolan likiditenin dövize yönlendirilmesi sonucunu doğurmuş, bu durum 1994 başından itibaren mali ve döviz piyasalarında krize yol açmıştır.

Ocak 1994'te TL'nin döviz kurunda meydana gelen erimenin sadece yüzde 13'te kalmasına rağmen bu gelişme bankaların bilançolarını bozmuş, bazı bankaların iflasına yol açmıştır. Nisan 1994 ayında Hükümet IMF ile bir istikrar anlaşması imzalamış, Türk Lirasını ek yüzde 65 oranında devalüe etmiş ve bankacılık kesiminin açık pozisyonlarını kapattıktan sonra mevduatlara yüzde 100 güvence getirmiştir. Aşırı değerli TL. ve devalüasyon beklentisi yüzünden yabancı sermayenin kaçması reel faiz hadlerinin aşırı tırmanması sonucunu getirmiş, -yıl ortalaması olarak yüzde 140- bunu şiddetli bir ekonomik daralma süreci izlemiş ve bankacılık kesimi büyük boyutlu zararlarla, geri dönüşsüz kredilerle ve likidite sorunlarıyla karşılaşmıştır. Kamu bankaları net varlıklarının yaklaşık yüzde 90'ını yitirmişler be bu tarihten itibaren kamu bankaları sürekli bir zayıflama dönemi içine girmişlerdir.

Enflasyon oranında artışa yol açacağı bilinmekle beraber 1994 yılı sonbaharından itibaren alınan genişletici ekonomik politikalar - accommodation - ekonomik durgunluğun sona ermesini çabuklaştırmış ve ekonomi 1995 yılının ikinci yarısından itibaren, esas itibariyle iç talepteki canlanmadan kaynaklanan istikrarlı ve hızlı bir büyüme dönemi içine girmiştir. Devalüasyonun etkisiyle canlanan dışsattım ekonomik toparlanmaya katkıda bulunan bir diğer önemli etken olmuş ve istikrar programı gevşetilmiştir..

Türkiye ekonomisi 1994 yılında karşı karşıya kaldığı şiddetli daralmanın ertesinde 1995 yılında kazandığı canlılığı 1996 ve 1997 yıllarında da sürdürmüştür.

1997 yılında gerçekleşen yüksek oranlı GSYİH büyümesi esas itibariyle özel tüketim harcamalarındaki canlılık ile genişletici maliye ve para politikaları ile arttırılan kamu cari ve yatırım harcamalarından kaynaklanmıştır. Yüksek reel faizlerin oluşumuna yol açan yüksek hacimli kamu borçlanması, arttırılan kamu cari ve yatırım harcamaları ile yüksek reel faizlerin gelir arttırıcı etkisi, 1997 yılında iç talepteki canlılığı yaratan başlıca etkenler olmuşlardır.

1997 yılında kamu cari ve yatırım harcamalarındaki artış oranı, 1994-96 döneminden farklı olarak, faiz ödemelerindeki artıştan yüksek olmuş ve daha önceleri yavaşlamakla beraber artış gösteren faiz dışı bütçe dengesi, nominal bazda dahi anılan yıl içinde daralma göstermiştir.

1998 Yılı

Türkiye, varolan makro ekonomik sorunlara doğrudan yönelik, kararlı bir ekonomik politika demetinin oluşturulduğu bir ortamda 1998 yılına girmiştir. 1998 yılında enflasyonda kalıcı bir düşüşün sağlanması temel hedef olarak alınmıştır. Bu çerçevede; Konsolide Bütçe faiz dışı fazlasının arttırılması, kamu kesimi maaş ve ücretleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının belirlenmesinde "Hedeflenen Enflasyon"un dikkate alınması, para politikasının enflasyonda öngörülen düşmeyi destekleyici bir biçimde ve koordineli olarak uygulanması, kamu finansmanını güçlendirecek yapısal reformların gerçekleştirilmesi ile iç borçlanma ihtiyacının düşürülmesi ve ekonomide etkinliğin arttırılması amacıyla özelleştirmenin hızlandırılması, temel politikalar olarak alınmıştır. Ayrıca 1998 yılı başından itibaren bütçe, borçlanma ve para programlarının üçer aylık dönemler itibariyle açıklanarak uygulamaya konulmasına başlanmıştır.

1998 yılı Haziran ayı sonunda IMF ile bir "İzleme Anlaşması" -Staff Monitored Program- yapılarak, hükümetin IMF'ye karşı taahhütlerini ortaya koyan bir Ekonomik Politikalar Bildirgesi

- Memorandum of Economic Policies- verilmiştir. Üç yıllık bir dönemi kapsayan Program 1997 yılı sonlarında yüzde 90'ın üzerinde olan Toptan Eşya Fiyat Endeksinin, (TEFE) 1998 sonunda yüzde 50'ye, 1999 sonunda yüzde 20'ye ve 2000 yılı sonunda da tek rakamlı düzeye düşürülmesini öngörüyordu. Enflasyon haddi için planlanan düşüşün sağlanmasında esas alınacak başlıca politikalar olarak;
- Enflasyonu düşürme programı boyunca Bütçede faiz dışı fazlanın arttırılması,
- Kamu sektörü maaş ve ücret artışları ile tarımsal destek fiyatlarının saptanmasında geçmiş değil de hedef alınan enflasyonun esas alınması gibi temel ekonomik yönetim politika kabullerinde değişiklik yapılması,
- Programı destekleyici ve sıkı işbirliği ile yürütülen bir para politikası izlenmesi,
- Kamu maliyesini güçlendirici yapısal reformların yapılması, ve
- İç borçlanma gereğini düşürebilmek ve verimliliği arttırmak için hızlandırılmış bir özelleştirme politikasının uygulamaya konulması

öngörülmüştür.

1998 yılının ilk yarısında belirlenen ve daha sonra üzerinde IMF ile mutabakata va-

rılan ekonomik politikanın uygulamaya konulmasında gösterilen kararlı tutum ve alınan sonuçlar ekonominin geleceğine yönelik beklentileri olumlu biçimde etkilemiştir. Ne var ki, 1997 yılı ortalarında Tayland'da başlayıp sermaye ve mal hareketleri yoluyla dalga, dalga Güneydoğu Asya'yı etkisi altına alan ve 1998 yılında Rusya'nın moratoryum ilan etmesiyle hemen tüm dünya ekonomilerini sarsma boyutuna ulaşan kriz, gecikme ile de olsa Türkiye'yi de etkilemiş ve piyasalarda oluşmuş olan iyimser havanın kaybolmasına, belirsizlik ortamının derinleşmesine, sermaye çıkışlarına ve faiz hadlerinde sıçramalara neden olmuştur.

Türkiye ekonomisinde 1995-97 döneminde gerçekleşen ve büyük ölçüde hızlı iç talep genişlemesine dayalı yüksek büyüme hızı; 1998 yılı başında enflasyonu yüzde 50'ye düşürme hedefi çerçevesinde

alınan, daraltıcı olmasa da genişletici olmayan para ve maliye politikasının iç talepte ortaya çıkardığı daralma ve buna ek olarak dünyada yaşanan ekonomik krizin dış talepte meydana getirdiği azalma nedeniyle, 1998 yılının ikinci üç aylık döneminden itibaren yavaşlama süreci içine girmiştir. Yılın son üç aylık döneminde yüzde 0.7'ye düşen GSYİH büyümesi 1998 yılının tamamı itibariyle önceki üç yıla göre önemli şekilde gerileyerek yüzde 3.1 olarak gerçekleşmiştir.

Hükümetçe, Temmuz ayında memur maaş katsayısı ile tarımsal destekleme alım fiyatlarının tespitinde IMF ile yapılmış olan Anlaşma hükümlerinin dışına çıkılması ve bunun enflasyon beklentileri üzerindeki olumsuz etkisine rağmen, 1998 yılı boyunca kamu fiyatlarının düşük tutulması, ithalat fiyatlarının, özellikle temel mal ve petrol fiyatlarının uluslar arası piyasada gerilemesi ve kar marjlarının düşürülmesi; enflasyon oranının bir ölçüde geriletilmesinde - yıllık ortalama % değişme olarak TEFE 71.8, TÜFE 84.6 - etkin olan başlıca nedenler olmuşlardır.

1999 Yılı

Türkiye 1999 yılına, hafiflemeye başlamakla beraber Uzak-Doğu Asya krizinin etkilerinin sürmekte olduğu, Rusya'daki krizin derinleştiği, global krizin özellikle Latin Amerika'dan kaynaklanan kaygılar nedeniyle yaygınlık kazanması beklentisinin bulunduğu ve erken seçim kararının getirdiği belirsizliğin hakim olduğu bir ortamda girmiştir.

Bu olumsuz iç ve dış konjonktürde, 1998 yılının ikinci yarısından itibaren yavaşlama eğilimi içersine giren ekonomik büyüme 1998 yılının son çeyreğinde sadece yüzde 0.7 olarak gerçekleştikten sonra, 1999 yılının ilk çeyreği ile birlikte daralmaya dönüşmüş ve ekonomi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin o güne kadar ki en

şiddetli daralmasını yaşamış ve GSYİH bu dönemde, bir önceki yılın aynı dönemine göre, yüzde 9.1 oranında daralmıştır.

Yüksek reel faizlerin ve yılın ilk çeyreğindeki belirsizliğin olumsuz etkilerine yılın ikinci yarısında yaşanan iki şiddetli depremin maddi ve manevi yıkıntılarının eklenmesiyle, yılın ilk çeyreğinde yüzde 12.0 oranında daraldıktan sonra ikinci çeyrekte hafif de olsa toparlanma süreci içine giren toplam yurtiçi talep tekrar daralma sürecine girmiş ve yılın tamamı itibarıyla yüzde 4.0 oranında düşmüştür. 1999 yılında yurtdışı talep de benzer bir seyir izlemiş, mal ve hizmet ihracatı bir önceki yıla göre yüzde 1.4 oranında bir gerileme gösterirken, turizm gelirleri ve bavul ticareti olarak adlandırılan yolcu beraberli mal ihracatında da önemli daralma meydana gelmiştir. İç ve dış koşullardaki bu olumsuz gelişmeler 1999 yılında, sabit fiyatlar üzerinden GSYİH'nın yüzde 5.0, Gayrisafi Milli Hasılanın ise yüzde 6.4 oranında daralması sonucunu doğurmuştur.

Nisan ayında yapılan Genel seçimlerin ertesinde kurulan Hükümetçe Haziran 1999 ayında IMF ile yapılan görüşmelerde, daha önce, 26 Haziran 1998 tarihinde yine IMF ile yapılmış olan "Yakın İzleme Anlaşması"nın, süreli programlara bağlı ve mali destek içeren bir "stand-by" anlaşması yolunda köprü görevi görmesi yolunda mutabakata varılmıştır. Bu kapsamda yapılacak bir "stand-by" anlaşmasının başarısına destek sağlamak amacıyla, üzerinde ısrarla durulan bazı yapısal düzenlemeler alanında önemli adımlar atılmış, Bankalar Kanunu, Sosyal Güvenlik kanunu yürürlüğe konulmuş, uluslar arası tahkimle ilgili Anayasa değişikliği gerçekleştirilmiştir.

2000 Yılı

Türkiye temel amacı enflasyonun indirilmesi olan bir yeni ekonomik istikrar programına, 9 Aralık 1999 tarihinde verilen "Niyet Mektubu"nun IMF İcra kurulu tarafından 22 Aralık tarihinde onaylanması ile yapılan üç yıl süreli Stand-by Anlaşmasının yürürlüğe konulmasıyla başlamıştır. Yeni istikrar programı esas itibarıyla döviz çapası sistemine dayalı bir dezenflasyon ve Merkez Bankası bilançosunun Net Varlıklar kalemine tavan getiren bir parasal kontrol sürecine dayanmıştır. Merkez Bankası, sterilizasyona yer vermeyen ve para tabanındaki genişlemelerin ancak Net Dış Varlıklardaki değişimler suretiyle oluşabileceği bir programa bağlı kalma taahhüdü içine girmiştir. İstikrar programı ayrıntılı bir mali önlemler paketi içermekte ayrıca faiz dışı bütçe dengesi ile ilgili olarak performans kriterleri saptamakta idi. Ayrıca istikrar programı kapsamında önemli yapısal reform düzenlemelerinin uygulamaya konulması da Hükümetçe taahhüt edilmiştir.

Maliye politikası kapsamında, konsolide bütçe, bütçe dışı fonlar, mahalli yönetim-

ler, kamu iktisadi kuruluşları, Merkez Bankası ve kamu bankalarının görev zararlarından oluşan kamu sektörü faiz dışı fazlasının GSYİH'ya oranının yüzde 2.2 (depremlerle ilgili harcamalar hariç yüzde 3.7) olması hedeflenirken, mali politikanın daha aktif ve çeşitlendirilmiş bir borçlanma idaresi ve hızlandırılmış bir özelleştirme uygulamasıyla desteklenmesi ve bu şekilde faiz harcamalarının bütçe üzerindeki yükünün azaltılması amaçlanmıştır. Belirtilen bu mali hedeflere ulaşılabilmesi için 2000 yılı programı, üçte ikisinden fazlası gelir arttırıcı ve kalanı harcama kısıtlamalarından oluşan ve toplam tutarı GSYİH'nın yüzde 7.5'i kadar tutan mali önlemler paketi öngörmüştür.

Para ve kur politikası çerçevesinde; kur politikasının, istikrar programı boyunca yalnızca enflasyon hedefine göre belirlenmesi, döviz kurları tespitininin, 2000 Ocak-2001 Haziran döneminde "enflasyon hedefine yönelik kur sepeti", izleyen dönemde ise "kademeli olarak genişleyen band" sistemine göre yapılması kararlaştırılmıştır. Para politikası ise, Merkez Bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden olan "Net İç Varlıklar" kalemine getirilen "tavan" ve "Net Uluslar arası Rezervler" kalemine getirilen minimum seviye ile şekillendirilmiştir. Bu kapsamda kısa dönemli dalgalanmalar hariç, para tabanının genişlemesinin ödemeler dengesi hareketleriyle sağlanması, ulusal faiz hadlerinin serbest piyasa tarafından oluşturulması öngörülmüş ve faiz hadlerinde hızlı bir düşüşe olanak verecek ancak, sermaye akımlarını özendirilmemesi için iç-dış faiz farkının fazla açılmasına izin verilmeyecek biçimde sermaye girişlerinin sterilize edilmemesi programlanmıştır.

Gelirler politikası kapsamında program süresince maaş ve ücret artışlarının hedeflenen enflasyon oranına göre belirlenmesi öngörülmüş ve istikrar programı geniş kapsamlı bir dizi yapısal reformla desteklenmiştir.

2000 yılında enflasyon düzeyinin düşürülmesi alanında başarılı olunmuş, yurt içi talepteki canlanma hernekadar ithal talebinin hızla yükselmesi sonucunu doğurmuşsa da üretim artışına yol açmış, istihdam seviyesi yükselmiştir. Gelirler ve maliye politikası kapsamında belirlenmiş olan hedeflere ulaşılmış, kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi alanlarında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Öngörülen para ve kur politikası çerçevesinde kur hadlerinin hedeflenen enflasyona göre belirlenmesi, gerçekleşen enflasyonun, hedeflenen enflasyonun üzerinde tahakkuk etmesi sonucu, Türk Lirası yıl içinde giderek reel değer kazanmaya başlamıştır.

IMF ile yapılan 17 nci Stand-by anlaşması ile omurgası şekillendirilen enflasyonu düşürme programının uygulanması sürecinde kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmış, faiz oranları hızla düşmüş ve enflasyon

haddinde, petrol fiyatlarındaki artışın olumsuz etkisine rağmen, 10 puanlık bir düşme gerçekleştirilmiştir.

2000 yılında konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'ya oranı bir önceki yıla ait yüzde 24.2 oranından yüzde 26.3'e, konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'ya olan oranı ise yüzde 35.8'den yüzde 36.6'ya yükselmiştir. Konsolide Bütçe açığı ise, bir önceki yıla göre yüzde 42.1 oranında bir artışla 12.9 katrilyon TL'na yükselmiş ancak reel anlamda gerilemiştir.

İstikrar programı kapsamında alınan gelir arttırıcı ve giderlerde tasarruf sağlayıcı önlemlerin bir sonucu olarak, 2000 yılında, kamu kesimi finansman açığı nominal artış hızı, GSMH deflatörünün (51.6) çok altında, yüzde 24.7 oranında bir büyüme göstermiş GSMH'ya olan oranı bir önceki yıldaki yüzde 15.6'dan yüzde 12.1'e gerilemiştir.

Faiz hadlerindeki hızlı ve çarpıcı gerileme ile TL'nın aşırı değerli hale gelmiş olması nedenleriyle 2000 yılında gerçekleştirilen GSMH büyümesi esas itibarıyla iç talep genişlemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim 1999 yılında yüzde 3.7 oranında gerileyen toplam yurtiçi talep 2000 yılında yüzde 9.6 oranında bir genişleme göstermiştir. Sonuçta 2000 yılında reel anlamda yüzde 6.3 oranında genişleme gösteren Gayrisafi Milli Hasıla cari fiyatlar üzerinden yüzde 60.9 oranında bir büyüme ile 125.971 trilyon TL. olarak gerçekleşmiş ancak yine de sabit fiyatlar üzerinden 1998 yılı seviyesinin altında kalmıştır.

2000 yılında ekonomik büyümeyi destekleyen tüketim harcamaları genişlemesi kısa vadeli dış borçlanmaya dayalı olurken, dış satım yaklaşık bir önceki yıl düzeyini korumuş, ithalat tutarında ise yüzde 37.0 oranında önemli bir yükselme meydana gelmiştir. TL'nın giderek değer kazanması ile genişleyen ve doğrudan yatırımlarla değil de sermaye hareketleri ile finanse edilen cari işlemler açığı, istikrar politikasının sürdürülebilirliği önündeki en önemli engel konumuna gelmiş diğer taraftan, bankacılık kesiminin henüz algılayamamış olduğu, "döviz kuru çapası"nın yeniden özendirildiği döviz açık pozisyonu riski ile vade uyumsuzluğu nedeniyle artan faiz riski - uzun vadeli plasmanların kısa vadeli fonlarla finanse edilmesi – istikrar programının başarısı üzerindeki iki önemli tehdidi oluşturmuştur.

2001 Yılı

2000 yılında Türk Lirasının beklenenin üzerinde reel değer kazanması, yılın ilk yarısında faiz oranlarının beklentilerin üzerinde düşmesiyle ve aşırı değerli TL'nın ithal talebini arttırmasıyla birlikte iç talebin hızla artması, uluslararası petrol ve buna bağ-

lı olarak enerji fiyatlarındaki artış ve Euro/Dolar paritesindeki gelişmeler cari işlemler açığının giderek yükselmesine ve sonbaharda sözkonusu açığın GSMH'ya olan oranının yüzde 5 mertebesine kadar çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler iç ve dış piyasalarda, uygulanmakta olan kur politikasının sürdürülebilirliği ve cari açığın dış finansmanı konusundaki endişeleri arttırmıştır. Uluslar arası piyasalarda istikrar programına olan güven azalmış, Ağustos ayından sonra faiz oranlarının artış eğilimine girmiş olmasına rağmen yeterli sermaye girişi olmamış, ve ciddi bir likidite sorunu ile karşı, karşıya kalmıştır. Giderek etkisi derinleşen bu süreç Kasım ayının ikinci yarısında, bir şok halinde, kısa vadeli faizlerde hızlı bir yükselmeye ve menkul kıymet fiyatlarında düşmeye yol açmıştır. Yurt dışına önemli miktarda sermaye çıkışı olurken, döviz rezervleri azalmış, bu gelişmeler döviz kuru üzerinde baskı oluşturmuştur.

Ancak bankacılık kesiminin yapısının zayıflığı ve Kasım krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime, kur çapası politikasının korunması ile TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrar ve yıllar boyu kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan yüksek hacimli kamu finansman açığı, Şubat 2001 krizini kaçınılmaz kılan başlıca nedenler olmuşlardır.

Her iki krizin çıkmasında bankacılık kesiminin güçsüzlüğü ve taşıdığı döviz kuru, faiz ve geri dönmeyen kredi riski birinci derecede rol oynarken, birincisinde yabancıları, ikincisinde yerli bankaları dövize yönlendiren olgu, aşırı değerli duruma gelmiş TL'nin zihinlere yerleştirdiği devalüasyon olasılığı olmuştur.

Yine önemli boyuttaki bir sermaye kaçışının ardından Hükümet "döviz çapası" sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçilmiş olduğunu deklare etmiş ve hızlı bir süreç çersinde, makroekonomik dengelerin tekrar tesis edilmesi amacıyla yeni bir istikrar programının uygulamasına geçilmiş ve 15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" (GEGP) yayınlanmıştır.

Programın (GEGP) genel stratejisi üç aşamadan oluşturulmuştur. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlerin süratle alınması, mali piyasalardaki belirsizliklerin azaltılması ve kriz ortamından süratle çıkılması, ikinci aşamada, faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanmasının sağlanması, üçüncü aşamada ise makroekonomik dengelerin tesisi ile yılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanması amaçlanmıştır. Programda kamu maliyesi, gelirler politikası, özelleştirme, bankacılık, para politikası ve acil yasal düzenlemeler alanlarında alınacak önlemleri genel çizgileri ile ortaya koyulmuştur. Programda en acil önlemlerin bankacılık sektörüne ilişkin olduğu vurgulanmış ve bu alanda alınacak önlemler daha spesifik olarak ortaya konulmuştur. Sorunun merkezinde yer alan üç kamu ban-

kasına 16 katrilyon TL tutarında kaynak aktarımı yapılması suretiyle bu bankaların bilançolarının küçültülmesi, benzer bir operasyonun TMS Fonundaki bankalar içinde gerçekleştirilmesi programlanmıştır. Bu bankaların Merkez Bankası'nca fonlanması ancak piyasaya çıkan paranın, yine Merkez Bankası'nca DİBS veya döviz satışıyla geri çekilmesi öngörülmüştür.

2001 yılında GSMH'nin yüzde 5.6'sı oranında faiz dışı fazla (Konsolide Bütçe) verilmesini hedef alan GEGP'nde hernekadar bazı temel makroekonomik büyüklüklerle ilgili hedefleri verilmiş ise de uygulamaya konulacak olan yeni istikrar programının somut, ayrıntılı hedefleri ve stratejisi ancak Mayıs ayında belirginlik kazanmıştır.

IMF ile yapılan ayrıntılı görüşme ve değerlendirmelerin ardından hazırlanarak 3 Mayıs 2001 tarihinde sunulan Niyet Mektubunun IMF tarafından onaylandığı 15 Mayıs 2001 tarihinde, Merkez Bankası'nca 2001 Yılı Para Programı yayınlanmıştır. Niyet Mektubunda, ortaya konulan Programın, 1999 yılı sonunda başlatılmış bulunan ve IMF'nin sağlamış olduğu Stand-by düzenlemesi ile desteklenen programın devamı olduğu özellikle belirtilmiştir.

Çok geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir Yapısal Politikalar Listesini de içeren Niyet Mektubunda "Dalgalı Döviz Kuru" esas alınmış ve "Konsolide Kamu Sektörü Kümülatif Temel Dengesi", "Kümülatif Faiz Dışı Harcamalar", "Merkez Bankası Net İç Varlıkları", "MB Net Uluslar arası Rezerv Değişiklikleri", "Kısa Vadeli Dış Borç Stoku", "Sözleşme ve Garanti Verme Bazında Yeni Dış Borçlanma" için performans kriterleri belirlenmiştir.

Yeni Stand-by düzenlemesi çerçevesinde IMF, Türkiye'ye ilave yaklaşık 8 milyar Dolar kredi sağlamış ve öncelik, daha önce uygulanan programın aksine, enflasyonla mücadeleyle değil, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ve iç borç stokunun çevrilebilmesine verilmiştir.

18 nci Stand-by Programı çerçevesinde bazı makroekonomik göstergeler için saptanan hedefler aşağıda verilmektedir;

18 nci Stand-by Programı çerçevesinde bazı makroekonomik göstergeler için saptanan hedefler aşağıda verilmektedir;

	1999	2000	2001	2002	2003
Reel Sektör					
GSMH Büyüme Oranı	-6.1	6.1	-3.0	5.0	6.0
GSMH Deflatörü	55.8	51.6	49.4	28.3	16.5
TEFE	62.9	32.7	57.6	16.6	12.4
TÜFE	68.8	39.0	52.5	20.0	15.0
Hazine Bonosu					
Ortalama Faiz Oranı	106.2	38.0	81.1	40.6	32.6
Ort. Geriye Dönük Reel Faiz	25.2	-11.4	23.7	6.9	13.2
Konsolide Bütçe (GSMH'ya Oran)					
Temel Bütçe dengesi	1.5	4.6	5.1	5.6	5.6
Bütçe Dengesi	-11.6	-11.2	-15.0	-13.6	-10.5
Konsolide Kamu Sektörü					
Temel dengesi	-2.0	2.8	5.5	6.5	6.5
KKBG* (MB Karları Dahil)	24.2	19.1	17.1	9.7	6.9
Kamu Sektörü Net Borcu (GSMH'ya Oran)					
Net Dış Borç	20.1	19.7	34.2	28.3	23.5
Net İç Borç	40.9	38.8	44.3	42.1	41.5
Cari İşl. Dengesi (GSMH'ya Oran)	-0.7	-4.8	-0.6	-0.9	-0.6

* Kamu Kesimi Borçlanma Gereklinimi

Hazine Müsteşarlığı Haziran 2001 ayı ortasında iç borçlanmanın vadesini uygun maliyetlerle uzatmak ve bankacılık kesiminin döviz riskini azaltmak amacıyla bir borç takası operasyonu gerçekleştirmiştir.

Hükümet Temmuz ve Kasım 2001 aylarında IMF'ye yeni Niyet Mektupları sunmuştur. Temmuz ayında sunulan mektup ile, enflasyon tahmininde yapılan değişiklik nedeniyle bazı performans kriterlerinde ve endikatif üst sınırlarda küçük çaplı revizyonlar yapılmış, Kasım ayında sunulan Niyet Mektubunda ise;

- İç borcun döndürülmesi için Hazinesinin kamu bankalarıyla yakın işbirliği içinde olacağı, bu bankalarda mevduat yükümlülüğünün karşılanmasından sonra kalan likiditenin Hazine

borçlanmasında kullanılacağı ve bu şekilde özel sektörden kullanılacak fon miktarının düşürüleceği,

- Enflasyon hedeflemesine ilişkin şartlar henüz oluşmadığı cihetle parasal büyüklüklerin çapa olarak kullanılması suretiyle enflasyon haddinin düşürülmesine çalışılacağı,
- 2002 yılında faiz dışı bütçe fazlasının GSMH'ya oranının yüzde 6.5, konsolide bütçe faiz dışı fazlasının ise yüzde 5.6 olarak gerçekleştirilmeye çalışılacağı,
- Borçlanma alanında iç borç yerine uzun vadeli euro-tahvil ihraç edileceği, değişken faizli TL., yabancı paraya endeksli veya dış borç ödemelerinde kullanılmak üzere yabancı para cinsinden iç borçlanmaya gidileceği

belirtilmiştir.

Finansal piyasalarda olduğu gibi reel ekonomide de 2001 yılı ülkemizde o yıla kadar yaşanmamış derinlikte bir kriz dönemi olmuştur.

Kasım 2000 ekonomik krizinin etkileri de dikkate alınarak 2001 yılı programı ile, GSMH'nın yüzde 4.5 oranında büyümesi hedef alınmıştır. Ancak Şubat krizi ertesinde GSMH büyüme oranı önce yüzde - 3.0 olarak revize edilmiş daha sonra krizin sarsıntılarının derinleşmesi ile ekonomik küçülme oranı yüzde - 5.5'e ve son olarak ta yüzde - 8.5'e yükseltilmiştir.

Bir likidite krizi şeklinde başlayıp bankacılık kesimini derinden sarsan ve yoğun bir sermaye kaçışına neden olan Kasım krizi, ardından dalgalı kur rejimine geçilmesi ile ekonomik politikada önemli bir değişiklik yapılması zorunluluğunu ortaya çıkaran şubat krizi, para piyasalarındaki krizin hızla reel ekonomiye yansması sonucunu ge-

tirmiştir. Faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma, piyasalara hakim olan güvensizlik nedeniyle tüketim ve yatırım kararlarının ertelenmesi, üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme, toplam yurtiçi talepte önemli bir daralmaya neden olmuş ve GSMH'daki daralma tahminlerin üzerine çıkarak yüzde -9.4 olarak gerçekleşmiş ve Türkiye, 2001 yılında II. Dünya Savaşından sonraki en büyük ekonomik küçülmeyi yaşamıştır.

2001 yılında sabit fiyatlar üzerinden, özel tüketim harcamaları yüzde 9.0, devletin nihai tüketim harcamaları yüzde 8.6 ve mal ve hizmet ithalatı yüzde 24.8 oranında daralma göstermiştir. 2001 yılında en dramatik talep daralması yatırım harcamalarında görülmüş ve kamu sektörü yatırımları yüzde 22.0, özel sektör gayrisafi sabit sermaye oluşumu yüzde 35.1 oranında gerilerken toplam yatırım harcamalarındaki daralma yüzde 31.7 olmuştur. Dalgalı kur rejimine geçilmiş olmasının etkisiyle de 2001 yılında mal ve hizmetlere olan dış talep (ihracat) sabit fiyatlar üzerinden yüzde 7.4 oranında bir büyüme göstermiştir.

Ekonomik krizin derinleşmesiyle küçülme giderek ivme kazanmış ve yılın ilk üç aylık döneminde yüzde -3.1 olan GSMH küçülmesi, bir önceki yılın aynı dönemlerine göre ikinci çeyrekte yüzde -12.1 olmuş, üçüncü çeyrekte biraz hafiflemeyle yüzde -9.0'a gerilemiş ise de, yılın son üç aylık döneminde beklentileri de aşarak yüzde -12.3 gibi çok yüksek bir seviyede oluşmuştur.

2000 yılında belirgin bir gerileme süreci içine giren enflasyon 2001 yılında tekrar önemli bir şekilde yükselmiştir.

Şubat krizi şokunun atlatılması ile birlikte enflasyon, talep daralmasının da etkisiyle belirgin bir yavaşlama süreci içersine girmiş ise de önceki yıllara göre çok yüksek bir tırmanma göstermiş ve 2001 yılında Toptan Eşya Fiyatları Endeksindeki değişme, bir önceki yıl sonuna göre yüzde 88.6 olarak

gerçekleşmiştir. TEFE'de on iki aylık ortalamalar bazında yükselme daha az keskin olmuş ve önceki iki yıla göre yaklaşık on puanlık bir artışla yüzde 61.6 olarak gerçekleşmiştir.

Toptan eşya fiyatlarında meydan gelen artış iç talepte yaşanan önemli daralma yüzünden tüketici fiyatlarına tam olarak yansıtılmamış, dolayısıyla Tüketici Fiyatları Endeksindeki artış, TEFE artışının gerisinde kalmıştır. 2001 yılında yıllık ortalama TÜFE artışı yüzde 54.4 ile yaklaşık bir önceki yıl seviyesinde (yüzde 54.7) kalırken, bir önceki yıl sonuna göre TÜFE artışı 2000 yılındaki yüzde 39.0 düzeyinden yüzde 68.1 düzeyine sıçramıştır.

II.2. SOSYO-EKONOMİK YAPI

II.2.1.NÜFUS

Ülkemizde son nüfus sayımı 22 Ekim 2000 tarihinde yapılmıştır. Kesin sonuçları 2002 yılı Ağustos ayından itibaren yayınlanmaya başlanılmış olan bu nüfus sayımı ile tespit edilen başlıca bulgular (sayım tarihi itibariyle) aşağıda ana çizgileri ile verilmektedir;

Nüfus Büyüklüğü

- Türkiye'nin toplam nüfusu 67 803 927, şehirlerin (il ve ilçe merkezleri) nüfusu 44 006 274, köylerin nüfusu 23 797 653 tür.

Nüfus Artış Hızı

- Yıllık nüfus artış hızı 1940-1945 döneminde binde 10.6 ile en düşük düzeyde iken, 1955-1960 döneminde binde 28.5 ile en yüksek düzeye ulaşmıştır,
- Nüfus artış hızı 1960-1985 döneminde önemli bir değişim göstermemiş ancak 1985 yılından sonra hızlı bir yavaşlama süreci içine girmiştir,
- Yıllık nüfus artış hızı , 1980-1985 döneminde binde 24.9, 1985-1990 döneminde binde 21.7 iken,

1995-2000 döneminde binde 18.3'e düşmüştür.

Nüfusun Yerleşim Yerleri İtibariyle Dağılımı

- Ülkemizde şehirlerde bulunan nüfus, köylerde yerleşik nüfusa göre çok daha büyük bir hızla artmaktadır, şehirlerde bulunan nüfusun oranı son on yılda önemli bir artış göstererek 1990 yılında yüzde 59.0 iken 2000 yılında yüzde 64.9'a yükselmiştir,
- 1995-2000 döneminde, şehirlerde yerleşik nüfus artış oranı binde 26.81 iken, köylerde yaşayan nüfusun artış hızı sadece binde 4.21 olarak gerçekleşmiştir, bu dönemde toplam nüfusun yıllık artış oranı binde 18.28 olarak belirlenmiştir.

Bölgesel Dağılım

- 1990-2000 dönemi itibariyle yedi coğrafi bölgenin tamamının nüfusu artmaktadır, bölgeler arasında en yüksek artış hızı Marmara bölgesinde, en düşük artış hızı ise Karadeniz Bölgesinde gerçekleşmiştir,

- 1990-2000 döneminde Marmara Bölgesinin yıllık nüfus artış hızı binde 26.7, Karadeniz Bölgesinin yıllık nüfus artış hızı binde 3.6 olmuştur,
- Ülke genelinde toplam nüfusun yüzde 26'sının bulunduğu Marmara Bölgesi en fazla nüfusa sahip iken, nüfusun yüzde 9'unun bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi en az nüfusa sahiptir,
- Bölgeler arasında şehirli nüfus oranı en yüksek olan bölge Marmara Bölgesi iken, en az olan bölge Karadeniz bölgesidir. Marmara Bölgesinde nüfusun yüzde 79'u, Karadeniz Bölgesinde ise yüzde 49'u şehirlerde yaşamaktadır.

Ülkemiz genç bir nüfus yapısına sahip olup, 2000 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, 0-14 yaş grubu çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payı yüzde 29.99'dur. Nüfus sayım sonuçlarına göre 65+ yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı yüzde 5.4'e yükselmiş bulunmaktadır.

Nüfusun beklenen ortalama yaş süresi ile okur-yazarlık ve okullaşma oranlarında da kayda değer iyileşmeler sağlanmıştır. 1950-55 döneminde sadece 44 olan doğuştan hayatta kalma süresi ümidi, 2000 yılı itibarıyla 68.5'e yükselmiştir. Bu süre erkek için 66.2, kadın nüfus için 70.9 yıldır. 1950-90 döneminde okur-yazarlık oranı yüzde 33.6'dan yüzde 90.0'a yükselirken, okullaşma oranları 2001-2002 öğretim yılı itibarıyla, okul öncesi eğitiminde yüzde 10.5'e, ilköğretimde yüzde 100.4'e, yüzde 23.5'i mesleki teknik eğitim ve yüzde 47.4'ü genel lise eğitiminde olmak üzere ortaöğretimde yüzde 70.9'a, yüksek öğretimde yüzde 19.1'i örgün eğitimde olmak üzere toplam yüzde 28.7'ye ulaşmıştır.

TABLO II.2.1.
KENTSEL ALAN-KIRSAL ALAN NÜFUS DAĞILIMI VE ARTIŞ HIZI

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Yıllık Art.Or. (%)	Kentsel Alan			Kırsal Alan		
			Nüfus	Nüf.Or. (%)	Yıllık Art.Or. (%)	Nüfus	Nüf. Or (%)	Yıllık Art.Or. (%)
1950	20.947.188	2.17	5.244.337	25.0	2.2	15.702.851	75.0	-
1955	24.064.763	2.77	6.927.343	28.8	5.6	17.137.420	71.2	1.7
1960	27.754.820	2.85	8.859.731	31.9	4.9	18.895.089	68.1	2.0
1965	31.391.421	2.46	10.805.817	34.4	4.0	20.585.604	65.6	1.7
1970	35.605.176	2.52	13.691.101	38.5	4.7	21.914.075	61.5	1.3
1975	40.347.719	2.50	16.869.068	41.8	4.2	23.478.651	58.2	1.4
1980	44.736.957	2.07	19.645.007	43.9	3.0	25.091.950	56.1	1.3
1985	50.664.458	2.49	26.865.757	53.0	6.3	23.798.701	47.0	-1.1
1990	56.473.035	2.17	33.439.347	59.0	4.3	23.033.683	41.0	-0.6
1997	62.865.574	1.53	40.882.357	65.0	2.9	21.983.217	35.0	(-) 0.7
2000	67.803.927	1.83	44.006.274	64.9	2.7	23.797.653	35.1	0.4

Kaynak : DİE, Genel Nüfus Sayımları

2001 yılında yüzde 1.52 olarak tahmin edilen yıllık nüfus artış hızının, 2002 yılında 1.48'e ve 2003 yılında da 1.44'e gerileyeceği, 2002 yılında 2.47 olan toplam doğurganlık hızının ise 2003 yılında 2.45'e gerileyeceği tahmin edilmektedir. 2002 yılında da 68.8 yıl olarak tahmin edilen doğuştan hayatta kalma ümidinin 2003 yılında 68.9 yıla çıkması beklenmektedir.

22 Ekim 2000 tarihinde yapılmış olan Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, 1990 yılında 73 olan nüfus yoğunluğu 2000 yılında 88'e yükselmiştir.

II.2.2. İSTİHDAM

Türkiye’de sivil işgücü arzı ve istihdam konularındaki veriler 1988 yılından bu yana, DİE tarafından yılda iki defa, Nisan ve Ekim aylarında, ancak 2000 yılından itibaren üçer aylık dönemler itibariyle yapılmakta olan "Hane Halkı İşgücü Anketleri" yoluyla ve işgücü piyasasının izlenmesi suretiyle elde edilmektedir.

Hernekadar dikkat çekici mevsimsel dalgalanma gösteriyor ise de, tarım sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içerisindeki payı gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında yüksektir ve düşük bir işgücü verimliliğine işaret etmektedir. Değişik sektörlerin toplam istihdam içerisindeki paylarında meydana gelen gelişmeler incelendiğinde, tarım sektörü payında bir azalmanın buna karşılık hizmetler sektörü payında bir yükselmenin belirgin olduğu görülmektedir. 2003 yılının ikinci dönemi itibariyle, toplam sivil istihdam içinde tarım sektörünün payının yüzde 35.6’ya kadar gerilediği ve bu şekilde yüzde 42.2 paya ulaşan hizmetler sektörünün gerisinde kaldığı görülmektedir. Aynı dönem itibariyle toplam sivil istihdam içerisinde sanayi sektörü yüzde 117.5, inşaat sektörü ise yüzde 4.6 oranında bir paya sahip bulunmaktadır.

TABLO:II.2.2.
İŞGÜCÜ PİYASASI

	1998*	1999*	2000	2001	2002				2002
					I	II	III	IV	
Sivil İşgücü	22.929	22.925	22.031	22.269	20.929	23.086	24.064	23.220	22.699
Sivil İstihdam	21.393	21.236	20.578	20.367	18.467	20.869	21.691	20.584	20.287
Tarım	8.777	8.595	7.187	7.217	5.624	7.219	7.908	6.902	6.745
Sanayi	3.614	3.664	3.733	3.734	3.658	3.907	3.944	3.896	3.888
Hizmetler	9.000	8.976	9.658	9.416	9.185	9.743	9.839	9.785	9.654
İnşaat	1.355	1.346	1.313	1.073	771	982	1.079	883	931
İşsiz	1.536	1.689	1.452	1.902	2.462	2.217	2.373	2.636	2.412
İşsizlik Oranı(%)	6.7	7.4	6.6	8.5	11.8	9.6	9.9	11.4	10.6
Eksik İstihdam	1.345	2.331	1.520	1.338	1.238	1.331	1.199	1.183	1.231
Eksik İstihdam Oranı (%)	5.9	10.2	6.9	6.0	5.9	5.8	5.0	5.1	5.4
Atıl Bulunan İşgücü Oranı (%)	12.6	17.5	13.5	14.5	17.7	15.4	14.9	16.5	16.0

* Ekim ayları itibariyle

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi

Sivil işgücü 2002 yılında bir önceki yıla göre yüzde 1.9 oranında artarak 22 milyon 699 bin olurken sivil istihdam yaklaşık aynı düzeyini korumuş ve yıl ortalaması olarak 20 milyon 287 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. İç talepte sınırlı bir canlanma olsa da işyerlerinin eksik kapasite ile çalışmaları ve 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerini, 2002 yılında artış gösteren işyeri kapanmalarıyla sürdürmesine bağlı olarak işsiz sayısı yüzde 26.8 oranında bir artışla 1 milyon 902 binden 2 milyon 412 bine yükselmiştir. İşsizlik oranı ise aynı dönemler itibariyle yüzde 8.5'ten yüzde 10.6'ya yükselmiştir. Sivil istihdam yüzde 0.4 oranında bir düşüşle 20 milyon 367 binden 20 milyon 287 bine gerilemiştir. İşsizlik oranındaki artışla karşılık eksik istihdam oranının yüzde 6.0'dan yüzde 5.4'e düşmesi ile işsizlik ve eksik istihdam nedeniyle atıl işgücü oranı 1.5 puanlık bir artışla yüzde 16.0'ya yükselmiştir. 2002 yılında kentlerdeki işsizlik oranı yüzde 11.5'ten yüzde 14.3'e yükselirken, kırsal alandaki işsizlik oranı da yüzde 4.8'den, yüzde 5.8'e yükselmiştir.

TABLO II.2.3.
SİVİL İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI
(Bin Kişi Olarak)

	2000		2001		2002	
	Sayı	Pay (%)	Sayı	Pay (%)	Sayı	Pay (%)
Tarım	7.187	34.9	7.217	35.4	6.745	33.2
Sanayi	3.733	18.1	3.734	18.3	3.888	19.2
Hizmetler	9.658	47.0	9.416	46.3	9.654	47.6
Toplam	20.578	100.0	20.367	100.0	20.287	100.0

Diğer taraftan DİE tarafından yapılmakta olan Hanehalkı İşgücü Anketlerinde (HİA) 2000 yılı başından itibaren, istihdam durumu 15+ yaş grubu için araştırılmaya başlanmış ve işsizliğin tanımında en son iş aranılan süre 6 aydan 3 aya düşürülmüştür.

2003 yılı II. Döneminde DİE tarafından yapılan HİA sonuçlarına göre,

- Ülkemizde kurumsal olmayan sivil nüfus, bir önceki yılın aynı dönemine göre 1 milyon 90 bin kişilik bir artışla 69 milyon 340 bin kişi olmuştur. Kentsel yerlerde 1 milyon 81 bin kişilik bir artış olurken, kırsal yerlerde 9 bin kişilik bir artış olmuştur.
- Kurumsal olmayan çalışma çağındaki (15 ve daha yukarı yaştaki) nüfus, geçen yılın aynı dönemine göre 872 bin kişilik bir artış ile 48 milyon 799 bin kişi olarak gerçekleşmiştir.
- İşgücünün önemli bir göstergesi olan işgücüne katılma oranı geçen yılki yüzde 50.6' oranından yüzde 49.4'e gerilemiştir. Katılım oranı erkeklerde yüzde 72.7'den yüzde 71.2'ye düşerken kadınlarda yüzde 28.8'den yüzde 27.9'a düşmüştür. Kadınlarda işgücüne katılım oranının düşüklüğü, genel işsizlik oranının, gerçekte olduğundan daha düşük görünmesi sonucunu doğurmaktadır.
- Toplam istihdam geçen yılın aynı dönemine göre 279 bin kişilik bir azalma göstermiş ve 21 milyon 696 bin kişi olmuştur.
- Türkiye genelinde istihdam edilenlerin yüzde 49.4'ünü ilkökul mezunları oluş-

turmakta, bunu yüzde 18.3 ile lise ve lise dengi meslek, yüzde 11.3 ile ilköğretim, ortaokul ve orta dengi meslek okulu mezunları izlemektedir. Toplam istihdamın yüzde 10.6'sını ise yüksekokul ve fakülte mezunları oluşturmaktadır.

- Eksik istihdamın işgücü içindeki oranı yüzde 5.8 olarak gerçekleşmiştir.
- Ülke genelinde işsiz sayısı geçen yılın aynı dönemine göre 159 bin kişi artarak 2 milyon 418 bin kişiye ulaşmıştır. Ülke genelinde işsizlik oranı yüzde 9.3 iken tarım dışı sektörlerde yüzde 13.8 dir. Toplam işsizlerin yüzde 18.5'ini işten çıkarılanlar oluşturmaktadır.
- Eğitimli gençlerde işsizlik oranı ülke genelinde yüzde 26.9, kentsel yerlerde ise yüzde 29.0 dur.

TABLO II.2.4.
HANE HALKI İŞGÜCÜ ANKETİ TEMEL GÖSTERGELERİ
(Yılın İkinci Üç aylık Dönemi İtibariyle)

	Türkiye		Kent		Kır	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003
15 ve daha yukarı yaştaki kurumsal olmayan sivil nüfus (bin kişi)	47.927	48.799	29.165	29.879	18.762	18.920
İşgücü (bin kişi)	24.233	24.115	13.009	12.999	11.224	11.116
İstihdam (bin kişi)	21.975	21.696	11.257	11.286	10.717	10.411
İşsiz (bin kişi)	2.259	2.418	1.752	1.713	507	705
İşgücüne katılma oranı (%)	50.6	49.4	44.6	43.5	59.8	58.8
İstihdam oranı (%)	45.9	44.5	38.6	37.8	57.1	55.0
İşsizlik oranı (%)	9.3	10.0	13.5	13.2	4.5	6.3
Eğitimli genç ⁽¹⁾ (%)	26.9	25.6	29.0	28.1	21.6	18.9
Eksik istihdam oranı (%)	5.8	4.6	6.0	4.5	5.6	4.7
Eğitimli genç ⁽¹⁾	5.3	5.1	4.3	3.3	8.0	10.0

(1) 15-24 yaş grubu içinde lise ve daha yüksek eğitimli olanlar

Nüfus artış hızındaki görece yavaşlamaya rağmen ülkemizde hızlı kentleşme ve göç nedeniyle kentlerdeki işgücü arzı artışı, işgücüne olan talep artışının üzerinde gerçekleşmekte ve işsizlik, özellikle genç nüfus itibariyle bir sosyal sorun olarak bu alanlardaki ağırlığını giderek arttırmaktadır. Sık, sık yaşanan ekonomik durgunluk ve daralma dönemleri ise sorunun boyutlarını daha da büyütülmektedir. 2003 yılı II. Dönemi itibariyle eğitilmiş genç nüfustaki işsizlik oranı yüzde 25.6 olarak saptanmış olup, kentsel alanlarda bu oran toplamda yüzde 28.1'e, erkeklerde yüzde 27.1'e, kadınlarda ise yüzde 29.6'ya çıkmaktadır. 2003 yılı ikinci üç aylık dönem itibariyle eğitilmiş genç nüfustaki işsizlik oranı geçen yılın aynı dönemindeki yüzde 27.2 oranından, ekonomideki toparlanmaya paralel olarak yüzde 25.6'ya gerilemiştir. Eğitilmiş gençlerde eksik istihdam oranı ise aynı dönem itibariyle yüzde 5.1 dir.

Diğer taraftan HİA sonuçlarına göre 2003 yılı II. Dönemi itibariyle istihdam edilenlerin Türkiye genelinde yüzde 52.6'sı, kentsel yerlerde yüzde 32.8'i, kırsal yerlerde ise yüzde 74.0'ü, yaptıkları işten dolayı bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı bulunmamaktadır. Bu dönem itibariyle istihdam edilenlerin yüzde 26.1'i yaptığı işten dolayı Sosyal Sigortalar Kurumu'na, yüzde 9.9'u Emekli Sandığı'na ve yüzde 11.4'ü ise Bağ-Kur'a kayıtlı olarak çalışmaktadır.

Tablo II.2:4.'te 1998-2002 yılları itibariyle toplam ve sendikalı işçi sayısı ile sendikalaşma oranları görülmektedir;

TABLO II.2.5.
ÇALIŞAN TOPLAM İŞÇİ SAYISI VE SENDİKALAŞMA DURUMU

Yıl	Toplam İşçi Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı (%)	
1998	Ocak	4.266.097	2.856.330	67.0
	Temmuz	4.327.156	2.923.546	67.6
1999	Ocak	4.350.016	2.987.975	68.7
	Temmuz	4.381.039	3.037.172	69.3
2000	Ocak	4.508.529	3.086.302	68.5
	Temmuz	4.521.081	2.468.591	54.6
2001	Ocak	4 537 544	2 580 927	56.9
	Temmuz	4 562 454	2 609 672	57.2
2002	Ocak	4.564.164	2.648.847	58.0
	Temmuz	4.572.841	2.680.966	58.6

Tablodan da görüleceği üzere 2000 yılında sendikalaşma oranında meydana gelen dikkat çekici daralmanın, biraz hafiflemekle beraber, kalıcılık kazandığı görülmektedir.

2002 yılında 7.453 işyerinde toplam 255.059 işçiyi kapsayan 1.773 toplu iş sözleşmesi yapılmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 255.059 işçinin 131 bin 852'si kamu kesiminde 123 bin 207'si özel sektörde çalışmaktadır.

TABLO II.2.6.
TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

Yıl	Yapılan Sözleşme Sayısı	İşyeri Sayısı	Kapsamılan İşçi Sayısı		
			Kamu	Özel	Toplam
1997	2.056	12.966	625.670	215.848	841.518
1998	1.867	7.047	94.871	124.563	219.434
1999	2.286	12.373	544.995	283.463	828.458
2000	1.646	6.844	103.124	105.471	208.595
2001	4 454	14 211	473 845	301 633	775 478
2002	1.773	7.453	131.852	123.207	255.059

Diğer taraftan 2002 yılında 4.618 işçinin katıldığı 27 grev uygulaması olmuş, bu grevlerde 28.435'i özel kesimde olmak üzere toplam 43.885 iş günü kaybedilmiştir. 2001 yılı içerisinde herhangi bir lokavt uygulaması olmamıştır. Toplam 27 grev uygulamasından 8'i kamu kesiminde, 19'u ise özel sektörde olmuştur.

II.2.3. SOSYAL GÜVENLİK

2001 yılı itibariyle ülkemizde sosyal sigorta programları tarafından kapsanan nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 85.1, sağlık hizmetleri bakımından sosyal güvenlik kapsamındaki nüfus oranı da 81.0 dir.Toplam sivil istihdamın yüzde 56.9'u aktif sigortalı olarak sosyal sigorta programları kapsamında bulunmaktadır. Ücretli olarak istihdam edilenlerin yaklaşık yüzde 74'ü sigortalı olarak çalışmakta olup, kendi hesabına çalışanların ise yüzde 50.3'ü sigortalıdır. Ülkemizde aktif sigortalılar ile pasif sigortalılar arasındaki denge olumsuz yöndeki gelişmesini 2001 yılında da sürdürmüştür. Sosyal güvenlik sistemine prim ödeyen aktif sigortalı sayısı 2001 yılında yüzde 2.3 oranında azalırken, pasif sigortalı sayısı yüzde 5.9 oranında artmıştır.(1) 2000 yılında 1.98 aktif sigortalıya 1 pasif sigortalı düşerken, 2001 yılında bu sayı 1.83'e gerilemiştir. TABLO II.2.6'dan görüleceği üzere 2001 yılı itibariyle, pasif sigortalı başına düşen aktif sigortalı sayısı Emekli Sandığı'nda 1.65, Sosyal Sigortalar Kurumu'nda (SSK) 1.67 ve Bağ-Kur'da 2.48'e gerilemiştir. İsteğe bağlı sigortalılar hariç tutulduğunda SSK'nda pasif sigortalı başına düşen aktif sigortalı sayısı 1.42 dir.

2001 yılında prim tahsilat oranı SSK'nda yüzde 81.7, Bağ-Kur'da ise, 63.5 olarak gerçekleşmiştir. SSK'nda aktif sigortalıların yaklaşık yüzde 55'i için prime esas kazancın alt sınırı, yaklaşık yüzde 5'lik kısmı için de prime esas kazancın üst sınırı üzerinden prim ödenmektedir.

Sosyal sigorta sisteminde yapılmış olan önemli reformlara rağmen kuruluşların finansman açıkları devam etmekte ve önemini korumaktadır. SSK ve Bağ-Kur'da aktüeryal dengelerin kötüleşmesinde yaşanmış olan ekonomik krizlerin de önemli etkisi olmuş, prim tahakkuk ve tahsilatlarının düşmesi ve hızlanan emeklilik işlemleri dolayısıyla pasif sigortalı sayısının tırmanışa geçmesi, özellikle SSK olmak üzere düzelme eğilimi içine girmiş olan kurumların finansal yapılarının tekrar bozulması sonucunu getirmiştir. .

Aktüeryal dengeleri bozulan sosyal sigorta kuruluşlarına 2002 yılı içerisinde Bütçeden yapılan transferler, Emekli Sandığı'nda 4 katrilyon 822 trilyon TL., SSK'nda 3 katrilyon 180 trilyon TL. ve Bağ-Kur'da 2 katrilyon 943 trilyon TL. olmak üzere toplam 11 katrilyon 205 trilyon TL.na ulaşmış ve bu kurumlara yapılan toplam transferlerin GSMH'ya olan oranı yüzde 4.1 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO.II.2.7
SOSYAL SİGORTA PROGRAMLARI

	Emekli Sandığı		SSK		Bağ-Kur		Özel Sandık Toplamı		Genel Toplam	
	2000	2001	2000	2001	2000	2001	2000	2001	2000	2001
1.Aktif Sigortalılar	2 164	2.236	5283	4.914	2 182	2.198	78	73	9 707	9 421
2.İsteğe Bağlı Aktif Sigor.			844	889	255	249			1.099	1 138
3.Tarım Aktif Sigortalıları			185	142	876	889			1.061	1 031
4. Aylık Alanlar	1 297	1.356	3 339	3.561	1 277	1.344	71	75	5 985	6.335
5. Bağımlılar	6 305	6.546	24 488	23.635	10 446	10.601	174	174	41 413	40.956
6. Aktif/Pasif Sigortalılar ⁽¹⁾	1.67	1.65	1.89	1.67	2.59	2.48	1.10	0.97	1.98	1.83
7. Bağımlılık Oranı ⁽²⁾	3.51	3.53	4.41	4.57	3.54	3.58	3.12	3.41	3.99	4.08

(1) 1+2+3 / 4

(2) 4+5 / 1+2+3

2002 yılında SSK'na prim borcu bulunan gerçek ve tüzel kişiler ile Bağ-Kur'a prim ödemeyen veya prim borcu bulunan sigortalıların prim borçlarını ödemelerine kolaylık sağlamak üzere yeniden taksitlendirme imkanı getirilmiştir..

Bakanlar Kurulunca 506 Sayılı Sosyal sigortalar Kanunu'na göre alınacak prim ve verilecek ödeneklerin hesabına esas tutulan günlük kazancın alt ve üst sınırı 1 Nisan 2002-30 Haziran 2002 dönemi için yüzde 32.3, 1 Temmuz 2002- 31 Mart 2003 dönemi için ise yüzde 17.3 oranında yükseltilmiştir. Bağ-Kur sigortalılarının ödeyecekleri primler ve bağlanacak aylıkların hesabına esas oluşturan gelir basamak dilimleri de Bakanlar Kurulunca söz konusu dönemler için aynı oranlarda arttırılmıştır.

Aşağıdaki Tabloda kamu sosyal güvenlik sistemi kapsamında yeralan Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ-Kur'dan emekli aylığı alan sigortalıların reel emekli aylıklarında son on yılda meydana gelen gelişme verilmektedir.

TABLO.II.2.8.
EMEKLİ AYLIKLARINDAKİ GELİŞMELER⁽¹⁾

Yıllar	Reel Emekli Aylıkları Endeksi (1994=100)			Reel Yüzde Değişme (1994=100)		
	Emekli Sandığı	SSK	Bağ-Kur	Emekli Sandığı	SSK	Bağ-Kur
1994	100	100	100	-	-	-
1995	92	98	102	-7.8	-1.9	1.5
1996	113	118	160	22.4	20.3	58.1
1997	121	134	204	7.6	13.1	27.0
1998	114	124	189	-6.4	-7.3	-7.3
1999	118	127	194	4.2	2.7	2.6
2000	104	110	185	-12.5	-13.0	-4.8
2001	100	107	184	-3.8	-3.0	-0.6
2002	104	109	185	4.1	1.3	0.6

(1) Ortalama emekli aylığı olarak mamur emeklileri için 3. derece 1. kademe, işçi emeklileri için normal gösterge tablosu 1. derece 9. kademe ve Bağ-Kur emeklileri için 6. basamak esas alınmıştır. Reel hesaplamalarda 12 aylık ortalama TÜFE artışı kullanılmıştır.

Uygulanmakta olan sigorta programları, üyelerin aylığa hak kazanma koşulları, emekli aylıklarının alt ve üst sınırları, prim oranları, sağlanan haklar ve yükümlülükler açısından sosyal sigorta kuruluşları arasında varolan önemli farklılıklar sürmekte olup, Emekli Sandığı üyeleri ile diğer iki kurum üyelerinin almakta oldukları emekli maaşları arasındaki büyük farkın bir ölçüde kapatılması amacıyla 1 Ocak 2003 tarihinden geçerli olmak üzere Hükümetçe SSK ve Bağ-Kur emeklilerinin maaşlarına aylık seyyanen 75-100 milyon TL tutarında zam yapılmıştır.

Sosyal güvenlik sisteminde bir diğer örgütlenme türü olan ve sigorta şirketlerince sağlanan 'bireysel emeklilik sistemi' alanında hukuki alt yapı tümüyle oluşturulmuş bulunmaktadır. Tümüyle gönüllü katılımın esas olduğu ve aralarında "hizmet, çalışan ve işveren" ilişkisi bulunmayan kişi ve kuruluşların oluşturduğu bireysel emeklilik sisteminin ülkemizde özendirilmesi yolunda 2001 yılında önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır.

10.07.2001 tarih ve 24458 sayılı Resmi gazetede yayınlanmış olan 4697 sayılı "Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile kamu sosyal güvenlik sistemine (Emekli Sandığı, SSK, Bağ-Kur) ilave olarak, bireylere emeklilik dönemlerinde ek gelir sağlamak üzere, bireysel emeklilik sistemi kurulması ve bu sisteme katılımın özendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede Gelir Vergisi Kanunu, Kurumlar Vergisi Kanunu, Gider vergileri kanunu ve Damga Vergisi kanununda bazı değişiklikler yapılmıştır. Yapılan bu değişikliklerle; bireysel emeklilik sistemine katılımcılar tarafından ödenecek katkı paylarının, bu kişilerin gelir vergisi matrahlarının tespitinde

belirli sınırlar içinde indirim konusu yapılması, emeklilik döneminde elde edilecek gelirlerin belirli bir tutara kadar gelir vergisinden istisna edilmesi ve bu sistem içinde emeklilik sigorta şirketleri tarafından bireysel emeklilik sistemi katılımcılarının katkılarının değerlendirilmesi amacıyla kurulacak emeklilik yatırım fonlarının portföy işletmeciliğinden doğan kazançlarının da kurumlar vergisinden istisna edilmesi sağlanmıştır.

II.2.4. GELİR DAĞILIMI

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'nca 1995 yılında yürütülmüş olan "1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi" çalışmasının sonuçları ülkemizde ciddi bir gelir dağılımı adaletsizliğinin bulunduğu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Hanelerin en fakir yüzde 20'lik diliminden en zengin yüzde 20'lik dilime doğru toplam harcanabilir gelirlerinin toplam Türkiye geliri içindeki payları, Türkiye geneli ile kentsel ve kırsal kesim için aşağıdaki

Tabloda verilmektedir;

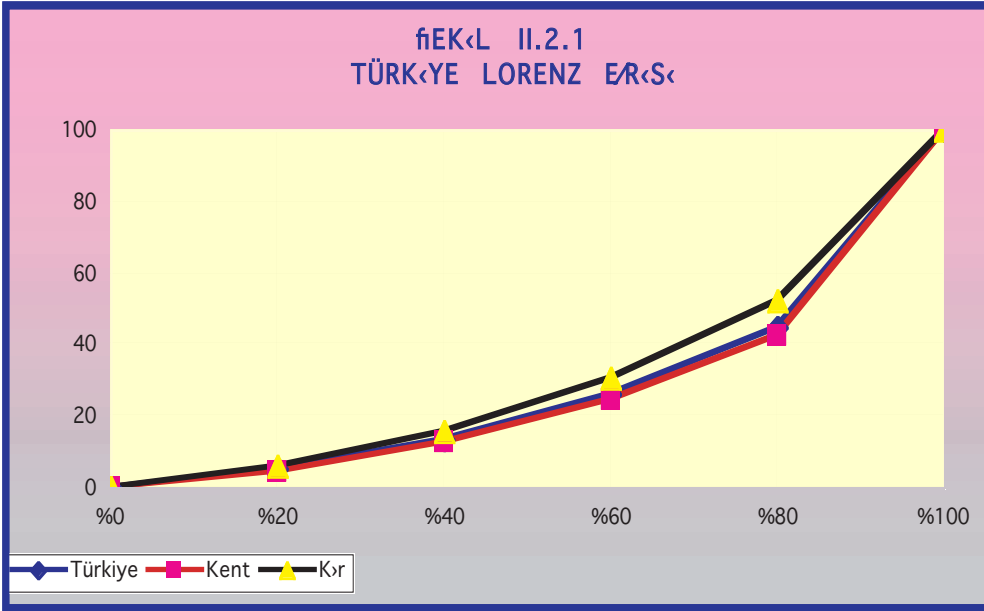
TABLO.II.2.8.
GELİR DAĞILIMI
(%20 lik hane dilimlerinin toplam gelir içindeki payları)

	Dilimlerin Gelir Payı %		
	Türkiye	Kent	Kır
Birinci % 20 (en fakir)	4.9	4.8	5.6
İkinci % 20 (fakir)	8.6	8.2	10.1
Üçüncü % 20 (orta gelir)	12.6	11.9	14.8
Dördüncü % 20 (zengin)	19.0	17.9	21.8
Beşinci % 20 (en zengin)	54.9	57.2	47.7
Toplam	% 100	% 100	% 100
Gini katsayısı ⁽¹⁾	0.49	0.51	0.41

(1) Lorenz eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegen altında kalan alana olan oranıdır. Oranın büyümesi artan eşitsizliği yansıtmaktadır.

Kaynak : DİE

Tablodan görüldüğü üzere toplumun en fakir % 20'lik dilimi toplam gelirin sadece yüzde 4.9'unu alırken, en zengin yüzde 20'lik dilim toplam gelirin yüzde 54.9'unu almaktadır ve en fakir ile en zengin grupların gelirleri arasında 11.2 katı gibi gerçekten çok yüksek bir fark bulunmaktadır.

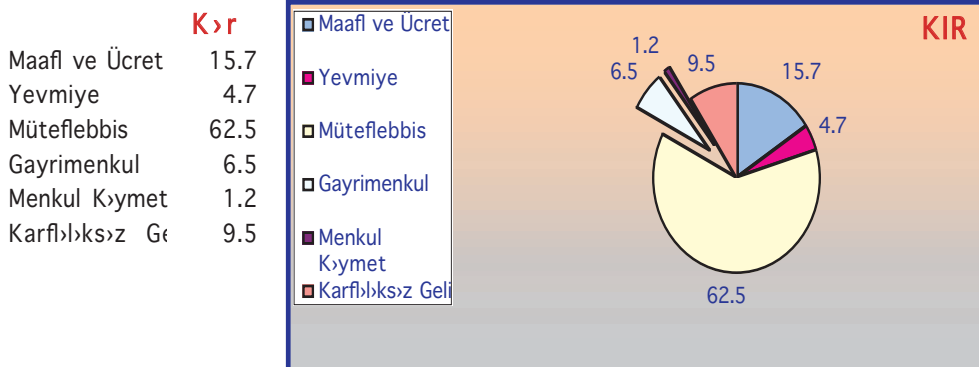
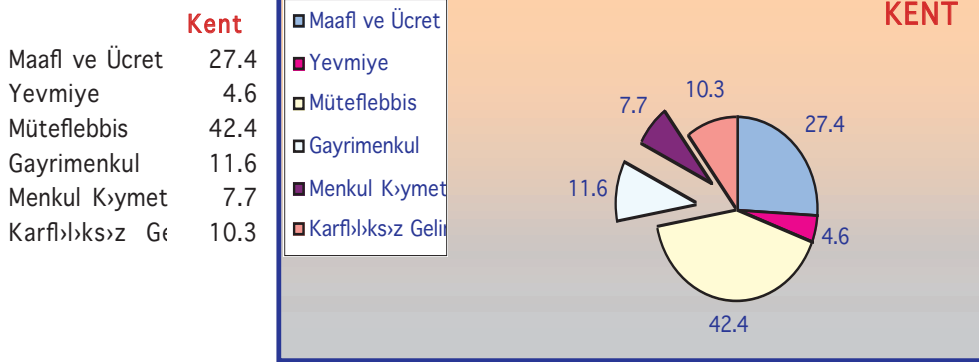
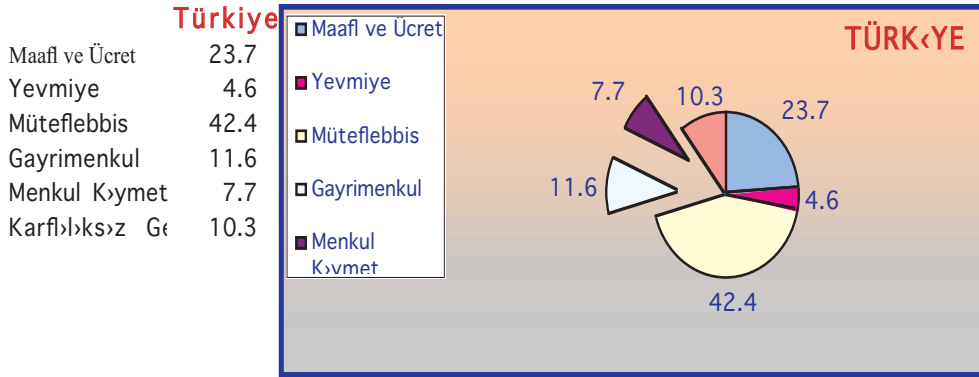

DİE'nin yukarıda sözü edilen 1994 yılı çalışması ile hane halkı gelirinin kaynağına ilişkin olarak elde edilen bilgiler aşağıdaki Tabloda verilmektedir;

TABLO.II.2.9.
HANE HALKI GELİRİNİN KAYNAĞI
(% olarak)

Gelir Kaynağı	Yıllık Harcanabilir Gelir		
	Türkiye	Kent	Kır
Maaş ve Ücret	23.7	27.4	15.7
Yevmiye	4.6	4.6	4.7
Müteşebbis	42.4	33.6	62.5
Tarım	16.7	2.6	47.8
İmalat Sanayi	4.4	5.4	2.1
İnşaat	1.7	2.4	0.4
Ticaret	14.4	16.8	8.9
Hizmet	5.2	6.0	3.3
Gayrimenkul	11.6	13.9	6.5
Menkul Kıymet	7.7	10.6	1.2
Karşılıksız Gelir	10.0	10.3	9.4

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü

Aşağıdaki Tabloda ülkemizde 1995-2000 döneminde imalat sanayiinde, birim ücret endeksinde meydana gelen gelişmeler verilmektedir.

TABLO.II.2.10
ÖZEL İMALAT SANAYİNDE BİRİM ÜCRET ENDEKSİ
(1997 = 100)

	İstihdam Endeksi ¹	Üretim Endeksi ²	Üretkenlik Prodük. ³	Nominal Birim Ücr. Endeksi ⁴	Nominal Birim Ücr. Endek.TL. ⁵	Dolar Kuru End. ⁶	Birim Ücr. Endeksi ⁷
1995	86.0	79.8	92.7	28.6	30.8	30.2	101.9
1996	92.3	86.8	94.1	53.0	56.4	53.6	105.1
1997	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1998	101.6	100.0	98.4	182.9	185.9	171.8	108.2
1999	91.7	95.9	104.6	326.3	311.8	275.8	113.0
2000	90.3	105.3	116.7	494.4	423.8	412.2	102.8
2001	82.6	93.3	113.0	648.7	574.1	807.1	71.1
2002 I.	82.3	102.0	124.0	811.5	654.7	896.6	73.0
II.	84.3	105.0	124.5	872.2	700.4	929.6	75.3
III.	85.2	105.7	124.1	936.5	754.8	1.085.9	69.5
IV.	85.6	105.6	123.4	986.0	799.0	1.064.7	75.0
2002	84.4	104.6	124.0	901.5	727.1	994.2	73.1

(1) DİE Özel İmalat Üretiminde Çalışanlar Endeksi (mevsimsel düzeltilmiş)

(2) DİE Özel İmalat Sanayi Üç Aylık Sanayi Üretim Endeksi (mevsimsel düzeltilmiş)

(3) (2) (1)

(4) DİE Dönemler İtibariyle Özel İmal.San.Üret.çalış.Saat.Baş.Ücrt.End. 1997=100

(5) (4)/(3)

(6) TCMB Alış Kuru (1997=100)

(7) (5)/(6)

Kaynak : DPT Temel Ekonomik Göstergeler

Tablonun incelenmesinde açıkça görülebileceği üzere, ülkemizde yakın geçmiş dönemde tanık olunan ekonomik daralma ve büyüme dönemleri ile, istihdam endeksindeki 2000 yılı rakamı hariç tutulursa, istihdam ve üretim endeksleri arasında belirgin bir eşzamanlılık bulunmaktadır. Diğer taraftan oldukça istikrarlı bir seyir izleyen birim ücret endeksinde 2001 yılında meydana gelen dikkat çekici düşüşte, anılan yılın Şubat ayında geçilen dalgalı kur rejimi sonrası döviz kurlarında meydana gelen ani ve yüksek boyutlu sıçrama (devalüasyon) etkili olmuştur.

Tablodan ayrıca üretkenlik artışı nedeniyle işgücünün işverene olan maliyetindeki nominal artışın nominal ücret artışından daha az olduğu ve ücretlerdeki yükselmeye rağmen Dolar cinsi ücret düzeyinin cüzi bir artış gösterdiği ve 2001 yılı krizinin ve devalüasyonun genel ücret düzeyi üzerindeki etkilerinin hemen aynen sürdüğü gözlemlenmektedir.

Tabloda yeralan 2002 yılı değerleri anılan yıl içersinde yeniden ekonomik toparlanma dönemi içine girildiğini açık biçimde yansıtmaktadır. Hernekadar 2000 yılının altında kalmakta iseler istihdam ve üretim endeksleri tekrar belirgin bir yükselme göstermiştir ancak en dikkat çekici gelişme üretkenlik endeksinde gerçekleşen hızlı yükselme olmuştur. Bu gelişmenin, daralan iç piyasa koşulları ve iç piyasa daralmasını ikame etmek üzere üreticilerin rekabet koşullarının daha yoğun olduğu dış piyasalara yönelmeleri nedeniyle, işverenler tarafından verimlilik konusuna daha fazla önem verilmesi, ayrıca sıkışan işgücü piyasasının çalışanlar üzerinde verimliliği artırıcı bir etki doğurduğu hususlarını yansıttığı şeklinde yorumlamak olanaklı görülmektedir.

Taşıdığı büyük öneme rağmen gelir dağılımı konusu iktisadi kalkınma araştırmalarında, uluslararası ilişkilerde ve yakın geçmiş zamana kadar da uluslar arası ekonomide hak ettiği ilgiyi çekememiştir. Dünya Bankası ve IMF bu konunun araştırılmasına bu güne kadar fazla kaynak ayırmamışlardır. Birçok araştırmacı küresel düzeyde gelir dağılımı adaletsizliğinin düşmekte olduğunu peşinen kabullenme eğiliminde olmuş diğer bazıları ise fakirlik sorunu ile ilgilenmenin yeterli olacağını düşünerek, gelir dağılımındaki adaletsizliği ihmal etmişlerdir. Hernekadar son otuz yıllık dönemde tüm dünyada yaşama standartlarında köklü bir yükselme meydana gelmiş ise de, gelişmekte olan ülkelerde 1990'lı yıllarda, aşırı fakirlik ancak çok yavaş biçimde iyileşme gösterebilmiştir ve yeni yapılan birtakım araştırmalar küresel düzeyde gelir dağılımındaki adaletsizliğin halen, hızlı bir biçimde kötüleşmekte olduğu şeklinde bir sav ortaya koymaktadır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma konferansı (UNCTAD) tarafından yapılmış ve 2002 yılı Haziran ayında yayınlanmış olan bir Rapor,⁽¹⁾ son 25 yıllık dönemde aşırı fakirliğin Asya'da gerilemekte olduğunu, buna karşılık Afrika'nın en fakir ülkelerinde daha da derinleştiğini ve toplam nüfusun yüzde 65'inin günde 1 Dolardan az bir gelire sahip olacak ölçüde bir vahamet kazandığını ortaya koymuştur. Asya ülkeleri hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirmek suretiyle kendi toplumlarının fakirliklerini azaltma ve yaşam koşullarını iyileştirme yolunda başarı gösterebilirlerken, fakirlikte önde gelen Afrika ülkeleri kendilerini bir "fakirlik tuzağı" içinde yakalanmış olarak bulmuşlardır.

Rapor bu ülkelerde günde 1 Doların altında gelire yaşayan toplam kişi sayısının son 30 yılda ikiye katlanarak 307 milyon kişiye ulaştığını ortaya koymaktadır. UNCTAD'ın Raporu 49 ülkeyi kapsamakta olup, fakirliğin özellikle, fakir nüfusa fayda getirecek bir ekonomik büyümeyi sağlayacak yatırımları finanse etme gücü bulunmayan ülkelerde yoğunlaştığı sonucuna varmaktadır. Raporda, inceleme konusu yapılan Afrika ülkelerinde nüfusun yüzde 56'sının, halen, 1960'lı yıllarda tutturmuş oldukları yaşam çizgisinin altında oldukları belirtilmektedir. Bu oran 1995-99 dönemi itibariyle yüzde 65'e kadar yükselmiştir. Buna karşılık bu oran inceleme yapılan Asya ülkelerinde, 1965-69 dönemindeki yaklaşık yüzde 36 düzeyinden, 1990'ların sonunda yüzde 23'e düşmüştür.

Durumu daha da vahim hale getiren bir diğer olgu da "en az gelişmiş" olarak tanımlanan ülkelerin ekonomilerinin, fiyatları uzun bir süreden beri düşme eğilim içinde olan ürünlerin ihracatına ciddi bir şekilde bağlı olmasıdır.

(1) UNCTAD, The Least developed Countries Report, Haziran 2002

DÜNYADA FAKİRLİK⁽¹⁾

Günde 1 Doların Altında Gelirle Yaşayan Nüfusun Oranının En Yüksek Olduğu Ülkeler	Doğuşta Beklenen Hayatta Kalma Süresinin En Kısa Olduğu Ülkeler
Kongo % 91	Burundi 41 yıl
Etiyopya % 85	Malawi 41 yıl
Çad % 82	Mozambik 41 yıl
Zambiya % 80	Zambiya 41 yıl
Gine-Bissau % 79	Uganda 42 yıl
Tanzanya % 79	Afganistan 43 yıl
Komor Adaları % 76	Orta Afrika Cumh. 44 yıl
Nijerya % 74	Gine-Bissau 44 yıl
Angola % 73	Nijerya 44 yıl
Mali % 72	Angola 45 yıl
Somali % 72	Çad 45 yıl
	Etiyopya 45 yıl
	Gambiya 45 yıl

(1) UNCTAD Raporu ve Financial Times,19 Haziran 2002

UNCTAD'ın sözü edilen Raporundan alınan aşağıdaki Tablo, Afrika'nın ve Asya'nın az gelişmiş ülkeleri ile aralarında Türkiye'nin de bulunduğu diğer gelişmekte olan ülkelerde son 40 yıllık dönemde toplumun fakir kesimlerinin gelir düzeylerinde meydana gelen gelişmeyi açıkça ortaya koymaktadır;

TABLO.II.2.12.
AZ GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE GELİR
DÜZEYİNDEKİ GELİŞMELER
1965-1995

(Satınalma Gücü Paritesine Göre 1985 Yılı değerleriyle
Günde 1 Dolarlık Uluslar arası fakirlik eşiği)

	1965-1969	1975-1979	1985-1989	1995-1999
1 Dolar/gün Gelirin Altında Yaşayan Nüfus (%)				
39 Azgelişmiş Ülke	48.0	48.5	49.0	50.1
Afrika Ülkeleri	55.8	56.4	61.9	64.9
Asya Ülkeleri	35.5	35.9	27.6	23.0
Diğer 22 Gelişmekte olan Ülke	44.8	32.5	15.0	7.5
1 Dolar/gün Gelirin Altında Yaşayan Nüfus (milyon Kişi)				
39 Azgelişmiş Ülke	125.4	164.0	216.0	278.8
Afrika ülkeleri	89.6	117.4	170.5	233.5
Asya ülkeleri	35.6	46.5	45.2	44.8
Diğer 22 gelişmekte olan Ülke	760.0	697.0	389.3	229.2
2 Dolar/gün Gelirin altında Yaşayan Nüfus (%)				
39 Azgelişmiş Ülke	80.8	82.1	81.9	80.7
Afrika Ülkeleri	82.0	83.7	87.0	87.5
Asya Ülkeleri	78.8	79.6	73.4	68.2
Diğer 22 Gelişmekte Olan Ülke	82.8	76.5	61.6	35.3
2 Dolar/gün gelirin Altında Yaşayan Nüfus (milyon kişi)				
39 azgelişmiş Ülke	211.1	277.5	360.5	449.3
Afrika Ülkeleri	131.7	174.4	239.5	315.1
Asya Ülkeleri	79.1	102.9	120.3	133.3
Diğer 22 gelişmekte Olan ülke	1 405.0	1 639.7	1 599.0	1 084.2

Dünya bankası kaynakları, gelir dağılımı adaletsizliği ile bazı ekonomik ve sosyal politika uygulamaları ve kurumsal unsurlar arasında bir belirgin bağlantı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak ülke içi gelir dağılımı gelişmelerinin ülkeden, ülkeye birbirinden çok farklı görünüm ortaya koyduğu görülmektedir. Örneğin Malezya'da GİNİ Katsayısı ile ölçülen gelir dağılımı adaletsizliğinin 1980'li yıllarda azalmaya yüz tuttuğu, buna karşılık bu eğilimin 1990'lı yıllarda tersine döndüğü gözlemlenmiştir. Kore ve Endonezya 1980'li yıllarda hızlı bir ekonomik gelişme gösterebilmişler ancak bu ülkelerdeki gelir dağılımı adaletsizliğinde çok az bir değişim meydana gelmiştir. Buna karşılık Rusya ve Çin'de aynı dönem boyunca gelir dağılımı adaletsizliği önemli ölçüde artmıştır.

Varolan bilgiler, ekonomik büyüme ile gelir dağılımı adaleti arasında istikrarlı bir ilişkiye işaret etmemektedir. Bununla beraber, son 30 yıllık dönemde ortalama olarak, ülkeler itibariyle ülke içi gelir dağılımı adaletsizliği ne azalmış ne de artmıştır. Mamafih, bazı kalabalık nüfuslu ülkelerde gelir dağılımı adaletsizliği artmış olduğu için, genelde gelir dağılımının bozulmasından etkilenmiş olan nüfus sayısı, gelir dağılımındaki iyileşmeden etkilenen nüfus sayısının altında kalmıştır.⁽²⁾

Uluslar arası düzeyde ülke-içi gelir dağılımı verilerine göz atıldığında gelir dağılımının bazı Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde son derece adaletsiz, buna karşılık bazı Merkezi Avrupa, İskandinav ülkeleri ve Japonya'da belirgin düzeyde adaletli olduğu görülmektedir.

Aşağıda Temmuz 2003 'te yayınlanmış olan Human development Report'da verilen ve ülkeler itibariyle nüfusun en fakir ve en zengin yüzde 10 ve yüzde 20'lik dilimlerinin toplam ulusal gelirden aldığı gelir veya tüketim payını gösteren Tablodan derlenen ve gelir dağılımı en adaletsiz ülkelerle en az adaletsiz ülkelere bir bölümü verilmektedir.

(2) <http://worldbank.org/poverty/data/trends/inequal.htm>

**Nüfusun en fakir ve zengin yüzde yirmilik
nüfus dilimlerinin toplam gelirden aldıkları pay**

Gelir dağılımı adaletsiz ülkeler	Gözlem Yılı	En fakir % 20	En zengin % 20	Gelir dağılımı az adaletsiz ülkeler	Gözlem Yılı	En fakir % 20	En zengin % 20
Honduras	1998	2.0	61.0	Slovak Cumhur.	1996	10.3	35.9
Bolivya	1999	4.0	49.1	Japonya	1993	10.6	35.7
Paraguay	1968	1.9	60.7				
Brezilya	1968	2.2	64.1	Çek Cumhuriyeti	1996	10.3	35.9
Zwaziland	1994	2.7	64.4	Bulgaristan	2001	10.0	36.8

Ülkeler itibariyle toplam nüfusun değişik gelir dilimlerinin toplam gelirden aldıkları payı gösteren Human development Report (İnsani Gelişme Raporu) 2003'ten alınan aşağıdaki tablo, ülkemizde gelir dağılımının görece olarak adaletsiz olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

TABLO.II.2.13
ÜLKELER İTİBARIYLA GELİR DAĞILIMI
(Nüfus Gelir Gruplarının Toplam Ulusal Gelirden Aldığı Pay)

Ülke ve Gözlem Yılı	Gelir veya Tüketimden Alınan Pay (%)				Adaletsizlik Ölçüsü	Gini Katsayısı
	En Fakir % 10	En Fakir % 20	En Zengin % 20	En Zengin % 10	En Zengin % 10/ En Fakir % 10	
Norveç 1995	4.1	9.7	35.8	21.8	5.3	25.8
İsveç 1995	3.4	9.1	34.5	20.1	5.9	25.0
Avustralya 1994	2.0	5.9	41.3	25.4	12.5	35.2
Hollanda 1994	2.8	7.3	40.1	25.1	9.0	32.6
Belçika 1996	2.9	8.3	37.3	22.6	7.8	25.0
ABD 1997	1.8	5.2	46.4	30.5	16.6	40.8
Kanada 1997	2.7	7.3	39.3	23.9	9.0	31.5
Japonya 1993	4.8	10.6	35.7	21.7	4.5	24.9
Danimarka 1997	2.6	8.3	35.8	21.3	8.1	24.7
İngiltere 1995	2.1	6.1	43.2	27.5	13.4	36.0
Finlandiya 1995	4.1	10.1	35.0	20.9	5.1	25.6
Avusturya 1995	2.3	7.0	37.9	22.4	9.8	30.5
Fransa 1995	2.8	7.2	40.2	25.1	9.1	32.7
Almanya 1998	2.0	5.7	44.7	28.0	14.2	38.2
İspanya 1990	2.8	7.5	40.3	25.2	9.0	32.5
İtalya 1998	1.9	6.0	42.6	27.4	14.5	36.0
Portekiz 1997	2.0	5.8	45.9	29.8	15.0	38.5
Yunanistan 1998	2.9	7.1	43.6	28.5	10.0	35.4
Kore 1998	2.9	7.9	37.5	22.5	7.8	31.6
Çek Cumh. 1996	4.3	10.3	35.9	22.4	5.2	25.4
Polonya 1998	3.2	7.8	39.7	24.7	7.8	31.6

Macaristan 1998	4.1	10.0	34.4	20.5	5.0	24.4
Uruguay 1998	1.6	4.5	50.4	33.8	21.6	44.8
Meksika 1998	1.2	3.4	57.6	41.6	34.6	51.9
Bulgaristan 2001	2.4	6.7	38.9	23.7	9.9	31.9
Rusya Federas. 2000	1.8	4.9	51.3	36.0	20.3	45.6
Kolombiya 1996	1.1	3.0	60.9	46.1	42.7	57.1
Brezilya 1998	0.7	2.2	64.1	48.0	65.8	60.7
Venezuela 1998	0.8	3.0	53.2	36.5	44.0	49.5
Romanya 2000	3.3	8.2	38.4	23.6	7.2	30.3
Türkiye 2000	2.3	6.1	46.7	30.7	13.3	40.0

Kaynak: World bank, Human development Report, Temmuz 2003, S. 281-2.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) tarafından yapılan bir araştırma ülkemizde gelir dağılımının, Human Development Report 2003'te verilen durumdan daha kötü bir görünüm arzettiği şeklinde bir sonuç vermektedir.⁽³⁾ Türk-İş tarafından yapılan araştırmaya göre Türkiye'de toplam gelirin yüzde 4.9'unu toplumun en fakir yüzde 20'lik dilimi alırken, nüfusun yüzde 20'sini oluşturan en zengin kesimin toplam gelirin yarısından fazlasını almaktadır. Araştırmada , kişi başı gelir düzeyinin düşük olduğu Türkiye'de gelir dağılımının da adaletsiz olmasının yoksulluk olgusunu ön plana çıkardığına işaret edilmektedir. Gelir dağılımındaki bozulmanın emek ile sermaye arasındaki dağılımda da görüldüğü ifade edilen Türk-İş araştırmasında, uygulanan politikalarla ücretli çalışanların ulusal gelirden aldığı pay düşerken, kira, faiz ve kar gelirleri toplamından oluşan sermaye gelirlerinin milli gelirden aldığı payın arttığı vurgulanmaktadır.

Araştırmada, 2001-2002 döneminde halen ortalama 975 milyon Lira olan kamu kesimi işçi ücretlerinin satınalma gücünde yüzde 14.4 oranında bir gerileme olduğu ifade edilmektedir.

Türk-İş araştırmasında, 1991 yılında yüzde 31.9 olan GSMH içindeki işgücü öde-

(3) Dünya Gazetesi, 13 Temmuz 2003. www2.dunyagazetesi.com.tr/news_display_prn.asp

meleri payının giderek azalma eğilimi içine girdiği belirtilerek, işgücü payının 1994 yılındaki ekonomik krizi izleyen 1995 yılında yüzde 22.7'ye gerilemiş olduğu kaydedilmektedir. Daha sonraki yıllarda işgücü ödemelerinin ulusal gelir içindeki payının yükselerek 1999 yılında yüzde 30.7'ye çıktığı belirtilen araştırmada, yaşanan ekonomik kriz sonrası ulusal gelir içindeki payının tekrar gerileyerek 2001 yılında yüzde 28.3'e düştüğü buna karşılık anılan yılda sermaye gelirlerinin payını yüzde 49.4'e yükseldiği savı ileri sürülmektedir.

II.3. GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA

Finansal piyasalarda başlayarak, daha sonra yapılan yüksek oranlı devalüasyonun yarattığı arz şoku sonucu reel sektörü etkisi altına alan derin bir ekonomik krizin yaşanmış olduğu 1994 yılında yüzde 6.1 oranında küçülen ekonomi, o yılın sonbaharından itibaren alınan genişletici mali ve parasal politikaların etkisiyle, yılın son çeyreğinden itibaren belirgin bir büyüme dönemi içine girmiş ve esas itibarıyla iç talep genişlemesine bağlı bu eğilimini güçlü bir şekilde 1998 yılının ikinci çeyreğine kadar sürdürmüştür.

1998 yılı başında Hükümet tarafından uygulamaya konulan enflasyonu düşürmeye yönelik para ve maliye politikaları, ayrıca vergi gelirlerinde sağlanan yüksek oranlı artış, özel sektör tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde daraltıcı bir etki doğurmuş, bu durumun yanısıra 1997 yılında başlayarak 1998 yılında daha da derinleşen ve yayılan Güney-Doğu Asya krizi ile Ağustos ayındaki Rusya krizi, neden oldukları yoğun sermaye kaçıışı ve ihrac talebindeki gerilemeyle bu olumsuz tabloyu daha da kötüleştirmiş ve neticede giderek yavaşlama süreci içine giren ekonomide GSMH büyümesi, yılın tamamı itibarıyla sadece yüzde 3.9 olarak gerçekleşmiştir.

Olumsuz iç ve dış etkenlerin yanısıra yaşanan deprem felaketleri 1999 yılında özellikle yatırım harcamaları olmak üzere özel kesim talebinde önemli bir daralmaya yol açmış ve kamu tüketim harcamalarındaki genişlemeye rağmen toplam iç talep yüzde 4.0 oranında daralmış ve yılın tamamı itibarıyla sabit fiyatlar üzerinden GSYİH yüzde 5.0 oranında düşerken, Net Dış Alem Gelirlerindeki önemli küçülme GSMH'daki daralmanın yüzde 6.1 oranında gerçekleşmesi sonucunu doğurmuştur.

2000 yılında reel ekonomide ve finans sektöründe meydana gelen gelişmeleri, esas itibarıyla, 1999 yılının Aralık ayında IMF ile yapılan 17 nci Stand-by Anlaşmasının temelini oluşturan makroekonomik ve finansal araç ve hedefler ile bunların uygulanma süreci belirlemiştir. Yılın başında Stand-by Anlaşması çerçevesinde uygulanmasına geçilen ve kur çapasına dayalı enflasyon hedeflemesi sistemi, faiz hadlerinde çarpıcı bir gerilemenin meydana gelmesine olanak sağlamış, faizlerdeki bu düş-

me tüketim talebinde bir sıçramaya neden olmuştur. Diğer taraftan hedeflenen enflasyona göre belirlenen kurların, gerçek enflasyonun, hedeflenenin üstünde seyretmesi yüzünden TL'nin giderek aşırı değerli duruma gelmesine yol açması, ithal talebinde hızlı bir genişlemeye yol açmıştır. Sonuçta, 2000 yılında gerçekleştirilen GSMH büyümesi esas itibariyle iç talep genişlemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim 1999 yılında yüzde 3.7 oranında gerileyen toplam yurtiçi talep 2000 yılında yüzde 9.6 oranında bir genişleme göstermiştir.

2000 yılında reel anlamda yüzde 6.3 oranında genişleme gösteren Gayrisafi Milli Hasıla cari fiyatlar üzerinden yüzde 60.9 oranında bir büyüme ortaya koymasına rağmen yine de sabit fiyatlar üzerinden 1998 yılı seviyesinin altında kalmıştır.

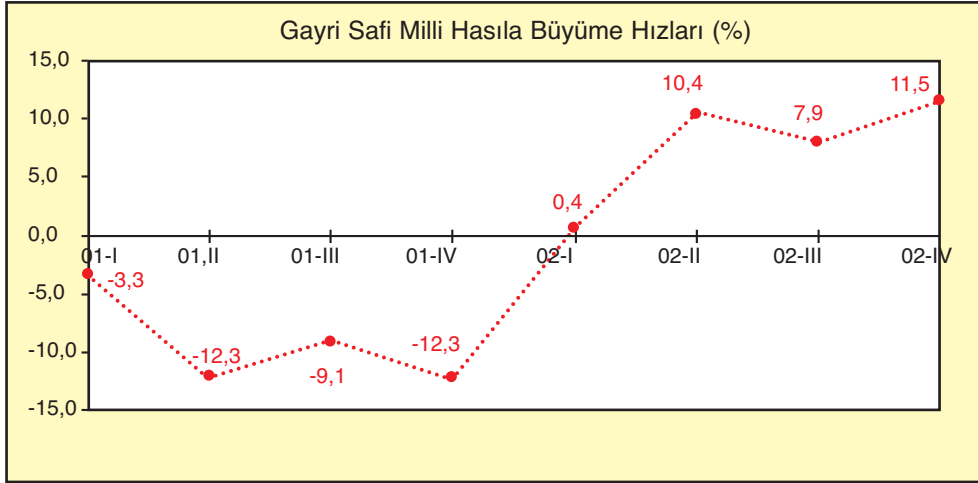
Bir likidite krizi şeklinde başlayıp bankacılık kesimini derinden sarsan ve yoğun bir sermaye kaçışına neden olan Kasım 2000 krizi, ardından dalgalı kur rejimine geçilmesi ile ekonomik politikada önemli bir değişiklik yapılması zorunluluğunu ortaya çıkaran Şubat krizi, 2001 yılında para piyasalarındaki krizin hızla reel ekonomiye yansımaları sonucunu getirmiştir. Faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma, piyasalara hakim olan güvensizlik nedeniyle tüketim ve yatırım kararlarının ertelenmesi, üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme toplam yurtiçi talepte önemli bir daralmaya neden olmuş ve GSMH'daki daralma tahminlerin üzerine çıkarak yüzde -9.4 olarak gerçekleşmiş ve Türkiye, 2001 yılında II. Dünya Savaşından sonraki en büyük ekonomik küçülmeyi yaşamıştır.

2001 yılında sabit fiyatlar üzerinden, özel tüketim harcamaları yüzde 9.0, devletin nihai tüketim harcamaları yüzde 8.6 ve mal ve hizmet ithalatı yüzde 24.8 oranında daralma göstermiştir. 2001 yılında en dramatik talep daralması yatırım harcamalarında görülmüş ve kamu sektörü yatırımları yüzde 22.0, özel sektör gayrisafi sabit sermaye oluşumu yüzde 35.1 oranında gerilerken toplam yatırım harcamalarındaki daralma yüzde 31.7 olmuştur. Dalgalı kur rejimine geçilmiş olmasının etkisiyle de

2001 yılında mal ve hizmetlere olan dış talep (ihracat) sabit fiyatlar üzerinden yüzde 7.4 oranında bir büyüme göstermiştir.

Ekonomik krizin derinleşmesiyle küçülme giderek ivme kazanmış ve yılın ilk üç aylık döneminde yüzde -3.3 olan GSMH küçülmesi, bir önceki yılın aynı dönemlerine göre ikinci çeyrekte yüzde -12.3 olmuş, üçüncü çeyrekte biraz hafiflemeye yüz tutarak yüzde -9.1'e gerilemiş ise de, yılın son üç aylık döneminde beklentileri de aşarak yüzde -12.3 gibi çok yüksek bir seviyede oluşmuştur.

ŞEKİL II.3.1.
Üçer Aylık Dönemler İtibariyle
Gayri Safi Milli Hasıla Büyüme Hızları

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Türkiye ekonomisi, bir önceki yıl yaşanan şiddetli daralmanın ardından 2002 yılında yeniden ekonomik büyüme sürecine girmiştir. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde uygulanmakta olan ekonomik politikalara duyulan güvenin artması ve iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler etkili olmuştur. Ayrıca 2001 yılında iç pazar daralması ve TL'nin reel değerinde meydana gelen erime nedeniyle canlanma eğilimi içine giren ihracatın 2002 yılında artışını daha da hızlanarak sürdürmesi, sanayi üretimini olumlu etkilemiş ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur.

Uygulanan ekonomik program mali piyasalarda istikrarın yeniden sağlanmasını olanağı kılarken, iç borcun sürdürülebilirliğine ilişkin endişelerin azalması ekonomiye duyulan güvenin büyük ölçüde tesisine yardımcı olmuştur. Her ne kadar bankacılık kesimi daha ihtiyatlı bir tutumla kredi hacmini genişletme hususunda fazla hevesli davranmamış ise de faiz hadleri bir önceki yıla göre düşmüş, ayrıca özel firmalar yurt dışı mali kaynaklardan daha uzun vadeli ve daha uygun koşullarla yararlanmaya başlamışlardır.

Diğer taraftan 2002 yılında ekonomik alanda meydana gelen hızlı büyümede, bir ön-

ceki yıl yaşanmış olan şiddetli daralmanın yarattığı ve GSMH'nın sabit fiyatlar üzerinden yaklaşık 1996 yılı düzeyine gerilemiş olduğu düşük baz değerinin de etkisi olmuştur.

Siyasi alanda meydana gelen ve istikrarı olumsuz yönde etkileme olanağına sahip gelişmeler ile erken seçim kararının, yıl içinde yaşanan olumlu gelişmelerin etkisini bir ölçüde gidermiş olmasına rağmen, 2002 yılında GSMH büyümesi, özellikle tarım ve ticaret sektörlerinde beklenenin üstünde yüksek büyüme hızları tutturulmuş olması nedeniyle tahmin edilenden daha yüksek gerçekleşmiş ve yüzde 7.8 oranına ulaşmıştır.

Cari fiyatlar üzerinden yüzde 55.0 oranında bir genişleme ile 273 463 milyar TL. olarak gerçekleşen 2002 GSMH tutarı, 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden yüzde 7.8 oranında bir artışla 116 165 milyar TL düzeyine ulaşmıştır.

Aşağıdaki tabloda 2002 GSMH büyümesinin üçer aylık dönemler ve sektörler itibarıyla ayrıntısı verilmektedir;

TABLO 2.3.1.
2002 YILI GSMH BÜYÜMESİ

Sektörler	Sabit Fiyatlarla (%)				
	I. Dönem	II. Dönem	III. Dönem	IV. Dönem	Toplam
Tarım	0.1	2.7	6.1	15.3	7.1
Sanayi	2.8	12.6	10.5	11.4	9.4
İnşaat	-11.8	-9.6	-3.3	2.7	-4.9
Ticaret	4.3	11.7	10.1	16.1	10.7
Ulaştırma ve Haberleşme	2.1	8.3	5.4	5.6	5.4
Mali Kuruluşlar	-7.4	-9.6	-3.2	-8.2	-7.1
Konut Sahipliği	2.0	1.9	1.7	1.4	1.8
Serbest Meslek ve Hizmetler	1.7	8.7	7.6	10.7	7.4
Devlet Hizmetleri	1.9	0.2	0.2	0.6	0.7
Kar Amacı Olmayan Kuruluşlar	0.3	0.5	1.1	0.3	0.6
İthalat Vergisi	4.0	27.7	28.9	33.9	23.0
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	2.1	8.9	7.9	11.4	7.8
Gayrisafi Milli Hasıla	0.4	10.4	7.9	11.5	7.8

Görüldüğü gibi 2002 yılında tarım sektörü değeri yüzde 7.1 oranında büyüme gösterirken, ticaret sektörü katma değeri artışı yüzde 10.7 oranına ulaşmıştır. Sanayi sektörü katma değerinde ise tahmin edilen büyüme hızı olan yüzde 9.4 oranında bir büyüme gerçekleştirilmiştir.

Toplam GSMH içindeki payı yüzde 15 olan ulaştırma ve haberleşme sektörü katma değerinde yıl içinde yüzde 5.4 oranında bir büyüme gerçekleşmiş buna karşılık 2001 yılı ilk çeyreğinden beri küçülmekte olan inşaat sektörü katma değeri 2002 yılı son çeyreğinde yüzde 2.7 oranında büyümüş, ancak yılın tümü itibariyle yüzde 4.9 oranında daralma göstermiştir. 2000 yılı son çeyreğinden itibaren daralma süreci içerisine giren mali kuruluşlar sektörü 2002 yılı boyunca bu eğilimini korumuş ve yılın tamamı itibariyle yüzde 7.1 oranında küçülmüştür. Bir önceki yıldaki şiddetli daralmanın ardından tekrar büyüme sürecine girilmiş olması nedeniyle ithalatta yaşanan artışa paralel olarak 2002 yılında ithalat vergisi yüzde 23.0 oranında artmıştır.

TABLO II.3.2.
GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA
(Üretici Fiyatlarıyla Milyar TL)

Faaliyet Kolu	Değer 1987 Sabit Fiyatları İle			Pay (%)	Değer Cari Fiyat	Reel Büyüme (%)		
	2000	2001	2002	20002	2002	2000	2001	2002
Tarım	15.962	14.994	15.978	12.0	32.933.706	3.9	-6.1	7.1
Sanayi	33.738	31.194	34.142	25.6	70.034.336	6.0	-7.5	9.4
İnşaat	5.991	5.662	5.383	4.2	11.495.788	4.4	-5.5	-4.9
Ticaret	26.608	24.096	26.679	20.5	56.111.341	12.0	-9.4	10.7
Ulaştırma ve Haberleşme	15.655	14.820	15.618	15.2	41.591.326	5.5	-5.3	5.4
Mali Kuruluşlar	2.958	2.666	2.476	4.7	12.864.440	0.9	-9.9	-7.1
Konut Sahipliği	5.649	5.769	5.872	4.2	11.634.362	0.0	2.1	1.8
Serbest Meslek ve Hizmetler	2.688	2.484	2.668	3.6	9.776.616	6.1	-7.6	7.4
(-) İzafi Banka Hizmetleri	2.393	2.114	1.921	3.8	10.468.710	0.7	-11.7	-9.1
Sektörler Toplamı	106.855	99.514	106.896	86.3	235.973.204	6.6	-6.9	7.4
Devlet Hizmetleri	4.965	5.045	5.082	10.2	27.838.383	2.0	1.6	0.7
Kar Amacı Olm. Öz.Hizm.	411	412	415	0.1	1.663.999	1.1	0.2	0.6
İthalat Vergisi	6.558	4.914	6.047	3.8	10.527.402	28.1	-25.1	23.0
GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla)	118.789	109.785	118.440	100.9	276.002.988	7.4	-7.5	7.8
Net Dış Alem Faktör Gelir.	355	-2.102	-2.274	0.9	-2.539.820	-74.6	-	8.2
GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla)	119.144	107.783	116.165	100.0	273.463.168	6.3	-9.5	7.8

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

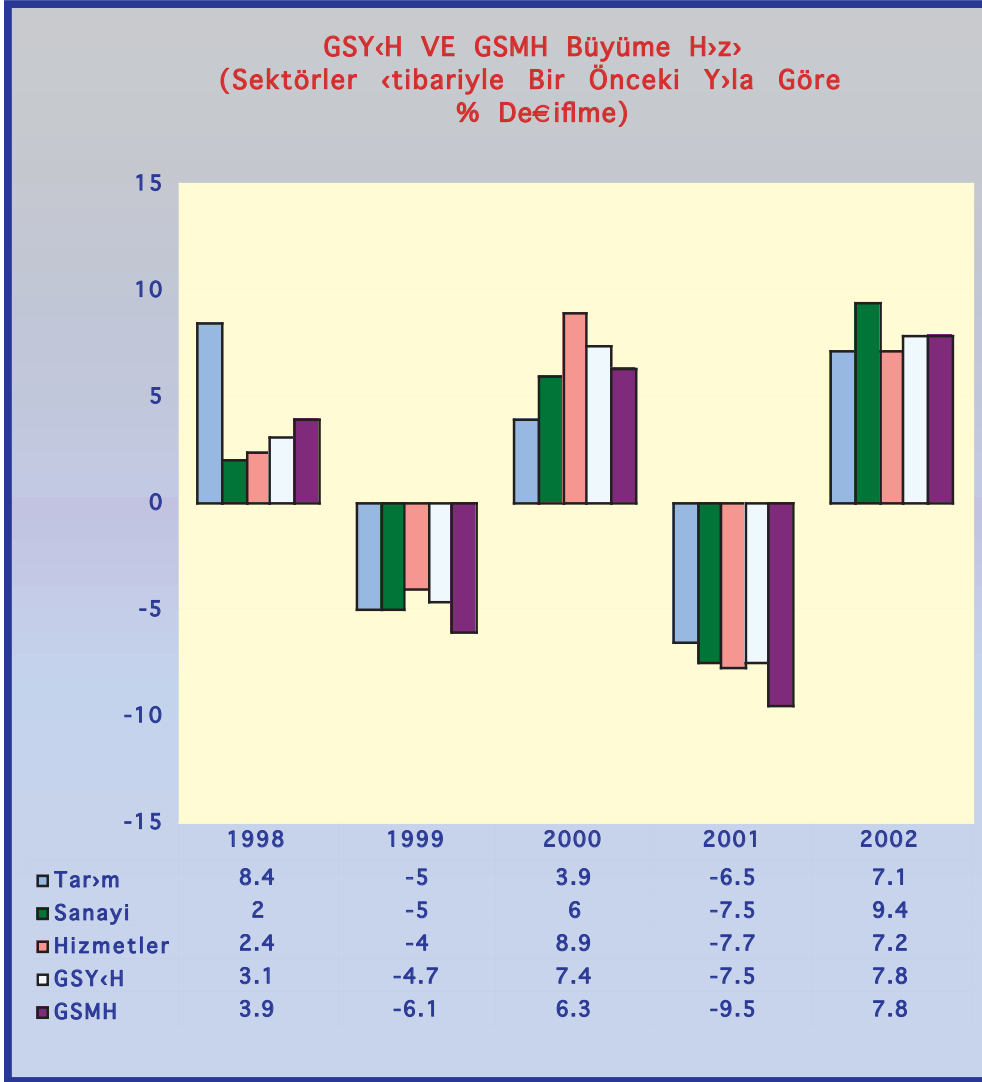
Son iki yıllık dönemde "net dış alem faktör gelirleri" toplamı negatif bakiye verdiği cihetle Gayrisafi Milli Hasıla tutarı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Tutarının altında oluşmaktadır.

Aşağıdaki Tabloda son üç yıllık dönemde gerçekleşen dış alem faktör gelir ve giderleri verilmektedir; (milyon Dolar olarak)

Dış Alem Faktör Gelir ve Giderleri	2000	2001	2002
Faiz Ödemeleri	6.299	7.134	6.400
Kar Transferi	519	619	638
Faiz Geliri	2.836	2.753	2.489
İşçi Geliri	4.603	2.837	1.990
Müteşebbis Geliri	1.032	686	851
Gelir Toplamı	8.471	6.276	5.330
Gider Toplamı	6.838	7.753	7.038
Net Dış Alem Faktör Geliri	1.633	-1.477	-1.783

Ana sektörler itibariyle son beş yıllık dönemde GSYİH'da ve GSMH'da sabit fiyatlar üzerinden meydana gelen yıllık değişimler aşağıda grafik halinde ve Tabloda verilmektedir.

ŞEKİL II.3.2.

Talep Unsurlarındaki Gelişmeler

2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat krizlerinin etkisiyle 2001 yılında yüzde 7,5 oranında azalan GSYİH; 2002 yılının birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü üç aylık dönemlerinde, sırasıyla, yüzde 2,1, yüzde 8,9, yüzde 7,9 ve yüzde 11,4 oranında artarak, 2002 yılında yüzde 7,8 oranında büyümüştür.

2002 yılının birinci üç aylık döneminde GSYİH büyümesine büyük pozitif katkılar, sırasıyla, 6,7 puan ve 3,9 puan olmak üzere, stok değişimleri ve ihracattan gelmiştir. Bu dönemde ihracat, bir önceki yılın aynı dönemine göre, yüzde 10,4 oranında artarken; ithalat, yüzde 2,1 oranında artmıştır. Net ihracatın büyümeye olan katkısı da 3,1 puan olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, özel tüketim yüzde 1,8 oranında azalırken, kamu tüketimi yüzde 2,2 oranında artmıştır. Özel kesim ve kamu kesimi sabit sermaye yatırımları ise, sırasıyla, yüzde 30,9 ve yüzde 18,1 oranlarında azalmıştır.

İkinci üç aylık dönemde, stok değişimlerinin GSYİH büyümesine katkısı 12,2 puana yükselmiştir. Bu dönemde ihracat yüzde 5 oranında artarken; GSYİH büyümesine katkısı, 2,1 puan olarak gerçekleşmiştir. İthalatın yüzde 0,3 oranında artması ve büyümeye katkısının eksi 7,1 olmasına bağlı olarak, net ihracatın GSYİH büyümesine katkısı, bu dönemde eksi 5 puan olmuştur. Bu dönemde, GSYİH büyümesine temel pozitif katkı, stok değişimlerinden gelmiştir. Aynı dönemde, özel tüketim, kamu tüketimi ve kamu sabit sermaye yatırımları, sırasıyla, yüzde 3,2, yüzde 2,6 ve yüzde 3 oranında artmıştır. İkinci üç aylık dönemde, GSYİH'yı oluşturan kalemlerden yalnızca özel kesim sabit sermaye yatırımlarında azalış (yüzde 4,2 oranında) gözlenmiştir.

Üçüncü üç aylık dönemde, GSYİH büyümesine en büyük pozitif katkı, 5,6 puan ile ihracattan gelmiştir. Bu dönemde, ihracat ve ithalat, bir önceki yılın aynı dönemine göre sırasıyla, yüzde 15,8 ve yüzde 19,3 oranlarında artmış, net ihracatın büyümeye katkısı 0,5 puan olarak gerçekleşmiştir. Stok değişimlerinin büyümeye katkısı ise 3,9 puan olmuştur. Üçüncü üç aylık dönemde, ikinci üç aylık dönemde olduğu gibi, özel kesim sabit sermaye yatırımları dışında, GSYİH'nin tüm bileşenlerinde artışlar gözlenmiştir. Özel tüketim, yüzde 2,5 oranında artarken, özel kesim sabit sermaye yatırımları yüzde 3,7 oranında azalmıştır. Kamu tüketimi ve sabit sermaye yatırımları ise, sırasıyla yüzde 12,0 ve yüzde 29,8 oranlarında artmıştır.

Dördüncü üç aylık dönemde, GSYİH büyümesine en büyük katkı, 6 puan ile stok değişimlerinden gelmiştir. Stok değişimlerini 4,8 puan ile ihracat izlemiştir. Bu dönemde ihracatın yüzde 12,3 oranında artmasına karşın; ithalatın yüzde 22,1 ora-

nında artması nedeniyle, net ihracatın büyümeye katkısı, eksi 2,2 puan olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılının diğer dönemlerinden farklı olarak, bu dönemde, GSYİH'nin tüm bileşenlerinde artışlar gözlenmiştir. Özel ve kamu tüketimleri, sırasıyla, yüzde 4,2 ve yüzde 4,5 oranlarında artarken; özel ve kamu sabit sermaye yatırımları, sırasıyla yüzde 21,8 ve yüzde 22,7 oranlarında artmıştır.

2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat krizlerinin etkisiyle, kamu tüketimi 2001 yılının tüm dönemlerinde azalmıştır. Ancak, 2002 yılının her döneminde kamu tüketiminde artışlar gözlenmiştir. Özel tüketim ve kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarında, 2001 ve 2002 yıllarında, arka arkaya beş dönem azalış ve son üç dönemde artışlar gözlenirken; özel kesim sabit sermaye yatırımlarında, 2001 yılının tüm dönemleri ile 2002 yılının ilk üç döneminde azalışlar gözlenmiş, yalnızca 2002 yılının son üç aylık döneminde artış olmuştur. 2001 yılında yüzde 18,5 oranında azalan toplam yurt içi talep; birinci üç aylık dönemde yüzde 1 oranında azalırken, ikinci, üçüncü ve dördüncü üç aylık dönemlerde, sırasıyla, yüzde 14,9, yüzde 8,2 ve yüzde 14,7 oranında artarak; 2002 yılının tümünde yüzde 9,2 oranında büyümüştür.

2002 yılında GSYİH büyümesine temel pozitif katkılar, stok değişimleri (7 puan) ve ihracattan (4,2 puan) gelmiştir. Ancak, ithalatın GSYİH büyümesine katkısının eksi 5,1 puan olması nedeniyle, net ihracatın büyümeye katkısı, eksi 0,9 puan olarak gerçekleşmiştir. Özel tüketim ve özel kesim sabit sermaye yatırımlarının büyümeye katkısı, sırasıyla, 1,4 puan ve eksi 1 puan olarak gerçekleşmiştir. Kamu kesimi tüketim ve sabit sermaye yatırımlarının katkısı ise, sırasıyla, 0,5 puan ve 0,9 puan olarak gerçekleşmiştir. Özetle, 2002 yılı GSYİH büyümesini belirleyen temel faktör, stok değişimleri olmuştur.

TABLO II.3.3.
HARCAMALAR YÖNTEMİ İLE GAYRİSAFİ YURTIÇİ HASILA

	Değer (Milyar TL) 1987 Yılı Fiyatları İle			Büyüme(%)		Değer (Milyar TL) Cari Fiyatlarla	Pay (%)
	2000	2001	2002	2001	2002	2002	2002
Özel Tüketim Harcaması	80.774	73.522	74.847	-9.2	2.0	184.036.488	66.4
Kamu Tüketim Harcaması	10.310	9.430	9.940	-8.6	5.4	38.721.957	14.0
Özel Gayrisafi Yatırım	24.651	16.050	14.901	-34.9	-7.2	30.343.065	11.0
Kamu Gayrisafi Yatırım	8.630	6.733	7.701	-22.0	14.5	15.688.156	5.7
Stok Değişmeleri	3.082	-1.699	6.007	-	-	13.800.700	5.0
Mal ve Hizmet İhracatı	39.198	42.097	46.722	7.4	11.0	79.463.787	28.7
Mal ve Hizmet İthalatı	47.498	-35.700	-41.314	-24.8	15.7	84.151.063	30.4
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	119.147	110.267	118.813	-7.5	7.8	276.971.618	100.3
İstatistik Hata	-358	-381	-374	5.0	-1.8	-968.630	0.3
GSYİH(1)	118.789	119.885	118.440	-7.5	7.8	276.002.988	100.0

(1) Üretim Yoluyla Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2001 yılında ekonomide meydana gelen şiddetli küçülmenin ve Şubat ayında dalgalı kur rejimine geçilmesinin ardından Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki değerinde meydana gelen erime, Dolar cinsinden kişi başına gelirden yüzde 26.7 oranında bir gerilemeye neden olmuş ve 2001 yılı itibarıyla kişi başına gelir 2 160 dolara düşmüştür.

2002 yılında kişi başına Gayrisafi Milli Hasıla değeri cari fiyatlarla bir önceki yıla göre yüzde 52.7 oranında bir artışla 3 milyar 927.6 milyon TL na yükselmiş, dolar cinsinden kişi başı gelir ise yüzde 19.6 oranında bir yükselişle 2 584 dolara ulaşmıştır. 2002 yılında satınalma gücü paritesine göre kişi başına reel gelir 5 974 Dolar olmuştur.

Harcama grupları halinde GSYİH bileşenlerinde, sabit fiyatlar üzerinden, 2002 yılında üçer aylık dönemler itibarıyla gözlenen değişim oranları aşağıda verilmektedir.

Harcama Grupları	Sabit Fiyatlarla (%)				
	I. Dönem	II. Dönem	III. Dönem	IV. Dönem	Toplam
Özel Niai Tüketim Harcamaları	-1.8	3.2	2.5	4.2	2.0
Devletin Niahı Tüketim Harcamaları	2.2	2.6	12.0	4.5	5.4
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	-28.8	-2.3	5.9	22.2	-0.8
Mal ve Hizmet İhracatı	10.4	5.0	15.8	12.3	11.0
Mal ve Hizmet İthalatı	2.1	20.3	19.3	22.1	15.7

2003 YILI GSMH BÜYÜMESİ

2001 yılında yaşanan derin ekonomik daralmadan sonra 2002 yılı başından itibaren gözlemlenen büyüme eğilimi bu yılın ilk çeyreğinde de devam etmiştir. 2003 yılının birinci üç aylık döneminde, harcamalar yöntemiyle hesaplanan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 7.4 ve gayri Safi Yurtiçi hasıla da yüzde 8.1 oranında büyüme göstermiştir. Bu yılın ilk üç aylık döneminde GSMH cari fiyatlar üzerinden 66 147 465 milyar TL. 1987 yılı fiyatları üzerinden ise 24 239 milyar TL.düzeyinde gerçekleşmiştir.

Üretim yöntemiyle hesaplanan GSMH rakamlarına göre 2003 yılının ilk çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre sabit fiyatlar üzerinden, tarım sektörü katma değeri yüzde 7.0, sanayi sektörü katma değeri yüzde 7.8 ve hizmetler sektörü katma değeri de yüzde 8.4 oranında büyüme göstermiştir. Son iki yıldır daralma süreci içinde olan ve 2001 yılında yüzde 5.5, 2002 yılında yüzde 4.0 ve 2002 yılı ilk çeyreğinde yüzde 11.8 oranında küçülme göstermiş olan inşaat sektörü katma değeri bu olumsuz seyrini, yüzde 17.0 oranında şiddetli bir gerileme ile 2003 yılı ilk çeyreğinde de sürdürmüştür. Bu yılın ilk üç aylık döneminde mali kuruluşlar katma değeri yüzde 8.1 oranında daralırken, serbest meslek ve hizmetler yüzde 7.9 , konut sahipliği yüzde 1.3 büyümüş, devlet hizmetleri geçen yılın aynı dönemindeki düzeyini korumuştur.

TABLO.II.3.4.
SEKTÖREL BÜYÜME HIZLARI
(Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre % Değişme)

	2000	2001	2002	2002 I. Dönem	2003 I. Dönem
Tarım	3.9	-6.5	7.1	0.1	7.0
Sanayi	6.0	-7.5	9.4	2.8	7.8
İmalat	6.4	-8.1	10.4	2.3	9.2
Hizmetler	8.9	-7.7	7.2	1.9	8.3
İnşaat	4.4	-5.5	-4.9	-11.8	-17.0
Ticaret	12.0	-9.4	10.7	4.3	10.8
Ulaştırma	5.5	-5.3	5.4	2.1	13.7
İthalat vergisi	28.1	-25.1	23.0	4.0	19.8
GSYİH	7.4	-7.5	7.8	2.1	8.1
GSMH	6.3	-9.5	7.8	0.4	7.4

2002 yılının tamamında negatif 1.783 milyon Dolar ve 2002 yılı ilk çeyreğinde negatif 568 milyon Dolar olarak gerçekleşen net dış alem faktör gelirleri, 2003 yılı ilk çeyreğinde büyüyerek negatif 861 milyon Dolar olarak gerçekleşmiş, bu nedenle GSMH ile GSYİH arasındaki fark biraz daha açılmıştır.

İhracat ve stok değişimleri 2003 yılının ilk çeyreğinde de GSYİH büyümesini belirleyen temel unsurlar olma durumunu sürdürmüşlerdir. İhracatın büyümeye olan katkısı 5.9 puan, stok değişimlerinin katkısı da 5.6 puan olarak gerçekleşmiştir. Bununla beraber, ihracatın 2003 yılının ilk çeyreğinde, bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 14.5 olarak gerçekleşen artış oranının, aynı dönemde yüzde 23.9 olarak gerçekleşen ithalat hacmi büyüme oranından daha düşük düzeyde gerçekleşmesi nedeniyle, net mal ve hizmet ihracatının GSYİH olan net katkısı negatif 3.4 puan olarak gerçekleşmiştir.

TABLO II.3.5.
TALEP UNSURLARINDA GELİŞMELER
(Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre % Değişme)

	2001	2002 Yılı Üç Aylık Dönemleri				2003
		I.	II.	III.	IV.	I. Dönem
Toplam Tüketim	-9.1	-1.5	3.1	3.4	4.3	5.6
Kamu	-8.5	2.2	2.6	12.0	4.5	-3.0
Özel	-9.2	-1.8	3.2	2.5	4.2	6.5
Sabit sermaye Yatırımları	-31.5	-28.8	-2.3	5.9	22.2	9.3
Kamu	-22.0	-18.1	3.0	29.8	22.7	-37.8
Özel	-34.9	-30.9	-4.2	-3.7	21.8	20.4
Stok Değişimi	-4.0	6.7	12.2	3.9	6.0	5.6
Toplam Yurtiçi Nihai Talep	-15.1	-7.5	1.9	3.9	8.1	6.3
Toplam Yurtiçi Talep	-18.5	-1.0	14.9	8.2	14.7	11.6
Net Mal ve Hizmet İhracatı ⁽¹⁾	12.3	3.1	-5.0	0.5	-2.2	-3.4
Mal ve Hizmet İhracatı	7.4	10.4	5.0	15.8	12.3	14.5
Mal ve Hizmet İthalatı	-24.8	2.1	20.3	19.3	22.1	23.9
GSYİH (harcama)	-7.5	2.1	8.9	7.9	11.4	8.1

(1) GSYİH Büyümesine katkı

2002 yılında yüzde 2.0 oranında genişleyen özel tüketim, 2003 yılının birinci üç aylık döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 6.5 oranında büyümüştür. Bir önceki yıl yüzde 7.2 oranında daralma göstermiş olan özel kesim sabit sermaye yatırımları ise bu yılın ilk çeyreğinde yüzde 20.4 oranında önemli bir büyüme göstermiştir. 2002 yılında sırasıyla yüzde 5.4 ve yüzde 14.5 oranında büyüme göstermiş olan kamu tüketimi ve kamu sabit sermaye yatırımları, bu yılın ilk üç aylık dönemde geçen yılın aynı dönemine göre, sırasıyla yüzde 3.0 ve yüzde 37.9 oranında daralma göstermiştir.

II.4. SEKTÖREL GELİŞMELER

II.4.1. TARIM

2002 yılında tarım sektörü katma değeri bir önceki yıla göre yüzde 7.1 oranında büyüme göstermiştir. 2001 yılında tarım sektörü katma değeri yüzde 6.5 oranında daralma göstermiş olduğu cihetle 2002 yılı tarım sektörü katma değeri yaklaşık 2000 yılı düzeyinde gerçekleşmiştir.

2002 yılında tarım sektöründe en yüksek üretim artışları, destekleme primi verilmesi nedeniyle soya fasulyesinde (Yüzde 50.0) ve ayçiçeği üretiminde (yüzde 30.8) gerçekleşmiştir. Diğer dikkat çeken üretim artışları şeker pancarı ve mercimekte gözlemlenmiş ve bu ürünlerin üretimi 2002 yılında bir önceki yıla göre sırasıyla, yüzde 29.8 ve yüzde 25.0 oranında gerçekleşmiştir. 2002 yılı Nisan ayında yaşanan kısa süreli don olayı bazı meyvelerin üretimini olumsuz yönde etkilemiş, bu kapsamda kayısı üretimi yüzde 33.0, vişne yüzde 16.7, kiraz yüzde 16.0 ve elma üretimi yüzde 10.2 oranında düşmüştür.

Tarımsal ürünlerin destekleme başlangıç alım fiyatları 2002 yılında önceki yıla göre, kuru incirde yüzde 73.1, şeker pancarında yüzde 59.0, çekirdeksiz kuru üzümde yüzde 56.3, buğday ve mısırdaki yüzde 40.2 ve tütünde yüzde 36.4 oranında arttırılmıştır.

TABLO II.4.1.
SEÇİLMİŞ BAZI BİTKİLERDE ÜRETİM VE
TABAN FİYAT GELİŞMELERİ

	Üretim (Bin Ton)			Destekleme Fiyatı (000 TL./Kg)		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Buğday	21.000	19.000	19.500	102.0	164.0	230.0
Arpa	8.000	7.500	8.300	81.6	131.2	149.5
Mısır	2.300	2.200	2.100	91.8	155.8	218.5
Tütün	200	145	161	1.750.0	2.200.0	3.000.0
Şeker Pancarı	18.821	12.633	16.396	33.75	50.0	79.5
Pamuk (kütü)	2.261	2.358	2.542	380.0	680.0	800.0
Ayçiçeği	800	650	850	165.0	325.0	400.0
Soya	45	50	75			
Fındık	470	625	600	1.100.0	1.500.0	1.615.0
Zeytin	1.800	600	1.800			
İncir	240	235	250	700.0	1.300.0	2.250.0
Üzüm	3.600	3.250	3.500	500.0	800.0	1.250.0

II.4.2. SANAYİ

1994 yılındaki ekonomik kriz sürecinde yüzde 5.7 oranında önemli bir daralma gösteren sanayi sektörü katma değeri, 1994'ü izleyen üç yıl boyunca hızlı bir genişleme göstermiş ve sırasıyla yüzde 12.1, yüzde 7.1 ve yüzde 10.4 oranında bir büyüme ortaya koymuştur. 1998 yılı ikinci yarısından başlayarak tekrar yavaşlama süreci içine giren sanayi sektörü katma değer artışı 1998 yılının tümü itibariyle yüzde 2.0'de kalmıştır. 1998 yılının son çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 5.4 oranında küçülme gösteren sanayi sektöründeki daralma 1999 yılının ilk üç aylık döneminde daha da derinleşmiş ve sanayi sektörü katma değeri sözü edilen dönemde

yüzde 8.4 oranında küçülmüştür. 1999 yılının ikinci çeyreğinde biraz toparlanma göstererek yüzde 0.7 oranında bir büyüme gösteren sanayi sektörü üretimi, 17 Ağustos depreminin doğrudan ve dolaylı etkileri ve tüketim ve yatırım talebindeki daralmalar, ihrac talebinin düşmesi sonucu tekrar küçülme eğilimi içerisine girmiştir. 1999 yılının üçüncü üç aylık döneminde yüzde 6.4, son döneminde ise yüzde 1.5 oranında daralma gösteren sanayi sektörü katma değeri yılın tamamı itibariyle yüzde 5.0 oranında düşmüştür.

1999 yılı Aralık ayında IMF ile girilen Stand-by düzenlemesinin ekonomide yarattığı iyimser beklentiler, faiz hadlerinde meydana gelen, beklenenin ötesinde düşüş ve tüketici kredileri elverişliliğindeki iyileşmeler, 2000 yılı ilk üç aylık döneminden itibaren, tüketim ve yatırım talebinde ve dolayısıyla sanayi üretiminde yeniden büyüme eğilimine girilmesinde temel etkenler olmuşlardır.

2000 yılında oniki aylık ortalamalara göre bir önceki yıla göre toplam sanayi üretimi yüzde 6.1, imalat sanayi sektörü üretimi yüzde 6.5 ve enerji (elektrik, gaz, su) üretimi yüzde 7.4 oranında artış gösterirken madencilik sektörü üretimi yüzde 2.8 oranında daralmıştır. Toplam sanayi, imalat sanayi sektörü ve enerji sektörü toplam üretim artışlarında özel kesimce gerçekleştirilen üretim yükselmeleri esas etken olmuştur. Toplam sanayi, madencilik, imalat sanayi alanlarında 2000 yılında devlet üretimi sırasıyla, yüzde 4.4, yüzde 7.2, yüzde 6.3 azalırken bu üretim alanlarında özel kesim yüzde 10.5, yüzde 16.1 ve yüzde 9.8 gibi yüksek üretim artışları gerçekleştirmiştir. Enerji alanında ise kamu kesimindeki üretim artışı yüzde 1.4'te kalırken özel kesimde yüzde 29.9 oranında üretim artışı gerçekleştirilmiştir.

TABLO II.4.2.
SANAYİ SEKTÖRÜ ÜRETİM ENDEKSİ DEĞİŞİM ORANLARI

Yıl	Sanayi Sektörü	Madencilik	İmalat	Enerji
1998	2.0	9.3	11.5	5.0
1999	-5.0	-7.3	1.2	5.3
2000	6.1.	-2.8	6.5	7.4
I. Dönem	3.1	-3.8	2.5	11.5
II. Dönem	4.5	-3.6	4.9	5.3
III. Dönem	10.2	-5.6	11.3	9.2
IV. Dönem	6.1	1.9	6.7	3.4
2001	-8.7	-8.0	-9.5	-1.8
I. Dönem	-0.9	-2.0	-0.4	-3.4
II. Dönem	-11.1	-3.4	-12.4	-2.2
III. Dönem	-9.7	-8.8	-10.6	-1.7
IV. Dönem	-11.9	-16.7	-12.9	0.0
2002	9.4	-8.3	10.8	5.4
I. Dönem	3.1	-1.4	3.3	3.6
II. Dönem	11.8	-12.4	13.6	8.3
III. Dönem	10.0	-11.3	11.8	5.4
IV. Dönem	12.3	-6.9	14.2	4.7

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

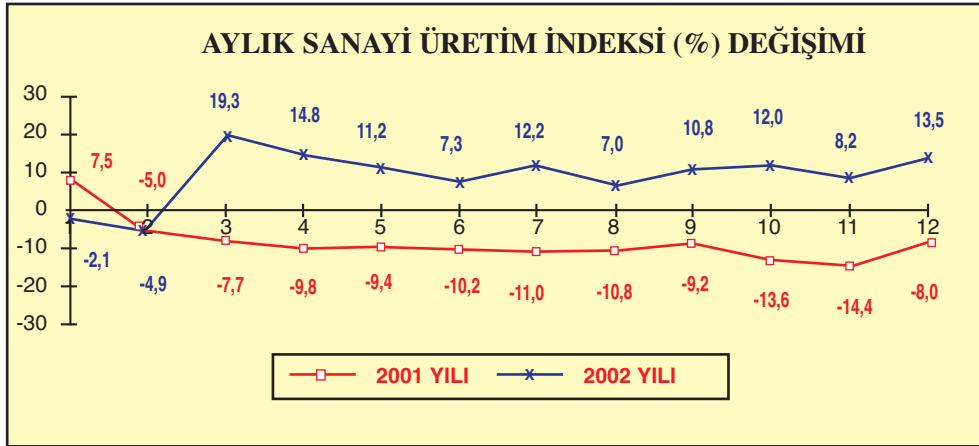
Yukarıda verilen Tablodan açık bir şekilde görüldüğü gibi sanayi sektörü üretimi 2001 yılı başından itibaren belirgin bir daralma süreci içerisine girmiş ve bu üretim gerilemesi ikinci çeyrekte itibaren şiddetli bir küçülmeye dönüşmüş ve bu durumunu yılın sonuna kadar sürdürmüştür. Oniki aylık ortalamalar bazında bir önceki yıla göre, 2001 yılında madencilik sektörü üretimi de yüzde 8.0, imalat sanayii üretimi yüzde 9.5, enerji üretimi yüzde 1.8 ve toplam sanayi üretimi de yüzde 8.7 oranında şiddetli bir daralma göstermiştir. Ekonomik krizlere karşı duyarlılığı daha fazla olan özel sektör imalat sanayii ve toplam sanayi üretimlerinin 2001 yılında bu

sektörlerdeki kamu kesimi üretimine göre daha fazla küçülme gösterdiği görülmektedir. Nitekim 2001 yılında bir önceki yıl üretimine göre, sırasıyla imalat ve toplam sanayi sektörlerinde, devlet kesimi üretimi yüzde 0.1 ve yüzde 3.1 oranlarında azalırken, özel kesim üretim düzeyi yüzde 11.5 ve yüzde 10.7 oranında şiddetli küçülmeler sergilemiştir.

Madencilik sektörü dışında kalan toplam sanayi, imalat ve enerji sektörlerinin 2002 yılı başından itibaren tekrar bir toparlanma dönemine girdiği ve bu sürecin yıl boyunca bu sektörlerde hızlanarak devam ettiği gözlenmiştir. İmalat, enerji ve toplam sanayi sektörlerinde 2002 yılında gerçekleşen bu hızlı üretim genişlemesinde bir önceki yıl yaşanan şiddetli daralmanın baz rakamlarını düşürmüş olmasının yanısıra stok yenileme faaliyetleri ve ihracat artışı da önemli etkenler olmuşlardır.

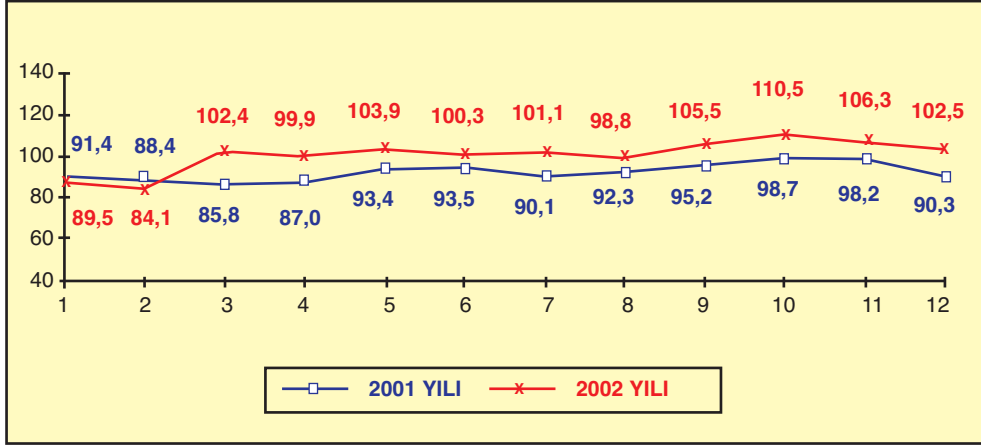
Ekonomik krizin derinden yaşandığı 2001 yılında sanayi üretiminde yaşanmış olan şiddetli daralma ile 2002 yılında gerçekleşen hızlı büyüme; aşağıda verilen ve aylar itibariyle sanayi üretimi indeksinde bir önceki yıla göre gözlenen değişimleri ortaya koyan grafik ile yine 1997 yılı baz alınarak sanayi üretim indeks değişimlerini veren grafikte açık bir biçimde görülmektedir.

ŞEKİL II.4.1.
AYLIK SANAYİ ÜRETİM İNDEKSİ (%) DEĞİŞİMİ

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

ŞEKİL II.4.2.
AYLIK SANAYİ ÜRETİM İNDEKSİ 1997 = 100,0

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

TABLO II.4.3.
SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ
(1997 = 100)

Sektör, Alt Sektör	Yıl	Üretim Endeksi			Değişim		
		Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam
Sanayi Sektörü	1998	103.8	100.3	101.3	3.8	0.3	1.3
	1999	103.9	95.0	97.5	0.1	-5.3	-3.8
	2000	99.3	105.0	103.4	-4.4	10.5	6.1
	2001	96.2	93.8	94.4	-3.1	-10.7	-8.7
	2002	95.5	106.3	103.3	-0.7	13.3	9.4
Madencilik	1998	112.3	107.7	111.2	12.3	7.7	11.2
	1999	107.2	78.2	100.2	-4.5	-27.4	-9.9
	2000	99.5	90.8	97.4	-7.2	16.1	-2.8
	2001	90.9	85.3	89.6	-8.6	-6.1	-8.0
	2002	79.5	90.8	82.2	-12.5	6.4	-8.3
İmalat Sanayii	1998	100.7	100.0	100.1	0.7	0.0	0.1
	1999	95.7	95.9	95.9	-5.0	-4.1	-4.2
	2000	89.7	105.3	102.1	-6.3	9.8	6.5
	2001	89.6	93.2	92.4	-0.1	-11.5	-9.5
	2002	93.8	104.7	102.4	4.7	12.3	10.8
Enerji	1998	108.5	105.6	107.6	8.5	5.6	7.6
	1999	127.7	78.0	112.9	17.7	-26.1	4.9
	2000	129.7	101.7	121.4	1.6	30.4	7.5
	2001	120.7	114.9	119.0	-6.8	13.4	-1.8
	2002	111.2	159.1	125.4	-7.9	38.5	5.4

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2002 yılında ekonomik büyüme sürecine tekrar girilmiş olmasına rağmen madencilik, enerji ve toplam sanayi sektörlerinde kamu kesimi üretimi küçülmesini sürdürmüş buna karşılık başta enerji olmak üzere tüm sektörlerde özel kesim üretimi hızı bir büyüme göstermiştir. Sanayi sektöründe 2002 yılında üretim endeksi, kamu kesiminde yüzde 0.7 oranında bir düşüş gösterirken özel kesimde yüzde 13.3 oranında önemli bir genişleme göstermiştir.

Kamu kesimi ve özel kesim üretim faaliyeti açısından madencilik ve enerji sektörlerinde paralel bir gelişme gözlenirken, imalat sanayii üretimi 2002 yılında her iki kesimde de büyüme eğilimi içinde olmuştur. 2002 yılında bir önceki yıla göre imalat sanayii üretimi, kamu kesiminde yüzde 4.7 oranında bir büyüme ortaya koyarken özel kesim imalat sanayii üretimi yüzde 12.3 oranında önemli bir genişleme göstermiştir.

TABLO II.4.4.
SEÇİLMİŞ DAYANIKLI TÜKETİM VE YATIRIM MALLARI ÜRETİMİ

Madde Adı	Adet			Değişim (%)	
	2000	2001	2002	2001	2002
Fırın	742.237	664.691	906.254	-10.4	36.3
Buzdolabı	2.543.354	2.372.953	3.164.922	-6.7	33.4
Çamaşır makinesi	1.391.111	1.022.120	1.684.687	-26.5	64.8
Dikiş Makinesi	79.329	28.515	31.974	-64.1	12.1
Televizyon	8.788.667	8.025.118	12.462.924	-8.7	55.3
Video	40.193	4.514	27.518	-88.8	509.6
Müzik Seti	145.920	20.113	54.256	-86.2	169.8
Elektrik Süpürgesi	1.173.461	590.829	781.636	-49.7	32.3
Otomobil	305.603	226.795	259.812	-25.8	14.6
Otobüs	4.215	2.531	2.682	-40.0	6.0
Midibüs-Minibüs	42.626	9.915	12.824	-76.7	29.3
Kamyon	28.327	7.056	12.223	-75.1	73.2
Kamyonet	49.341	23.124	55.762	-53.1	141.1
Traktör	35.908	15.054	10.371	-58.1	-31.1

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2001 yılında derin bir krizin yaşanmış olduğu dayanıklı tüketim malları ve yatırım malları üretimi sektörlerinde 2002 yılı belirgin bir toparlanma yılı olmuş, taşıt araçları, dikiş makinesi, video ve müzik seti dışında diğer malların 2002 yılı üretimleri 2000 yılı üretim düzeylerinin üstünde gerçekleşmiştir.

TABLO II.4.5.
BAŞLICA SANAYİ ARAMADDELERİ ÜRETİMİ

Madde Adı	Üretim (Ton)			Değişim (%)	
	2000	2001	2002	2001	2002
Ham Petrol	2.748.000	2.551.000	2.440.000	-7.2	-4.3
L.P.G.	712.279	732.133	757.634	2.8	3.5
Normal Benzin	1.055.548	888.080	414.562	-15.9	-53.3
Süper Benzin	917.039	761.519	952.394	-17.0	25.1
Motorin	6.919.079	7.579.215	7.736.234	9.5	2.1
Fuel Oil No:6	6.532.312	7.520.245	6.835.282	11.0	-5.7
Çimento	36.237.275	30.124.267	32.576.701	-16.9	8.1
Ham Demir	5.332.905	5.289.167	5.012.133	-0.8	-5.2
Sıvı Çelik	13.596.411	14.382.257	16.045.522	5.8	11.6
Blister Bakır	29.951	24.792	19.375	-17.2	-21.8
Taş Kömürü	3.330.000	3.639.000	3.312.000	9.3	-9.0
Linyit	59.686.000	56.543.000	48.186.000	-5.3	-14.8
Kristal Şeker	2.263.195	2.111.928	1.935.742	-6.7	-8.3
Pamuk İpliği	144.847	132.889	150.306	-8.3	13.1
Yazı Kağıdı	142.609	69.540	72.065	-51.2	3.6
Gazete Kağıdı	127.528	88.043	54.114	-31.0	-38.5
Elektrik (Milyon kwh)	124.922	122.725	129.364	-1.8	5.4

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

II.4.2.1. SANAYİ SEKTÖRÜ 2003 YILI GELİŞMELERİ

Şiddetli bir ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında yüzde 8.9 oranında gerileyen sanayi üretim endeksi 2002 yılı ilk çeyreğinden itibaren giderek ivme kazanan bir büyüme süreci içersine girmiş ve 2002 yılında yüzde 9.2 oranında büyüme göstermiştir. Sanayi sektörü üretimindeki bu büyüme süreci 2003 yılında da büyümesini sürdürmektedir.

2003 yılı Ocak-Haziran döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre toplam sanayi üretimi yüzde 7.6, imalat sanayii üretimi yüzde 8.7 ve enerji sektörü üretimi yüzde 7.7 oranında büyümüştür. Bu yılın ilk altı aylık döneminde madencilik sektöründe üretim geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 14.8 oranında sert bir düşüş göstermiştir. Söz konusu dönemde en yüksek üretim artışları, taşıt araçları sektöründe yüzde 46.6, makine –teçhizat sektöründe yüzde 28.1, ana-metal sektöründe yüzde 18.4, plastik-kauçuk sektöründe yüzde 13.5 ve gıda sektöründe yüzde 10.4 oranlarında gerçekleşmiştir.

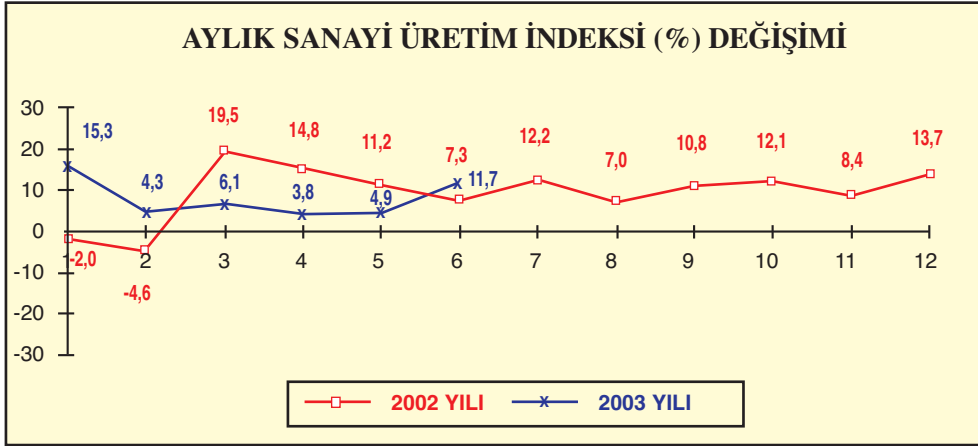
2003 yılı haziran ayı imalat sanayi kapasite kullanım oranı geçen yılın aynı ayına göre 4 puan artarak yüzde 80.4 oranında, özel sektör kapasite kullanım oranı, geçen yılın Haziran ayına göre 3.6 puan artarak yüzde 77 düzeyinde gerçekleşmiştir. Özel imalat sanayii kapasite kullanım oranı son otuz aylık dönemin en yüksek düzeyine ulaşmıştır.

TABLO II.4.6.
AYLIK SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ
(Bir Önceki yılın Aynı Dönemine Göre % Değişme)

	Yıllık			2002	2003	2003					
	2000	2001	2002	Oc.-Haz.	Oc.-Haz.	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran
Sanayi	5.5	-8.9	9.2	7.6	7.6	15.3	4.3	6.1	3.8	4.8	11.7
Madencilik	-4.4	-7.9	-9.5	-8.0	-14.8	-9.9	-22.4	-13.8	-27.4	-9.5	-5.6
İmalat	5.7	-9.8	10.7	8.7	8.7	18.5	5.0	6.5	5.0	5.1	12.8
Gıda-İçecek	6.0	-8.4	5.5	2.0	10.4	25.5	5.8	9.2	3.2	8.7	31.2
Tekstil	7.7	-2.7	8.6	11.7	-20.3	8.3	-3.3	-5.9	-0.6	1.0	3.7
Giyim	18.6	-6.6	8.1	11.9	2.8	4.8	4.7	8.2	3.9	-4.4	-0.1
Petrol ürünleri	-9.4	9.4	11.4	12.4	4.6	-2.6	1.4	13.3	-0.3	3.4	12.9
Kimya	-1.5	-13.2	9.9	13.1	-0.1	15.7	-5.1	-5.5	1.1	-6.4	3.0
Toprak Ürünleri	8.9	-16.7	18.9	13.0	7.5	50.2	-15.6	-8.1	8.3	9.3	10.6
Ana Metal	6.1	-5.4	1.3	-6.5	18.4	30.4	26.7	15.9	20.3	7.5	13.7
Metal eşya	-17.5	-10.3	5.0	0.6	8.3	24.7	7.3	19.8	2.1	-4.7	2.9
Makine-Teçhizat	11.2	-20.3	21.3	17.1	29.1	45.3	18.8	38.6	18.6	26.7	30.0
Taşıt araçları	51.0	-42.6	24.9	5.6	46.6	74.2	46.1	37.2	47.5	46.7	38.7
Enerji	7.3	-1.7	5.4	5.8	7.7	3.2	10.7	11.4	5.4	7.1	8.2

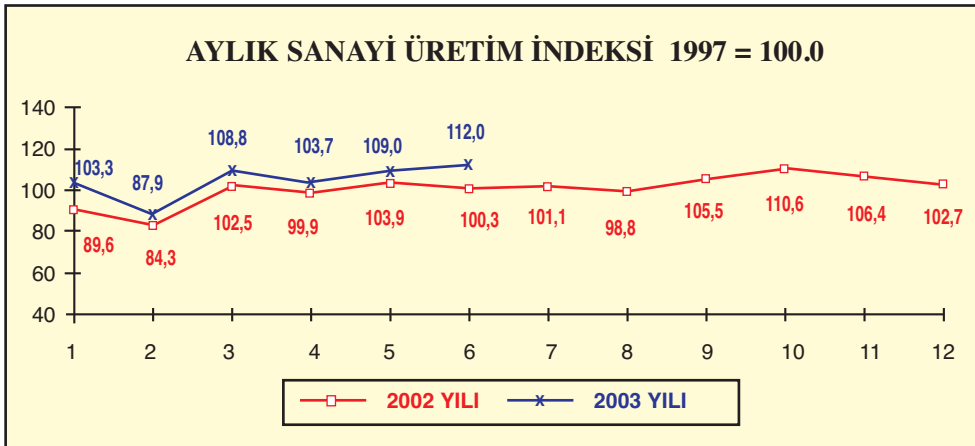
Aşağıda verilen Grafiklerde 2003 yılının Ocak-Haziran dönemine ilişkin aylık sanayi üretim endeksi değişim oranları ile üretim endeksi 2002 yılı rakamları ile birlikte verilmektedir;

ŞEKİL II.4.4.
AYLIK SANAYİ ÜRETİM İNDEKSİ DEĞİŞİMİ (%)

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

ŞEKİL II.4.5.
AYLIK SANAYİ ÜRETİM İNDEKSİ
(1997 = 100.0)

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

II.4.3. ENERJİ

İmalat sanayiindeki üretim artışına paralel olarak 2002 yılında enerji sektörü üretiminde de artış olmuş ve bir önceki yıla göre yüzde 5.4 oranında yükselmiştir. 2002 yılında özel sektör enerji üretiminde yüzde 38.5 oranında bir artış olurken, kamu sektörü enerji üretimi yüzde 7.9 oranında gerilemiştir.

Bir önceki yıldaki 122.725 GWh düzeyinden 2002 yılında 129.145 GWh'a yükselen enerji üretiminin yüzde 40'ı doğalgaz yakıtlı santrallardan, yüzde 26.1'i hidrolik santrallardan, yüzde 21.7'si linyit yakıtlı santrallardan, yüzde 8.7'si akaryakıt yakıtlı santrallardan, yüzde 3.2'si taşkömürü yakıtlı santrallardan ve kalan cüzi yüzde 0.2'si de biogaz-atık yakıtlı ve jeotermal-rüzgar enerji santrallarından elde edilmiştir.

Elektrik enerjisi tüketimi (brüt) bir önceki yıla göre yüzde 4.3 oranında bir artışla 2002 yılında 132.296 GWh'a yükselmiştir. Bu miktarın yüzde 20'si konutlarda, yüzde 7.7'si ticarethanelerde, yüzde 3.5'i resmi dairelerde, yüzde 3.9'u sokak aydınlatmalarında, yüzde 37.2' sanayide ve kalan yüzde 6'sı diğer alanlarda tüketilmiştir.

II.4.4. HİZMETLER

II.4.4.1. TİCARET

Tekrar ekonomik büyüme sürecine girilmesinin bir yansıması olarak ticaret sektörü katma değeri bir önceki yıla göre sabit fiyatlar üzerinden yüzde 10.7 oranında bir büyüme göstermiştir. Sabit fiyatlar üzerinden ticaret sektörü katma değeri bir önceki yılın aynı dönemlerine göre 2002 yılı içerisinde giderek hızlanan bir büyüme ortaya koymuştur. Üçer aylık dönemler itibarıyla ticaret sektörü büyüme oranları sırasıyla yüzde 4.3, yüzde 11.7, yüzde 10.1 ve yılın son çeyreğinde de yüzde 16.1 olarak gerçekleşmiştir. Cari fiyatlar üzerinden ticaret sektörü katma değeri 2002 yılında 56.111.341 milyar Liraya yükselmiş ve GSMH içerisinde yüzde 20.5 oranında bir paya sahip olmuştur.

Ticaret borsaları işlem hacmi, 2002 yılında bir önceki yıla göre nominal yüzde 35.8 oranında bir artışla 23.543.1 trilyon TL. olarak gerçekleşirken, reel anlamda yüzde 9.5 oranında bir daralma sergilemiştir.

2002 yılında 2001 yılına göre kurulan şirket sayısında yüzde 4 oranında bir artış meydana gelirken, toplam sermaye tutarında yüzde 12.8 oranında bir azalma olmuştur. 2002 yılında 117'si kolektif, 3'ü komandit, 27.929'u limited ve 1.973'ü anonim şirket ayrıca 820'si kooperatif olmak üzere toplam sermayesi 2.118.5 trilyon TL. olan toplam 30.842 şirket kurulmuştur.

2002 yılında 168'i kollektif, 17'si komandit, 2.742'si limited, 568'i anonim şirket ve 172'si kooperatif olmak üzere toplam 3.667 şirket kapanmıştır. 2001 yılında toplam 2.464 olan kapanan şirket sayısı 2002 yılında yüzde 48.8 oranında bir artış göstermiştir.

Gerçek kişilerde tescil sayısı 2001 yılına göre yüzde 32.0 oranında bir artışla 25.634'e yükselirken, 2002 yılında ticareti terk eden kişi sayısı yüzde 5.6 oranında bir artışla 16.752'ye çıkmıştır.

2002 yılında 748 bin adet çek karşılıksız çıkmış, 499.000 adet çek protesto edilmiştir. Protesto edilen senetlerin tutarı bir önceki yıla göre nominal yüzde 26.8 oranında bir azalma ile 816 trilyon 175 milyon TL. olarak kayıtlara geçmiştir.

II.4.4.2. TURİZM

2002 yılında ülkemize gelen yabancı turist sayısında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Geçen yıl gelen yabancı sayısı bir önceki yıla göre yüzde 14 oranında bir artışla 13 milyon 248 bin kişiye ulaşırken, yurt dışına çıkan vatandaş sayısı da yüzde 5.6 oranında bir yükselişle 5 milyon 130 bin kişi olarak gerçekleşmiştir.

Ülkemize gelen 13 milyon 248 bin yabancıdan 12 milyon 423 binini turistler, 825 binini günübirlikçiler, buna karşılık yurt dışına çıkan toplam 5 milyon 130 bin vatandaşın 5 milyon 39 binini turistik amaçlı, 91 binini ise hac amacıyla seyahat edenler oluşturmuştur.

2002 yılında turizm gelirleri bir önceki yıla göre yüzde 4.7 oranında bir artışla 8.473 milyon Dolar düzeyinde gerçekleşirken, turizm giderleri yüzde 8.2 oranında artarak 1 milyar 880 milyon Dolara çıkmıştır.

Türkiye Kalkınma Bankası tarafından turizm sektörüne tahsis edilen krediler 2002 yılında önemli bir genişleme göstermiş ve yüzde 142.1 oranında yükselerek 22 trilyon 76 milyar TL. olarak gerçekleşmiş, buna karşılık yapılan ödemeler bir önceki yıla göre yüzde 5.3 oranında bir azalma ile 4 trilyon 861 milyar Liraya gerilemiştir.

II.4.4.3. ULAŞTIRMA

Ulaştırma ve haberleşme sektörü katma değeri 2002 yılında, üretim artışına ve ekonomik canlanmaya paralel şekilde, bir önceki yıla göre reel yüzde 5.4 oranında bir genişleme göstermiş ve cari fiyatlar üzerinden 41.691 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Ulaştırma ve haberleşme sektörü 2002 yılında toplam GSMH içerisinde yüzde 15.2 oranında bir paya sahip olmuştur.

2002 yılında önceki yıla göre, yurt içi yolcu taşımada yüzde 3.9, yurt dışı yolcu taşımada yüzde 0.9, yurt içi yük taşımada yüzde 2.8 ve yurt dışı yük taşımada yüzde 5.6 oranında bir artış gerçekleşmiştir. 2002 yılında toplam 184.243 milyon yolcu-Km.'ye ulaşan yurt içi yolcu taşımalarının yüzde 95.3'ü karayolu, yüzde 2.8'i demir yolu, yüzde 0.3'ü deniz yolu ve yüzde 1.5'i de hava yoluyla yapılmıştır. Karayolu taşımacılığı yük taşımada da ağırlığını korumuş ve toplam 172.670 milyon Ton-Km.'ye ulaşan yurtiçi yük taşımacılığının yüzde 91.1'i karayolu ile yapılırken, demir yolu yüzde 4.1, deniz yolu yüzde 3.0, hava yolu yüzde 0.1 ve boru hatları da yüzde 1.7 pay almıştır. Yurt dışı yolcu taşımalarının yüzde 99.8'i hava yolu, yüzde 0.2'si ise deniz yolu ile yapılmıştır. Yurt dışı yük taşımalarında ise doğal olarak deniz yolu taşımacılığı önemli bir yer tutmuştur. Toplam 554.310 milyon Ton-Km. olan yurt dışı yük taşımalarının yüzde 97.1'i deniz yolu, yüzde 2.7'si boru hatları ile gerçekleştirilmiş, yurt dışı yük taşımacılığında demir yolu ve hava yolu sadece yaklaşık binde 1'er pay almışlardır.

II.5. KAMU MALİYESİ

Türkiye ekonomisi son on yılı aşan bir süredir giderek sıklaşan ve derinleşen krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanmış olan bu krizlerde Körfez savaşı, 1997-1998 Uzak-Doğu Asya ve Latin Amerika krizleri ile Rusya moratoryumu gibi dışsal etkenlerinde rolü bulunmakla beraber, ekonomik istikrarsızlık ve krizlerin altında yatan temel nedenler, sürekli ve yüksek boyutlu kamu finansman açıkları sonucu kötüleşen kamu borçlanma yapısı ile başta kamu bankaları olmak üzere mali yapıdaki sağlıklı yapının ve diğer yapısal sorunların kalıcı bir çözüme kavuşturulamamış olması olmuştur.

Süregiden kamu finansman açığı, giderek kamu kesimi toplam borç stokunun artan bir hızla büyümesi sonucunu getirmiş ve 1990 yılında yüzde 29 olan kamu kesimi toplam borç stokunun GSMH'ya oranı, kamu bankalarının görev zararları dahil 1999 yılı sonunda yüzde 61.0'e ulaşmıştır. 2000 yılı sonu itibariyle yüzde 57.4'e gerileyen kamu sektörü net borç stokunun GSMH'ya oranı, özellikle bankalara yapılan kaynak transferleri ve ekonomik daralma nedenleriyle 2001 yılı sonunda yüzde 92.2'ye yükselmiştir. Aynı yıllar itibariyle iç borç stokunun GSMH'ya oranı yüzde 6'dan, yüzde 40.9'a çıkmış, 2000 yılı sonu itibariyle ise yüzde 39.1'e geriledikten sonra 2001 yılı sonu itibariyle yüzde 54.2'ye, 2002 yılı sonu itibariyle de, GSMH'nın bir önceki yıla göre sabit fiyatlarla yüzde 7.8 oranında artmış olmasına rağmen, yüzde 54.8'e yükselmiştir. 2002 yılı sonu itibariyle toplam kamu sektörü net borcunun GSMH'ya olan oranı ise yüzde 80.0 olmuştur.⁽⁴⁾

(4) IMF'ye verilen 25 Temmuz 2003 tarihli Niyet Mektubu, S. 3.

Yüksek kamu finansman açığı, açığın monetizasyonu veya kamu ürünleri fiyat artışları yoluyla enflasyonu yükseltici etki doğurmuş , açığın borçlanma ile finansmanı durumunda yüksek reel faizlere, dolayısıyla kamu borç yükünde sarmal bir artışa ve yüksek faiz servisi ile açığın daha da büyümesine yol açmış, ayrıca özel kesim yatırım talebinin azalmasına ve ekonomik büyüme kayıplarına neden olmuş, bunun yanı sıra yüksek reel faizler, işletmelerin finansman ve üretim maliyetlerini şişirerek yüksek enflasyonu besleyen bir diğer önemli unsur haline gelmiştir. Bu nedenle 1989 yılından buyana uygulamaya konulmuş olan ve enflasyonla mücadeleyi temel politika hedefi olarak almış olan beş istikrar programından özellikle son dördü, kamu mali dengesinin kurulmasını öngören sıkı bir maliye politikasını temel almıştır. İstikrar programları kapsamında alınması öngörülen önlemlerle kamu harcamalarının GSMH içindeki payı düşürülürken, kamu gelirlerinin artırılmasına çalışılmıştır.

90'lı yılların başından itibaren kamu borç stokunda gözlenen bu artış dönemin ilk yıllarında yüksek oranlarda seyreden faiz dışı kamu açıklarından kaynaklanmış, daha sonraki dönemde ise süregiden finansman açıkları ile biriken borç stokunun getirdiği yüksek reel faizler, borç stoku birikiminin ivmesini arttıran temel bir unsur olma niteliğini kazanmıştır.

Nitekim 1990-1994 döneminde yıllık ortalama olarak, faiz dışı denge GSMH'nin yüzde 4.5'i oranında açık verirken, enflasyondan arındırılmış faiz ödemelerini de içeren işlevsel kamu açığı yüzde 8.3 olmuştur. 1995-2000 döneminde faiz dışı denge, alınan gelir arttırıcı ve gider kısıtlayıcı önlemlerin katkısıyla GSMH'nin binde 1'i oranında fazla verirken, işlevsel denge yüzde 5.8 oranında açık vermiştir. Diğer bir ifade ile, faiz dışı denge belirgin şekilde iyileşirken, reel faizlerin düşürülebilmesi nedeniyle enflasyondan arındırılmış faiz ödemeleri artmaya devam etmiş ve borç-faiz sarmalı sürmüştür. Bu çerçevede, alınan mali önlemlerle 1992 ve 1993 yıllarında sırasıyla yüzde 11.7 ve yüzde 11.6 düzeyinde gerçekleşmiş olan kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı 1994 yılında yüzde 7.9'a ve 1995 yılında da yüzde 5.1'e kadar düşürülebilmiş ancak yüksek reel faizlerle şişen konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya olan oranının giderek büyümesinin önü alınmadığı için, borçlanma gereğinin (KKBG) GSMH'ya olan oranı tekrar yükselmeye yüz tutmuş ve 1999 yılında yüzde 15.6'ya kadar yükselmiştir. 2000 yılında yüzde 12.0'ye düşen toplam kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya olan oranı, 2001 yılında yüzde 15.4'e yükseldikten sonra 2002 yılı itibariyle yüzde 10.3 olarak gerçekleşmiştir.

Faiz ödemelerinin toplam vergi gelirlerine olan oranı 1992 yılındaki yüzde 28.4 oranından, 1997 yılı dışında sürekli bir artışla 2000 yılında yüzde 77.1'e ve 2001 yılında da yüzde 103.3'e yükselmiş daha sonra bu oran, 2002 yılında yüzde 87.0 düze-

yine gerilemiştir. Konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya olan oranı ise 1995 yılındaki yüzde 21.8 düzeyinden, sürekli ve ısrarlı bir biçimde artarak, 1996 yılında yüzde 26.3, 1997 yılında yüzde 27.2, 1998 yılında yüzde 29.2, 1999 yılında yüzde 35.9, 2000 yılında yüzde 37.2'ye ve 2001 yılında da –özellikle faiz ödemelerindeki tırmanma nedeniyle- dikkat çeken bir sıçrama ile yüzde 45.7'ye yükselmiştir. 2002 yılında ise Konsolide Bütçe harcamalarının GSMH'ya olan oranı yüzde 42.3'e gerilemiştir.

Konsolide bütçe harcamalarındaki bu hızlı yükselme, konsolide bütçe gelirlerinin aynı paralelde artırılması olanaksız olduğu cihetle, etkisini kamu kesimi borçlanma gereği üzerinde göstermiş, ancak izlenmekte olan daraltıcı maliye politikası ve programlanan yüksek düzeydeki faiz dışı fazla tutarlarının gerçekleştirilmesi sonucu, 1999 yılında Yüzde 15.6'ya kadar yükselmiş olan konsolide kamu sektörü borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı 2002 yılında yüzde 10.3'e kadar düşürülebilmektedir.

Yüksek kamu açıklarının yanısıra 1994 yılından sonra kamu kesiminin net dış borç ödeyici durumunda olması, yeterince derin olmayan yurtiçi mali piyasalar üzerinde baskı oluşturmuş ve reel faiz oranlarının yüksek seviyede kalmasına yol açmıştır. Bu dönemde, yüksek ve değişken enflasyon ortamı risk primini artırmak suretiyle reel faiz oranlarının yüksek seyretmesinde etken olan bir diğer unsur olmuştur. 1992-1999 döneminde yıllık ortalama GSMH büyüme hızı % 4'ün altında kalırken, iç borçlanma reel faiz oranı % 32 olmuştur. Yüksek reel faizler kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını daha da artırmış ve her gün Türkiye'yi daha zor bir duruma götüren bir borç-faiz kısır döngüsünü ortaya çıkarmıştır.

1990'lı yılların ikinci yarısında borç stokundaki hızlı artışta reel faizlerin seviyesi belirleyici olmuştur. Dolayısıyla, reel faizleri aşağı çekmek için şart olan borç-faiz kısır döngüsünün çözülmesinde, kamu gelir ve harcamalarında kalıcı bir iyileşmenin sağlanması ve risk primini düşürmek için de enflasyonun düşürülmesi bir zorunluluk olarak çıkmıştır.

Son on yıllık dönemde kamu açıklarının artmasında bazı faktörler etkili olmuştur.⁽⁵⁾ Bu faktörlerin başlıcaları;

- Özellikle görev zararları başta olmak üzere bazı harcamaların kamu bankaları kanalıyla şeffaf olmayan bir şekilde karşılanması,
- Kamu sektöründeki aşırı istihdam politikası ve verimlilikle uyumlu olmayan maaş ve ücret artışları uygulaması,

(5) Hazine Müsteşarlığı, Kamu Borç Yönetimi Raporu, Nisan 2003, Sh. 17

- Kamu yatırım proje stokunun, yüksek maliyet ve verimsizliğe yol açabilecek şekilde aşırı artması,
- Sosyal güvenlik kurumlarının aktüeryel dengelerinin bozulması nedeniyle açıklarının hızla yükselmesi,
- Yanlış tarımsal destekleme politikaları nedeniyle ihtiyaca cevap vermediği halde sürekli artan harcamalar,
- Ekonomik etkinliğe ters düşen müdahalelerle yönlendirilen, yüksek maliyetle ve verimsiz olarak çalışan büyük bir Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) sisteminin oluşması,
- Merkezi idarenin kontrolü dışında kalan bütçe dışı fonlar ve döner sermayelerin harcamalarındaki artış ve bu suretle kamu maliyesinde bütünlük ve disiplinin bozulmasıdır.

Bu yapı kamu harcamalarının şeffaf olmayan bir şekilde yapılmasına, yönetimin kamuoyu tarafından yeterince denetlenememesine ve toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak ve etkinliği sağlayacak kaynak tahsisinin ortaya çıkmamasına yol açmıştır.

Kamu gelirlerinde ise temel sorun, yüksek vergi oranlarının yanısıra, vergi tabanının yeterince yaygınlaştırılmaması nedeniyle toplam vergi tahsilatının yetersiz kalması ve vergi yükünün adaletsiz bir biçimde dağılmasıdır.

Bu yapı nedeniyle, bütçe açığının yüksek maliyetli iç borçlanma ile karşılanması, faiz giderlerinin bütçe içerisindeki payını hızla artırmıştır. Nitekim, 1990 yılında toplanan her 100 liralık vergi gelirinin 31 lirası faiz ödemek için kullanılırken, 1999 yılında bu rakam 72, 2000 yılında da 77 liraya yükselmiştir. 2001 yılında faiz ödemeleri, toplam vergi gelirleri ile dahi karşılanamayacak kadar büyürken, 2002 yılında her 100 Liralık vergi gelirinin 87 Lirası vergi ödemelerine gitmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda devlet eğitim, sağlık, adalet gibi asli fonksiyonlarına yeterli kaynak ayıramaz hale gelmiştir.

Yukarda özetle ortaya konulan bu genel ekonomik ve mali yaklaşım çerçevesinde Türkiye 1999 yılı sonlarına, artık sürdürülebilir niteliği kalmamış olan bir kamu finansman yapısı ile uzun süredir devam etmekte olan yüksek enflasyon ve yüksek reel faiz hadlerinin sosyal yapı üzerindeki olumsuz etkilerinin önemli boyutlara ulaştığı bir ortam içerisinde gelmiştir. Varolan durumun sürdürülebilir olmadığı hususunu dikkate alan Hükümet, Haziran 1998'de IMF ile imzalanmış olan "Yakın İzleme Anlaşması"nın -Staff Monitored Program- 1999 yılı sonuna kadar, yapılacak bir

Stand-by anlaşması niyeti de güdümlenerek, uzatılması konusunda IMF ile anlaşmış ve bu öngörü doğrultusunda özellikle bankacılık ve sosyal güvenlik sistemini ilgilendiren birtakım yapısal değişiklikler gerçekleştirmiştir.

Bu doğrultuda Türkiye, Hükümetin hazırlayarak IMF'ye vermiş olduğu ayrıntılı bir "Niyet Mektubu"nun, IMF İcra Direktörleri Kurulu'nca 22 Aralık 1999 tarihinde onaylanması ile 3 yıl süreli bir "Stand-by" düzenlemesine taraf olmuştur.

Sözkonusu düzenleme üç temel esasa dayanmıştır;

- (1) Önceden de bir takım önlemlerin alınmış olduğu mali uyum,
- (2) Sterilizasyona yer vermeyen, dövizin "çapa" olarak kullanıldığı ve bir "para kurulu" uygulamasını çağrıştıran bir para politikası, ayrıca kısmi bir gelirler politikası,
- (3) Önemli yapısal reform düzenlemeleri.

IMF ile varılan mutabakat doğrultusunda hazırlanmış olan 2000 Mali Yılı Bütçesi'nin temel hedefi, yaşanan ekonomik istikrarsızlığın ana kaynağı olan enflasyonu düşürmek için kamu sektörü faiz fazlasını arttırmak, bu surette kamu finansmanını sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak olmuştur.

IMF ile yapılan 17 nci Stand-by anlaşması ile genel çerçevesi oluşturulan enflasyonu düşürme programının uygulanması sürecinde kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmış, faiz oranları hızla düşmüş ve enflasyon haddinde, petrol fiyatlarındaki artışın olumsuz etkisine rağmen, 10 puanlık bir düşme gerçekleştirilmiştir. Program kapsamında alınan gelir artırıcı ve giderlerde tasarruf sağlayıcı önlemlerin bir sonucu olarak, 2000 yılında, kamu kesimi finansman açığı nominal artış hızı, GSMH deflatorünün (51.6) çok altında, yüzde 23.8 oranında bir büyüme ile 15.114.1 trilyon olarak gerçekleşmiş ve GSMH'ya olan oranı 15.6'dan 12.0'ye gerilemiştir.

İstikrar programının temel ayağını, enflasyon beklentisini düşürecek bir para, döviz kuru ve sınırlı bir gelirler politikası oluştururken, diğer iki ayağını oluşturan kamu mali yapısının geliştirilmesi alanında olumlu sonuçlar alınmış ve 2000 yılında 7.175 trilyon TL. tutarında, beklenenin üzerinde faiz dışı bütçe fazlası sağlanarak kamu borç stokundaki hızlı artışın önlenmesi yolunda önemli bir iyileşme gerçekleştirilmiş, özelleştirme ve ekonominin yeniden yapılandırılması alanında, gecikmeli ve oldukça sınırlı olmakla beraber birtakım olumlu adımlar atılmıştır.

Hedeflenen enflasyona göre belirlenen kurlar - döviz çapası – üzerinden Merkez Bankası'nın döviz alım- satım yapma taahhüdü, enflasyon beklentilerinin kırılmasın-

da olumlu katkıda bulunmuş, sınırlı olsa da gelirler politikası ve artan vergiler talep kaynaklı enflasyonu baskılarken, döviz kuru artışlarındaki yavaşlama maliyet enflasyonunu yavaşlatıcı etki yaratmıştır.

Ne var ki istikrar programının temel politika araçlarından birisi olan "döviz kuru çapası" giderek program dengelerinin sürdürülebilirliğini ve başarısını tehdit eden önemli bir unsur niteliği kazanmıştır. Zira, "döviz kuru çapası" sistemi bankacılık kesimini zaten alışkın ve bağımlısı oldukları yabancı kaynak kullanımına –kur riskini kaldırarak- daha da özendirirken diğer taraftan ithal talebini – hem ithal mamul eşya hem ithal içeriği yüksek yerli ürün talebini – önemli ölçüde arttırmıştır.

İstikrar programı uygulaması arifesinde bir devalüasyonun yapılmamış olması nedeniyle, enflasyon oranının hedeflenen enflasyonun üstünde seyretmesi, daha program uygulamasının başından itibaren TL'nin bir değer kazanma olgusunu beraberinde getirmiştir. Faizlerdeki gerileme, geçmiş yıllardaki yüksek reel faizlerin etkisiyle ertelenmiş olan tüketim talebinin devreye girmesi ve bankacılık sisteminin döviz açık pozisyonlarına dayalı olarak sağladığı elverişli tüketici kredileri, etkisini ithal hacmi üzerinde de doğrudan hissettiren belirgin bir talep canlanmasına yol açmıştır. 2000 yılı başından itibaren dikkat çekici biçimde büyümeye başlayan cari işlemler açığı, turizm gelirlerindeki artış nedeniyle yaz aylarında bir yavaşlama göstermesinin ardından hızlı büyümesini sürdürmüş ve Kasım ayı sonu itibarıyla 9.8 milyar Dolara yükselmiştir.

Ve 2000 yılında ekonomik büyüme kısa vadeli dış borçlanmaya dayalı tüketim harcaması genişlemesinden kaynaklanmış, dış satım bir önceki yıl düzeyini korurken, ithalat tutarında yüzde 37.0 oranında önemli bir yükselme meydana gelmiştir.

Diğer taraftan, bankacılık kesiminin henüz algılayamamış olduğu, "döviz kuru çapası"nın yeniden özendirdiği döviz açık pozisyonu riski ile vade uyumsuzluğu nedeniyle artan faiz riski - uzun vadeli plasmanların kısa vadeli fonlarla finanse edilmesi – istikrar programının başarısı üzerindeki önemli tehdidi oluşturmuştur.

Faizlerin düşeceği beklentisi ile portföyünde kısa vadeli fonlarla finanse edilmiş yüklü miktarda DİBS bulunduran bir bankanın Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmesi ile sonuçlanan ve bir likidite sıkıntısı olarak algılanan Kasım 2000 bankacılık kesimi krizi, risk almama düşüncesi ile yabancı bankaların bankacılık kesimine olan kredilerini kesme olayına yol açarken, aşırı değerlenmiş TL'nin gündeme getirdiği devalüasyon riski, yabancıların sermaye ihracına yönelmelerine yol açmıştır. Diğer taraftan devalüasyon olasılığı Kasım krizi ile bilançolarında taşıdıkları riskleri daha gerçekçi biçimde değerlendiren bankaları, Şubat krizinde açık pozisyonları nedeniyle, döviz talebine yöneltmiştir.

Her iki krizin çıkmasında bankacılık kesiminin güçsüzlüğü ve taşıdığı döviz kuru, faiz ve geri dönmeyen kredi riski birinci derecede rol oynarken, birincisinde yabancıları, ikincisinde yerli bankaları dövize yönlendiren olgu, aşırı değerli duruma gelmiş TL'nin zihinlere yerleştirdiği devalüasyon olasılığı olmuştur.

IMF Raporunda sözü edildiği üzere Kasım ayında ortaya çıkan likidite sıkıntısı faizlerde hızlı bir yükselmeyi beraberinde getirmiş, bu yüksek faizlerle bilançolarındaki yüksek hacimli DİBS'leri taşımakta yerli bankaların acze düşmeleri, yabancıların, ellerindeki Hazine kağıtlarını satıp dövize dönmelerini teşvik etmiş bu durum piyasadaki likiditeyi daha da daraltarak faizlerin fırlamasına yol açmıştır

Stand-by düzenlemesinde performans kriteri olarak alınan Net İç Varlıklar hedefine kilitlenerek piyasaya ek likidite vermemekte direnen Merkez Bankası faizlerin çok yükselmesi üzerine devreye girerek, NİV hedefinin üzerine çıkmak suretiyle piyasaya ek likidite vermiştir. Ancak ek likiditenin ilave döviz talebine ve sermaye kaçışına zemin hazırladığı düşüncesiyle ve IMF'nin Türkiye'ye 7.5 milyar Dolarlık bir Ek Rezerv kolaylığını gündeme koyması üzerine Merkez Bankası, 30 Kasım tarihinde piyasaya likidite vermeyi keseceğini açıklamış, bu gelişmenin ardından faizler yüzde 1950'lere kadar yükselmiştir.

Aralık ayı başında Hükümet ve Merkez Bankası yetkilileri ile IMF Avrupa Bölümü Başkanı Deppler, piyasalardaki tansiyonu düşürebilmek amacıyla ortak bir basın toplantısı ile bankacılık sektörünün tüm pasiflerine, dış borçlanmalar dahil devlet garantisi getirileceği ve özellikle kur rejiminde herhangi bir değişikliğe gidilmeyeceği hususlarını ve diğer önlemleri açıklamışlardır. Ayrıca IMF, 7.5 milyar Doları Ek Rezerv Kolaylığı ve 2.9 milyar Doları da Stand-by kredisi olmak üzere 10 milyar Doların üzerinde bir kaynağın hangi tarihlerde Türkiye'ye aktarılacağını, bunun yanı sıra Dünya Bankası da 5 milyar Dolar tutarında ülke kredisi sağlayacağını açıklamış ve piyasalar bu açıklamalardan olumlu biçimde etkilenmişlerdir.

Türkiye 18 Aralık tarihinde IMF'ye Ek Niyet Mektubu sunmuş, ancak, 17 nci Stand-by düzenlemesinin devamı temeline dayalı bu ayrıntılı Mektupta, artık oluşan faiz hadleri ile çelişkili duruma düşmüş olan 2001 enflasyon hedefi ile kur rejimi aynen muhafaza edilmiştir.

Ancak bankacılık yapısının zayıflığı ve Kasım krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime , Hükümetin, TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrarı ve yıllar boyu kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan kamu finansman açığı, Şubat krizini kaçınılmaz kılan başlıca nedenler olmuştur. Yine önemli boyuttaki bir sermaye çıkışının ardından Hükümet "döviz kuru çapası"sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçildiğini deklare etmiştir.

Kamu maliyesi alanında 2000 yılında başlayan iyileşme eğilimi Kasım 2000 ve Şubat 2001 aylarında patlak veren ekonomik krizler sonucu derin bir yara almış ve mali sistemin varolan yükümlülükler altında sürdürülebilirliği, sorgulanma durumu ile karşı, karşıya kalmıştır.

TABLO.II.5.2.
KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ
(Cari fiyatlarla, Trilyon TL.)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002(GT)
KONSOLİDE BÜTÇE	2.240,7	3.895,0	9.284,6	13.725,9	28.566,5	33.312,0
FAİZ DIŞI KONSOLİDE BÜTÇE	-37,3	-2.451,0	-1.436,2	-6.714,0	-12.498,1	-17.888,0
KİT	-100,5	735,0	1.889,6	2.206,6	455,0	-2.141,0
İŞLETMECİ	165,4	690,2	1.766,3	1.994,1	455,0	-2.141,0
MAHALLİ İDARE	83,1	206,2	273,7	520,0	577,0	524,0
SOSYAL GÜVENLİK ve DÖNER SERMAYE	20,8	190,3	161,1	-103,0	-212,0	-100,0
İŞSİZLİK SİGORTASI FONU	-	-	-	-362,0	-1.852,0	-2.708,0
FONLAR ve ÖZELL. KAPS. KUR.	25,7	17,2	600,0	-873,4	36,0	-708,0
TOPLAM KAMU	2.269,8	5.043,7	12.209,0	15.114,1	27.570,5	28.179,0
BÜTÇE FAİZİ HARIÇ	-8,1	-1.132,9	1.488,2	-5.325,7	-13.494,1	-23.021,0
KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ / GSMH (%) (yeni seri)						
	1997	1998	1999	2000	2001	2002 (GT)
KONSOLİDE BÜTÇE	7,6	7,3	11,9	10,9	15,9	12,1
FAİZ DIŞI KONSOLİDE BÜTÇE	-0,1	-4,6	-1,8	-5,3	-7,0	-6,5
KİT	-0,3	1,4	2,4	1,8	0,3	-0,8
İŞLETMECİ	0,6	1,3	2,3	1,6	0,3	-0,8
MAHALLİ İDARE	0,3	0,4	0,3	0,4	0,3	0,2
SOSYAL GÜVENLİK ve DÖNER SERMAYE	0,1	0,4	0,2	-0,1	-0,1	0,0
İŞSİZLİK SİGORTASI FONU	-	-	-	-0,3	-1,0	-1,0
FONLAR ve ÖZELL. KAPS.KUR.	0,1	0,0	0,8	-0,7	0,0	-0,3
TOPLAM KAMU	7,7	9,4	15,6	12,0	15,4	10,3
BÜTÇE FAİZİ HARIÇ	0,0	-2,1	1,9	-4,2	-7,5	-8,4

Kaynak: DPT

GT-Gerçekleşme Tahmini

Not: Eksi işaretler fazlayı göstermektedir.

15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" (GEGP) yayınlanmıştır. Programın genel stratejisi üç aşamadan oluşturulmuştur. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlerin süratle alınması, mali piyasalardaki belirsizliklerin azaltılması ve kriz ortamından süratle çıkılması, ikinci aşamada, faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanmasının sağlanması, üçüncü aşamada ise makroekonomik dengelerin tesisi ile yılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanması amaçlanmıştır.

IMF ile yapılan ayrıntılı görüşme ve değerlendirmelerin ardından hazırlanarak 3 Mayıs 2001 tarihinde sunulan Niyet Mektubunun IMF tarafından onaylandığı 15 Mayıs 2001 tarihinde, Merkez Bankası'nca 2001 Yılı Para Programı yayınlanmıştır. Niyet Mektubunda, ortaya konulan Programın, 1999 yılı sonunda başlatılmış bulunan ve IMF'nin sağlamış olduğu Stand-by düzenlemesi ile desteklenen programın devamı olduğu özellikle belirtilmiştir.

Çok geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir Yapısal Politikalar Listesini de içeren Niyet Mektubunda "Dalgalı Döviz Kuru" esas alınmış ve "Konsolide Kamu Sektörü Kümülatif Temel Dengesi", "Kümülatif Faiz Dışı Harcamalar", "Merkez Bankası Net İç Varlıkları", "MB Net Uluslar arası Rezerv Değişiklikleri", "Kısa Vadeli Dış Borç Stoku", "Sözleşme ve Garanti Verme Bazında Yeni Dış Borçlanma" için performans kriterleri belirlenmiştir.

Yeni Stand-by düzenlemesi çerçevesinde IMF Türkiye'ye ilave yaklaşık 8 milyar Dolar kredi sağlamış ve öncelik, daha önce uygulanan programın aksine, enflasyonla mücadeleye değil, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ve iç borç stokunun çevrilebilmesine verilmiştir.

18 nci Stand-by Programı çerçevesinde başlıca makroekonomik göstergeler için saptanan 2001 yılı hedefleri aşağıda verilmektedir; (% olarak)

GSMH Büyüme oranı	- 3.0	Konsolide Bütçe (GSMH'ya Oran)	
GSMH Deflatörü	49.4	Temel Bütçe Dengesi	5.1
TEFE	57.6	Bütçe Dengesi	-15.0
TÜFE	52.5	Konsolide Kamu Sektörü	
Ortalama Faiz Oranı	81.1	Temel Dengesi	5.5
Kamu Sektörü Net Borcu (GSMH'ya Oran)		KKBG (MB karları Dahil)	17.1
Net Dış Borç	34.2		
Net İç Borç	44.3		

Hazine Müsteşarlığı Haziran 2001 ayı ortasında iç borçlanmanın vadesini uygun maliyetlerle uzatmak ve bankacılık kesiminin döviz riskini azaltmak amacıyla bir borç takası operasyonu gerçekleştirmiştir.

Temmuz 2001 tarihinde IMF'ye sunulan yeni Niyet Mektubu ile, 2001 yılının kalan kısmı için, enflasyon tahminlerinde yapılan değişiklik nedeniyle önceki Niyet Mektubunda yer verilen bazı performans kriterleri ile endikatif üst sınırlarda değişiklik yapılmıştır.

O tarihe kadar, önceki aylara göre daha istikrarlı hareket etmiş olan yurtiçi para ve döviz piyasaları 11 Eylül terörist saldırısı ve Afganistan'a yapılan hareketin ardından yine bir istikrarsızlık dönemine girmiş, faiz ve döviz kurları yükselmiş, bu durum, IMF'nin 10. gözden geçirme kapsamında vereceği krediye ek olarak 2002 yılında 10 milyar Dolar ek kaynak sağlayacağını açıkladığı Ekim ayı sonlarına kadar devam etmiştir. Kasım 2001 ayı ortalarında faiz hadleri yüzde 70'ler düzeyine inerken, döviz kurları da Eylül ayı başları seviyesine gerilemiştir.

Hükümet 20 Kasım 2001 tarihinde IMF'ye yeni bir Niyet Mektubu sunmuştur. Bu Niyet Mektubunda;

- İç borcun döndürülmesi için Hazinenin kamu bankalarıyla yakın işbirliği içinde olacağı, bu bankalarda mevduat yükümlülüğünün karşılanmasından sonra kalan likiditenin Hazine borçlanmasında kullanılacağı ve bu şekilde özel sektörden kullanılacak fon miktarının düşürüleceği,
- Enflasyon hedeflemesine ilişkin şartlar henüz oluşmadığı cihetle parasal büyüklüklerin çapa olarak kullanılması suretiyle enflasyon haddinin düşürülmesine çalışılacağı,
- 2002 yılında faiz dışı bütçe fazlasının GSMH'ya oranının yüzde 6.5, konsolide bütçe faiz dışı fazlasının ise yüzde 5.6 olarak gerçekleştirilmeye çalışılacağı,
- Borçlanma alanında iç borç yerine uzun vadeli euro-tahvil ihraç edileceği, değişken faizli TL., yabancı paraya endeksli veya dış borç ödemelerinde kullanılmak üzere yabancı para cinsinden iç borçlanmaya gidileceği

belirtilmiştir.

TABLO II.5.2
YILLAR İTİBARIYLA KONSOLİDE BÜTÇE VE FİNANSMANI

KONSOLİDE BÜTÇE (Özel Ödenek Açısından Düzeltilmiş)		(Milyar TL)			
	Geçici 1998	Geçici 1999	Geçici 2000	Geçici 2001	2002
GGELİRLER	11.594.401	18.649.658	33.189.243	51.090.197	76.400.450
Vergi Gelirleri	9.228.596	14.802.280	26.514.127	39.767.892	59.634.483
Dolaysız Vergiler	4.302.829	6.715.638	10.849.182	16.080.397	20.077.469
Dolaylı Vergiler	4.925.767	8.086.642	15.664.945	23.687.495	39.557.014
Vergi Dışı Gelir.	2.316.122	3.747.109	6.524.383	10.953.544	15.262.110
Hibe	0	7.521	17	1	405.391
Katma Bütçe	49.683	92.748	150.716	368.760	1.098.466
HARCAMALAR	15.425.545	27.802.308	46.192.959	856.268	115.485.633
FAİZ DIŞI HARCAMA	9.248.950	17.081.468	25.753.097	38.791.659	63.614.975
Personel	3.871.005	6.911.927	9.982.149	15.203.977	23.160.297
Diğer Cari	1.278.542	2.196.900	3.519.644	5.022.651	7.889.422
Yatırım	886.565	1.404.826	2.250.524	3.901.656	6.887.544
Faiz ödemeleri	6.176.595	10.720.840	20.439.862	41.064.609	51.870.658
Dış	547.081	896.218	1.648.000	3.570.308	5.063.621
İç	5.629.514	9.824.622	18.791.862	37.494.301	46.807.037
KİT'lere Transferler	159.960	416.800	885.908	1.200.656	2.170.000
Diğer Transfer.	3.052.878	6.151.015	9.114.872	13.462.719	23.507.712
FAİZ DIŞI DENGE	2.345.451	1.568.190	7.436.146	12.298.638	12.785.475
BÜTÇE DENGESİ	-3.831.144	-9.152.650	-13.003.716	-28.766.071	-39.085.183
BÜTÇE EMANETLERİ	204.297	410.264	496.835	1.490.237	1.764.785
AVANSLAR	-273.909	-383.037	-402.217	-5.040.629	2.932.795
NAKİT DENGESİ	-3.900.756	-9.125.423	-12.909.098	-32.316.463	-34.387.603
FİNANSMAN	3.900.756	9.125.423	12.909.098	32.316.463	34.387.603
DIŞ BORÇLANM, NET	-1.035.567	459.693	2.676.733	-4.448.179	16.570.479

Kullanım	723.766	2.565.938	5.927.574	4.364.476	23.494.014
Devirli/Garantili Borç Geri Dönüşü	79.533	241.536	402.178	893.221	2.085.178
Ödenen	-1.838.865	-2.347.781	-3.653.019	-9.705.876	-9.008.712
İÇ BORÇLANM, NET	4.590.178	9.740.450	9.350.855	23.542.321	17.474.459
Devlet Tahvili,net	1.297.022	12.233.781	10.141.530	8.534.382	-896.072
Satış	2.806.639	16.903.261	19.655.749	35.091.058	29.516.660
Ödenen	-1.509.617	-4.669.480	-9.514.219	-26.556.676	-30.412.732
Hazine Bonosu, net	3.293.156	-2.493.331	-1.333.878	15.007.939	18.370.632
Satış	9.173.673	6.840.020	5.627.876	42.463.164	66.157.006
Ödenen	-5.880.517	-9.333.351	-6.961.754	-27.455.225	-47.786.475
Garantili Borç Geri Dönüşü	-	-	543.202	-	-
KISA VADELİ AVANS, NET	0	0	0	0	0
DİĞER	346.145	-1.074.721	881.510	13.222.321	342.664

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

2002 yılı Bütçesi, borçların döndürülebilirliğinin sağlanmasını temel hedef olarak almış ve bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın sağlanmasını öngörmüş, bu doğrultuda sıkı bir maliye politikası uygulaması gözetilerek hazırlanmıştır.

2002 Yılı Bütçesinde giderler 98.131, faiz dışı giderler 55.336, gelirler 71.218 trilyon TL. olarak belirlenmiş ve bu büyüklükler çerçevesinde bütçe açığının 26.913, ve faiz dışı fazlanın da 15.882 trilyon TL. olarak gerçekleşeceği öngörülmüştür.

Bu durumda Bütçe giderlerinin GSMH'ya oranının yüzde 35, gelirlerinin GSMH'ya oranının ise yüzde 25.4 olması öngörülmüştür.

2002 Yılı Bütçesindeki 98.1 katrilyon TL. ödeneğin 21.9 katrilyon Lirası personel giderlerine, 7.8 katrilyon Lirası diğer cari giderlere, 5.7 katrilyon Lirası yatırımlara ve 62.7 katrilyon Lirası da transfer harcamalarına ayrılmıştır.

2002 yılı Bütçesinde 71.218 trilyon TL. olarak öngörülen toplam gelirlerin 57.911 trilyon Lirasını vergi gelirleri, 7.007 trilyon Lirasını vergi dışı normal gelirler, 6 katrilyon Lirasını özel gelirler ve fonlar, 300 trilyon Lirasını ise katma bütçe gelirleri oluşturmuştur.

2002 Yılı Bütçesinde, bütçe açığının GSMH'ya olan oranının, kamu kesiminde sağ-

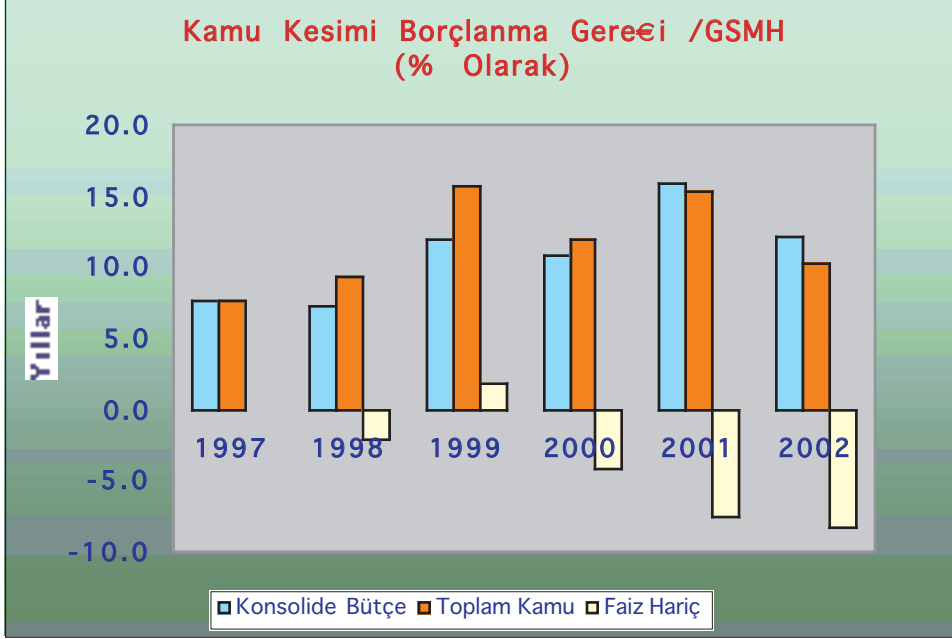
lanacak disiplin ile, yüzde 15.1'den (yüzde 15.9 olarak gerçekleşmiştir.)yüzde 9.6 ya çekilmesi ve faiz dışı bütçe fazlasının oranının ise yüzde 5.7 olması öngörülmüştür. Faiz ödemelerinin GSMH'ya oranının, 2001 yılındaki yüzde 22 düzeyinden 2002 yılında yüzde 15.3'e, giderler içindeki payının da yüzde 52'den yüzde 43.6'ya düşürülmesi programlanmıştır.

Bütçe, 2002 yılında daha sıkı mali politikalar uygulanmasını öngörürken, ekonominin büyümesinin özel sektör tüketim ve yatırım harcamalarındaki artıştan kaynaklanacağı varsayımına dayalı olarak yapılandırılmıştır.

Diğer taraftan 30 Temmuz 2002 tarihinde IMF'ye verilmiş olan Ek Niyet Mektubunda da sıkı bir maliye politikası izleneceği hususu tekrar vurgulanmış ve bu çerçevede; başlıca,

- 2002 yılında GSMH'nın yüzde 6.5' oranında faiz dışı fazla sağlanması hedefine, öngörüldüğü şekilde ulaşılabacağı,
- 2003 yılı için öngörülen GSMH'nın yüzde 6.5'i oranındaki faiz dışı fazla hedefinin kararlılıkla korunacağı,
- Para politikasının, 2002 yılı için öngörülen yüzde 35 oranındaki enflasyon hedefinin tutturulması üzerine odaklanacağı,
- KİT'lerin daha evvelki gelir kayıplarını karşılamak için gerekli olan tüm reel fiyat artışlarının yapılacağı,
- Memur maaşlarının programlanan enflasyonla uyumlu olarak arttırılacağı,
- Konsolide Bütçe istihdamının arttırılmayacağı, konsolide bütçeden kaynak aktarılmayan kuruluşlarda işten ayrılanların ancak yüzde 10'u kadar yeni işe almalarına izin verileceği,
- Kamu teşebbüslerinde fiyat artışlarının TEFİ ile uyumlu gerçekleştirileceği,
- Vergi, bankacılık ve mali sektörle ilgili olarak başlatılmış olan düzenlemelere devam edileceği,
- Özelleştirme çabalarının destekleneceği

belirtilmiştir.

2002 yılında mali disiplin sağlanmasına büyük ölçüde özen gösterilmesine rağmen, yılın ikinci yarısından itibaren yaşanan siyasi belirsizliğin yanısıra seçim öncesi ve sonrası dönemde meydana gelen harcama artışları kamu mali dengesini olumsuz yönde etkilemiş ve bütçe dengesinde olumsuz bir sapma olmuştur.

TABLO II.5.3
1999-2002 KONSOLİDE BÜTÇE GERÇEKLEŞMELERİ
(Milyar TL)

	1999	2000	2001	2002 Bütçe Hedefi	2002 Gerçekleşme
Harcamalar	28.084.685	46.705.028	80.579.065	98.131.000	115.682.350
Faiz Hariç Harcama	17.363.845	26.265.166	39.314.395	55.336.000	63.614.975
I. Personel	6.911.927	9.978.784	15.211.894	21.891.000	23.089.184
II. Diğer Cari	2.260.863	3.635.153	5.236.128	7.783.230	8.018.775
III. Yatırım	1.544.427	2.475.116	4.149.580	5.735.940	6.891.836
IV. Transfer	17.367.468	30.615.975	55.981.463	62.720.830	77.682.555
1. Borç Faizi	10.720.840	20.439.862	41.062.226	42.975.000	51.870.659
Diğerleri	6.646.628	10.176.113	14.806.253	19.925.830	25.677.712
Faiz harcamaları	10.720.840	20.439.862	41.062.226	42.975.000	51.870.659
Gelirler	18.933.065	33.440.143	51.542.970	71.218.000	75.592.324
I. Vergi Gelirleri	14.802.280	26.503.698	39.735.928	57.911.000	59.631.868
II. Vergi Dışı Nor.Gel	1.883.461	3.486.493	7.418.386	7.007.000	10.876.744
III. Özel Gel. + Fonlar	1.971.936	3.050.712	3.736.167	6.000.000	4.790.757
IV. Katma Bütçe Gel.	275.388	399.240	652.489	300.000	1.098.466
Bütçe Dengesi	-9.151.620	-13.264.885	-29.036.095	-26.913.000	-40.090.026
Faiz Dışı Denge	1.569.220	7.174.977	12.498.147	15.882.000	11.780.633

Bütçe hedefine ulaşılabilmesi amacıyla 2002 yılı içinde bazı önemli gelir arttırıcı önlemler alınmıştır. Bu kapsamda vergi sisteminin etkinleştirilmesi, sadeleştirilmesi ve vergi tahsilatında artış sağlanması amacıyla 1 ağustos 2002 tarihinde Özel Tüketim Vergisi yürürlüğe konulmuştur. Aralarında başlıca Akaryakıt Tüketim Vergisi, Taşıt Alım Vergisi, Ek Taşıt Alım Vergisi vb. ile 16 adet dolaylı vergi , harç, fon ve pay; yerlerine Özel Tüketim Vergisinin ikame edilmesi ile Ağustos 2002 ayı başın-

dan itibaren yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca Katma Değer Vergisi oranlarında da bazı düzenlemeler yapılmış, bu kapsamda daha önce bazı mal ve hizmetlere uygulanan % 26 ve % 40 düzeyindeki yükseltilmiş KDV oranları % 18 oranındaki genel düzeye çekilmiş ayrıca, daha evvelce 5 olan KDV oran sayısı, % 1, % 8 ve genel oran olan % 18 olmak üzere, 3'e indirilmiştir. Bu şekilde birçok mal ve hizmet üzerinden alınmakta olan Katma Değer Vergisinde basitlik sağlanırken, AB mevzuatına uyum açısından da önemli bir ilerleme sağlanılmıştır.

TABLO II.5.4.
DÖNEMLER İTİBARIYLA 2002 YILI
KONSOLİDE BÜTÇE GERÇEKLEŞMESİ
(Milyar TL.)

	2001 Yılı Gerçekleşmesi	2002 Yılı Gerçekleşmesi	2002			
			I. Üç Aylık Gerçek.	II. Üç Aylık Gerçek.	III. Üç Aylık Gerçek.	IV. Üç Aylık Gerçek.
Gelirler	51.542.970	75.592.324	15.027.617	20.793.307	19.582.570	20.996.956
Vergi	39.735.928	59.631.868	11.695.960	13.789.221	16.493.343	17.655.959
Diğer	11.807.042	16.765.967	3.331.657	7.004.086	3.089.227	3.340.997
Harcamalar	80.579.065	115.682.350	27.663.262	26.032.346	26.286.526	35.503.499
Faiz Dışı	39.516.839	63.811.691	11.123.200	14.107.778	15.429.299	22.954.698
Personel	15.211.894	23.089.284	5.220.617	5.472.348	5.653.527	6.713.805
Diğer Cari	5.236.128	8.018.775	469.701	1.525.864	1.853.242	4.040.615
Yatırım	4.149.580	6.891.836	280.898	1.271.658	2.003.527	3.331.461
Transfer	55.981.463	77.682.555	21.692.046	17.662.476	16.776.230	21.417.618
Faiz	41.062.226	51.870.659	16.540.062	11.924.568	10.857.227	12.548.801
Bütçe Dengesi	(-)29.036.095	-40.090.026	-12.635.645	-5.239.039	-6.703.956	-14.506.543
Faiz Dışı Denge	12.498.147	11.780.633	3.904.417	6.685.529	4.153.271	-1.957.742

Kaynak: Maliye Bakanlığı

Vergi gelirleri üzerinde, ihracat hacmindeki hızlı büyüme ve stok yenilemeye dayalı üretim artışı ve Özel Tüketim Vergisinin yürürlüğe konulması olumlu etkide bulunurken, bankacılık sistemindeki daralma ve iç talebin canlanmasındaki yavaş seyir olumsuz etkide bulunmuştur.

2002 yılı Konsolide Bütçe gerçekleştirmelerine bakıldığında, konsolide bütçe gelirlerinin bir önceki yıla göre, GSMH Deflatörünün (yüzde 43.8) üzerinde bir hızla yüzde 48.2 oranında artış gösterdiği, buna karşılık konsolide bütçe harcamalarının yaklaşık GSMH Deflatörü düzeyinde yüzde 43.3 oranında bir yükselme gösterdiği görülmektedir. 2002 yılında bir önceki yıla göre vergi gelirleri yüzde 50.1 oranında artış gösterirken, vergi dışı normal gelirler yüzde 46.6 oranında yükselmiştir. Özel gelir ve fonlardaki artış oranı ise yüzde 28.2 olmuştur. Bu şekilde genel bütçe gelirleri yüzde 48.0 oranında bir artışla 75.592 trilyon TL'na yükselirken, katma bütçe gelirleri bir önceki yıla göre yüzde 68.4 oranında bir artışla 1.098,5 trilyon olarak gerçekleşmiştir.

2002 yılında iç ve dış borç faizleri toplamının toplam harcamalar içindeki payında bir önceki yıla göre düşme meydana gelmiş ve 2001 yılında yüzde 51.0 olan toplam faiz harcamalarının konsolide bütçe harcamalarına oranı 2002 yılında yüzde 44.9'a gerilemiştir. Aynı olumlu gelişme faiz harcamalarının toplam gelirlere ve vergi gelirlerine olan oranlarında da gözlemlenmiştir. 2001 yılında sırasıyla yüzde 80.0 ve yüzde 103.3 olan toplam faiz harcamalarının toplam konsolide bütçe gelirleri ile toplam vergi gelirlerine olan oranları 2002 yılında sırasıyla yüzde 67.8 ile yüzde 87.0'ye düşmüştür.

2002 yılında konsolide bütçe açığı bir önceki yıla göre yaklaşık 10 katrilyon TL. tutarında bir artışla 40 090 trilyon TL'na yükselmiş ancak faiz dışı dengede hedeflenen düzeye ulaşamamıştır. 2002 yılında faiz dışı denge, bir önceki yıla göre yüzde 5.7 oranında bir azalma ile 11 katrilyon 781 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçta, üçer aylık dönemler itibariyle konsolide bütçe gerçekleştirmelerini veren Tablodan açık şekilde görüleceği üzere yılın son döneminde erken seçimin harcamalar üzerindeki arttırıcı etkisiyle faiz dışı dengenin 2 katrilyon TL'na yaklaşan negatif bakiye vermiş olması etkili olmuştur.

Bu olumsuz gelişme 2002 yılında kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya olan oranında hedeflenen rakama ulaşamaması sonucunu doğurmuştur.

2001 yılında tahakkuk ettirilen konsolide bütçe gelirlerinin yüzde 88.5'i tahsil edilmiş iken 2002 yılında bu oran cüzi bir artışla yüzde 89.1'e yükselmiştir.

GELİRLERDE TAHAKKUK VE TAHSİLAT DURUMU

	2001			2002		
	Tahakkuk	Tahsilat	Karşılama Oranı %	Tahakkuk	Tahsilat	Karşılama Oranı %
Genel Bütçe	57.602.891	509.890.481	88.3	84.646.698	75.301.984	89.0
Vergi gelirleri	43.990.362	39.735.928	90.3	65.313.667	59.634.483	91.3
Vergi Dışı Normal Gel.	9.009.706	7.418.386	82.3	13.530.501	10.876.744	80.4
Özel Gelir ve Fonlar	4.602.823	3.736.167	81.2	5.802.530	4.790.757	82.6
Katma Bütçe Gelirleri	662.465	652.489	98.5	1.106.613	1.098.466	99.3
Konsolide Bütçe Top.	58.265.356	51.542.970	88.5	85.753.311	76.400.450	89.1

2003 Yılı Bütçesi de borçların döndürülebilirliğini temel hedef olarak almıştır. Bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın tutturulmasını öngören 2003 Yılı Bütçesi sıkı bir maliye politikası uygulaması gözetilerek hazırlanmıştır.

TBMM tarafından görüşülüp onaylanarak 31 Mart 2003 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 2003 yılı Bütçesi ile öngörülen ancak daha sonra ekonomideki gelişmeler dikkate alınarak bir bölümü yıl içinde revize edilen ve 25 Temmuz 2003 tarihinde IMF'ye verilen Niyet Mektubunda da teyit edilen başlıca makroekonomik hedefler aşağıda verilmektedir;

	<u>2002</u>	<u>Projeksiyon</u> <u>2003</u>
- GSMH reel büyüme oranı (%)	7.8	5.0
- TÜFE (12 aylık-yıl sonu)	29.7	20.0
		(GSMH'nın %'si)
Konsolide bütçe faiz dışı dengesi	2.4	5.0
Toplam kamu sektörü faiz dışı fazla dengesi	4.0	6.5
Kamu sektörü net borcu	80.0	69.6
Brüt dış borç	72.4	58.7
GSMH (katrilyon TL.)	273.5	359.4

2003 Yılı Bütçesinde konsolide giderler 145.949 trilyon, gelirler 100.782 trilyon TL. olarak belirlenmiş ve bu büyüklükler çerçevesinde Bütçe açığının 45.167 trilyon TL. ve faiz dışı fazlanın da 20.283 trilyon TL. olarak gerçekleşeceği öngörülmüştür. Bütçe Yasası'na göre 2003 yılında beklenen vergi gelirleri toplam 85 katrilyon 955 trilyon TL.dır. 2003 Yılı Bütçesindeki 146 katrilyon ödeneğin 37.3 katrilyon Lirası cari harcamalara , 8 katrilyon Lirası yatırımlara ve 100.6 katrilyon Lirası da transferlere ayrılmıştır. Cari harcamalar toplamının 28.0 katrilyon Lirası personel harcamaları için geri kalan 9.3 katrilyon Lirası ise diğer cari harcamalar için tahsis edilmiştir. Bütçede 100.782 trilyon TL. olarak öngörülen Genel Bütçe Gelirlerinin 85.955 trilyon TL.nı vergi gelirleri, 10.294 trilyon TL.nı vergi dışı normal gelirler ve kalan 4.108 trilyon TL. bölümünü de özel gelir ve fonlar oluşturmaktadır.

Bu çerçevede vergi gelirlerinin bütçe harcamalarını karşılama oranı yüzde 58.9 olmakta vergi dışı gelirlerle birlikte bütçe gelirlerinin bütçe harcamalarını karşılama oranı ise yüzde 69.1 olarak öngörülmektedir.

2003 yılı için öngörülen yüzde 5.0 oranındaki reel büyüme ve GSMH Deflatörü (yüzde 25.2 olarak revize edilmiştir.) çerçevesinde Bütçe gelirleri ve harcamaları ile ilgili büyüklüklerin GSMH'ya olan oranlarında geçmiş yakın dönemde meydana gelen gelişmeler aşağıda verilmektedir;

	1998	1999	2000	2001	2002	2003*
Bütçe Gelirleri/GSMH	22.1	24.2	26.6	29.2	28.1	28.0
Vergi Gelirleri/GSMH	17.3	18.9	21.1	22.5	22.0	23.9
Bütçe Giderleri/GSMH	29.2	35.9	37.2	45.7	42.6	40.6
Faiz Hariç Gider/GSMH	17.6	22.2	20.9	22.4	23.4	22.4
Cari Giderler/GSMH	9.7	11.7	10.8	11.6	11.4	10.4
Yatırım Giderleri/GSMH	1.9	2.0	2.0	2.4	2.5	2.2
Transfer Harcamaları/GSMH	17.6	22.2	24.4	31.7	28.6	28.0
Bütçe Dengesi/GSMH	-7.1	-11.7	-10.6	-16.5	-14.4	12.6
Faiz Hariç Denge/GSMH	4.4	2.0	5.7	6.8	4.7	5.6

- 2003 yılı GSMH'sının 359.4 katrilyon TL. (213.3 milyar Dolar), Deflatörün yüzde 25.2 ve TEFE'nin de yüzde 20.0 düzeyinde gerçekleşeceği öngörüsü doğrultusunda hesaplanan değerlerdir.

Niyet mektubunda ayrıca 2003 yılı "cari işlemler hesabı"nda öngörülen açığın GSMH'nın yüzde 1.9'undan, yüzde 3.0 düzeyine çıkarıldığı belirtilmektedir.

Niyet Mektubunda Konsolide Kamu Sektörü Faiz Dışı Dengesine ilişkin performans kriterleri ile gösterge niteliğindeki hedefler de aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

Kümülatif faiz dışı denge 1 Ocak 2003'ten	Alt Sınır (trilyon TL.)
31 Ağustos 2003	18 180
30 Eylül 2003	20 580
31 Ekim 2003	21 490
30 Kasım 2003	24 190
31 Aralık 2003	22 900

Konsolide Kamu Sektörü Kümülatif Genel Dengesine ilişkin gösterge niteliğindeki alt sınırlar ise şu şekilde belenmiştir;

Kümülatif genel Denge 1 Ocak 2003'ten	Alt Sınır (trilyon TL.)
31 Ağustos 2003	-24 190
30 Ekim 2003	-27 000
31 Aralık 2003	-36 320

Niyet mektubunda kamu maliyesi programının planlandığı gibi sürdürülmesini sağlayacak adımların atılmakta olduğu vurgulanmakta ve mali açığı kapatılabilmek için bir ön koşul olarak GSMH'nın yaklaşık yüzde 0.7'si oranında tedbirler alınmakta olduğu belirtilmektedir. Bu kapsam da

- Sağlık ve eğitim harcamaları korunurken cari, transfer ve yatırım harcamalarında toplam 1.2 katrilyon TLK. Tutarında kesintiler yapılması,
- 0.5 katrilyon TL. tutarındaki özel gelirin bütçeye gelir kaydedilmesi ve böylelikle ilave ödenek tahsis edilmesinin önüne geçilmesi; ve

- Tütün mamulleri ve alkollü içecek fiyatlarının 0.25 katrilyon TL. sağlayacak şekilde arttırılması ,

öngörülmekte, gerekirse, GSMH'nın yüzde 6.5'i oranındaki faiz dışı fazla hedefinin tutturulmasına yönelik ilave tedbirlerin alınacağı belirtilmektedir.

II.5.1. KAMU MALİYESİ ALANINDA 2003 YILI GELİŞMELERİ

Bütçe disiplininin sağlanmasına ve bütçe açığının azaltılmasına yönelik olarak başlatılan sıkı maliye politikası 2003 yılında da sıkı bir şekilde sürdürülmüş, vergi affı gibi kamu gelirlerinin arttırılmasına, memur maaş artışlarının sınırlı tutulması ve yatırımların yavaşlatılması gibi giderleri azaltıcı sosyal ve ekonomik maliyeti olan yeni önlemler devreye sokulmuştur. Tüm bu önlemlere rağmen 2003 yılı Ocak-Temmuz dönemine ilişkin bütçe performansının beklentilerin altında olduğu gözlemlenmektedir.

Konsolide Bütçe Dengeleri (Trilyon TL)

	2002	2003	%
	Ocak-Temmuz	Ocak-Temmuz	Değişme
Gelirler	41 895 442	53 212 822	26.8
Harcamalar	62 514 138	82 608 800	32.1
Bütçe Dengesi	(-) 20 618 696	(-) 29 395 978	42.6
Faiz Dışı Bütçe Dengesi	11 337 477	10 489 319	(-)7.5

Yukarıda verilen tablodan görüleceği üzere harcamalardaki artış, gelirlerdeki artışın önemli ölçüde üzerinde olmuş ve geçen yılın Ocak-Temmuz dönemine göre bu yılın ilk yedi aylık döneminde bütçe açığı nominal bazda yüzde 42.6 ve reel bazda yüzde 11.9 oranında bir genişleme göstermiştir. Bütçe açığındaki bu olumsuz gelişmeye paralel olarak "faiz dışı bütçe dengesi"de nominal olarak dahi geçen yılın altında kalmıştır.

TABLO II.5.6.
KONSOLİDE BÜTÇE GELİRLERİ
(Milyar TL)

	Yıl		% Değişim	Ocak-Temmuz		% Değişim
	2001	2002		2002	2003	
Genel Bütçe Gelirleri	51.143.596	74.603.699	45.9	41.237.876	52.018.978	26.1
Vergi Gelirleri	39.767.892	59.631.868	49.9	30.462.289	44.056.062	44.6
Gelirden Alınan	15.647.113	19.343.160	23.6	9.654.490	12.694.856	31.5
Servetten Alınan	433.284	734.338	69.5	551.271	1.261.426	128.8
Mal ve Hizmetten Alınan	18.135.668	30.063.990	65.8	15.427.670	23.288.168	51.0
Dış Ticaretten Alınan	5.551.053	9.487.175	70.9	4.827.962	6.809.698	41.0
Kaldırılan Vergi Atıkları	774	3.205	314.1	896	1.914	113.6
Vergi Dışı Normal Gelirler	7.398.155	10.874.532	47.0	7.662.337	5.043.918	(-) 34.2
Özel Gelir ve Fonlar	3.977.549	4.097.299	3.0	3.113.250	2.918.998	(-) 6.2
Katma Bütçe Gelirleri	668.946	988.625	47.8	657.566	1.193.844	81.6
Konsolide Bütçe Gelirleri	51.812.542	75.592.324	45.9	41.895.442	53.212.822	27.0

Konsolide bütçe gelirleri bu yılın ilk yedi aylık döneminde geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 27.0 oranında bir yükselme göstermiş ve yaklaşık reel büyüklüğünü korumuştur (Temmuz 2002-Temmuz 2003 TÜFE = % 27.4) Vergi gelirlerindeki artış oranının yüzde 44.6 olmasına karşılık konsolide bütçe gelirleri artışının görece olarak düşük kalmasında, bu yılın Ocak-Temmuz döneminde "vergi dışı normal gelirler" ile "özel gelirler ve fonlar"ın geçen yılın aynı dönem gelirlerinin altında kalmış olması etkili olmuştur.

Geçen yılın aynı dönemine göre "gelirden alınan vergiler"deki artış oranının toplam vergi gelirleri artış oranından düşük olması esasen yüksek olan dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payını daha da yükseltici bir etki doğurmuştur.

Servetten alınan vergilerdeki yüksek oranlı artışın kaynağında, bu dönemde 440 trilyon gelir yaratan ve 4837 sayılı Kanunla konulmuş olan "Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi" yatmaktadır. Diğer taraftan Ocak-Temmuz 2003 döneminde 11 katrilyon 751 trilyon TL.gelir elde edilen Özel Tüketim Vergisi - ÖTV- toplam vergi gelirleri içinde yüzde 26.7 bir paya sahip olmuş ve 8 katrilyon 195 trilyon TL. gelir sağlayan KDV'den daha yüksek bir gelir kaynağı oluşturmuştur.

TABLO II.5.7.
KONSOLİDE BÜTÇE GİDERLERİ
(Milyar TL.)

	Yıl		% Değişim	Ocak-Temmuz		% Değişim
	2001	2002		2002	2003	
Cari Giderler	20.368.339	31.107.959	52.7	15.448.691	20.038.554	29.7
Personel	15.203.977	23.089.184	51.7	12.703.264	17.080.789	34.5
Diğer Cari	5.164.362	8.018.775	55.3	2.745.427	2.957.765	7.7
Yatırım	4.139.803	6.891.836	66.5	2.276.799	2.098.746	(-) 7.8
Transfer	55.870.862	77.682.555	39.0	44.788.648	60.471.500	35.0
Faiz Ödemeleri	41.064.609	51.870.659	26.3	31.956.173	39.885.297	24.8
İç Borç Faizi	37.494.301	46.807.038	24.8	29.285.529	36.105.800	23.3
Dış Borç Faizi	3.570.308	5.063.621	41.8	2.670.634	3.779.497	41.5
KİT'lere Transfer	1.200.656	2.170.000	80.7	999.400	507.825	(-) 49.2
Devlet İştirak Kat.P.	513.150	25.000	-	24.770	-	-
Vergi İadeleri	2.918.178	5.665.750	94.1	2.809.774	5.012.469	78.4
Sosyal Güvenlik Kur.Öde.	5.112.000	11.205.000	119.2	6.244.790	10.041.318	60.8
Emekli Sandığı	2.625.000	4.822.000	83.7	3.025.000	4.057.000	34.1
SSK	730.000	3.180.000	335.6	1.553.000	3.094.870	99.3
Bağ-Kur	1.437.000	2.943.000	104.8	1.519.000	2.723.740	79.3
İşsizlik Sigortası Fonu	320.000	260.000	(-) 18.7	147.750	165.708	12.2
Fon Ödemeleri	1.480.501	234.000	(-) 84.2	70.000	125.080	78.6
Diğer Transferler	3.581.768	6.512.146	81.8	2.683.741	4.899.511*	82.6
Konsolide Bütçe Giderleri	80.379.004	115.682.350	43.9	62.514.138	82.608.800	32.1

* Tarımsal destekleme ödemeleri dahil

2003 yılı Ocak-Temmuz döneminde konsolide bütçe harcamaları geçen yılın aynı dönemine göre, yüzde 32.1 oranında nominal ve yüzde 3.7 oranında reel artış göstermiştir. Sıkı bütçe uygulaması doğrultusunda, personel harcamaları hariç, Hükümet kontrol altında tutulabilecek harcamaların azaltılması yönünde yukarıdaki Tablodan da görülebileceği gibi duyarlı davranmıştır. Diğer cari giderlerdeki artış oranı toplam harcamalar artış oranının çok altında gerçekleşmiştir, yatırım harcamaları ge-

çen yılın aynı döneminin yatırım harcamaları tutarının dahi altında tutulmuştur. Diğer taraftan faiz harcamalarındaki artış oranının, son bir yıllık dönemdeki enflasyon haddinin ve konsolide bütçe gelirleri artış oranının gerisinde kalarak reel olarak düşmesi borç kıskacındaki ekonomi için olumlu bir gelişmedir. Bu gelişmeye paralel olarak toplam faiz ödemelerinin toplam konsolide bütçe harcamaları içindeki payı da geçen yılın ilk yedi aylık dönemine ilişkin yüzde 51.1 düzeyinden bu yılın Ocak-Temmuz döneminde yüzde 48.3'e gerilemiştir. (Bu konuda düşen ve orta vadede baskı altında kalabilecek döviz kurlarının, dış borç stoku ve dış borç faiz ödemeleri üzerindeki etkisi not edilmelidir.) Tablodan görüleceği üzere, geçen yılın aynı dönemine göre bu yılın ilk yedi aylık döneminde meydana gelen yaklaşık 20 katrilyon TL. tutarındaki harcama artışının; yaklaşık 4.3 katrilyon TL. bölümü personel harcamalarındaki artıştan, yaklaşık 8 katrilyon TL. bölümü faiz ödemelerindeki artıştan, yaklaşık 3.8 katrilyon TL. bölümü sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan ödemelerdeki artıştan, 2.2 katrilyon TL. tutarındaki bölümü diğer transfer harcamalarındaki artıştan ve yine yaklaşık aynı tutardaki bölümü vergi iadelerindeki artıştan kaynaklanmaktadır.

Yüksek oranlı harcama artışlarının meydana geldiği harcama alanlarının hemen tümüyle, memur ve emekli maaşları ve vergi iade ödemeleri, tarım kesimine yapılan gelir destekleri gibi toplumun çeşitli kesimlerinin yaşam standardını doğrudan belirlemede olması bu kalemlerde reel anlamda kısıtlamaya gidilmesini önemli ölçüde olanaksız kılmaktadır. Bu durum kamu faiz dışı fazlasını arttırmak ve borçlanma gereksinimini düşürmek ve ayrıca güven ortamını pekiştirmek suretiyle bütçe üzerindeki faiz yükünün azaltılmasının taşıdığı önemi açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ne var ki bu yılın Ocak-Temmuz dönemi bütçe gelişmeleri, bütçe dengesi ve faiz dışı bütçe dengesi alanında iyi bir görünüm ortaya koymamaktadır. Zira ilk yedi aylık dönemde oluşan 29.4 katrilyon TL. tutarındaki bütçe açığı, 2003 yılının tamamı için öngörülen 45.2 katrilyon TL. tutarındaki açığın yüzde 65'ine ulaşmıştır, bunun yanı sıra bu yedi aylık dönemde sağlanmış olan 10.5 katrilyon tutarındaki faiz dışı denge de yılın tamamı için öngörülen toplam 20.3 katrilyon TL. tutarındaki faiz dışı denge hedefinin ancak yüzde 51.7'sine ulaşmıştır. Yılın bu gününe kadar elde edilen konsolide bütçe gerçekleştirmeleri, önemli gelir kaynaklarının devreye sokulmaması halinde, 2003 yılı için öngörülen hedeflere ulaşılması olasılığının dikkat çekecek kadar büyük olduğu izlenimini vermektedir.

II.5.2. İÇ BORÇLANMA

1991 yılından başlayarak kamu kesiminin finansman gereksiniminin karşılanmasında iç borçlanma giderek önem kazanmış, kamu kesimi, sermaye piyasasında tasarrufların başlangıçta hemen hemen başta gelen müşterisi olurken, yakın yıllarda fonların hemen tümünü talep eder konuma gelmiş ve iç borç stoku önemli boyutlara ulaşmıştır. Yoğun ve hacimli kamu kesimi borçlanması faiz düzeyini yükseltici yönde yarattığı baskı ve artık logaritmik hızla büyüyen borç stoku ile eski borçlarının faizlerinin dahi yeni borçlanmalarla ödenebilir hale geldiği bir büyüklüğe erişmiştir. Bu durum personel harcamaları ve faiz ödemeleri dışında hemen tüm kamu harcamaları kalemlerinde, sabit sermaye birikimini ve kamu hizmet ve sosyal görevlerini aksatacak ölçüde reel kesintilere gidilmesine rağmen, kamu açığının genişlemesine, reel faizlerin yükselmesine, yükselen reel faizlerin kamu finansman açığını daha da arttırmasına ve yüksek reel faiz – yüksek finansman açığı – yüksek borçlanma gereği ve yüksek faiz sarmalının oluşmasına yol açmış ve neticede kamu bankaları bilançolarına gizlenmiş olan görev zararı biçimindeki ilave finansman açıkları, Şubat 2001 krizini tetikleyen başlıca faktör olmuştur.

Fiziki sermaye yatırımlarını ciddi biçimde düşürerek ülkenin kalkınmasını olumsuz yönde etkileyen, gelir dağılımı adaletsizliğini daha da kötüleştiren ve kısa vadeli yabancı sermaye akışıyla yabancılara önemli düzeyde servet transferi olanağı yaratan yüksek reel faizler 1999 yılı genelinde yüzde 25.2 gibi çok aşırı bir seviyede oluşmuştur. İstikrar programına duyulan güven ile hedeflenen enflasyon paralelinde dramatik bir düşüş gösteren nominal faizler, 2000 yılında enflasyon haddinin altında kalarak negatif reel faiz oluşumuna yol açmış, ancak Kasım 2000 krizinin ardından tekrar yükselmiştir. 2001 yılı başında görece olarak biraz gerileyen faiz hadleri Şubat krizi ile birlikte yeniden yükselmiştir. Uygulamaya konulan istikrar programı ile makul düzeye gerileyen reel faizler, bu yılın ortasına doğru ortaya çıkan siyasi bunalım sonucu ve rating firmalarının Türkiye notunu düşürmelerinin de etkisiyle tekrar, orta vade de sürdürülmesi olanaksız ve istikrar programının devamını tehdit edici bir seviyeye çıkmıştır.

(Ocak 2002 ayında net satışla ağırlıklandırılmış ortalama bileşik ihale faizi yüzde 74.5 iken, bu oran Mayıs ayında yüzde 56.6'ya gerilemiş ancak daha sonra siyasi belirsizlik algılamasının etkisiyle Haziran 2002 ayında yüzde 72.1'e yükselmiş ve borçlanma vadeleri kısalmıştır.)

Yaşanan krizler sonrası faiz hadlerinde meydana gelen hızlı tırmanma, bankacılık kesiminde yaşanan sorunların kamu maliyesine getirdiği ek yük ve bütçe açığının finansmanında süregelen kaynak ihtiyacı iç borç stokunun 2002 yılında önemli ölçüde artması sonucunu doğurmuştur. Mayıs 2001 ayında kamu bankalarının bilançola-

rına gizlenmiş olan birikmiş görev zararlarının karşılanması ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kapsamına alınan bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi amacıyla bu bankalara devlet iç borçlanma senetleri verilmiştir. Kamu ve TSMF bünyesine alınan bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi faaliyetleri kapsamında yapılan söz konusu işlemler sonucu Nisan ayında 59.2 katrilyon TL. olan iç borç stoku Mayıs ayında 25.3 katrilyon TL. tutarında bir artışla 84.5 katrilyon TL.na yükselmiştir.

TABLO.II.5.8.
HAZİNE İÇ BORÇ İHALELERİ
(Milyar TL.)

	Vade (gün)	Net Borçlanma ⁽¹⁾	İtfa	Borç/İtfa Oranı (%)	Yıllık Bileşik Faiz (%)	12 Aylık TEFE Değişim (%)
2002						
Ocak	289	5.471.893	4.787.828	114.3	74.49	92.0
Şubat	379	2.850.087	2.878.284	99.0	75.25	91.8
Mart	345	5.197.440	4.567.720	113.8	71.02	77.5
Nisan	283	7.370.765	6.001.025	122.8	60.61	58.0
Mayıs	265	5.946.094	6.948.489	85.6	56.57	49.3
Haziran	149	5.600.791	8.830.065	63.4	72.08	46.8
Temmuz	156	6.386.270	6.640.276	96.2	72.10	45.9
Ağustos	298	5.470.461	6.921.337	79.0	64.94	43.9
Eylül	207	4.000.806	8.671.365	46.1	63.33	40.9
Ekim	283	5.714.093	7.145.667	80.0	64.96	36.1
Kasım	181	5.550.087	7.479.131	74.2	52.69	33.4
Aralık	259	8.232.065	7.850.375	104.9	50.22	30.8
Ocak-Aralık	253	67.790.862	78.721.567	86.1	63.79	30.8
2003						
Ocak	262	6.876.672	9.824.383	78.3	56.69	32.6
Şubat	280	5.976.290	5.489.350	108.9	55.03	33.4
Mart	252	6.500.606	8.759.625	74.2	59.69	35.2
Nisan	253	7.857.806	7.417.000	105.9	57.04	35.1
Mayıs	321	9.607.460	9.355.000	102.7	50.96	33.7

(1) Net borçlanma tutarlarına 2002 yılında düzenlenen dövize endeksli ihale tutarları ve faiz oranları katılmamıştır.
Kaynak: Hazine , DPT.

İç borçlanma gereğini düşürmek ve iç borcun vadesini uygun malyetlerle azaltmak ve bankacılık kesiminin döviz kuru riskinin azaltılmasına yardımcı olmak amacıyla Haziran 2001 ayında iç borç takas işlemi yapılmıştır. İhale yöntemiyle ihraç edilmiş 2001 ve 2002 vadeli 9.8 katrilyon TL. tutarındaki Türk Lirası cinsi devlet iç borçlanma senetleri, dövize endeksli ve TL. cinsinden değişken faizli yeni senetlerle değiştirilmiştir.

İÇ BORÇ ÖDEMELERİ VE KULLANIMI (Yıl Sonları İtibariyle Milyar TL. Olarak)

Yıllar	Borçun Türü	Ödemeler			Borçlanma Anapara	Borç Stoku Anapara
		Anapara	Faiz	Toplam		
1998	Tahviller	2.426.865	2.587.441	5.014.306	4.708.064	5.771.980
	Bonolar	6.080.345	3.035.836	9.116.181	9.546.260	5.840.908
	Avanslar	337.623	3.399	341.022		
	Toplam	8.844.833	5.626.676	14.471.509	14.254.324	11.612.886
1999	Tahviller	6.116.357	4.889.437	11.005.795	20.027.969	19.683.393
	Bonolar	9.452.788	5.004.947	14.457.735	6.858.636	3.236.753
	Avanslar	4.240		4.240		
	Toplam	15.571.459	8.898.525	25.477.669	26.886.405	22.920.145
2000	Tahviller	12.006.317	16.966.537	28.972.854	26.685.862	34.362.937
	Bonolar	6.961.754	1.640.332	8.602.086	5.782.683	2.057.684
	Avans	2.554	2.554			
	Toplam	18.968.071	18.609.423	37.577.494	32.468.545	36.420.621
2001	Tahviller	96.418.348	34.608.486	131.026.834	164.183.338	102.127.926
	Bonolar	27.458.248	5.875.750	33.333.998	45.429.899	20.029.334
	Toplam	123.876.596	40.484.246	164.360.842	209.613.235	122.157.260
2002	Tahviller	48.178.116	30.991.320	79.169.436	58.900.026	112.849.835
	Bonolar	49.412.577	12.477.220	61.889.797	66.403.099	37.019.856
	Toplam	97.590.693	43.468.540	141.059.233	125.303.125	149.869.691
2002 Mayıs	Tahviller	20.935.701	20.870.479	41.806.480	42.773.438	134.687.572
	Bonolar	27.291.437	7.460.738	34.752.175	29.545.064	39.273.483
	Toplam	48.227.138	28.331.217	76.558.655	72.318.502	173.961.055

2001 yılı sonunda 122.2 katrilyon olan iç borç stoku, 27.7 katrilyon tutarında bir artışla 2002 yılı sonunda 149.2 katrilyon TL'na ve daha hız kazanmış bir ivme ile Mayıs ayı sonunda, yıl başına göre 24 katrilyon tutarında bir artışla 174 katrilyon TL'na tırmanmıştır.

Sırasıyla 149.9 Katrilyon TL. ve 174.0 katrilyon TL. olan 2002 yılı sonu ve Mayıs 2003 sonu itibariyle iç borç stokunun TL.-döviz dağılımı ve faiz yapısı şu şekildedir;

	Aralık 2002 Sonu		Mayıs 2003 Sonu	
	Tutar (Trilyon TL.)	%	Tutar (Trilyon TL.)	%
Sabit Getirili	37.576	25	53.666	31
Değişken faizli	17.384	12	25.075	14
Döviz Cinsinden	16.513	11	19.007	11
Döviz Endeksli	17.799	12	17.442	10
- IMF Kredisi	9.685	6	9.328	5
- Takas	7.649	5	7.649	4
- Diğer	466	-	466	-
Nakit Dışı	60.599	40	58.773	34
Sabit Getirili	-	-	-	-
Değişken faizli	46.734	31	46.440	27
Döviz Cinsinden	11.891	8	10.341	6
Döviz Endeksli	1.973	1	1.992	1
Toplam İç Borç stoku	149.870		173.960	

II.5.3. DIŞ BORÇLAR

Türkiye'nin dış borç stoku 2002 yılında önemli bir artışla bir önceki yıl sonundaki 113.806 milyon Dolar düzeyinden yıl sonu itibariyle 131.407 milyon Dolar eşdeğeri düzeyine yükselmiştir. 2002 yılında yerel yönetimlerin, KİT'lerin, TCMB'nın, özel bankaların orta-uzun vadeli borç stoku düşerken konsolide bütçe kapsamındaki kamu kesiminin borç stoku önemli bir artış göstermiştir. 2002 yılında kısa vadeli dış borç stoku gerilemiş ve bu şekilde, orta-uzun vadeli dış borç stokunun 2001 yılı sonu itibariyle toplam dış borç stoku içinde yüzde 85.7 olan ağırlığı 2002 yılında yüzde 88.4'e yükselirken aynı tarihler itibariyle kısa vadeli borçların yüzde toplam dış borç stoku içindeki payı yüzde 14.3'te, yüzde 11.6'ya düşmüştür.

TABLO II.5.10.
DIŞ BORÇ STOKU
(Milyon Dolar EŞdeğeri Olarak)

	2000	2001	2002	2003
TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	118.685	113.806	131.407	133.196
Vadesine Göre				
Orta-Uzun vadeli	90.384	97.565	116.215	116.488
Kısa Vadeli	28.301	16.241	15.192	16.708
Borç Alana Göre				
Orta-Uzun Vade				
Kamu	47.802	46.325	63.877	64.068
Genel Hükümet	42.376	41.173	59.093	59.394
Diğer Kamu	1.192	1.116	988	949
KİTler	4.234	4.036	3.796	3.725
TCMB	13.429	23.753	21.544	21.971
Özel	29.153	27.488	30.795	30.448
Kısa Vadeli				
TCMB	653	590	451	444
Ticari Bankalar	16.900	7.997	6.344	7.804
Diğer sektörler	9.748	7.654	8.397	8.456
Borç verene Göre				
Orta-Uzun vadeli				
Resmi alacaklılar	20.054	30.616	40.092	39.961
İkili Anlaşmalar	8.669	8.552	9.193	9.084
Uluslar arası kuruluş.	11.385	22.064	30.899	30.877
Özel alacaklılar	70.331	66.949	76.123	76.527
Kısa Vadeli				
Ticari Banka kredileri	17.306	7.775	5.187	6.597
Özel kesim kredileri	10.995	8.466	10.005	10.111

II.6. YATIRIMLAR

Kasım 2000 ve Şubat 2001 aylarında yaşanan derin krizlerin ardından ekonomide II. Dünya Savaşından buyana tanık olunan en derin ekonomik daralmanın yaşanması, istihdam ve reel gelir azalmasına ve kapasite kullanım oranlarında düşüşe yol açarken, talep daralması ile iş alemi ve tüketicilerin geleceğe dönük beklentilerindeki kötüleşme, özel kesim yatırım talebini olumsuz yönde etkilerken, istikrar programı çerçevesinde uygulanan sıkı maliye politikası ve kamu kaynaklarının hemen yarısının faiz ödemelerine tahsis edilmesi zorunluluğu kamu yatırım harcamaları üzerine kısıtlama getirmiştir. 2001 yılında hem kamu hem özel kesim yatırımları ciddi bir daralma gösterirken, 2002 yılında özel sektör yatırımlarındaki daralma hafiflemekle beraber devam etmiş, buna karşılık kamu kesimi yatırımları çok cüzi bir artış göstermiştir.

2001 yılında toplam sabit sermaye yatırımları bir önceki yıla göre nominal yüzde 19.7 oranında bir yükselme gösterirken, reel anlamda yüzde 24.12 (2001 yılı GSMH Deflatörü = % 57.8) oranında keskin bir daralma ortaya koymuştur. Kamu kesimi yatırım harcamalarında 2001 yılında meydana gelen reel gerileme yüzde 23.5 olurken özel kesim sabit sermaye yatırımları reel yüzde 24.4 oranında daralma göstermiştir.

Özel kesim yatırım harcamalarındaki reel daralma eğilimi 2002 yılında da sürmüştür ve yüzde 38.7 oranında nominal bir büyüme göstererek 2001 yılındaki 22.361.6 trilyon TL. düzeyinden 2002 yılında 31.014.4 trilyon TL. na genişleyen özel kesim sabit sermaye yatırımları, reel anlamda yüzde 3.5 oranında daralma göstermiştir. (2002 yılı GSMH Deflatörü 0 % 43.8) Toplam kamu sektörü yatırımları ise yüzde 44.6 oranında bir nominal büyüme göstererek 2001 yılındaki 11.108.7 trilyon TL. düzeyinden 2002 yılında 16.066.1 trilyon düzeyine çıkmış ve reel anlamda yaklaşık önceki yıl düzeyini korumuştur. Ancak toplam sabit sermaye yatırımları bir önceki yıla göre cari fiyatlar üzerinden yüzde 40.7 oranında bir genişleme göstermiş ve bu şekilde reel olarak yüzde 2.2 oranında küçülmüştür.

Özel sektör sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payında 1995 yılından buyana gözlemlenen düşme eğilimi 2002 yılında da sürmüştür ve 1995 yılında yüzde 82.5 olan özel sektör yatırımlarının toplam sabit yatırımlar içindeki payı, 2002 yılında yüzde 65.9'a gerilemiştir.

2002 yılında kamu sektörü toplam sabit sermaye yatırımları içinde, bir önceki yıl olduğu gibi, ulaştırma sektörü yüzde 24.9 pay ile en ağırlıklı sektör olmuş onu, yüzde 20.8 ile enerji ve yüzde 12.6 ile eğitim sektörü yatırımları izlemiştir. 2002 yılında ka-

mu kesimi sabit sermaye yatırımlarında ulaştırma sektörü yatırımlarının payında bir önceki yıla göre yüzde 26.8’den, yüzde 24.9’a ve eğitim yatırımlarının payında yüzde 14.0’ten yüzde 12.6’ya daralma meydana gelirken, enerji sektörünün payı önemli bir artışla yüzde 14.1’den yüzde 20.8’e yükselmiştir..

Özel sektörün 2001 yılında gerçekleştirdiği sabit sermaye yatırımları içerisinde en ağırlıklı sektör, yüzde 26.7 payla ulaştırma-haberleşme sektörü olmuş, onu yüzde 24.9 ile imalat ve yüzde 21.6 ile konut sektörü yatırımları izlemiştir. Özel sektör yatırımlarında ulaştırma-haberleşme, turizm, imalat ve sağlık sektörleri yatırımlarının payında artış meydana gelirken, diğer sektörlerin paylarında düşüş gözlenmiştir.

TABLO II.6.1
SABİT SERMAYE YATIRIMLARI
(Cari Fiyatlarla, Milyar TL.)

	2000		2001		2002	
	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme
Konsolide Bütçe	3.493.364	77.7	5.859.578	67.7	8.326.819	42.1
KİT	2.228.027	66.5	1.810.538	- 18.7	3.436.299	89.8
İller Bankası	297.917	123.1	382.530	28.4	347.729	-9.1
Mahalli İdareler	1.775.619	66.1	2.477.308	39.5	3.580.308	44.5
Döner Sermayeli Kuruluşlar	115.739	92.5	161.010	39.1	240.116	49.1
Sosyal Güvenlik Kuruluşları	54.021	76.6	97.743	80.9	129.964	33.0
Fonlar	719.452	38.6	320.035	-55.5	3.908	-98.8
Toplam Kamu Sektörü	8.684.139	69.6	11.108.742	27.9	16.066.143	44.6
Top. Sabit Sermaye Yatırı.	28.573.893	64.0	33.470.391	17.1	47.080.557	40.7
Kamu Sektörü	8.684.139	69.7	11.108.742	27.9	16.066.143	44.6
Özel Sektör	19.889.754	61.5	22.361.649	12.4	31.014.414	38.7

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı

TABLO.II.6.2
SABİT SERMAYE YATIRIMLARININ
SEKTÖRLER İTİBARIYLA DAĞILIMI
(% Olarak)

Sektörler	1999		2000		2001		2002	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel
Tarım	8.4	2.9	8.6	2.6	10.1	2.1	9.8	1.5
Madencilik	1.5	1.6	1.1	1.1	1.6	1.6	1.5	1.6
İmalat	2.6	23.7	2.8	26.7	4.0	24.9	3.8	24.9
Enerji	15.6	2.8	15.0	2.9	14.1	6.1	20.8	4.6
Ulaştırma-Haberleşme	37.0	19.9	35.7	26.2	26.8	23.4	24.9	26.7
Turizm	0.4	5.3	0.5	5.6	0.6	6.2	0.6	6.6
Konut	1.3	33.8	0.8	23.7	0.9	23.9	0.9	21.6
Eğitim	11.6	1.7	11.8	2.3	14.0	1.8	12.6	1.5
Sağlık	3.8	3.2	4.5	4.2	5.9	3.9	4.6	3.8
Diğer Sektörler	17.8	4.8	19.1	4.7	22.1	6.4	20.7	7.2

2001 yılında teşvik belgesine bağlanan yatırım projelerinin toplam tutarı bir önceki yıla göre yüzde 41.8 oranında nominal bir artışla 15 katrilyon 230 trilyon Türk Lirasına yükselmiş ancak reel bazda cüzi bir azalma göstermiştir.(2002 yılı GSMH Deflatörü 0 % 43.8) Verilen teşvik belgelerinin sayısı bir önceki yıla ilişkin 2 154'ten 3.002'ye yükselmiştir. Teşvik belgesine bağlanan yatırımların yüzde 56.1 bölümünü komple yeni yatırımlar oluştururken, bunu yüzde 24.8 ile tevsi yatırımları, yüzde 6.5 ile modernizasyon yatırımları ve yüzde 4.5 ile yenileme yatırımları izlemiştir.

2002 yılında toplam proje tutarı 15.2 katrilyon olan ve teşvik belgesine bağlanan 3 002 yatırım projesinin coğrafi bölgeler itibariyle dağılımına bakıldığında, bunların proje tutarı itibariyle, yüzde 39.1'inin Marmara bölgesine, yüzde 12.8'inin Akdeniz bölgesine , yüzde 12.2'sinin Ege bölgesine yüzde 15.1'inin İç-Anadolu bölgesine, yüzde 9.2'sinin Güney-Doğu Anadolu bölgesine yüzde 3.9'unun Karadeniz ve yüzde 2.6'sının ise Doğu-Anadolu bölgesine yapılacak yatırımlar olduğu görülmektedir.

2002 yılında yatırım teşvik belgelerinin sektörel dağılımında ise ilk sırayı yüzde 58.6

ile imalat sanayii alırken onu yüzde 32.7 ile hizmetler sektörü, yüzde 4.3 ile madencilik sektörü izlemiştir. Yatırım teşvik belgelerinin sektörel dağılımında enerji sektörünün payı yüzde 3.2 ve tarım sektörünün payı 1.2 olmuştur.

2002 yılında yapı ruhsatı alan yapıların toplam inşaat alanı bir önceki yıla göre yüzde 40.0 oranında bir daralma ile 57.449.000 m²'den 34.467.000 m²'ye gerilemiştir. Konut inşaat alanı yüzde 42.6 oranında keskin bir daralma ile 23.158.000 m² ye, ticari yapıların inşaat alanı yüzde 37.7 oranında bir düşüşle 4.717.000 m² ye düşmüş, sınai yapıların inşaat alanı da paralel bir şekilde yüzde 43.8 oranında yine önemli bir düşüşle 3.332.000 m² gerilemiştir.

TABLO II.6.3.
YATIRIM TEŞVİK BELGELERİNİN BÖLGESEL DAĞILIMI

Bölgeler	Belge Sayısı		Toplam Yatırım (Milyar TL)				2001/2000
	2001	2002	2001	% Pay	2002	% Pay	% Değişim
Marmara	836	1.355	4.414.272	41.1	5.953.291	39.1	34.9
İç Anadolu	300	372	870.421	8.1	2.304.629	15.1	164.8
Ege	348	451	1.120.274	10.4	1.864.595	12.2	66.4
Akdeniz	201	299	2.149.216	20.0	1.953.190	12.8	-9.1
Karadeniz	168	187	666.463	6.2	592.667	3.9	-11.1
Doğu Anadolu	109	85	260.003	2.4	393.709	2.6	51.4
Güneydoğu Anadolu	152	212	759.634	7.1	1.407.700	9.2	85.3
Fazla İli Kapsayan Yatırım	41	41	500.697	4.7	760.193	5.0	51.8
Toplam	2.155	3.002	10.740.980	100.0	15.229.944	100.0	41.8

II.7. DIŞ TİCARET

2001 yılı Şubat ayında yaşanan derin ekonomik krizin ardından geçilen dalgalı kur sistemi ile TL'nin değerinde meydana gelen hızlı düşüş ve yıl boyunca süren ekonomik küçülme 2001 yılında özellikle ithalat talebini düşürmek suretiyle, dış ticaret hacminin önemli bir daralma göstermesine yol açmıştır.

Bir önceki yıla göre 2001 yılında toplam ihracat tutarı, reel efektif döviz kurundaki

şiddetli gerilemenin de olumlu etkisiyle yüzde 12.3 oranında büyürken, toplam ithalat tutarı üretim hacmi ve gelir düzeyindeki daralmanın etkisiyle yüzde 25.7 oranında dikkat çekici bir küçülme göstermiş ve dış ticaret toplam değeri önceki yıla göre 2001 yılında yüzde 12.2 oranında düşmüştür.

2002 yılında iç piyasadaki daralmanın üreticileri ihracata yöneltmesi, reel efektif döviz kurundaki yükselme eğilimine rağmen ihracat faaliyetini olumlu yönde etkilemiş diğer taraftan yılın birinci çeyreğinden itibaren tekrar büyümeye başlayan ekonomi ithalat talebini tekrar canlandırmıştır. Firmaların 2001 yılında önemli ölçüde azalan mamul madde stok düzeylerini, yılın ilk yarısı ağırlıklı olmak üzere 2002 yılında yeniden artırma eğilimi içine girmeleri ve bu nedenle ara madde ithalatına yönelmeleri ithalat hacminin yükselmesine yol açarken, yıl genelinde Euro'nun Dolar karşısındaki değerinin ortalama yüzde 5.5 oranında değer kazanması ihracat hacmini arttıran bir diğer etken olmuştur.

TABLO II.7.1.
REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU
(TÜFE bazlı, 1995= 100)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Ocak	105.4	102.6	119.3	121.5	128.6	148.1	130.3	119.2
Şubat	104.0	105.4	117.4	121.2	131.5	138.4	135.8	122.6
Mart	102.8	107.1	116.2	121.8	132.4	113.5	138.4	123.5
Nisan	103.6	109.1	116.1	121.8	132.9	101.2	143.7	127.9
Mayıs	103.4	108.2	115.7	121.0	135.7	114.2	133.4	135.8
Haziran	101.8	106.1	115.5	121.5	132.3	111.8	118.9	140.5
Temmuz	99.3	108.0	116.3	122.4	133.5	105.1	107.6	144.9
Ağustos	100.4	110.0	118.5	122.1	135.9	98.9	112.2	
Eylül	102.4	111.3	121.1	124.1	139.0	98.5	115.2	
Ekim	104.1	114.0	122.5	126.1	142.4	96.6	119.0	
Kasım	103.1	114.6	122.8	126.4	146.5	107.4	123.7	
Aralık	101.8	115.9	120.9	127.3	147.6	116.3	125.4	

Kaynak: TCMB

Yukarıda verilen Tablodan da görüleceği üzere Türk Lirası, makroekonomik göstergelerin görel olarak iyileştiği Kasım 2001'den itibaren reel olarak güçlenme eğilimi içine girmiştir. Bu güçlenme süreci Mayıs ayına kadar devam etmiş, Ekim 2001-Nisan 2002 döneminde Türk Lirasında reel değer kazancı, tüketici fiyatları kullanılarak Merkez bankası tarafından oluşturulan endekse göre yüzde 48.8 olmuştur. Mayıs-Temmuz döneminde yaşanan yurtdışı siyasi gelişmeler sonucunda TL. yüzde 25.1 oranında reel değer kaybına uğramış, ancak erken seçim kararının alınmasının ardından tekrar güç kazanmaya başlamıştır. Ekim-aralık döneminde Türk lirasındaki reel değer kazanımı yüzde 20.4 olmuştur. Böylelikle TL. 2002 yılında, tüketici fiyatları kullanılarak oluşturulan Endekse göre ortalama olarak yüzde 11.4, toptan eşya fiyatları kullanılarak oluşturulan endekse göre ise ortalama olarak yüzde 18.5 oranında değer kazanmıştır.

II.7.1. 2002 YILI İHRACATI

2002 yılında ihracat bir önceki yıla göre yüzde 12.0 oranında bir artışla 35 milyar 81 milyon Dolara yükselmiştir.

TABLO II.7.2.
İHRACATIN SEKTÖREL DAĞILIMI
(Milyon Dolar Olarak)

Sektörler	2000			2001			2002		
	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme
Tarım ve Ormancılık	1.973.3	7.1	-17.9	2.234.2	7.1	13.2	1.999.4	5.7	-10.5
Balıkçılık	24.5	0.1	-35.3	29.7	0.1	21.4	43.6	0.1	46.4
Maden ve Taşocakçı.	400.4	1.4	3.9	348.9	1.1	-12.9	347.6	1.0	-0.4
İmalat	25.338.6	91.2	5.5	28.695.4	91.6	13.2	32.656.4	93.1	13.8
Diğer+	38.1	0.1	140.9	25.9	0.1	14.5	33.8	0.1	30.7
Toplam	27.774.9	100.0	3.4	31.334.2	100.0	12.8	35.080.7	100.0	12.0

Not: 2002 yılı Ocak ayından itibaren para tabanlı altın dışında kalan tüm altın ticareti dış ticaret verilerine dahil edilmektedir. Bu nedenle söz konusu maddenin ithalat ve ihracatı 2001 yılı verilerine de yansıtılmıştır.

2002 yılı ihracatının sektörel yapısına bakıldığında, ikinci önemli mal grubunu oluşturan tarım ve hayvancılık ürünleri ihracatının yüzde 10.5 oranında bir gerileme gösterdiği ve toplam ihracat içindeki payının bir önceki yıldaki yüzde 7.1 düzeyinden yüzde 5.7'ye düştüğü, buna karşılık toplam ihracat içinde yüzde 90'ın üzerinde bir paya sahip olan imalat sektörü ihracatının yüzde 13.8 oranında dikkat çekici bir büyüme gösterdiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile 2002 yılı ihracatında gerçekleşen yüzde 12.0 oranındaki büyüme esas itibariyle imalat sektörü ihracatında meydana gelen yaklaşık 4 milyar Dolar tutarındaki artıştan kaynaklanmıştır.

TABLO II.7.3.
ANAMAL GRUPLARINA⁽¹⁾ GÖRE İHRACAT
(Milyon Dolar Olarak)

Anamal Grupları	2000			2001			2002		
	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme
Sermaye Malları	2.139.6	7.7	16.4	2.630.1	8.4	22.4	2.650.0	7.6	0.8
Ara Malları	11.572.9	41.7	5.5	13.402.7	42.8	14.9	14.061.7	40.1	4.9
Tüketim Malları	14.013.1	50.5	0.1	15.253.4	48.7	8.6	18.258.9	52.0	19.7
Diğerleri	49.3	0.2	-14.6	48.0	0.2	-1.2	110.0	0.3	129.1
Toplam	27.774.9	100.0	3.4	31.334.2	100.0	12.3	35.080.7	100.0	12.0

(1) BEC Mal Sınıflaması (Broad Economic Categories): Son kullanım alanları itibariyle 19 kategori halinde izlenmekte olan dış ticaret konusu mallar burada 4 ana kategoriye indirgenmiştir.

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2002 yılı ihracatı ana mal grupları itibariyle ele alındığında, sermaye malları ihracatının yüzde 0.8 oranında bir artışla 2 milyar 650 milyon Dolara, ara malları ihracatının yüzde 4.9 oranında bir artışla 14 milyar 62 milyon Dolara, ağırlıklı grubu oluşturan tüketim malları ihracatının da yüzde 19.7 düzeyinde önemli bir artışla 18 milyar 259 milyon Dolara yükseldiği görülmektedir.

2002 yılında gerçekleştirilen ihracat önemli fasıllar olarak incelendiğinde, bir önceki yıla göre 2002 yılı ihracatının; örme giyim eşyasında yüzde 21.5, örülmemiş giyim eşyasında yüzde 22.3, kara taşıtları ile bunların aksam ve parçalarında yüzde 36.0, elektrikli makine ve cihazlarda yüzde 25.8, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlarda yüzde 21.7, demir ve çelikten eşyada yüzde 26.5 ve dokumaya elverişli

maddelerden hazır eşya faslında yüzde 18.0 oranında önemli bir büyüme gösterdiği buna karşılık yenilen meyvelerde yüzde 3.1 ve pamuk, pamuk ipliği, pamuklu mensucatta yüzde 4.9 oranında gerileme gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

TABLO II.7.4
İHRACATIN ÜLKE VE ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI
(Milyon Dolar Olarak)

	2001		2002		2002/2001
	Değer	% Pay	Değer	% Pay	% Değişme
OECD Ülkeleri	20.615.2	65.8	22.987.5	65.5	11.5
Avrupa Birliği Ülkeleri	16.118.2	51.4	18.059.2	51.5	12.0
EFTA Ülkeleri	316.1	1.0	403.9	1.2	27.8
Diğer OECD ülkeleri	4.180.9	13.3	4.524.4	12.9	8.2
OECD Dışı	9.785.2	31.2	10.697.1	30.5	9.3
Avrupa ülkeleri	2.657.9	8.5	3.370.8	9.6	26.8
Afrika Ülkeleri	1.520.9	4.9	1.648.4	4.7	8.4
Amerika Ülkeleri	335.3	1.1	227.1	0.6	-32.3
Orta-Doğu Ülkeleri	3.481.5	11.4	3.444.7	9.8	-3.8
Diğer Asya Ülkeleri	1.514.0	4.8	1.845.7	5.3	21.9
Diğer Ülkeler	175.6	0.6	160.4	0.5	-8.6
Türkiye Serbest Bölgeleri	933.8	3.0	1.396.0	4.0	495
Seçilmiş Ülkeler					
A.B.D.	3.125.8	10.0	3.229.3	9.2	3.3
Almanya	5.366.9	17.1	5.810.6	16.6	8.3
İngiltere	2.174.9	6.9	2.986.9	8.5	37.3
İtalya	2.342.2	7.5	2.237.4	6.4	-4.5
Fransa	1.895.3	6.0	2.107.9	6.0	11.2
Rusya	924.1	2.9	1.163.0	3.3	25.8

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2002 yılı ihracatında, bir önceki yıl gerçekleşmelerine göre, OECD üyesi ülkeler kapsamında Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracat ağırlığını aynen korurken EFTA üyesi ülkelerin payında dikkat çekici bir artış olmuş, buna karşılık diğer OECD üyesi ülkelerin payı azalmış ve OECD üyesi ülkelere yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı, çok cüzi bir azalışla, yaklaşık aynı yerini korumuştur. OECD üyesi olmayan ülkeler grubunda ise Avrupa ve diğer Asya ülkelerinin payı artarken özellikle Amerika ülkeleri olmak üzere Afrika ve Orta-Doğu ülkelerinin payı azalmıştır. Türkiye Serbest Bölgeleri yoluyla yapılan ihracat 2002 yılında yüzde 49.5 oranında önemli bir sıçrama göstererek bir önceki yıla ait 933.8 milyon Dolardan 1 milyar 396 milyon Dolara yükselmiştir.

Türkiye toplam ihracatının yaklaşık yarısının Avrupa Birliği üyesi ülkelere yapılmakta olması nedeniyle, 2002 yılında Euronun Dolar karşısında değer kazanmış olması, toplam ihracat değerinin Dolar karşılığı değerinin 2002 yılında bir önceki yıla göre yüzde 12.0 oranında yükselmesinde bir diğer etken olmuştur.

II.7.2. 2002 YILI İTHALATI

Tekrar ekonomik büyüme sürecine girilmesine, ılımlı talep genişlemesine ve özellikle üretici firmaların stok yenileme faaliyetine bağlı olarak 2002 yılında ithalat, hernekadar 2000 yılı düzeyinin altında kalmışsa da, bir önceki yıla göre yüzde 22.8 oranında önemli bir artış göstererek 50.8 milyar Dolara ulaşmıştır.

TABLO II.7.5.
İTHALATIN SEKTÖREL DAĞILIMI
(Milyon Dolar Olarak)

Sektörler	2000			2001			2002		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
Tarım ve Ormancılık	2.127.0	3.9	28.4	1.412.3	3.45	-33.6	1.669.2	3.3	18.2
Balıkçılık	1.7	-	33.3	0.9	-	-47.1	1.2	-	36.4
Madencilik ve Taşoc.	7.104.7	13.0	66.9	6.582.6	15.9	-5.5	7.178.1	14.1	9.0
İmalat	44.973.1	82.6	28.8	33.220.1	80.2	-28.5	41.573.7	81.8	25.1
Diğer	296.3	0.5	177.7	183.2	0.4	-20.2	409.5	0.8	123.5
Toplam	54.502.8	100.0	33.1	41.399.1	100.0	-25.7	50.831.7	100.0	22.8

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2002 yılı toplam ithalat değerindeki artışın hemen tümü imalat sanayii ürünlerindeki ithalat artışından kaynaklanmış ve bu ürün grubunun toplam ithalat içindeki payı, yine 2000 yılı değeri olan yüzde 82.6'nın altında kalmışsa da, yüzde 81.8'e yükselmiştir.

TABLO II.7.6.
ANAMAL GRUPLARINA GÖRE İTHALAT
(Milyon Dolar Olarak)

Mal Grupları	2000			2001			2002		
	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme
Sermaye Malları	11.341.5	20.8	29.1	6.964.4	16.8	-38.6	8.382.1	16.5	20.4
Ara Malları	35.710.2	65.5	33.5	29.971.2	72.4	-18.6	36.903.4	72.6	23.1
Tüketim Malları	7.220.0	13.2	42.0	4.083.7	9.9	-43.8	4.979.0	9.8	21.9
Diğerleri	231.1	0.4	-29.4	379.8	0.9	104.1	567.1	1.1	49.3
Toplam	54.502.8	100.0	34.0	41.399.1	100.0	-25.7	50.831.7	100.0	22.8

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2002 yılında yatırım faaliyet hacmindeki ve iç talepteki durgunluk nedeniyle sermaye malları ithalatı ve tüketim malları ithalatı artış hızı toplam ithalat değeri artış hızının altında kalırken stok yenileme faaliyetindeki canlılığında etkisiyle ara malları ithalatı artış hızı yüzde 23.1 ile genel ithalat artış hızının üzerinde bir gerçekleşme göstermiştir.

TABLO II.7.7.
İTHALATIN ÜLKE VE ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI
(Milyon Dolar Olarak)

	2001		2002		2002/2001
	Değer	% Pay	Değer	% Pay	Değişme %
OECD Ülkeleri	26.007.0	62.8	32.566.9	64.1	25.2
Avrupa Birliği Ülkeleri	18.280.4	44.2	23.123.8	45.5	26.5
EFTA Ülkeleri	1.480.9	3.6	2.399.6	4.7	62.0
Diğer OECD ülkeleri	6.245.6	15.1	7.043.5	13.9	12.8
OECD Dışı	15.088.9	36.4	17.691.4	34.8	17.2
Avrupa ülkeleri	5.269.0	12.7	6.266.9	12.3	18.9
Afrika Ülkeleri	2.818.7	6.8	2.611.4	5.1	-7.4
Amerika Ülkeleri	420.0	1.0	585.8	1.2	39.5
Orta-Doğu Ülkeleri	3.302.8	8.0	3.618.8	7.1	9.6
Diğer Asya Ülkeleri	3.022.8	7.3	4.335.4	8.5	43.4
Diğer Ülkeler	255.7	0.6	273.2	0.5	6.8
Türkiye Serbest Bölgeleri	303.2	0.7	573.3	1.1	89.1
Seçilmiş Ülkeler					
Almanya	5335.4	12.9	6.966.5	13.7	30.6
İtalya	3.484.1	8.4	4.101.8	8.1	17.7
Rusya	4.335.7	8.3	3.855.0	7.6	12.2
A.B.D.	3.261.3	7.9	3.050.0	6.0	-6.5
Fransa	2.283.9	5.5	3.007.2	5.9	31.7
İngiltere	1.913.8	4.6	2.615.5	4.8	26.2

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2002 yılında OECD üyesi ülkelerden yapılan ithalat toplam değeri artışı, genel ithalat tutarındaki artıştan daha yüksek olmuş ve bu ülke grubunun toplam ithalat içindeki payı yükselmiştir. OECD üyesi ülkeler içinde en hızlı ithalat büyümesi Avrupa Birliği'nden yapılan ithalatta gerçekleşmiştir. Geçen yıl Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracat sadece yüzde 12.0 oranında artar ve AB'nin toplam ihracat içindeki payı sabit kalırken, AB üyesi ülkelerden yapılan ithalat yüzde 26.5 oranında büyümüş ve bu ülkelere yapılan ithalatın, toplam ithalat değeri içindeki payı yüzde 45.5'e yükselmiştir.

TABLO II.7.8.

Aylar İtibariyle İhracat, İthalat ve Karşılama Oranları								
Milyon Dolar	İhracat (FOB)		% Değişim	İthalat (CIF)		% Değişim	Karşılama Oranı (%)	
	2001	2002	02/01	2001	2002	02/01	2001	2002
Ocak	2.236	2.609	16,7	4.072	3.384	-16,9	54,9	77,1
Şubat	2.516	2.384	-5,2	3.594	3.003	-16,4	70,0	79,4
Mart	2.546	2.895	13,7	3.109	3.835	23,4	81,9	75,5
Nisan	2.616	2.759	5,5	3.038	4.204	38,4	86,1	65,6
Mayıs	2.885	2.929	1,5	3.559	4.283	20,4	81,1	68,4
Haziran	2.562	2.710	5,8	3.299	3.899	18,2	77,7	69,5
Temmuz	2.484	3.036	22,2	3.437	4.579	33,2	72,3	66,3
Ağustos	2.579	2.917	13,1	3.502	4.434	26,6	73,7	65,8
Eylül	2.596	3.156	21,6	3.425	4.454	30,0	75,8	70,9
Ekim	2.813	3.429	21,9	3.364	4.793	42,5	83,6	71,5
Kasım	2.842	3.443	21,1	3.559	4.896	37,5	79,8	70,3
Aralık	2.660	2.815	5,8	3.441	5.067	47,3	77,3	55,6
Ocak-Aralık	31.334	35.081	12,0	41.399	50.832	22,8	75,7	69,0

TABLO II.7.9.
TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ
(Milyon Dolar Olarak)

	1999		2000		2001	
	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme
İhracat ⁽¹⁾	27.774.9	3.4	31.334.2	12.8	35.080.7	12.0
İthalat	54.502.8	33.1	41.399.1	-25.7	50.831.7	22.8
Dış Ticaret Hacmi	82.277.2	22.3	71.733.3	-12.2	85.912.4	19.8
Dış Ticaret Açığı	26.727.9	89.6	10.064.9	-62.3	15.751.0	56.5
İhracat / İthalat %	51.0		75.7		69.0	
Dış Ticaret Açığı/İhracat %	96.2		32.1		44.9	
İhracat / GSMH %	13.7		21.0		19.4	
Dış Ticaret Hacmi / GSMH %	40.8		48.3		47.6	

(1) Bavul ticareti hariç

2002 yılında özellikle A.B.D. ve Avrupa'da derinden hissedilen küresel ekonomik durgunluğa rağmen Türkiye ihracatı yüzde 12.0 oranında önemli bir büyüme göstermiştir. Bununla beraber yılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan ekonomik toparlanmanın ve stok yenileme faaliyetinin ithal girdi ve aramalı talebini arttırması ve artan petrol fiyatları 2002 yılında toplam ithalatın, maruz kalınan ekonomik kriz nedeniyle büyük daralma göstermiş olan bir önceki yıl ithalatına göre yüzde 22.8 oranında bir büyüme ile 9.4 milyar Dolar büyümesi sonucunu getirmiştir. Bu şekilde bir önceki yıl yüzde 75.7'ye kadar yükselmiş olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2002 yılında yüzde 69.0'a gerilemiş, dış ticaret açığı ise yüzde 56.5 oranında bir büyüme ile 15 milyar 751 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

TABLO II.7.10.
İHRACAT VE İTHALAT FİYAT ENDEKSİ
(1994 = 100)

Yıl	İhracat				İthalat			
	Fiyat Endeksi				Fiyat Endeksi			
	Genel	% Değişim	Sanayi	% Değişim	Genel	% Değişim	Sanayi	% Değişim
1994	100.0	-	100.0	-	100.0	-	100.0	-
1995	112.8	12.8	114.7	14.7	116.8	16.8	117.4	17.4
1996	107.6	-4.4	109.1	-4.8	109.7	-6.1	107.5	-8.5
1997	102.5	-4.7	101.7	-6.7	100.2	-6.7	97.9	-8.9
1998	98.4	-4.0	96.9	-4.7	96.1	-4.1	98.1	0.2
1999	91.7	-6.8	90.5	-6.8	90.8	-5.5	90.7	-7.5
2000	87.8	-4.3	86.6	-4.3	94.9	4.5	88.5	-2.4
2001	85.5	-2.6	85.1	-1.7	94.6	-0.3	88.8	0.3
2002	84.0	-1.9	83.5	-1.9	93.5	-1.2	88.1	-0.8

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2001 yılında ortalama yüzde 2.5 oranında gerileyen ihracat fiyatları bu eğilimini 2002 yılında da sürdürmüş, yılın ikinci yarısından itibaren yükselme eğilimi gözlemlenmiş ise de, 2002 yılı genelinde ihracat fiyatlarındaki gerileme yüzde 1.9 olarak gerçekleşmiştir. İthalat fiyatlarının 2002 yılında ortalama olarak yüzde 1.2 oranında düşmüş olmasına karşın, 2002 yılının Mart ayından itibaren güçlü bir yükselme eğilimine girdiği gözlenmiştir. Dolayısıyla 2002 yılı genelinde dış ticaret hadleri kötüleşmiş ancak yılın son çeyreğinde söz konusu eğilim tersine dönmüştür.

Dış ticaret hadlerinde gözlenen bu olumsuz gelişmede petrol fiyatlarının seyri de etkili olmuştur. Uluslar arası piyasalarda 2001 yılı sonuna doğru gevşeyen petrol fiyatları 2002 yılı başından itibaren tekrar hızlı bir yükselme eğilimi göstermiştir. 2002 yılı aralık ayı itibariyle uluslar arası piyasada petrol fiyatları, bir önceki yılın Aralık ayındaki dip noktasına göre yüzde 50.5 oranında keskin bir tırmanma göstermiştir.

**TABLO II.7.11.
HAM PETROL İTHALATI**

		1998	1999	2000	2001	2002
Miktar (ton)		23.526.112	22.671.708	21.083.896	23.141.643	23.707.590
Değer (bin Dolar)		2.083.859	2.754.939	4.208.260	3.877.953	4.087.597
Ortalama Fiyat	\$/ton	88.6	121.5	199.6	167.6	172.4
	\$/varil	12.0	16.5	27.0	22.7	23.4

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

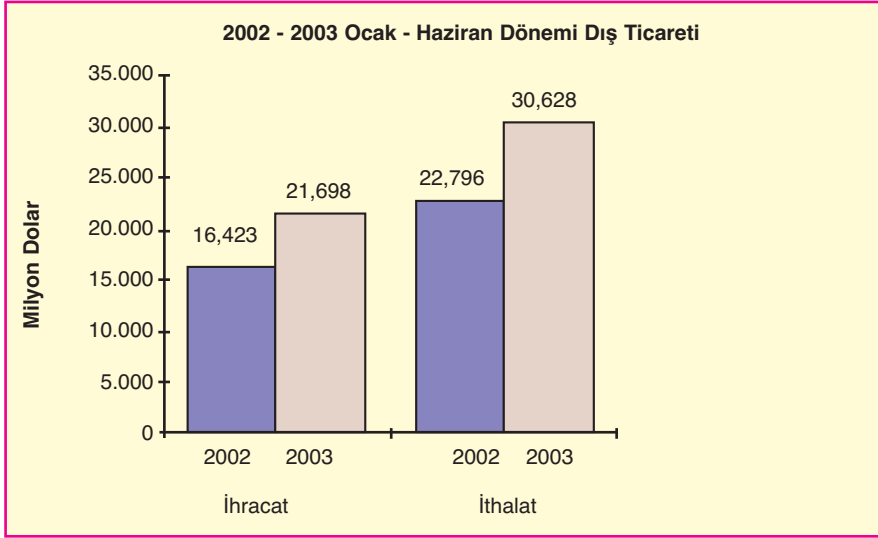
II.7.3. DIŞ TİCARET ALANINDA 2003 YILI GELİŞMELERİ

Irak hareketının getirdiği belirsizlik nedeniyle dış ticaret hacmi, 2003 yılının Ocak ve Şubat aylarında daralma eğilimi göstermiş ancak daha sonra Mart ayından itibaren, hareketin beklenenden daha erken sonuçlanmasıyla, özellikle ithalat hacmi olmak üzere hızlı bir genişleme sergilemiştir.

**TABLO II.7.12.
2003 YILI İLK YARI YIL DIŞ TİCARETİ**

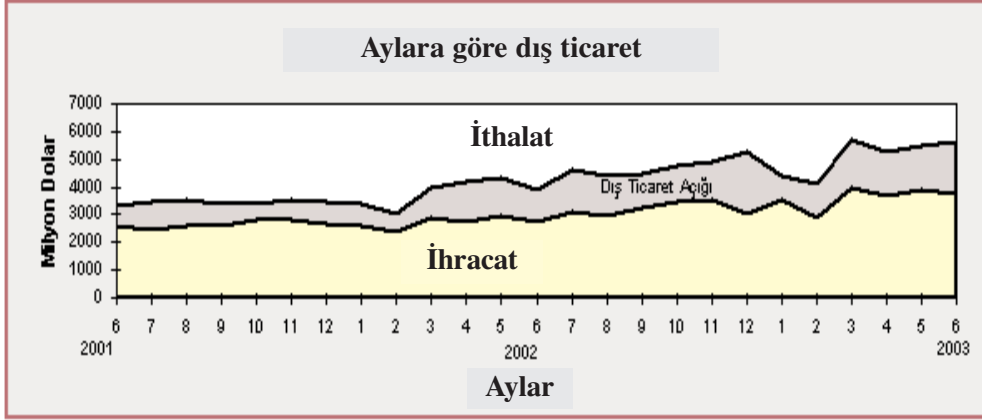
	Ocak - Haziran		
	2002	2003	% Değişme
İhracat (bin Dolar) ⁽¹⁾	16.422.971	21.697.845	32.1
İthalat (bin Dolar)	22.795.572	30.628.011	34.4
Dış Ticaret Açığı (bin Dolar)	-6.372.602	8.930.166	40.1
İhracat/ithalat %	72.0	70.8	

(1) Bavul ticareti hariç

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Ekonomik büyümenin devam etmesi, iç talebin yavaş da olsa canlanmaya başlaması bunun yanı sıra TL: nin yabancı para birimleri karşısında değer kazanması, ithalat tutarının, bu yılın ilk altı aylık döneminde geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 34.4 oranında şiddetli bir yükselme göstermesinde başlıca etkenler olmuştur. TL. nin aşırı değerli duruma gelmiş olmasına rağmen, beklentilerin aksine Türkiye'nin ihracat hacmi bu yılın ilk yarısında da hızlı büyümesini sürdürmüş ve bu yılın Ocak-Haziran döneminde ihracat tutarı geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 32.1 gibi yüksek bir oranda büyümüştür. Bununla beraber ithalatın büyüme hızının ihracatın büyüme hızından daha yüksek olması nedeniyle 2003 yılı Ocak-Haziran döneminde dış ticaret açığı geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 40.1 oranında büyüyerek 8.9 milyar Dolarla ulaşmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da aynı dönemler itibariyle yüzde 72.0'de yüzde 70.8'e gerilemiştir.

İhracatın yapıldığı ülke grupları incelendiğinde, 2003 yılı Ocak-haziran döneminde OECD üyesi ülkelere yapılan ihracatın geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 32.6 oranında arttığı ve bu şekilde bu ülke grubuna yapılan ihracatın, toplam ihracat içindeki payının yaklaşık sabit kaldığı gözlemlenirken, bu grup kapsamında yer alan AB ülkelerine yapılan ihracatın daha hızlı bir şekilde, yüzde 36.5 oranında arttığı ve bu nedenle AB üyesi ülkelerin toplam ihracatımız içindeki payının geçen yıla göre yükseldiği görülmektedir. Bu yılın ilk altı aylık döneminde en hızlı ihracat artışı yüzde 43.5 ile OECD üyesi olmayan Asya ülkelerine yapılan ihracat olmuş ve bu grup ülkelere gerçekleştirilen ihracat 1.165 milyar Dolara yükselmiştir. Bu yılın ilk yarısında OECD üyesi ülkelere yapılan ithalattaki büyüme yüzde 31.4 ile, toplam ithalat artış oranının belirgin biçimde altında kalmış ve bu grup ülkelerin genel ithalat tutarı içindeki payı azalmış, ancak AB üyesi ülkeler için ihracatta gözlemlenen duruma paralel bir durum ithalatta da yaşanmış ve AB üyesi ülkelere yapılan 2003 yılı ilk yarısı ihracatı geçen yılın aynı dönemine göre, genel ithalat artış hızının üstünde bir hızla, yüzde 35.8 oranında artarak, AB'den yapılan ithalatın toplam ithalat değeri içindeki payının büyümesi sonucunu doğurmuştur.

TABLO II.7.13.
BEC MAL SINIFLAMASINA GÖRE 2002
VE 2003 YILLARI DIŞ TİCARETİ
(Ocak-Haziran)

	2002		2003		2002/2001
	Değer	% Pay	Değer	% Pay	% Değişim
İhracat (Bin Dolar)	16.422.971	100.0	21.697.846	100.0	32.1
Sermaye Malları	1.264.002	7.7	2.034.051	9.4	60.9
Ara Malları	6.969.744	42.4	8.954.306	41.3	28.5
Tüketim Malları	8.171.900	49.8	10.588.699	48.8	29.6
Diğerleri	17.325	0.1	120.789	0.6	597.2
İthalat (Bin Dolar)	22.795.572	100.0	30.628.011	100.0	34.4
Sermaye Malları	3.497.587	15.3	4.469.078	14.6	27.8
Ara Malları	16.984.730	74.5	22.900.772	74.8	34.8
Tüketim Malları	2.171.568	9.5	3.070.929	10.0	41.4
Diğerleri	141.688	0.6	187.232	0.6	32.1

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2003 yılı Ocak-Haziran dönemi dış ticaretinde sermaye malları ihracatındaki yüzde 60.9 oranındaki artış dikkat çekerken, değer kazanmış Türk lirasının da katkısıyla tüketim malları ithalatındaki hızlı yükselme, yabancıların tasarrufuna dayalı yurtiçi tüketimin ekonomik gelişme üzerindeki olumsuz etkisi dikkate alındığında, kaygı verici bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

II.8. ÖDEMELER DENGESİ

GSMH'nın yüzde 6.4 oranında küçüldüğü ve iç ve dış talep gerilemesinin derinleştiği 1999 yılında, ihracat yüzde 1.4 oranında düşerken, ithalat, tüketim ve yatırım talebindeki azalışa paralel olarak, önemli boyutta, yüzde 11.4 oranında gerilemiş ve bu nedenle dış ticaret açığı bir önceki yıldaki 14.220 milyon Dolar düzeyinden 10.443 milyon Dolara düşmüştür. Bu nedenle diğer mal ve hizmet gelirlerinde yıl içinde 7 milyar Doların üstünde ve karşılıksız transfer girişlerinde 755 milyon Dolar azalma olmasına rağmen, cari işlemler hesabındaki bozulma sınırlı kalmış ve 1998 yılında 1.984 milyon Dolar fazla veren Cari İşlemler Hesabı 1999 yılında 1.360 milyon Dolar açıkla kapanmıştır.

Faiz hadlerindeki önemli gerileme ve Liranın diğer yabancı paralar karşısında yıl içinde giderek değer kazanması nedenleriyle iç talepte önemli bir genişlemenin yaşandığı 2000 yılında, ihracatın sadece yüzde 6.5 oranında yükselmesine karşılık, ithalatta yüzde 34.0 oranında bir büyüme meydana gelmiş ve bu nedenle dış ticaret açığı; bavul ticareti, transit ticaret, navlun ve sigorta dahil, bir önceki yıla göre yüzde 113.8 oranında bir artışla 22.410 milyon Dolara yükselmiştir. Dış ticaret dengesinde 12 milyar Dolara yaklaşan bir bozulma meydana gelmesine rağmen, yatırım hesabında (-) 465 milyon Dolar tutarında bir döviz çıkışı artışına karşılık, özellikle hizmet ihracı net gelirlerinde yaklaşık 3.9 milyar Dolarlık bir büyüme olması sonucu, cari işlemler açığı, bir önceki yıldaki 1.360 milyon Dolar düzeyinden, 2000 yılında 9.8 milyar Dolar gibi, GSMH'nın yüzde 5'ini bulan ve sürdürülemez nitelik kazanarak Kasım 2000 krizine yol açan, çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Söz konusu yılda net doğrudan yatırımların sadece net 112 milyon Dolar seviyesinde kalması nedeniyle, cari açığın tümü dış borçlanma suretiyle karşılanmıştır.

2001 yılında ekonomik daralma ve kur gelişmeleri etkisini, dış ticaret faaliyetleri ve ödemeler dengesi üzerinde de derin bir şekilde hissettirmiştir. 2001 yılında bavul ticareti ve transit ticaret hariç toplam ihracat, bir önceki yıla göre yüzde 11.8 oranında bir yükselme ile 31 milyar 334 milyon Dolar olarak gerçekleşmiş, buna karşılık ithalat (CIF) yüzde 24.0 gibi önemli bir daralma ile 54 milyar 503 milyondan, altın ithalatı dahil 41 milyar 399 milyona düşmüştür. İthalattaki azalmada altın ithalatındaki 937 milyon dolarlık gerileme ile petrol fiyatlarındaki düşüş de etkili olmuştur.

2001 yılında dış ticaret dengesi, bavul ticareti dikkate alındığında, bir önceki yıla göre (-) 22 milyar 410 milyon dolardan, (-) 4 milyar 543 milyon Dolara önemli bir iyileşme göstermiş ancak cari işlemler dengesi yine aynı yönde ancak daha ılımlı bir düzelme ortaya koymuştur. Cari işlemler hesabı 2000 yılında rekor düzeyde 9 milyar 819 milyon Dolar açık vermişken 2001 yılında 3 milyar 390 milyon Dolar fazla vermiştir.

	(Milyon dolar olarak)	
	<u>2001</u>	<u>2002</u>
Cari İşlemler dengesi	3 390	- 1 789
Dış ticaret Dengesi	- 4 543	- 8 635
Toplam Mal ihracatı	34 373	39 147
Toplam Mal İthalatı	- 38 916	- 47 782
Hizmetler Dengesi	9 130	7 908
Gelir	16 030	14 791
Gider	- 6 900	- 6 883
Yatırım geliri Dengesi	- 5 000	- 4 549
Gelir	2 753	2 489
Gider	- 7 753	- 7 038
Cari Transferler	3 803	3 487
İşçi gelirleri	2 786	1 936
<i>Ayrıntı Bilgileri</i>		
<i>Bavul ticareti</i>	3 039	4 065
<i>Parasal Olmayan altın (net)</i>	- 963	- 1 296
<i>Turizm geliri</i>	8 090	8 473
<i>Faiz Geliri</i>	1 139	784
<i>Faiz Gideri</i>	- 5 497	- 4 417

Cari İşlemler Hesabındaki Gelişmeler

2001 yılında 3 milyar 390 milyon Dolar fazla veren cari işlemler hesabı 2002 yılının Şubat ayından itibaren azalma eğilimi içine girmiş ve yılı 1 milyar 789 milyon Dolar açıkla kapatmıştır. Bir önceki yıla göre 2002 yılında bavul ticareti ve turizm gelirlerinin dikkat çekici ölçüde artış göstermesine rağmen dış ticaret açığının büyük ölçüde genişlemesi, cari işlemler hesabında açık oluşmasında en önemli etken olmuştur.

İhracat kalemine bavul ticaretinin, ithalat kalemine ise navlun ve sigortanın eklenmekte olduğu Ödemeler Dengesi tanımına göre dış ticaret açığı 2002 yılında 8 milyar 635 milyon Dolar olmuştur. Diğer taraftan Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tanımına göre dış ticaret açığı ise 2002 yılında 15 milyar 751 milyon Dolara ulaşmıştır.

2002 yılında altın ithalatı önceki yıla göre yüzde 36.2 oranında bir artışla 1.3 milyar Dolara yükselmiştir. Bu yükselişte 2001 yılında ortalama 270.9 Dolar/ons olan altın fiyatının 2002 yılında 311.1 Dolara yükselmesi de etkili olmuştur.

2002 yılında Rusya Federasyonu ekonomisindeki iyileşme bavul ticaretini olumlu yönde etkilemiş ve 2001 yılına göre yüzde 33.8 oranında önemli bir artışla bu ihracat kalemi 2002 yılında 4 milyar 65 milyon Dolara yükselmiştir.

Başlıca bileşenleri taşımacılık, turizm, inşaat, finansal ve diğer ticari hizmetler olan hizmetler dengesi 2001 yılında 9.1 milyar Dolar fazla vermiş iken bu fazla 2002 yılında 7.9 milyar Dolara gerilemiştir. Diğer kalemlerdeki artışa karşın, diğer ticari hizmet gelirlerinin bir önceki yıldaki 2.9 milyar Dolardan 2002 yılında 1 milyar Dolara gerilemesi hizmetler dengesini olumsuz etkilemiştir.

Turizm gelirleri 2001 yılındaki 8.1 milyar Dolar düzeyinden 8.5 milyar Dolara yükselirken turist sayısı önceki yıla göre yüzde 14.6 oranında bir artış göstermiştir. Ancak turist başına ortalama harcama 2001 yılındaki 717 Dolar düzeyinden 2002 yılında 655.8 Dolara gerilemiştir. Bu gerilemede Euro/Dolar paritesinin 2002 yılında önemli ölçüde Euro lehine değişiklik göstermesi de etkisi olmuştur.

Doğrudan yatırım gelirleri, portföy yatırımları geliri ve diğer yatırım gelirlerinden oluşan yatırım geliri dengesi 2001 yılında 5 milyar Dolar, 2002 yılında ise 4.5 milyar Dolar açık vermiştir. 2002 yılında Merkez Bankasının 1.2 milyar Dolar, genel hükümetin 1.4 milyar Dolar ve diğer sektörlerin 1.3 milyar Dolar uzun vadeli faiz gideri olmuştur.

Başlıca kalemi işçi gelirleri olan cari transferler 2002 yılında 3.5 milyar Dolar fazla vermiştir. 1999 yılının ikinci yarısından itibaren azalma eğilimi içine giren işçi gelirleri bu eğilimini 2002 yılında da sürdürmüştür. 2001 yılında 2.8 milyar Dolar olarak gerçekleşen işçi gelirleri yüzde 30.5 oranında önemli bir daralma göstererek 2002 yılında 1.9 milyar dolara düşmüştür. Cari transferler kapsamında yer alan bedelsiz ithalat bir önceki yıla göre yüzde 29 oranında bir artışla 1 milyar Dolara yükselmiştir.

TABLO II.8.1.
ÖDEMELER DENGESİ
(Milyon Dolar olarak)

ÖDEMELER DENGESİ		Yıllar				
		(Milyon ABD Dolar)	1998	1999	2000	2001
I -	CARİ İŞLEMLER HESABI	1984	-1360	-9819	3390	-1789
	Mal, Hizmet ve Yatırım Geliri Dengesi(A+B+C)	-3743	-6535	-15044	-413	-5276
	Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)	-758	-2998	-11042	4587	-727
A.	DIŞ TİCARET DENGESİ	-14264	-10484	-22410	-4543	-8635
	Toplam Mal İhracatı	30662	28842	30721	34373	39147
	Toplam Mal İthalatı	-44926	-39326	-53131	-38916	-47782
1.	Genel Mal Ticareti	-12503	-9405	-20510	-3580	-8529
1.1.	<u>İhracat f.o.b.</u>	30662	28842	30721	34347	29885
1.1.1.	İhracat f.o.b.	26973	26587	27775	31334	35082
1.1.2.	Bavul Ticareti	3689	2255	2946	3039	4065
1.1.3.	Uyarlama: Diğer Mallar			-26	-9262	
1.2.	<u>İthalat f.o.b.</u>	-43165	-38247	-51231	-37927	-38414
1.2.1.	İthalat c.i.f.	-45922	-40687	-54503	-41399	-50832
1.2.2.	Uyarlama: Navlun ve Sigorta	2757	2440	3272	2483	3050
1.2.3.	Uyarlama: Diğer Mallar			989	9368	
2.	İşlem Gören Mallar	0	0	0	0	1190
4.	Parasal Olmayan Altın (net)	-1761	-1079	-1900	-963	-1296
	İhracat				26	51
	İthalat	-1760	-1080	-1900	-989	-1347
B.	HİZMETLER DENGESİ	13506	7486	11368	9130	7908
	Gelir	23686	16800	20364	16030	14791
	Gider	-10180	-9314	-8996	-6900	-6883
1.	Taşımacılık	755	799	492	833	878
1.1.	Navlun	698	663	246	731	548
1.2.	Diğer Taşımacılık	57	136	246	102	330
2.	Turizm	5423	3732	5923	6352	6593

		Gelir	7177	5203	7636	8090	8473
		Gider	-1754	-1471	-1713	-1738	-1880
3.	İnşaat Hizmetleri		2311	1095	968	654	833
4.	Finansal Hizmetler		-112	-312	-303	-391	-400
		Gelir	478	319	368	331	221
		Gider	-590	-631	-671	-722	-621
5.	Diğer Ticari Hizmetler		5562	3368	4082	1693	-57
6.	Resmi Hizmetler		-259	-290	-277	-319	-572
7.	Diğer Hizmetler		-174	-906	483	308	633
C.	YATIRIM GELİRİ DENGESİ		-2985	-3537	-4002	-5000	-4549
		Gelir	2481	2350	2836	2753	2489
		Gider	-5466	-5887	-6838	-7753	-7038
1.	Doğrudan Yatırımlar		-227	-167	89	52	-86
		Gelir	101	146	368	361	293
		Gider	-328	-313	-279	-309	-379
2.	Portföy Yatırımları		15	89	-434	-694	-830
		Gelir	1284	1130	1300	1253	1412
		Gider	-1269	-1041	-1734	-1947	-2242
3.	Diğer Yatırımlar		-2773	-3459	-3657	-4358	-3633
3.1.	Faiz Geliri		1096	1074	1168	1139	784
3.2.	Faiz Gideri		-3869	-4533	-4825	-5497	-4417
3.2.1.	Uzun Vade		-3053	-3431	-3785	-4271	-4053
3.2.2.	Kısa Vade		-816	-1102	-1040	-1226	-364
D.	CARİ TRANSFERLER		5727	5175	5225	3803	3487
1.	İşçi Gelirleri		5356	4529	4560	2786	1936
2.	Bedelsiz İthalat		212	284	451	810	1045
3.	Resmi Transferler		159	362	214	207	506
4.	Diğer Özel Transferler						
II -	SERMAYE VE FİNANS HESAPLARI		-1287	-271	12607	-1274	2204
A.	SERMAYE HESABI		0	0	0	0	0
B.	FİNANS HESAPLARI		-1287	-271	12607	-1274	2204
1.	Doğrudan Yatırımlar		573	138	112	2769	410

1.1.	Yurtdışında	-367	-645	-870	-497	-175
1.2.	Yurtiçinde	940	783	982	3266	585
2.	Portföy Yatırımları	-6711	3429	1022	-4515	-694
2.1.	Varlıklar	-1622	-759	-593	-788	-2197
2.2.	Yükümlülükler	-5089	4188	1615	-3727	1503
2.2.1.	Hisse Senetleri	-518	428	489	-79	-16
2.2.2.	<u>Borç Senetleri</u>	-4571	3760	1126	-3648	1519
3.	Diğer Yatırımlar	5067	1888	11827	-2222	8641
3.1.	Varlıklar	-1464	-2198	-1913	-156	204
3.1.1.	<u>Krediler</u>	-261	-453	116	-734	17
3.1.2.	<u>Bankaların Döviz Varlıkları</u>	-752	-1454	-1690	927	656
3.1.3.	<u>Diğer Varlıklar</u>	-451	-291	-339	-349	-469
3.2.	Yükümlülükler	6531	4086	13740	-2066	8437
3.2.1.	<u>Ticari Krediler</u>	-40	719	805	-1930	2371
3.2.2.	<u>Krediler</u>	3505	3057	12868	614	5619
3.2.3.	<u>Mevduatlar</u>	2877	239	-20	-832	350
3.2.4.	<u>Diğer Yükümlülükler</u>	189	71	87	82	97
4.	Rezerv Varlıklar	-216	-5726	-354	2694	-6153
4.1.	Uluslararası Para Fonu Nezd. Varlıklar	0	-112	0	0	0
4.2.	Resmi Rezervler	-216	-5614	-354	2694	-6153
4.2.1.	Döviz Varlıkları	4784	-2003	-1545	404	1763
4.2.2.	Menkul Kıymetler	-5000	-3611	1191	2290	-7916
4.3.	Diğer Döviz Varlıkları	0	0	0	0	0
III -	NET HATA NOKSAN	-697	1631	-2788	-2116	-415

Kaynak : TCMB

Sermaye ve Finans Hesaplarındaki gelişmeler

Sermaye ve finans hesapları 2002 yılında 2.2 milyar Dolar fazla vermiştir. IMF kredileri ve rezerv değişimleri dışarıda tutulduğunda net sermaye girişi 2 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir.

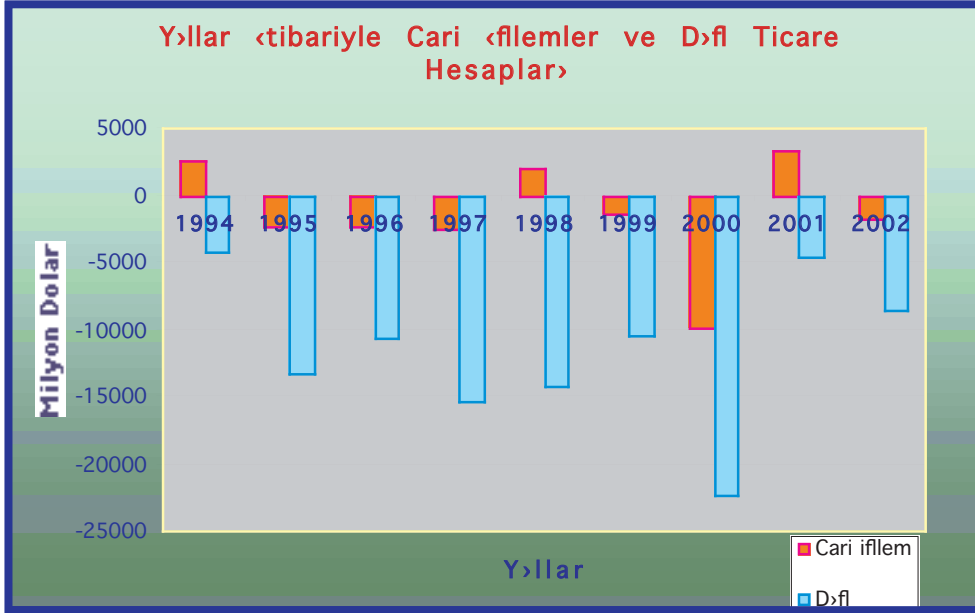
	(Milyon dolar olarak)	
	<u>2001</u>	<u>2002</u>
Sermaye ve finans hesapları	-1 274	2 204
Finans Hesapları	-1 274	2 204
Doğrudan Yatırımlar	2 769	410
Portföy yatırımları	-4 515	- 694
Diğer Yatırımlar	-2 222	8 641
Rezerv Varlıklar	2 694	-6 153
Net Hata ve Noksan	-2 116	- 415
<i>Ayrıntı Bilgileri</i>		
<i>Kısa Vadeli</i>	<i>-11 321</i>	<i>- 370</i>
<i>Uzun Vadeli</i>	<i>-1 311</i>	<i>2 646</i>
<i>IMF Kredileri</i>	<i>10 230</i>	<i>6 365</i>

GSM lisansının satışı sonucu elde edilen gelir ile 2001 yılında önemli ölçüde yükselecek net 2.8 milyar Dolara ulaşan doğrudan yatırımlar, 2002 yılında net 410 milyon Dolara gerilemiştir. 2002 yılında yurtiçinde yapılan doğrudan yatırımlar 585 milyon Dolar düzeyinde gerçekleşirken, yerleşiklerin yurt dışında yapmış olduğu doğrudan yatırımlar 175 milyon Dolar olmuştur.

Portföy yatırımlarında Kasım 2000 ekonomik krizi ile başlayan şiddetli sermaye çıkışı eğilimi 2002 yılı başından itibaren düşme eğilimi içine girmiş ve portföy yatırımı hesabında 2002 yılında 694 milyon Dolar tutarında çıkış kaydedilmiştir.

Hazine 2002 yılında 3.3 milyar Dolar eşdeğeri tutarında eurobond ihracı gerçekleştirmiş, aynı süre içerisinde 2.3 milyar Dolar eşdeğeri geri ödeme yapmıştır. 2002 yılında yurt dışından bankalar yaklaşık 1.5 milyar Dolar, diğer sektörler ise 614 mil-

yon Dolar tutarında menkul kıymet satın almış olup bankalarca satın alınan menkul kıymetlerin önemli bir bölümünü Hazinesinin yurt dışında ihraç ettiği tahviller oluşturmaktadır.

Portföy yatırımları kapsamında yabancılar 2002 yılında 16 milyon Dolar tutarında hisse senedi satmış buna karşılık 929 milyon Dolar tutarında hazine bonosu/ devlet tahvili satın almışlardır. Hazine 2002 yılı içerisinde net 1 milyar 29 milyon Dolar eşdeğeri tutarında döviz cinsi tahvil ihraç etmiştir.

2002 yılında uzun vadeli kredi kullanımı kaynaklı net 2.6 milyar Dolar tutarında sermaye girişi gözlenmiştir. Ekonominin yeniden büyüme sürecine girmesiyle yatırım malı ithalatında büyük oranlı bir artış gözlenmiş bu duruma paralel olarak bankacılık dışı özel sektör yurt dışından kredi kullanımını artırmaya başlamış ve bu sektörün ticari krediler dışındaki kredi kullanımı yıl genelinde 10.5 milyar Dolara yükselmiştir.

Geçtiğimiz yıl bankacılık dışı sektör net uzun vadeli kredi kullanıcısı olurken, genel hükümet ve bankacılık sektörü net geri ödeyici konumunda olmuştur. 2002 yılında net 370 milyon Dolar kısa vadeli sermaye çıkışı olurken yerleşiklerin yurt dışında tuttıkları varlıkları 204 milyon Dolar tutarında azalma göstermiştir.

Bankaların, dalgalı kura geçilmiş olmasının da etkisiyle güç kazanan açık döviz po-

zisyonlarını sınırlama kaygısı ile yurt içi kredi talebindeki zayıflama, bankaların yurt dışından kredi kullanma eğilimini azaltmıştır. Bankacılık sektörü 2002 yılı genelinde net 730 milyon Dolar kısa vadeli kredi ödeyicisi olmuştur. Bankaların yurt dışı muhabirleri nezdinde bulundurdukları döviz mevcutları 2002 yılında 656 milyon Dolar azalmıştır.

Artan dış ticaret hacmine paralel olarak bankacılık dışı özel sektörün ticari kredi kullanımında da yüzde 25.8 oranında bir genişleme meydana gelmiştir.

2002 yılında toplam 12.5 milyar Dolar tutarında IMF kredisi Hazinesin hesaplarına girmiş, Merkez bankası ise vadeleri 2002 ve 2003 yıllarında gelecek olan toplam 6.1 milyar Dolar karşılığı krediyi erken itfa etmiştir.

Hazine tarafından kullanılan IMF kredilerinin Merkez Bankası hesaplarında tutulması ve yılın ilk yarısında yapılmış olan döviz alım ihaleleri nedeniyle Merkez Bankası resmi rezervleri yıl içinde 6.2 milyar Dolar düzeyinde artış göstermiştir. 2002 yılı başında 18.7 milyar Dolar seviyesinde olan döviz rezervleri Aralık ayı sonunda 27.8 milyar Dolar düzeyine ulaşmıştır.

II.8.1. ÖDEMELER DENGESİ ALANINDA 2003 YILI GELİŞMELERİ

Cari İşlemler

2003 yılının ilk altı aylık döneminde bir önceki yıla göre, dış ticaret açığının artması ve hizmetler, yatırım gelirleri ve cari transferlerden elde edilen net gelirlerin azalması nedeniyle cari işlemler açığı keskin bir yükselme göstermiştir.

2002 yılının aynı dönemi ile karşılaştırıldığında, 2003 yılı Ocak-Haziran döneminde dış ticaret açığı yüzde 73.1 oranında bir artış göstererek, geçen yılın aynı dönemindeki 3 milyar 150 milyon Dolar düzeyinden, 5 milyar 452 milyon Dolar düzeyine yükselmiştir. Bu olumsuz gelişmenin başlıca nedenlerini, geçen yılın aynı dönemine göre, ihracat gelirlerinin yüzde 32.1 oranında artmasına rağmen ithalat harcamalarının daha yüksek oranda, yüzde 34.4 oranında artması ve bavul ticaretinin yüzde 7.6 oranında azalması oluşturmuştur. Diğer taraftan 2003 yılı Ocak-Haziran döneminde hizmetler, yatırım gelirleri ve cari transferlerden elde edilen net gelirler geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 18.3 oranında azalarak 1 milyar 451 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bu gelişmeler sonucu, 2000 yılının ilk altı aylık döneminde 1 milyar 373 milyon Dolar olarak gerçekleşmiş olan cari işlemler hesabı açığı, bu yılın ilk yarısında yüzde 191.0 oranında bir artışla 4 milyar 1 milyon Dolara yükselmiştir.

Dış Ticaret

2002 yılı Ocak-Haziran döneminde 16.423 milyon Dolar olarak gerçekleşen ihracat (FOB) gelirleri bu yılın aynı döneminde yüzde 32.1 oranında dikkat çekici bir artışla 21.699 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Geçen yılın ilk altı aylık döneminde, altın ithalatı - geçen yılın ilk yarısında 621 milyon Dolar olan altın ithalatı bu yılın Ocak-Haziran döneminde 1 milyar 190 milyon Dolara yükselmiştir - dahil 22.794 milyon Dolar olan ithalat (CIF) , 2003 yılının Ocak-Haziran döneminde yüzde 34.4 oranında artarak 30.628 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Geçen yılın ilk yarısında 1.852 milyon Dolar olan bavul ticareti bu yılın aynı döneminde yüzde 7.6 oranında bir azalmayla 1.711 milyon Dolara gerilemiştir.

Hammadde olarak ihraç/ithal edilen ve işlem gördükten sonra ithali/ihracı yapılan mallardan oluşan "işlem gören mallar" kalemi, 2003 yılı Ocak-Haziran döneminde 5.793 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Hizmetler

Hizmetler kapsamında bulunan başlıca kalemlerden birisi olan turizm gelirlerinin geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 10.7, turizm giderlerinin de yüzde 1.7 oranında düşmesiyle net turizm gelirleri yüzde 14.9 oranında bir azalmayla 1.726 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler kapsamındaki bir diğer önemli kalem olan taşımacılık gelirleri geçen yılın aynı dönemine göre bu yılın Ocak-Haziran döneminde yüzde 22.4, giderleri de yüzde 26.5 oranında yükselmiş ve net taşımacılık gelirleri anılan dönemde yüzde 12.6 oranında bir artışla 401 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Yatırım Geliri

2002 yılı ilk yarısında 2.241 milyon Dolar, 2003 yılının aynı döneminde 2.762 milyon Dolar çıkışla sonuçlanan yatırım geliri hesabı kapsamında yer alan "doğrudan yatırım gelirleri", "portföy yatırım gelirleri" ve "faiz"den oluşan diğer yatırım gelirlerindeki net çıkışlar 2003 yılını Ocak-Haziran döneminde sırasıyla 82, 772 ve 1.908 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Uzun vadeli kredilere ilişkin faiz ödemeleri yüzde 8.6 oranında bir artışla bu yılın ilk yarısında 2.124 milyon Dolar olarak gerçekleşirken, kısa vadeli kredilere ilişkin faiz giderleri yüzde 15.7 oranında bir azalma ile 156 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Cari Transferler

Geçen yılın ilk yarısında 1.618 milyon Dolar olan cari transferler bu yılın aynı döne-

minde yaklaşık düzeyini koruyarak, 1.622 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu kapsamda yer alan önemli bir kalem olan işçi gelirleri yine yaklaşık geçen yıl ki düzeyini korumuş ve 5 milyon Dolarlık bir düşüşle 977 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Sermaye ve Finans Hesapları

Sermaye hesaplarında 2003 yılı içinde bir işlem gerçekleşmezken finans hesaplarında görülen gelişmeler şu şekildedir;

Doğrudan Yatırım

Yurtdışında yerleşik kişilerin yurtiçinde yaptıkları yatırım geçen yılın aynı dönemine göre 190 milyon Dolar azalmayla bu yıl Ocak-Haziran döneminde 242 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Geçen yılın ilk yarısında 26 milyon Dolar olarak gerçekleşmiş olan yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışında yaptıkları net yatırımlar bu yılın Ocak-Haziran döneminde 216 milyon Dolarla yükselmiş ve sonuçta "doğrudan yatırımlar" net 26 milyon Dolar giriş göstermiştir.

Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları kapsamında "varlıklar" hesabında, yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışında menkul değer alım-satımlarının, 2002 yılı Ocak-Haziran döneminde 1.496 milyon Dolar bu yılın aynı döneminde de 297 milyon Dolar net alımla sonuçlandığı gözlenmiştir. "Yükümlülükler" hesabında ise, yurtdışında gerçekleştirilen tahvil ihraçları ile ilgili olarak, 2002 yılı ilk yarısında 493 milyon Dolar, 2003 yılının aynı döneminde ise 1.508 milyon Dolar tutarında tahvil ihracı suretiyle net borçlanma gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir.

Yurtdışında yerleşik kişiler 2003 yılı Ocak-Haziran döneminde 67 milyon Dolar net hisse senedi alımı ve 104 milyon Dolar net borç senedi satımı sonucu net 37 milyon Dolarlık satış yapmışlardır.

2002 yılı ilk yarısında net 794 milyon Dolar net çıkışla sonuçlanan portföy yatırımları bu yılın aynı döneminde 1.012 milyon Dolar net girişle sonuçlanmıştır.

Diğer Yatırımlar

Varlıklar bölümünde "ticari krediler" kaleminde, geçen yıl ilk altı aylık dönemde 370 milyon Dolar olan yurtdışına açılan krediler bu yılın aynı döneminde 776 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. "Krediler" kaleminde ise geçen yıl 211 milyon Dolar kredi açılmışken bu yılın ilk yarısında 479 milyon Dolar kredi açılmıştır. "Bankala-

rın yurtdışı muhabirleri nezdindeki döviz mevcutları" geçen yılın ilk altı aylık döneminde 1.666 milyon Dolar azalma gösterirken bu yılın Ocak-Haziran döneminde 3.228 milyon dolar azalma göstermiştir.

Yükümlülükler bölümünün "ticari krediler" kaleminde geçen yılın Ocak-Haziran döneminde 1.010 milyon Dolar olarak gerçekleşen net kullanım bu yılın aynı döneminde 691 milyon Dolara düşmüştür. "Krediler" kalemi içinde yer alan IMF kredileri kapsamında Hükümetin 2002 yılı Ocak-Haziran döneminde 9.520 milyon Dolar net kullanımda bulunduğu, bu yılın aynı döneminde ise 559 milyon Dolar net geri ödeme gerçekleştirdiği görülmektedir. Söz konusu dönemler itibariyle bankacılık sektörü 191 milyon Dolar ve 357 milyon Dolar net geri ödeme diğer sektörler ise aynı dönemler itibariyle 281 milyon Dolar net kullanım ve 53 milyon Dolar net geri ödeme gerçekleştirmişlerdir. 2002 yılı ilk yarısında 234 milyon Dolar azalış gösteren "mevduat hesapları" bu yılın Ocak-Haziran döneminde bankalardaki mevduatın 814 milyon Dolar ve "kredi mektuplu döviz tevdiat hesapları"nın 114 milyon Dolar artması sonucu net 928 milyon Dolar artış göstermiştir.

Sonuç olarak "diğer yatırımlar" kaleminde, geçen yılın ilk yarısında 5.160 milyon Dolar, bu yılın ilk altı aylık döneminde ise 2.186 milyon Dolar giriş görülmektedir.

"Rezerv varlıkları" hesabında geçen yılın Ocak –Haziran döneminde 2.389 milyon Dolar, bu yılın ilk yarısında 533 milyon dolar artış olmuştur.

TABLO.II.8.2
ÖDEMELER DENGESİ
(Ocak-Haziran Dönemi İtibariyle)

ÖDEMELER DENGESİ	(Milyon ABD Dolar)	2002 Ocak-Haziran	2003 Ocak- Haziran
A-	CARİ İŞLEMLER HESABI	-1373	-4001
1.	İhracat f.o.b.	18275	23410
2.	İthalat f.o.b.	-21425	-28862
	Mal Dengesi	-3150	-5452
3.	Hizmet Gelirleri	5988	6127
4.	Hizmet Giderleri	-3588	-3536
	Mal ve Hizmet Dengesi	-750	-2861
5.	Yatırım Gelirleri	1284	1211
6.	Yatırım Giderleri	-3525	-3973
	Mal, Hizmet ve Yatırım Geliri Dengesi	-2991	-5623
7.	Cari Transferler	1618	1622
B.	SERMAYE HESABI		
C.	FİNANS HESABI	701	2916
8.	Yurtdışında Doğrudan Yatırım	-26	-216
9.	Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	432	242
10.	Portföy Hesabı-Varlıklar	-1496	-297
11.	Portföy Hesabı-Yükümlülükler	702	1309
11.1.	Hisse Senetleri	116	67
11.2.	Borç Senetleri	586	1242
12.	Diğer Yatırımlar-Varlıklar	872	1776
12.1.	Merkez Bankası	-12	-13
12.2.	Genel Hükümet	0	0
12.3.	Bankalar	1467	2762
12.4.	Diğer Sektörler	-583	-973

13.	Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler	217	102
13.1.	Merkez Bankası	599	114
13.2.	Genel Hükümet	-689	-1136
13.3.	Bankalar	-1024	457
13.4.	Diğer Sektörler	1331	667
	Cari,Sermaye ve Finansal Hesaplar	-672	-1085
D.	NET HATA VE NOKSAN	-1010	1310
	GENEL DENGE	-1682	225
E.	REZERV VARLIKLAR	1682	-225
14.	Resmi Rezervler	-2389	-533
15.	Uluslararası Para Fonu Kredileri	4071	308
16.	Ödemeler Dengesi Finansmanı		

Kaynak.Merkez Bankası

PARA VE SERMAYE PIYASASI

III. PARA VE SERMAYE PİYASASI

III.1. PARA POLİTİKASI

1990'lı yıllar, Türkiye'de yüksek enflasyonun kesintisiz hüküm sürdüğü, büyüme hızında önemli dalgalanmaların meydana geldiği ve ortalama büyüme hızının geçmiş dönemlerde sağlanmış olan düzeyin altında kaldığı, yine dalgalanma göstermekle beraber reel faiz haddinin ve kamu kesimi borçlanma gereksiniminin giderek yükseldiği ve dönemin sonlarına doğru kamu maliyesinde, reel faizlerin kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını daha da artırması nedeniyle bir borç-faiz kısır döngüsünün ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.

Bütçe açığının yüksek maliyetli iç borçlanma ile karşılanması, faiz giderlerinin bütçe içersindeki payında, 2002 yılına kadar devam edegelen, sürekli bir artışa neden olmuştur. Kamu kesimi borçlanma ihtiyacının yüksekliği, özel bankaların, reel ekonomiye kaynak sağlamaktan uzaklaşarak kamu açıklarını finanse etmeye yönelmelerine – crowding out – yol açmıştır.

Yüksek seyreden ve dalgalanmalar gösteren enflasyon ile süratle artan kamu kesimi borç stoku neticesinde TL:na olan güvende meydana gelen zayıflama ve TL'nin, bir para biriminin önemli özellikleri olması gereken değer, servet saklama aracı ve uzun vadeli sözleşmelerde bir yükümlülük ölçüsü olma özelliklerini yitirmesi, beraberinde giderek ivme kazanan ve etkisini 2003 yılının ilk dönemine kadar sürdürmüş olan bir "para ikamesi" olgusunu getirmiştir. Döviz tevdiat hesaplarının toplam mevduat içindeki payı 2001 yılı sonu itibariyle yüzde 57.5'e kadar yükselmiş, bu hesapların TL. karşılıkları 2002 yılında yüzde 26.0 oranında bir genişleme göstermiş ve toplam mevduat içindeki payı yüzde 57.2 ile yaklaşık bir yıl önceki düzeyini korumuştur.

Diğer taraftan yüksek reel faizler yabancı fonlar için bir cazibe merkezi oluşturmuş, bankacılık kesimini, yüksek faizli kamu kağıtlarını döviz açık pozisyonları ile fonlamaya özendirmiş, bu durum bir taraftan 1994 Eylülünde ve 2000 Kasımında ve 2001 Şubatında olduğu gibi ülkeyi ani sermaye hareketlerinin getireceği krizlere, diğer taraftan bankaları kur risklerine duyarlı hale getirmiştir.

Bu olumsuz ekonomik konjonktür içersinde 1997 yılı sonlarına kadar merkez Bankası'nın temel amacını, mali piyasalarda istikrarın sağlanması ve korunması oluşturmuştur. Ancak 1998 yılı ile birlikte ekonomik ve sosyal yapı üzerinde onarılması güç tahribat oluşturan kronik enflasyonun kontrol altına alınarak belirli bir program dahilinde düşürülmesi de , mali piyasalarda istikrarın sağlanıp, korunması yanında, para politikasının bir diğer temel amacı olarak benimsenmiştir.

Enflasyonun düşürülmesi programı IMF ile 26 Haziran 1998 tarihinde yapılan "Yakın İzleme Anlaşması" ile etkinlik kazanmış ve bu anlaşma uyarınca yılın ikinci yarısı için, rezerv para yerine "net iç varlıklar" hedef değişken olarak kabul edilmiştir. Ne var ki bu program, Ağustos 1998'de patlak veren Rusya krizi, onun getirdiği sermaye kaçıışı, faizlerdeki tırmanma, iç ve dış talep daralması ve ekonomik yavaşlamanın yılın son çeyreğinde daralmaya dönüşmesi, hükümet değişikliği, siyasi belirsizlik ve öne alınan seçimler gibi bir dizi ekonomik ve siyasi değişiklikten derin biçimde etkilenmiştir.

Merkez Bankası 1999 yılında uyguladığı para politikasını, 1998'de olduğu gibi, enflasyonun kontrol altında tutulmasına katkıda bulunma ve mali piyasalarda istikrarı sağlama hedefleri doğrultusunda belirlemiştir. Ancak yılın ilk yarısında içinde bulunulan ekonomik ve siyasi belirsizlik para politikası uygulamalarını olumsuz biçimde etkilemiştir. Ancak genel seçimlerin ardından Hükümetin kurulmasını takiben 1999 Haziran ayında IMF ile yapılan görüşmeler sonucu, bir yıl önce yapılmış olan "Yakın İzleme Anlaşması"nın –Staff Monitored Program- bir programa bağlı ve mali destek içeren bir "Stand-by Anlaşması"na doğru bir köprü görevi görmesi hususunda mutabakata varılmıştır.

Türkiye tarafından 9 Aralık 1999 tarihinde verilen ve üç yıl süreli bir stabilizasyon programı kapsamında alınması planlanan önlemleri ayrıntılı biçimde ortaya koyan "Niyet Mektubu"nun 22 Aralık 1999 tarihinde IMF İcra Direktörleri Kurulu'nca onaylanması ile 2000-2002 dönemini kapsayan, 3 yıl süreli –17 nci –Stand-by Anlaşması yürürlüğe girmiştir.

Stand-by anlaşması ile belirlenen para ve kur politikası çerçevesinde, kur politikasının yalnızca enflasyon hedefine göre belirlenmesi, 2000 Ocak-2001 Haziran dönemini kapsayan ilk 18 aylık dönemde "enflasyon hedefine yönelik kur sepeti", izleyen dönemde ise "kademeli olarak genişleyen band sistemi" uygulanması öngörülmüştür..

17 nci Stand-by anlaşması çerçevesinde para politikasının temel araçları ve hedefleri de belirlenmiş ve uygulama sonuçlarının iki hedef değişken ile izlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, Merkez Bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden "Net İç Varlıklar" kalemine getirilen "tavan" ve "Net Uluslar arası Rezervler" kalemine getirilen minimum seviye ile sınırlandırılacak şekilde, para politikası tespit edilmiştir.

Program çerçevesinde Merkez Bankası önceden açıklamış olduğu döviz fiyatları üzerinden, getirilen tüm döviz almayı, bu şekilde piyasaya döviz karşılığı likidite

vermeyi taahhüt etmektedir. Bu surette, Net İç Varlıklar sabit tutulduğu cihetle, TL. yaratma işleminin, sadece döviz satın alınarak yapılması ve para tabanındaki değişiminin, ancak ve ancak Net Dış Varlıklardaki değişim karşılığı olması öngörülmüştür.

Temel makroekonomik hedefler ve performans kriterleri açısından 2000 yılı uygulama sonuçlarına bakıldığında, TÜFE ve TEFE artış oranları ile dış ticaret dengesi ve cari işlemler açığı dışında diğer hedeflerde alınan sonuçlar olumlu olmuştur. GSMH büyüme hızı, dış dengeyi bozucu etki yaratmış olan iç talep patlamasından kaynaklanmış olmakla beraber, yüzde 6.1 olarak gerçekleşmiş, konsolide bütçe uygulaması, faiz dışı bütçe dengesi, hedeflenenin üstünde fazla verecek şekilde başarılı olmuştur. Performans kriterleri açısından da uygulama öngörülen politikaya uygun seyretmiştir.

Ne var ki istikrar programı hedeflerindeki en büyük ve kritik sapma dış denge ve cari açık alanında yaşanmış ve bu sapma programın sürdürülebilirliğine en önemli darbeyi indirmiştir. 2000 yılının ilk altı ayında, yükselen cari açığın finansmanında Hazine'nin uluslararası piyasalardaki yüksek hacimli tahvil ihracı nedeniyle portföy yatırımları öncelik almış, Ağustos ayından itibaren ise kısa vadeli sermaye hareketleri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Dış denge, Kasım 2000 itibarıyla GSMH'nin yüzde 4.5'ini aşan ve tümü kısa vadeli dış borçlanma ile finanse edilen 9.1 milyar Dolar cari açıkla sonuçlanmış ve esasen 2000 yılı ilk yarısı sonlarından itibaren aşırı değerli hale gelen TL'nin kurunun, programda öngörüldüğü gibi hedeflenen enflasyon paralelinde sürdürülebileceği hususundaki güven sarsılmış ve bir zorunlu devalüasyon beklentisi hakim olmaya başlamıştır. Kamu kesimi borçluluk oranı yüksekliği, kamu kesimi bankaları bilançolarında gizlenmekte olan kamu finansman açığı ve borç yükü, bankacılık kesiminin zayıflığı ve batık ya da banka sahiplerine kanalize edilmiş kredilerin yüksek boyutu, yabancıları daha da duyarlı hale getiren unsurlar olmuş ve Kasım krizi ile beraber sermaye kaçıışı başlamıştır. Yabancılar tarafından Kasım 2000 ayında yapılan menkul kıymet satışları 5.288 milyon Dolara ulaşmış ve krizin kısa sürede ve az hasarla atlatılabilmesi yolundaki beklentileri olumsuz şekilde etkilemiştir.

Kasım 2000'de mali sistemde yaşanan kriz sırasında ortaya çıkan yoğun likidite ihtiyacı Merkez Bankasının piyasayı fonlamasını gerektirmiş, ve 22 – 30 Kasım tarihleri arasında, genelde Açık Piyasa İşlemleri yoluyla Merkez Bankası, IMF ile de görüşerek, kısa bir süre için Net İç Varlıklardaki limiti aşarak piyasaya 3.9 katrilyon Liralık likidite vermiş, ancak daha sonra fazla likiditenin dövize yöneleceği kaygısıyla, önceki uygulamasına dönmüştür. Ayrıca, bu dönemde, yerli ve yabancı yatırımcıların döviz talebindeki artış nedeniyle Merkez bankası yaklaşık 6 milyar Dolar tutarında net döviz satışı yapmıştır.

Krize rağmen Hükümet 15 Aralık 2000 tarihinde IMF'ye verdiği Ek Niyet Mektubunda; IMF'nin sağlamayı taahhüt ettiği 7.5 milyar Dolar tutarındaki ek rezerv kolaylığı ve Dünya Bankası'nın vereceği 5.0 milyar Dolar tutarındaki ülke yardım kredisi ile sıkıntıların aşılabacağı öngörüsü ile, yükselen faiz hadlerinin kamu maliyesini ve enflasyon unsurlarını olumsuz etkileyecek olmasına rağmen, istikrar programı hedeflerinde bir değişikliğe gitme ihtiyacı duymamış, ancak Net İç Varlıklar ve Net Uluslar arası rezervlere ilişkin hedefler revize edilmiştir.

2000 yılı sonunda 2001 yılı para ve kur politikası açıklanmış; döviz kuru politikasının kriz öncesi dönemde belirlenen çerçevede yürütüleceği, para politikasında ise 2000 yılı için belirlenmiş olan genel ilkelerin korunacağı ve yılın ikinci yarısında geçilecek olan döviz bandı sistemi uygulaması sonucu, faiz politikasında belirli bir düzeyde kavuşulacak faiz esnekliği ile para politikasının daha etkin şekilde kullanımına başlanacağı belirtilmiştir.

Kasım kriziyle önemli şekilde artan risk priminin etkisiyle birincil ve ikincil piyasalarda faiz hadleri yüksek seviyesini korumuş ve krizin başta kamu bankaları olmak üzere bankacılık sisteminin mali yapısında oluşturduğu hasar, finansal sistemin kırılganlığını arttırmış, enflasyon oranı ile faiz oranlarının döviz kuru sepetindeki artışa göre yüksek seviyelerde devam etmesi ve cari işlemler hesabındaki açığın sürmesi, ısrarla uygulanmasına devam edilen mevcut kur rejiminin sürdürülebilirliği konusundaki kuşkuvarı daha da yoğunlaştırmıştır.

Şubat ayındaki kriz, Kasım ayından sonra artan mali kırılganlığın da etkisiyle, doğrudan mali sisteme olan güven kaybı ve yabancı paraya karşı bir atak şeklinde kendini göstermiş, ve yaklaşık net 5 milyar Dolar tutarında bir döviz rezerv kaybı vuku bulmuştur. Mevcut döviz çapası sisteminin sürdürülmesinin, bankacılık sisteminin sorunlarını daha da ağırlaştıracağı ve ekonomi üzerine ek yükler getireceği de gözönünde tutularak, 22 Şubat tarihinde TL. yabancı para birimleri karşısında dalgalanmaya bırakılmıştır.

Türk Lirasının dalgalanmaya bırakılmasını izleyen günlerde Merkez Bankası piyasanın likidite ihtiyacını karşılayarak ödemeler sisteminin yeniden işler hale getirilmesine öncelik vermiş, bankalararası para piyasasında alış ve satış kotasyonlarını düşürmüş, APİ ile bankacılık kesimine likidite sağlamış, döviz satışı yoluyla mali sistemin dış yükümlülüklerini yerine getirmesine olanak sağlamıştır. Merkez Bankasınınca 22 Şubat – 28 Mart tarihleri arasında yaklaşık 2 milyar Dolar tutarında döviz satışı yapılmış, 1 milyar Dolarlık döviz depo imkanı sağlanmıştır.

15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından "Güçlü ekonomiye geçiş Programı" ya-

yınlanmış, 3 Mayıs 2001 tarihinde verilen Niyet Mektubu, 15 Mayıs tarihinde IMF tarafından onaylanmış ve Türkiye'ye ilave yaklaşık 8 milyar Dolar ek kaynak sağlanmıştır.

18 nci Stand-by Anlaşmasının IMF tarafından onaylandığı gün Merkez Bankası'nca, yılın kalan bölümünde uygulanmak üzere yayınlanmış olan 2001 Yılı Para Programının genel çerçevesi aşağıda verilmektedir;

Kur politikası döviz fiyatlarının piyasada arz ve talep koşullarına göre belirlenmesi ilkesine göre şekillendirilmiştir. Merkez Bankası'nın döviz piyasalarına müdahaleleri, ancak, döviz kurundaki kısa dönemde oluşacak aşırı dalgalanmaları telafi etme yönünde olabilecek ve döviz kurunun uzun dönem denge değerini etkileyecek içerik ve boyutta olmayacaktır. Bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması ve dalgalı kur rejimi çerçevesinde, TL'nin değerindeki hızlı düşüşün enflasyonist etkilerini sınırlandırmak amacıyla para politikasının daha etkin şekilde kullanılması cihetine gidilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu çerçevede, Net İç Varlıklar için tavan, Net Uluslar arası Rezerv Değişimi için taban değerler belirlenmiş ve bunlar performans kriteri olarak kabul edilmiştir. Döviz kuru çapasının ortadan kalkmış olması nedeniyle, Para Tabanı ara hedef ve nominal çapa olarak belirlenmiş, bu şekilde ekonomik birimlerin enflasyon beklentilerinin oluşturulmasında bir kriter sağlanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda para tabanının, öngörülen enflasyon ve büyüme oranı çerçevesinde artırılması ve kısa vadeli faizlerin enflasyonist baskıları gidermek için aktif olarak kullanılması benimsenmiştir.

IMF tarafından sağlanan ek kaynağın iç finansman amaçlı kullanılan kısmının likiditeyi artırıcı etkisinin giderilmesi, bankaların kısa dönemli döviz yükümlülüklerini yerine getirebilmelerine destek temin edilmesi ve -açıkça belirtilmese de- döviz kuru istikrarı sağlanmasına katkıda bulunmak amacıyla, Merkez Bankası'na, 29 Mart 2001 tarihinden itibaren, döviz satış ihaleleri başlatılmıştır.

Bankacılık kesiminin döviz açık pozisyonunun azaltılması ve borçların sürdürülebilirliğini olumlu yönde etkilemek üzere iç borç stokunun vadesinin uzatılması amacıyla Haziran 2001 ayı içinde iç borç takası gerçekleştirilmiş ve vadeye kalan gün sayısı yaklaşık 6 ay olan nominal 9.8 katrilyon TL. tutarında DİBS, ortalama vadesi 37.5 ay olan tahvillerle değiştirilmiştir.

Temmuz ayı sonunda, kamu ve fon bankalarının piyasadan gecelik borçlanma ihtiyaçlarını azaltmak amacıyla, Merkez bankası tarafından bu bankalardan kesin alımı yapılan 1 yıl vadeli ve üç ayda bir faiz ödemeli 13.8 katrilyon TL. tutarında DİBS, 2-6 yıl vadeli ve yılda bir kez faiz ödemeli tahvillerle değiştirilmiştir.

Ağustos ayında önceki aylara göre görece bir istikrar kazanan döviz ve para piyasaları, 11 Eylül terörist saldırılarının ardından tekrar hareketlenmiş, faiz ve döviz kuru yükselmeleri meydana gelmiş, A.B.D.nin Afganistan'a yönelik operasyonu ertesinde uluslararası piyasalarda oluşan olumsuz gelişmeler Hazine'nin dış ve iç borçlanma imkanlarını daraltmış ve piyasalardaki bu tedirginlik Ekim ayı ortalarına kadar devam etmiştir.

Hükümetin yüzde 6.5 oranındaki faiz dışı fazla dahil 2002 yılı için öngörülen makroekonomik hedeflere ve bütçe büyüklüklerine ilişkin taahhütlerini vurgulaması, uluslararası kamuoyunun Türkiye'ye karşı yaklaşımında meydana gelen dikkat çekici iyileşme ve özellikle IMF'nin, 10. gözden geçirme kapsamında Türkiye'ye vereceği 3.2 milyar Dolar tutarındaki kredinin yanısıra 2002 yılında ek 10 milyar Dolar tutarında kredi sağlayacağı yolundaki açıklaması, piyasalarda rahatlamaya yol açmış, faiz hadleri tekrar yüzde 70'lere düşerken döviz kuru Eylül ayı başlarındaki düzeyine gerilemiştir.

Yapılan Merkez Bankası Kanunu değişikliği ile getirilen en önemli hükümlerden birini oluşturan, Merkez Bankası'nca Hazineye ve kamu kurumlarına kredi açma yasağı 5 Kasım 2001 tarihinde başlamıştır.

Ana çizgileriyle yukarıda belirtildiği üzere, 2001 yılında para politikası, enflasyon hedeflemesine geçilmesinin önkoşulları sağlanıncaya kadar, Para Tabanının nominal çapa olarak belirlendiği bir parasal hedefleme çerçevesinde yürütülmüş ve performans kriteri olarak saptanan Net İç Varlıklar, Net Uluslararası Rezervler ile gösterge niteliğinde tavan belirlenmiş olan Para Tabanına ilişkin olarak öngörülen hedefler tutturulmuştur.⁽¹⁾

Merkez Bankası 2 Ocak 2002 tarihinde 2002 Yılı Para ve Kur Politikasını yayınlamıştır. 2002 yılı para programı da 2001 yılında olduğu gibi, parasal hedefleme çerçevesine dayandırılmıştır. Ancak hedeflenen performans kriterleri ve gösterge niteliğindeki büyüklüklerde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede 2001 yılında gösterge niteliğinde belirlenmiş olan Para Tabanı tavan değerleri 2002 yılında performans kriteri olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan daha evvelce performans kriteri olarak belirlenmiş olan Net İç varlıklara (NİV) ilişkin üst limit gösterge niteliğinde bir büyüklüğe dönüştürülmüştür. Ayrıca Net uluslararası Rezervler (NUR)

(1) TCMB; Para Politikası Raporu, Nisan 2002

için dönemsel değişim değerleri yerine, dönem sonu stok rakamları performans kriteri olarak tespit edilmiş buna ek olarak Net İç Varlıklar ve Net Uluslar arası Rezervler tanımlarında değişiklik yapılmıştır.

Para programında çapa olarak belirlenen Para tabanının, 2002 yılında enflasyon hedefi ve büyüme beklentisi ile tutarlı olarak yüzde 40 oranında genişlemesi öngörülmüştür.

2002 yılında izlenecek para ve kur politikasına ilişkin olarak Merkez Bankası'nca yapılan açıklamada ayrıca;

- Enflasyonla mücadelede kısa dönemli faiz hadlerinin etkin bir araç olarak kullanılacağı,
- Merkez Bankası'nın, bankalararası para piyasası ve döviz ve efektif piyasalarını tedrici şekilde terk edeceği,
- API yoluyla etkin bir TL. likidite yönetimi yapılacağı ve bu yolla kısa dönemli faiz oranlarındaki dalgalanmaların dar bir aralıkta tutulmasına çalışılacağı

hususlarına yer verilmiştir.

Yayınlanmış olan 2002 yılı Para politikası doğrultusunda 18 Ocak 2002 tarihinde IMF'ye verilmiş olan Niyet Mektubunda, dönemler itibariyle para tabanı ve net iç varlıklara ilişkin üst sınırlar ve net uluslar arası rezervler için de alt sınırlar konulmuştur. Para tabanı ve net uluslar arası rezervler için belirlenmiş olan performans kriterlerinin yılın ikinci yarısında gösterge niteliğinde hedeflere dönüştürüleceği belirtilmiştir.

Ancak yaşanan siyasi belirsizlik ve erken seçim sürecinde enflasyonla mücadelenin güçlendirilmesi amacıyla, 30 Temmuz 2002 tarihinde verilen Niyet mektubunda para tabanı ve net uluslar arası rezervlere ilişkin gösterge niteliğindeki hedefler tekrar performans kriterine dönüştürülmüş, net İç varlıklar hedefinde küçük bir değişikliğe gidilmiştir.

30 Temmuz 2002 tarihinde IMF'ye verilmiş olan Ek Niyet Mektubunda; başlıca,

- 2002 yılında GSMH'nin yüzde 6.5'i oranında faiz dışı fazla sağlanması hedefine, öngörüldüğü şekilde ulaşılacağı,
- 2003 yılı için öngörülen GSMH'nin yüzde 6.5'i oranındaki faiz dışı fazla hedefinin kararlılıkla korunacağı,

- Para politikasının, 2002 yılı için öngörülen yüzde 35 oranındaki enflasyon hedefinin tutturulması üzerine odaklanacağı,
- KİT'lerin daha evvelki gelir kayıplarını karşılamak için gerekli olan tüm reel fiyat artışlarının yapılacağı,
- Memur maaşlarının programlanan enflasyonla uyumlu olarak arttırılacağı,
- Konsolide Bütçe istihdamının arttırılmayacağı, konsolide bütçeden kaynak aktarılmayan kuruluşlarda işten ayrılanların ancak yüzde 10'u kadar yeni işe almalarına izin verileceği,
- Kamu teşebbüslerinde fiyat artışlarının TEFE ile uyumlu gerçekleştirileceği,
- Vergi, bankacılık ve mali sektörle ilgili olarak başlatılmış olan düzenlemelere devam edileceği,
- Özelleştirme çabalarının destekleneceği

belirtilmiştir.

18 Ocak ve 30 Temmuz 2002 tarihlerinde IMF'ye verilmiş olan Niyet Mektuplarında performans kriteri olarak belirlenen para tabanı ve net uluslar arası rezervler ile gösterge niteliğinde hedef olarak belirlenmiş olan net iç varlıklara ilişkin parasal hedeflere, aşağıda gösterildiği üzere, dönemler ve yıl sonu itibariyle ulaşılmıştır.

TABLO 3.I.1
2002 YILI PARA POLİTİKASI HEDEFLERİ VE
GERÇEKLEŞMELER

Net İç Varlıklar⁽¹⁾			
	Hedef⁽²⁾	Hedef⁽³⁾	(Üst sınır, Trilyon TL.) Gerçekleşme
28 Şubat 2002	26.100 (G)		24.318
30 Nisan 2002	27.700 (G)		25.197
30 Haziran 2002	28.900 (G)	28.739 (G)	26.374
30 Eylül 2002	31.300 (G)	31.139 (G)	28.551
31 Aralık 2002	33.300 (G)	33.139 (G)	28.603
Para Tabanı⁽⁴⁾			
	Hedef⁽²⁾	Hedef⁽³⁾	(Üst sınır, Trilyon TL.) Gerçekleşme
28 Şubat 2002	8.250 (P)		7.823
30 Nisan 2002	8.900 (P)		8.680
30 Haziran 2002	9.250 (P)		9.009
30 Eylül 2002	10.600 (G)	10.600 (P)	10.104
31 Aralık 2002	10.850 (G)	10.850 (P)	10.720
Net Uluslar arası Rezervler⁽⁴⁾			
	Hedef⁽²⁾	Hedef⁽³⁾	(Üst sınır, Trilyon TL.) Gerçekleşme
28 Şubat 2002	-6.500 (P)		-4.907
30 Nisan 2002	-7.200 (P)		-4.926
30 Haziran 2002	-7.800 (P)		-5.755
30 Eylül 2002	-8.500 (G)	-8.500 (P)	-5.889
31 Aralık 2002	-9.700 (G)	-9.700 (P)	-4.614

(P) Performans Kriteri

(G) Gösterge niteliğinde hedef

(1) Haziran sonrası net iç varlıklar hedefleri, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun Pamukbank'ı devralması sonrasında zorunlu karşılıklardaki azaltmayı yansıtacak şekilde, 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu'nda belirtilen hedeflere göre 161 Trilyon TL. tutarında azaltılmıştır.

(2) 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu

(3) 30 Temmuz tarihli Niyet Mektubu

(4) Para tabanı ve net uluslar arası rezervler için 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu'nda yılın ikinci yarısı için "gösterge niteliğinde hedef"ler öngörülmüş iken, 30 Temmuz 2002 tarihli Niyet Mektubu'nda bu hedefler "performans kriteri"ne dönüştürülmüştür.

2002 yılında Para Tabanı'nın artışı, ileriye dönük belirsizlikleri azaltmak ve beklentileri şekillendirmek amacıyla hedef değişken olarak belirlenmiş ve bu şekilde 2002 yılı para programının nominal çapasını oluşturmuştur. 2002 yılı sonunda para tabanının, yüzde 3 oranındaki reel büyüme tahmini ve yüzde 35 oranındaki enflasyon hedefiyle tutarlı bir biçimde, nominal büyüme hızı kadar, yüzde 40 oranında artması öngörülmüştür. Ayrıca hedefin etkinliğini arttırmak amacıyla Para Tabanı hedefi, gösterge niteliğinden performans kriterine dönüştürülmüştür.

2002 yılı Ocak-Nisan döneminde ekonomik programın kararlılıkla sürdürülmesi ve programın IMF tarafından ek kaynak ile desteklenmesi programa olan güveni güçlendirmiş ve iç borcun sürdürülebilirliğine ilişkin kaygıları hafifletmiş, bu dönem zarfında Hazine iç borçlanma faiz oranları 20 puan kadar gerilemiş Merkez Bankası gecelik faiz oranlarını kademeli olarak yüzde 59'da yüzde 48'e ve borç verme faiz oranını ise yüzde 62'de yüzde 55'e çekmiştir.

Ancak Mayıs-Ağustos ayında yaşanan olumsuz politik gelişmeler, Uyum Yasaları konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklar TL. ve döviz fiyatlarında dalgalanmalara neden olmuş ve enflasyon haddindeki gerileme yavaşlamıştır.

Ağustos ayında seçim tarihinin belirlenmesi, AB Uyum yasalarının kabulü konusunda ilerleme sağlanması ve ekonomik programa seçimden sonrada sadık kalınacağı yönünde güvenin sağlanması piyasalarda belirsizlik algılamasını azaltmış ve gecelik borçlanma faiz oranı ile borç verme faiz oranı Merkez Bankası'nca, sırasıyla yüzde 48'den yüzde 46'ya ve yüzde 55'ten yüzde 53'e düşürülmüştür.

Genel Seçim sonrasında ise siyasi belirsizliğin ortadan kalkmış olması ve yapısal reformlarla mali disiplinin sürdürülmesi konusunda güven artışının bir sonucu olarak 11 Kasım 2002 tarihinde gecelik faiz oranı yüzde 44'e ve borç verme faiz oranı da yüzde 51'e düşürülmüştür. Bu süreçte, 2002 yılı içinde kısa vadeli faiz oranlarında 6 kez indirimle gidilmiştir.

Şubat 2001 krizi sonrası Merkez Bankası'nın, kamu bankaları ve TMSF bünyesindeki bankaların kısa vadeli likidite ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla söz konusu bankalardan satın aldığı DİBS karşılığında piyasada önemli miktarda, 2002 yılı sonu itibariyle 9.6 katrilyon olarak gerçekleşen fazla likidite oluşmuştur. Bu fazla likidite Bankalararası Para Piyasası'ndaki (BPP) TL. depo işlemleri, API ve İMKP'de gerçekleştirilen ters-repo işlemleri ile çekilmiştir.

1 Ağustos 2002 tarihinden itibaren, Merkez Bankası'nın da katkısıyla, Türkiye Bankalar Birliği tarafından TL. referans faiz oranı (TRLIBOR) ilan edilmeye başlanmıştır.

tır. Diğer taraftan Merkez Bankası, BPP ve Döviz ve Efektif Piyasaları'nda (DEP) üstlendiği aracılık fonksiyonunu 2 Aralık 2002 tarihine kadar sona erecek şekilde aşamalı olarak azaltmıştır. Bunun yanısıra, nihai kredi mercii işlevi çerçevesinde 2002 yılı Temmuz ayından itibaren 'geç likidite penceresi' uygulaması ile bankalara limitsiz olarak teminat karşılığı likidite olanağı sağlamıştır.

Kamu borçlanmasında istikrar sağlanması ve ikincil Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) piyasasının derinleştirilmesi amacıyla "Piyasa Yapıcılığı sistemi" Eylül 2002 ayından itibaren tekrar uygulamaya konulmuştur.

Merkez Bankası 2002 yılında uyguladığı örtük enflasyon hedeflemesi stratejisi doğrultusunda kısa vadeli faiz oranlarını etkin şekilde kullanmış ve 2002 yılında toplam altı kez faiz indiriminde bulunmuştur. Bu değişikliklerle, BBP'ndeki faiz oranları, Açık Piyasa İşlemleri (APİ) çerçevesindeki işlemlere paralel olarak indirilmiştir. 2002 yılı başında, BBP'nda yüzde 59 olan gecelik alım kotasyonu basit faizi, yıl sonunda yüzde 44'e, yüzde 62 olan 1 haftalık alım kotasyonu basit faizi de yüzde 44'e inmiştir.

Merkez bankası, gerçekleşen enflasyon oranlarında ve enflasyon beklentisinde meydana gelen gerilemeyi dikkate alarak ve ekonomik programın özenle yürütüleceğine ilişkin inancın pekişmesi ve faiz hadlerinin düşmesi gerektiği yolundaki genel kanaat doğrultusunda 2003 yılı içinde de faiz hadlerini düşürmeye devam etmiş ve son kez 6 Ağustos 2003 tarihinde yıl içindeki dördüncü faiz indirimini yapmıştır. Bu indirimle Banka, gecelik borçlanma faiz oranı yüzde 32'ye, borç verme faiz oranı yüzde 38'e, bir haftalık borçlanma faiz oranını yüzde 32'ye indirmiştir.

Hükümet 25 Temmuz 2003 tarihinde IMF'ye yeni bir Niyet Mektubu vermiştir. Bu Niyet Mektubunda parasal hedeflerle ilgili olarak verilen Sayısal Performans Kriterleri ile Gösterge Niteliğindeki Hedefler aşağıda verilmektedir;

Performans Kriteri

Net Uluslar arası Rezervlerin seviyesine (TCMB + Hazine) İlişkin Alt Sınır (milyar Dolar)	Alt Sınır	Gerçekleşme
Nisan 30, 2003	- 6.5	- 6.0
Haziran 30, 2003	- 7.0	- 3.9
Eylül 30, 2003	- 6.0	
Aralık 31, 2003	- 6.0	

Para Tabanına İlişkin Üst Sınır (katrilyon TL.)	Üst sınır	Gerçekleşme
Nisan 30, 2003	12.8	11.9
Haziran 30, 2003	13.2	13.0
Eylül 30, 2003	14.1	14.3

Gösterge Niteliğinde Hedef

Net İç Varlıklar stokuna (TCMB + Hazine) İlişkin Üst sınır (katrilyon TL.)	Üst sınır	Gerçekleşme
Nisan 30, 2003	32.8	31.0
Haziran 30, 2003	34.1	29.4
Eylül 30, 2003	33.8	
Aralık31, 2003	34.2	

III.2. KUR POLİTİKASI VE DÖVİZ PİYASASINDAKİ GELİŞMELER

Şubat 2001 krizi ile birlikte dalgalı kur sistemine geçilmesi ve döviz kurunun piyasa arz ve talep koşullarına göre belirlenmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu çerçevede döviz kuruna müdahalelerin en alt düzeyde tutulması ve piyasaya yapılacak müdahalelerin aşırı ve geçici dalgalanmaları engellemeye yönelik olması ve dövizin uzun dönemli denge değerini bozucu nitelik taşıması yaklaşımı temel politika olarak benimsenmiştir. Gerekliğinde ve dalgalı döviz kuru ile bir çelişki doğurmayacak şekilde döviz rezervlerinin artırılmasına dönük yöntemlerin de kullanılması cihetine gidilebilecektir.

2000 yılında uygulanmış olan döviz kuru çapasına dayalı program sürecinin ardından zorunlu olarak dalgalı kur rejimine geçiş, bazı ekonomik birim grupları açısından birtakım ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Döviz kuru çapasına dayalı program sırasında bankalar, firmalar ve hanehalklarının döviz cinsi borçlanmalarında ve açık pozisyonlarında önemli artışlar meydana gelmiş ve dalgalı kura geçişle döviz kurunda meydana gelen tırmanma bu ekonomik birimlerin büyük zararlarla karşılaşması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Merkez Bankası dalgalı kur sistemine geçiş ertesinde, özellikle 2001 yılının Ağustos ayına kadar döviz kurunda ani dalgalanmalar meydana geldiğinde piyasaya program dışı müdahalelerde bulunma ihtiyacını hissetmiş, Eylül ayından itibaren program kapsamında yapmakta olduğu döviz satış ihalelerini günlük olarak yapmaya başlamıştır.

Şubat 2001 ayı içinde dalgalı kur rejimine geçilmesinden itibaren süratli bir değer kaybına maruz kalan Türk Lirası, nisan ayının ikinci yarısında değer kazanmaya başlamış ve bu eğilim para programının açıklanması ve ek dış finansman olanağının yarattığı olumlu beklentilerle Mayıs ayında hız kazanmıştır. Temmuz ayı para ve döviz piyasalarında önemli dalgalanmaların meydana geldiği bir ay olmuştur. IMF'nin Türkiye'ye vereceği 1.6 milyar Dolarlık kredi ile ilgili toplantının ertelenmesi, uluslararası piyasalarda Arjantin ekonomisi konusundaki kaygıların yoğunlaşması ve kredi derecelendirme kuruluşu Standard and Poors'un Türkiye'nin kredi görünümünü olumsuz çevirmesi, Türk tahvillerinin uluslararası piyasalarda değer yitirmesine, sermaye çıkışına ve Merkez Bankası'nın 1.4 milyar dolar tutarındaki döviz satışına rağmen TL'nin yüzde 12 oranında değer yitirmesine yol açmıştır. Döviz piyasasındaki bu olumsuz görünüm, IMF'nin 2002 yılında ek 10 milyar Dolar finansman sağlayacağı şeklindeki açıklamasının geldiği Kasım ayı ortalarına kadar sürmüştür. Göreli bir istikrara kavuşan Türk Lirası daha sonra giderek belirginleşen bir değer kazanımı süreci içine girmiştir.

Merkez Bankası 2 Ocak 2002 tarihinde Döviz ve Efektif Piyasaları'ndaki aracılık faaliyetine aşamalı olarak son vereceğini açıklamıştır. Bu uygulama ile işlem risklerinin piyasa katılımcıları tarafından üstlenilmesi ve piyasalarda risk algılamalarının tam olarak yansıtıldığı fiyatların oluşması hedeflenmiştir.

2002 yılında Merkez Bankası, 2001 yılı Şubat ayında uygulamaya konulmuş olan dalgalı kur rejimi uygulamasını sürdürmüştür. Merkez Bankası'nın döviz kuruna ilişkin herhangi bir hedefi ile taahhütünün olmadığı bu rejim çerçevesinde, döviz kuru piyasalarda arz ve talebe göre belirlenmiştir. Bu kapsamda Merkez Bankası sadece kısa dönemli aşırı döviz kuru dalgalanmalarında müdahale edebileceğini ve bu

müdahalelerin de kurların uzun dönem değerini etkilemeyeceğini açıklamıştır. Merkez Bankası saptadığı bu politikasını, 2002 yılında döviz piyasasına sınırlı miktarlarda gerçekleştirdiği üç ayrı müdahale ile uygulamıştır.

Merkez Bankası 2002 yılı ilk çeyreğinde döviz piyasalarında istikrarın sağlanmış olması durumunu, o dönemde ters para ikamesine ilişkin olarak gözlenen güçlü belirtiler ve güçlü bir döviz pozisyonuna sahip olunmasının Merkez Bankası politikalarına ve ekonomik programa olan güveni arttırabileceği hususunu göz önünde bulundurarak Nisan ayı başından itibaren, herhangi bir döviz kuru ve rezerv seviyesi içermeyen, döviz alım ihalesi uygulamasına başlamıştır.

Söz konusu döviz alım ihaleleri sürecinde Merkez Bankasınınca Nisan 2002 ayında 280 milyon Dolar, Mayıs ayında 242 milyon Dolar ve Haziran ayında da 273 milyon Dolar alınmıştır. Merkez Bankası Haziran ayı sonunda piyasalarda yaşanan gelişmeleri ve ters para ikamesi sürecinde geçici olduğu düşünülen duraklamayı göz önüne alarak, Temmuz ayı başından itibaren programlı döviz alım ihalelerine geçici bir süre için ara vermiş, 2002 yılının kalan döneminde de döviz alım ihalesi yapılmamıştır.

2002 yılında ekonomik canlanmaya rağmen iç talep yetersizliğinin de etkisiyle cari işlemler dengesinde sadece GSMH'nin yaklaşık yüzde 1'i kadar bir açığın oluşması, bunun yanısıra özellikle uluslar arası kuruluşlardan sağlanan dış finansal destek ödemeler dengesindeki güçlü durumu destekleyici nitelikte olmuştur. Bu koşullar altında TL: cinsinden varlıklara olan talep artmış ve 2001 yılının son dönemlerinde başlayan Türk Lirasının güçlenme eğilimi 2002 yılının ilk dört ayında da devam etmiştir. Bu dönemde döviz kurundaki dalgalanma görece olarak azalmıştır. Mayıs ayı başlarından itibaren genellikle yaşanan siyasi istikrarsızlığa bağlı ve makroekonomik gelişmelerle tutarlı olmayan bir şekilde döviz kurunda bir yükselme ve dalgalanma eğilimi başlamıştır. Merkez Bankası 11 Temmuz tarihinde döviz piyasasına sınırlı bir müdahalede bulunmuştur. Ağustos 2002 ayında piyasalarda görece bir istikrarın sağlanmış, Eylül ayında kurlarda tanık olunan sınırlı bir dalgalanmanın ardından Ekim ayından itibaren piyasalar tekrar istikrar kazanmıştır. Seçim sonrasında Türk Lirasında güçlenme eğilimi gözlenmiş ancak daha sonra likidite ihtiyacı nedeniyle TL.nda aşağı yönlü önemli bir dalgalanma gözlenmiş ve bunun üzerine Merkez Bankası 2 Aralık tarihinde piyasalara alım yönlü müdahalede bulunmuştur. Aralık ayı sonlarına doğru iç ve dış gelişmeler sonucunda Türk Lirasında yukarı yönlü aşırı dalgalanmalar gözlenmiş ve Merkez bankası piyasalara satış yönlü müdahalede bulunmuştur. 2002 yılında Dolar TL.na karşı yüzde 13.8 oranında değerlendirirken, Euro da aynı dönemde, Euro/Dolar paritesinin Euro lehine gelişmesi sonucu, Türk Lirasına karşı yüzde 31.8 oranında değer kazanmıştır.

III.3. PARA PİYASASINDAKİ GELİŞMELER

III.3.1. EMİSYON HACMİ

2002 yılı boyunca emisyon ve para arzı nakit talebine bağlı olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. Geniş tanımlı para arzlarında ise genel olarak yatay bir seyir izlenmiş olmasına karşın kur seviyesinin etkisiyle zaman zaman farklı yönde hareketler gözlenmiştir. Nitekim, Aralık ayında TL'nin değer kaybı özellikle döviz cinsinden mevduatı içeren M2Y üzerinde etkili olmuştur. Bu nedenle, aralık ayında Kasım ayı sonuna göre geniş para tanımlarından M2 reel olarak yüzde 0.13 oranında, M2Y ise reel olarak yüzde 4.02 oranında artmıştır.

TABLO.III.3.1.
BAŞLICA PARASAL GÖSTERGELER
(Milyar TL.)

	Yıl Sonu				Haziran Sonu	
	1999	2000	2001	2002 ⁽¹⁾	2002	2003
Emisyon Hacmi	2.390.748	3.772.411	5.328.876	7.707.082	6.591.526	9.184.212
Rezerv Para	3.932.065	5.949.348	7.931.613	10.662.123	9.139.261	12.712.192
Para Arzı(M1)	4.931.262	8.209.624	11.073.270	14.258.860	12.871.292	16.869.369
Para Arzı(M2)	22.596.061	32.812.563	46.985.987	61.195.275	53.344.660	67.915.738
-Dolaşımdaki Para	2.003.483	3.214.550	4.801.257	7.208.863	5.921.633	8.561.708
-Banka Parası	20.592.578	29.598.013	42.184.730	53.986.412	47.423.028	59.354.030
Para Arzı(M2Y)	40.119.310	57.167.429	104.132.803	133.450.273	117.240.187	130.508.928
Merkez Bankası Kre.	9.831	501.724	750.000	250.000	750.000	0
-Kamu	2.151	1.724	0	0	0	0
-Özel	7.680	500.000	750.000	250.000	750.000	0
Mevduat Bank. Yurt İçi Kre.	15.684.174	25.688.944	31.249.115	31.845.411	30.610.389	37.076.983
Yat. Kalkın. B. Yurt İçi Kre.	1.085.109	1.584.387	2.797.858	3.064.396	2.808.318	3.443.758
Yurt İçi Net Kredi Hacmi	16.771.434	27.275.055	34.046.973	34.909.807	33.418.707	40.520.741
Yurt İçi Yer. Toplam Mevduat	38.879.749	55.209.148	102.068.501	128.549.197	112.140.656	125.186.379
Toplam TL Mevduat	21.356.500	30.854.282	44.921.685	56.294.199	49.548.463	62.593.189
- TL Tasarruf Mevduatı	13.368.975	18.023.901	27.258.952	34.678.913	31.015.986	39.127.220
Döviz Tevdiat Hes.	17.523.249	24.354.866	57.146.816	72.254.998	62.592.193	62.593.189

Kaynak: Kaynak: Merkez Bankası, DPT.

(1) Geçici Rakamlar.

2002 yılında para çoğaltımı (M2/rezerv Para) genel olarak yatay bir seyir izlerken, diğer para çoğaltımı (M2Y/RP) döviz kurlarındaki hareketlilikten kaynaklanan dalgalı bir seyir izlemiştir.

TABLO III.3.2.
Başlıca Parasal Göstergelerde Değişmeler⁽¹⁾

	Yüzde Değişme			
	Yıllık			Haziran-Haziran
	2000	2001	2002	2003/2002
Emisyon Hacmi	57.8	41.3	44.6	39,3
Rezerv Para	51.3	33.3	34.4	39,1
Para Arzı(M1)	66.5	27.9	28.8	31,1
Para Arzı(M2)	45.2	40.9	30.2	27,3
-Dolaşımdaki Para	60.4	49.3	50.1	44,6
-Banka Parası	43.7	40.0	28,0	25,2
Para Arzı(M2Y)	42,5	80,1	28,2	11,3
Merkez Bankası Kredileri	5000,3	49,5	-66,7	-100,0
-Kamu	-199	-100,0	0,0	0,0
-Özel	6410,4	50,0	-66,7	-100,0
Mevduat Bank. Yurt İçi Kredileri	63,8	21,2	1,9	21,1
Yat. Kalkın. B. Yurt İçi Kredileri	46,0	76,6	9,5	22,6
Yurt İçi Net Kredi Hacmi	62,6	24,5	2,5	21,3
Yurt İçi Yer. Toplam Mevduat	42,0	82,7	25,9	11,6
Toplam TL Mevduat	44,5	43,1	25,3	26,3
- TL Tasarruf Mevduatı	34,8	50,4	27,2	26,2
Döviz Tevdiat Hesabı	39,0	132,9	26,4	0,0

Kaynak: Kaynak: Merkez Bankası, DPT.
(1) Geçici Rakamlar.

2002 yılı programında 31 Aralık 2002 tarihi itibarıyla 10.850 trilyon TL. düzeyinde üst sınır konulmuştur. Yukarıdaki Tablodan görüleceği üzere, 10.720 trilyon TL. düzeyindeki gerçekleşme ile sözkonusu hedef tutturulmuştur.

III.3.2. PARA ARZI

III.3.2.1. DAR TANIMLI PARA ARZI

Daha önceki yıllarda hızlı bir genişleme göstermiş olan ve 1998, 1999 ve 2000 yıllarında sırasıyla yüzde 65.7, yüzde 115.9 ve yüzde 66.5 oranında büyümüş olan Dar Tanımlı Para Arzı (M1) artış hızı, 2001 yılında özenli bir şekilde izlenen enflasyonu düşürücü politikalar paralelinde belirgin bir gerileme göstermiş ve yüzde 27.9 olarak gerçekleşmiştir. Para arzı büyüme hızındaki yavaşlama 2002 yılında da devam etmiş ve yüzde 28.8 oranında nominal bir büyüme göstermiş, reel anlamda ise yüzde 10.4 oranında bir daralma ortaya koymuştur. Haziran ayları itibariyle son bir yıllık dönemde Dar Tanımlı Para arzı M1’de meydana gelen genişleme yüzde 28.0 de kalmıştır.

TABLO III.3.3.
DAR TANIMLI PARA ARZI M1
(Milyar TL.)

	Dolaşımdaki Para		Bankalardaki Vadeli+Diğer Mevd.		Merkez Bankası Mevduatı		Toplam	
	Milyar TL.	Artış %	Milyar TL.	Artış %	Milyar TL.	Artış %	Milyar TL.	Artış %
1996	354.901	87.2	476.373	130.7	161	222.0	831.415	109.9
1997	641.707	80.8	736.641	54.6	256	59.0	1.378.604	65.8
1998	1.106.023	72.4	1.177.706	159.9	445	73.8	2.284.174	65.7
1999	2.003.483	81.1	2.927.483	148.6	296	-33.5	4.931.262	115.9
2000	3.214.550	60.4	4.994.420	70.6	654	120.9	8.209.624	66.5
2001	4.801.257	49.3	6.271.522	25.6	491	-24.9	11.073.270	27.9
2002	7.208.863	50.1	7.046.747	12.4	3.249	561.7	14.258.860	28.8

Kaynak: T.C. Merkez Bankası

Haziran 2003 ayı sonu itibariyle Dar Tanımlı Para arzı (M1) 14.258 trilyon TL:na ulaşmış bulunmaktadır.

III.3.2.2. GENİŞ TANIMLI PARA ARZI

Dar tanımlı para arzına resmi mevduat dışındaki vadeli mevduat tutarının eklenmesi ile bulunan Geniş Tanımlı Para Arzı (M2), 2002 yılında yüzde 30.2 oranında bir genişleme ile yıl sonunda 61.195 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Geniş tanımlı para arzı 2002 yılında reel anlamda yüzde 9.5 (2002 yılı GSMH Deflatörü = % 43.8) oranında daralma göstermiştir..

TABLO III.3.4.
GENİŞ TANIMLI PARA ARZI M2

	M1	Vadeli Mevduat	M2	M2 % Değiş	Döviz Mevduatı	M2Y	M2Y % Değiş.
1996	831.415	1.970.260	2.801.675	12.5	2.702.922	5.081.437	109.6
1997	1.378.604	3.885.925	5.264.529	87.9	4.864.307	10.128.836	99.3
1998	2.284.174	8.572.589	10.856.763	106.2	8.568.813	19.425.576	91.8
1999	4.931.262	17.664.799	22.596.061	108.2	17.523.249	40.119.310	106.5
2000	8.209.624	24.602.939	32.812.563	108.1	24.354.866	57.167.429	42.5
2001	11.073.270	35.912.717	46.985.987	43.2	57.146.816	104.132.803	82.2
2002	14.258.860	46.936.415	61.195.275	30.2	72.254.998	133.450.273	28.2

(1)Mevduat Sertifikası stoku Şubat 1998 itibariyle sıfırlanmıştır.

Geniş Tanımlı Para Arzına (M2) döviz tevdiat hesaplarının eklenmesiyle bulunan Para Arzı (M2Y), yüzde 28.2 oranında bir büyüme ile, bir önceki yıl sonu rakamı olan 104.132 trilyon TL.ndan, 2002 yılı sonu itibariyle 133.450 trilyon TL.na yükselmiştir.

TABLO III.3.5.
BANKALARDAKİ MEVDUAT
(Yılları İtibariyle Milyar TL)

Mevduat	1999	2000	2001	2002	2002/2001 Değişim % si
Tasarruf Mevduatı	13.368.975	18.023.901	27.258.952	34.678.413	27.2
Vadeli 12.741.683	17.113.342	25.774.229	32.614.228	26.5	
Vadesiz	627.292	910.559	1.484.723	2.064.685	39.1
Ticari Mevduat	3.415.375	5.646.105	7.722.244	12.045.190	56.0
Vadeli	2.030.305	3.591.241	4.621.320	8.261.003	78.8
Vadesiz	1.385.070	2.054.864	3.100.924	3.784.187	22.0
Resmi Mevduat	764.218	1.256.923	2.737.446	2.311.037	-15.6
Vadeli	165.972	315.142	732.454	1.167.562	59.4
Vadesiz	598.246	941.781	2.004.992	1.143.475	-43.0
Diğer Mevduat	3.807.932	5.927.353	7.203.043	7.259.059	0.8
Vadeli	2.892.803	3.898.356	5.517.168	6.061.184	9.9
Vadesiz	915.129	2.028.997	1.685.875	1.197.875	-28.9
Toplam	21.356.500	30.854.282	44.921.685	56.294.199	25.3
Döviz Tevdiat Hesabı \$	40.537	44.973	45.971	48.228	4.9
Yerleşik Olanlar	36.637	41.272	43.677	45.864	5.0
Yurtdışı Adresliler	3.900	3.701	2.294	1.662	-27.5

Kaynak: TOBB, Ekonomik Rapor 2002. DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, haziran 2003

2002 yılı sonu itibariyle bir önceki yıla göre yüzde 27.2 oranında bir büyüme göstermiş olan tasarruf mevduatları reel anlamda ciddi bir daralma sergilemiştir (-%11.4). Toplam mevduat tutarındaki gelişmede paralel bir seyir izlemiş ve 2002 yılında yüzde 25.3 oranında bir genişleme kaydetmiştir. Para ikamesi 2002 yılında da devam etmiş ve döviz tevdiat hesabı toplamı 2002 yılı sonu itibariyle, bir önceki yıl sonuna göre yüzde 4.9 oranında bir büyüme göstermiştir.

III.4. MEVDUAT VE YATIRIM BANKALARI KREDİLERİ

Yakın geçmiş dönemin başlıca karakteristiği olan yüksek kamu finansman açığı ve bunun sonucu olarak devletin banka kredilerinin tek müşterisi haline gelmesi faiz hadlerinin reel anlamda çok yüksek düzeylere çıkması sonucunu doğurmuş ve bu yüksek kredi faizleri yatırımcıları, işletme sahiplerini ve tüketicileri kredi kullanamaz duruma getirmiştir diğer bir ifade ile yüksek kamu finansman açığı ve borçlanması açık bir "crowding out" etkisi doğurmuştur. Diğer taraftan ekonomik durgunluk nedeniyle kredi borçlularının zora düşerek (veya düşmeyerek ard niyetle) borçlarını ödeyemez duruma düşmeleri, bankaları kredi taleplerini karşılama yönünde isteksiz davranmaya ve tüm olanaklarını yüksek faiz hadleri ile devlete hasretmeye yöneltmiştir. Kredi hacminin azalmasında çok sayıda bankanın faaliyetten çekilmiş olması ile banka kredileri konusunda getirilen daha sıkı koşullarda etkili olmuştur.

Tüm bu nedenlerle 2002 yılında toplam kredi stoku nominal olarak sadece yüzde 2.5 oranında büyümüş vereel anlamda büyük bir hacim kaybına uğramıştır.

TABLO III.4.1.
BANKA KREDİLERİ

Mevduat	2000	2001	2002	2002/2001 Değişim % si
Tüm Banka Kredileri	27.273.331	34.046.973	34.909.807	2.5
Mevduat Banka Kredileri	25.688.944	31.249.115	31.845.411	1.9
Ticari krediler	20.996.735	27.437.063	27.896.449	1.7
Özel İhtisas Kredileri	4.692.209	3.812.052	3.948.962	3.6
Tarımsal Krediler	3.177.711	2.388.358	2.365.475	-1.0
Küçük Esnaf Sanatkar Kr.	890.787	640.181	902.123	40.9
Konut Kredileri	476.901	591.502	429.281	-27.4
Diğer	146.810	192.011	252.083	31.3
Kalkınma ve Yatırım Bankaları Kr.	1.584.387	2.797.858	3.064.396	9.5
İhracat Kredi bankaları	599.731	1.093.395	1.139.869	4.3
Diğer	984.656	1.704.463	1.924.567	12.9
TCMB Doğrudan Kredileri	1.724	-	-	-
Toplam Kredi stoku	27.275.055	34.046.973	34.909.807	2.5

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Mayıs 2002.

III.5. ULUSLARARSI REZERVLER

2000 yılı Kasım ayına kadar yükselme eğilimi içinde olan Merkez Bankası döviz rezervleri, Kasım 2000 krizinde yabancıların net 4.637 milyon Dolar tutarında menkul kıymet satışı ile dövize yönelmeleri ve bankaların pozisyon kapamaya yönelik döviz taleplerinin etkisiyle 18.820 milyon Dolara kadar gerilemiş, daha sonra Aralık ayında IMF'nin sağladığı kredinin etkisiyle 2000 yılı sonu itibariyle 22.172.2 milyon Dolar olarak gerçekleşmiş ve bir evvelki yıl sonu tutarı olan 23.177.4 milyon Dolara göre yüzde 4.3 oranında daralma ortaya koymuştur. Merkez Bankası ve bankacılık kesimi döviz rezervlerindeki erime 2001 yılında da devam etmiştir.

Ancak 2002 yılında Merkez Bankası döviz rezervleri 8.2 milyar Dolar düzeyinde yüksek bir artış göstermiş ve yıl sonu itibariyle 26.8 milyar dolara yükselmiştir. Bu artışta iki önemli etken rol oynamıştır. Birincisi, 2002-2004 dönemini kapsayan stand-by anlaşması çerçevesinde IMF'den kullanılan 9.1 milyar Dolar tutarındaki kredi diliminin, Hazine'nin Merkez Bankası nezdindeki Döviz Olarak Takip Olunan Mevduat hesabına geçmiş olmasıdır. Ancak, aynı tarihte Merkez Bankasının IMF'ye yapılan 6.1 milyar Dolar tutarındaki kredi geri ödemesinin 3.7 milyar Dolarlık kısmının Hazine'nin sözkonusu hesabından 2.4 milyar Dolarlık kısmını kendi hesaplarından karşılması sonucu, rezervlerdeki artış Şubat ayı itibariyle 2.9 milyar Dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Merkez bankası rezervlerinde diğer önemli artışlar, 2002 yılı başından itibaren ters para ikamesi sürecinin başlaması ile birlikte piyasada oluşan döviz arzı fazlalığının, Merkez Bankası tarafından Nisan-Haziran döneminde "Döviz Alım İhaleleri" düzenlenerek sterilize edilmesi yoluyla gerçekleşmiştir.

TABLO III.5.1.
ULUSLAR ARASI REZERVLER

Yıl	Altın	Brüt Rezervler		Toplam
		Merkez Bankası	Ticari Bankalar	
1995	1.383.1	12.390.6	10.169.7	23.924.4
1996	1.383.2	16.272.5	7.351.9	25.007.6
1997	1.124.4	18.488	7.625.1	27.168.3
1998	1.012.1	19.721.0	8.772.9	29.506.0
1999	1.011.0	23.177.4	9.945.0	34.133.4
2000	1.005.9	22.172.2	11.608.2	34.786.3
2001	1.032.1	18.787.1	10.238.0	30.057.2
2002	1.279.4	26.806.7	9.995.9	38.082.0
2003 Mart sonu	1.279.4	26.548.1	6.056.3	33.883.8

Kaynak: DPT, Temel ekonomik Göstergeler, Mayıs 2002.

İthalat tutarı ve Merkez bankası rezervlerinde meydana gelen gelişmeler sonucu, 2001 yılında 5.4 ay olan Merkez Bankası rezervlerinin ithalatı karşılama oranı, 2002 yılı itibariyle 6.3 aya yükselmiştir.

III.6. SERMAYE PİYASASI

Kamu kesimi menkul kıymet ihraçlarındaki yüksek oranlı artış, bir önceki yıla göre 2002 yılında menkul kıymet ihracında gerçekleşen yüzde 120.6 oranındaki artışın temel nedeni olmuştur. 2001 yılında 46.667.246.7 trilyon TL tutarında olan toplam menkul kıymet ihraçları 2002 yılında 102.955.934.7 trilyon TL'na yükselmiştir. Bu tutarın yüzde 96.0'sı kamu kesimi tarafından, kalan yüzde 4.0'lük kısım ise özel sektör tarafından ihraç edilmiştir.

Kamu kesimi tarafından ihraç edilen devlet tahvili ihraçlarının, bir önceki yıl yüzde 1.0 olan toplam menkul kıymet ihraçları içindeki payı 2002 yılında yüzde 8.9'a yük-

selmiştir. 2002 yılında kamu kesimi tarafından ihraç edilen toplam 98.868.0 trilyon TL. tutarındaki menkul kıymet ihraçlarının 9.132.0 trilyon TL. bölümünü Devlet tahvilleri (yüzde 9.2), 77 891.9 trilyon TL. tutarı bölümünü (yüzde 78.8 Hazine bonosu ve 11.844.1 trilyon TL. bölümünü de dövize endeksli senetler (Yüzde 2.0) oluşturmuştur.

Özel sektör menkul kıymet ihraçları bir önceki yıla göre yüzde 26.8 oranında bir azalma ile 2002 yılında 4.193.7 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir.

TABLO III.6.1.
MENKUL KIYMET İHRAÇLARI

	2000		2001		2002	
	Trilyon TL.	% Pay	Trilyon TL.	% Pay	Trilyon TL.	% Pay
Kamu Kesimi	47.234.310.0	89.1	41.045.143.0	88.0	98.868.011.0	96.0
Devlet Tahvili	40.635.405.0	76.6	449.127.0	1.0	9.131.987.0	8.9
Hazine Bonosu	6.598.905.0	12.4	40.596.016.0	87.0	77.891.943.0	75.7
Dövize Endeksli Se.					11.844.081.0	11.5
Özel Kesim	5.792.295.6	10.9	5.622.103.7	12.0	4.087.923.7	4.0
Hisse senedi	3.007.794.1	5.7	1.576.207.8	3.4	1.575.537.2	1.5
Banka Bonosu	12.471.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Katılma Belgesi	2.767.908.0	5.2	3.830.878.7	8.2	2.405.345.7	2.3
Yab.Yat: Fo. Ka. Bel	3.942.6	0.0	67.320.6	0.1	107.040.7	0.1
Toplam	53.026.605.6	100.0	46.667.246.7	100.0	102.955.934.7	100.0

Kaynak: DPT, Temel ekonomik Göstergeler, Haziran 2003.

1990'lı yılların önemli bir bölümünde egemen olan durum 2002 yılında da devam etmiş ve kamu kesimi finansman piyasasının hemen tek müşterisi olmuş, etkili bir "crowding out"a neden olurken nominal ve reel yüksek faiz hadleri ile özel kesimin yatırım yapma niyet ve olanaklarını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. 2000 yılında beklentilerin ötesinde düşen nominal ve reel faizler, yaşanan krizlerin ardından tekrar yüksek düzeylerde seyretmeye başlamıştır.

2002 yılında ikinci el bono ve tahvil piyasasında gösterge niteliğindeki bono faiz oranı yıl boyunca dalgalı bir seyir izlemiş ve esas itibariyle birincil piyasa faiz oranlarına paralel seyretmiştir.

TABLO III.6.2.
MENKUL KIYMET İKİNCİ EL PİYASASI
(Milyar TL.)

	Menkul Kıymet Değeri			Değişim % si	
	2001	2002	2001	2002	
Kamu Kesimi	893.728.767.7	914.466.862.3	268.190.860.2	2.3	-70.7
Devlet Tahvili	780.452.218.7	697.325.273.5	162.790.882.3	-10.7	-76.7
Hazine Bonosu	113.276.393.5	217.141.358.8	105.399.977.9	91.7	-51.5
Gelir ortaklığı Senedi	155.5	-	-	-	-
Döviz Endeksli tahvil	-	230.0	-	-	-
Özel Kesim	111.941.175.9	93.658.588.1	106.302.549.8	-16.3	13.5
Hisse senedi	111.340.822.8	93.116.229.9	106.302.549.8	-16.4	14.2
Özel sektör Tahvili		221.0	-	-	-
Banka Bonosu-BGB	599.778.6.	541.716.9	-	-	
Finansman Bonosu	574.5	420.3	-	-26.8	-
Varlığa dayalı Men. Kıy.	--	-	-	-	
Toplam	1.005.669.943.6	1.008.125.450.4	374.493.410.0	0.2	-62.9

Kaynak: Sermaye Piyasası Kurulu

2001 yılı Ekim ayında başlayan yükseliş eğilimini 2002 yılı Ocak ayına kadar sürdüren İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)Ulusal – 100 Endeksi, 2002 yılı Şubat ayında düşüş eğilimine girerek bu seyrini Eylül ayına kadar korumuş daha sonra, Ekim ve Kasım aylarında yükselme göstermiş, ancak Aralık ayında tekrar düşmüştür. Ekim ayında yükselişe geçen endeks, Kasım ayında yüzde 29.7 oranında artış göstererek 13.300 puan düzeyine yükselmiştir. Aralık 2002 ayı itibariyle gerek A.B.D.’nin Irak’a hareket olasılığının yarattığı tedirginlik gerekse para akışının olmaması gibi nedenlerle yüzde 21.7 oranında gerileyerek yılı 10.370 puandan kapatmıştır. Endeks değerinde oluşan düşüş ve yükseliş hareketleri endeksin işlem hacmine de yansımıştır. 2002 yılı Ocak ayında 11.414.trilyon TL. olan işlem hacmi, Eylül ayında 3.851.8 trilyon TL.na gerilerken, hızlı bir çıkışın yaşandığı Kasım ayında 24.405 trilyon TL. düzeyinde gerçekleşerek yılın en yüksek hacmine ulaşmıştır.

TABLO III.6.3.
İSTANBUL MENKUL KIYMET BORSASI ENDEKSİ
(Ocak 1986=100)

	2001		2002		2003	
	Bileşik Endeks	Bileşik Endeks \$ Bazında	Bileşik Endeks	Bileşik Endeks \$ Bazında	Bileşik Endeks	Bileşik Endeks \$ Bazında
Ocak	10.685.1	916.1	13.252.3	591.2	11.032.0	392.8
Şubat	8.791.6	565.0	11.055.7	454.5	11.574.0	424.3
Mart	8.022.7	442.2	11.679.0	508.0	9.475.1	324.6
Nisan	12.367.4	633.0	11.441.5	500.2	11.509.0	427.7
Mayıs	10.879.8	525.3	10.413.7	421.7	11.381.4	466.8
Haziran	11.204.2	520.8	9.379.9	348.1	10.884.4	450.3
Temmuz	9.914.6	436.4	10.236.5	353.1		
Ağustos	9.878.9	423.5	9.547.3	342.9		
Eylül	7.625.9	292.4	8.842.2	312.0		
Ekim	9.848.8	361.3	10.251.9	359.1		
Kasım	11.633.9	459.6	13.300.4	504.5		
Aralık	13.782.8	557.5	10.370.0	368.3		

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Haziran 2002.

İMKB 2003 yılında da dalgalı bir seyir izlemeyi sürdürmüştür. Ocak ayında 11.032 puan düzeyinden kapanan endeks değeri, Şubat ve Mart aylarında sırasıyla 11.574 ve 9.475 puan düzeylerinde kalmıştır. Nisan ayında Irak savaşının sona ermesi nedeniyle değer kazanan endeks 11.509 seviyesinde kapanmış daha sonraki aylarda dalgalı olmakla beraber yatay bir seyir izlemiştir.

III.7. FİYAT HAREKETLERİ

Türkiye ekonomisi 1980'lerin başından beri kronik enflasyonla yüzyüze yaşamaktadır. Enflasyonun temelinde kamu finansman açıkları yatmakta, esasen uzun dönemde enflasyon oranıyla (-dış enflasyon) paralel gitmesi gereken döviz kurlarında (satın alma gücü paritesi) veya faiz hadlerinde kamu kesimi müdahaleleri ile yaratılan baskılar, daha sonra , yeniden ayarlanma sürecinde dalgalanmalara zemin hazırladığında, Şubat 2001 krizi ve dalgalı kura geçiş sonrasında olduğu gibi, kur ve faiz hareketleri de enflasyon üzerinde kısa dönemli sıçramalara neden olabilmektedir.

Yıllık enflasyon haddi 1990-1993 yıllarında ortalama % 52-66 aralığında bir seyir izlemiş, ancak ekonomik krizle beraber döviz kurlarında kısa sürede meydana gelen iki katı dolayındaki artışla 1994 yılında maruz kalınan arz şoku, enflasyonun daha da hızlanarak üç rakamlı hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Arz şokunu izleyen talep daralması 1994 yılının ikinci üç aylık döneminden başlayarak üretim hacmi daralmalarına, kapasite kullanım oranında keskin düşmelere ve işçi çıkarmalarına neden olmuş, 2001 yılı ilkbahar ve yazında daha şiddetlisiyle karşı, karşıya kalınmış olan, belirgin bir stagflasyon dönemi yaşanmıştır. Bu gelişme üzerine para politikasında "accommodation"a yönelinmiş, ekonomik politikada; enflasyonun tekrar ikinci plana itilerek, parasal genişleme ile ve kur artışlarının, enflasyonun altında tutulmasıyla iç talebin canlandırılmasına yönelik şekilde, yeniden kriz öncesi

yaklaşımına paralel, ancak para arzı genişleme hızının daha da yükseltildiği bir model benimsenmiştir. Neticede kriz öncesi dönemde yüzde 60'lar dolayında seyretmekte olan enflasyon düzeyi, krizin etkilerinin 1995 yılının ilk dört ayı sonuna kadar devam etmesinden sonra %70-80 aralığına oturmuştur. Diğer taraftan 1995 yılının ilk aylarında fiyat artışları yüksek olduğu için, 1996 yılının ilk yarısında TEFE Toptan Eşya Fiyat Endeksi yıllık bazda yavaşlamakta olduğu izlenimi vermiş, ancak daha sonra, geçmiş yılların aylık ortalamalarından daha yüksek, aylık artış oranları gerçekleşmiştir.

Ortalama TEFE artış oranı 1993 yılında %58.4 iken, 1994 yılında krizin, kur sıçramasının ve alınan diğer maliyet ve maliyet yükseltici kararların etkisiyle % 120.7'ye

yükselmiş, 1995 yılında eski bazlı (1987 = 100) endeksle % 88.5, yeni bazlı endeksle (1994 = 100) % 86.0 ve 1996 yılında da % 75.9 olarak gerçekleşmiştir.

Fiyatlardaki yükselme eğilimi 1997 yılında da sürmüştür ve 1996 yılında % 75.9 olan Toptan Eşya fiyatları yıllık ortalama artış hızı, 1997 yılında % 81.8'e yükselmiştir.

1998 yılında hükümetçe benimsenen temel makroekonomik politika enflasyonun düşürülmesi olmuş ve yıl sonu enflasyonun Yüzde 50.0 ve ortalama enflasyonun yüzde 64.0 olması hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 1998 yılı programına uygun olarak, Hükümetçe, daraltıcı olmamakla beraber, genişletici olmayan bir mali politika izlenmesine çalışılmıştır. Hükümetin enflasyonu düşürme politikası çerçevesinde para arzını kontrol edebilmek amacıyla Merkez Bankası, hedef değişken olarak 1998 yılının ilk yarısında rezerv parayı, ikinci yarıda da net iç varlıkları almıştır.

Belirsizlik ortamının belirgin şekilde giderilmesi, enflasyon beklentisinin zayıflatılması, bütçe disiplinine uyularak kamu kesimi gider artışlarının, gelir artışlarının altında tutulması, maaş ve destekleme fiyatlarında enflasyon hedefine uyumlu davranılması, kamuca üretilen mal ve hizmetler fiyat artışlarının baskı altında tutulması, döviz kuru artışlarının enflasyonun altında seyir izlemesi, yılın ikinci altı aylık döneminden itibaren büyümede meydana gelen yavaşlamanın ve yüksek faiz hadlerinin iç talebi daraltıcı etki doğurması ve ihraç piyasalarında, reel kurda önemli bir sapma olmamakla beraber Uzak-Doğu Asya ülkelerinin paralarını devalüe etmelerinin oluşturduğu olumsuz rekabet koşulları ve Rusya krizinin ve

Dünya ticaret hacmi büyüme yavaşlamanın dış talebi geriletmesi gibi başlıcaları sıralanan nedenlerle, 1998 yılında enflasyon oranında düşme sağlanmıştır.

1997 yılında sırasıyla yüzde 81.8 ve yüzde 85.7 olan toptan eşya ve tüketici fiyat endeksleri artışları 1998 yılında yüzde 71.8 ve yüzde 84.6 olarak gerçekleşmiştir.

Başta petrol olmak üzere uluslararası mal piyasalarında temel mal fiyatlarında meydana gelen gerilemeler, 1998 yılında enflasyon oranlarının önceki yıla göre bir parça düşmesinde, gözardı edilmemesi gereken etkide bulunmuştur.

1999 yılında Hükümetin ekonomi politikasının temelini, IMF ile yapılmış olan yakın izleme düzenlemesinin - Staff Monitored Program - yürürlükte olduğu bir ortam içerisinde, maliye, gelir, para ve kur politikalarının istikrarlı bir biçimde uygulanması ve enflasyon oranının daha da düşürülmesi oluşturmuştur.

1998 yılının ikinci ayından itibaren enflasyonun seyirinde ortaya çıkan düşüş eğilimi

kısa bir süre devam etmişse de, Genel Seçimlerin ardından, daha önceleri fiyatları baskı altında tutulmuş olan kamu kesimince üretilen mal ve hizmetlerde yapılan fiyat ayarlamaları, petrol fiyatlarında ortaya çıkan dikkat çekici yükselme eğilimi, enflasyon haddinin tekrar tırmanma trendi içerisine girmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, Ağustos ve Kasım aylarında yaşanan deprem felaketleri, yüksek reel faizlerin finansman maliyetlerini arttırması, yüksek boyutlu kamu finansman açığının Hükümeti kamu mal ve hizmet fiyatlarına zam yapma zorunluluğunda bırakması ve IMF ile yapılması öngörülen Stand-by Anlaşması nedeniyle bazı kamu zamlarının öne alınması ve kur artışlarının bir parça hızlandırılması, 1999 yılında enflasyon haddinin, oniki aylık ortalamaları itibariyle bir önceki yıla göre belirgin şekilde düşmesine rağmen, yine de yüksek seviyelerde oluşması sonucunu doğurmuştur.

Oniki aylık ortalamalar bazında bir önceki yıl sırasıyla yüzde 71.8 ve yüzde 86.4 olan toptan eşya ve tüketici fiyat endeksleri artış oranları 1999 yılında yüzde 53.1 ve yüzde 64.9'a gerilemiştir.

Enflasyon haddinde 1999 yılında gözlemlenen belirgin gerilemede, yüzde 6.1'e dayanan ekonomik daralmanın da ihmal edilemeyecek katkısı olmuştur.

2000 yılı başında IMF ile düzenlenen 17 nci Stand-by Anlaşmasına dayalı olarak uygulamaya konulmuş olan istikrar programında; üç yıllık bir dönemi kapsayan 2002 yılı sonuna kadar, istikrarlı bir ekonomik büyümenin de gerçekleştirilmesi ile birlikte, enflasyon oranının kademeli biçimde tek haneli rakamlara düşürülmesi hedeflenmiştir. İstikrar programı çerçevesinde oniki aylık tüketici fiyatları ve toptan eşya fiyatları artış hızlarının sırasıyla, 2000 yılında yüzde 25 ve 20, 2001 yılında yüzde 12 ve 10 ve program döneminin son yılı olan 2002 de de yüzde 7 ve yüzde 5'e düşürülmesi hedeflenmiştir. Diğer taraftan 2000 yılı için TEFE Yıllık Ortalama artış hızının yüzde 38.5 ve GSYİH Deflatörünün yüzde 42.5 olması hedeflenmiştir.

Bu iddialı enflasyon hedeflerini tutturabilmek amacıyla maliye, gelirler, para ve kur politikaları kapsamında ve birtakım yapısal düzenlemeleri de içeren köklü önlemler uygulamaya konulmuştur.

TABLO III.7.1.
TOPTAN EŞYA FİYATLARI (TEFE)
(1994 = 100)

	Yıllık Ortalama % Değişme ⁽¹⁾					Yıl Sonuna Göre 12 Aylık % Değişme				
	1998	1999	2000	2001	2002	1998	1999	2000	2001	2002
TEFE	71.8	53.1	51.4	61.6	50.1	54.3	62.9	32.7	88.6	30.8
Tarım	86.8	41.8	38.0	42.3	56.4	71.9	30.0	39.8	65.5	35.2
Madencilik	48.6	62.4	73.7	68.9	46.7	34.0	94.1	46.1	72.3	38.4
Enerji	71.8	64.7	52.0	89.7	49.7	69.9	71.3	37.4	115.8	24.3
İmalat	66.7	57.2	56.1	66.7	48.3	47.1	76.7	29.4	96.1	29.7
Özel	70.0	52.0	50.1	56.4	47.7	53.6	59.7	33.6	94.5	27.7
Kamu	57.2	72.8	72.1	67.2	49.8	29.8	130.0	20.2	99.8	34.3

(1) 12 Aylık ortalama yüzde değişme

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2000 yılında Toptan eşya Fiyatları Endeksindeki bir önceki yıl sonuna göre değişme yüzde 32.7 olarak gerçekleşmiş ve bir önceki yıla ait yüzde 62.9 oranına göre önemli bir düşme sergilemiştir. Ancak Tablo III.4.1.de görüldüğü gibi 12 aylık ortalama değişmeler bazında, toptan eşya fiyat artışındaki yavaşlama çok daha sınırlı olmuş ve bir önceki yıl yüzde 53.1 olan TEFE yıllık ortalama artış hızı 2000 yılında ancak yüzde 51.4'e gerilemiştir.

Enflasyonun altında seyir izleyen döviz kurları girdi maliyetleri dolayısıyla TEFE'yi olumlu etkilerken, belirgin şekilde tırmanan petrol fiyatları olumsuz etkide bulunmuştur.

2000 yılında GSYİH Deflatörü yüzde 51.6 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO III.7.2.
TÜKETİCİ FİYATLARI (TÜFE)
(1994 = 100)

	Yıllık Ortalama % Değişme ⁽¹⁾					Yıl Sonuna Göre 12 Aylık % Değişme				
	1998	1999	2000	2001	2002	1998	1999	2000	2001	2002
TÜFE	43.6	64.9	54.9	54.4	45.0	69.7	68.8	39.0	68.5	29.7
Gıda	47.6	48.6	49.8	50.3	49.9	60.6	55.0	33.0	80.2	24.7
Giyim	47.0	52.2	42.1	51.7	52.5	68.7	44.7	35.8	65.2	40.1
Konut	38.9	86.4	63.9	56.8	38.7	86.8	89.3	46.3	59.6	28.9
Ev Eşyası	44.1	58.4	52.4	60.5	43.9	67.8	57.1	43.5	72.7	25.9
Sağlık	48.5	78.7	58.7	48.4	38.8	99.6	71.1	51.0	58.4	27.5
Ulaştırma	36.9	70.6	58.0	58.2	51.9	53.4	93.9	27.7	77.5	36.8
Eğlence Kültür	54.1	60.6	38.9	58.1	35.3	63.6	58.5	36.6	61.7	24.5
Eğitim	50.8	86.1	52.2	39.0	53.1	94.6	79.7	27.5	52.4	53.8
Lokanta Otel	48.2	69.6	52.1	42.5	38.3	79.8	58.8	45.9	46.2	32.3
Diğer	36.4	53.9	60.7	68.7	44.5	49.3	60.7	48.3	81.2	30.5

(1) 12 Aylık ortalama yüzde değişme

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2000 yılında Tüketici Fiyatları Endeksi artışı yılın başında uygulamaya konulan geniş kapsamlı istikrar programı ile önceki yıla göre belirgin ve önemli yavaşlama göstermiştir. 12 aylık ortalama yüzde değişme bazında bir önceki yıla ait yüzde 64.9 oranından yüzde 54.9'a gerileyen tüketici fiyatları, Aralık 2000 itibariyle bir önceki yılın Aralık ayına göre sadece yüzde 39.0 oranında artış göstermiş ve bu şekilde 1999 yılında yüzde 68.8 olan artış hızına göre önemli bir yavaşlama göstermiştir.

Oniki aylık ortalamalar bazında Haziran 2000 ayı itibariyle yüzde 59.7'ye kadar yükseldikten sonra alınan istikrar önlemlerinin etkilerinin ortaya çıkmasıyla düşme eğilimine giren ve aralık 2000 ayı itibariyle yüzde 51.4'e kadar gerileyen Toptan Eşya Fiyatları Endeksi, düşme eğilimini Nisan 2001 ayına kadar sürdürmüş ve yüzde

41.8'e kadar gerilemiştir. Ancak TÜFE daha sonra, ekonomik krizin ve özellikle Şubat ayında geçilmiş olan ve TL'nin yüksek oranlı devalüasyonu ile sonuçlanan "Dalgalı Kur" rejiminin yarattığı arz şoku ile, genel fiyat seviyesi üzerindeki etkilerinin 12 aylık ortalamalara yansımaya başladığı Mayıs ayından itibaren, tekrar yükselme eğilimi içine girmiştir. Aylık bazda ise Nisan 2000'den itibaren ortalama 0.3-2.8 aralığında seyreden TEFE artış hızı yukarıda değinilen nedenle Mart 2001'de yüzde 10.1'e ve Nisan ayında da yüzde 14.4'e kadar tırmanmıştır.

Şubat krizi şokunun atlatılması ile birlikte enflasyon, talep daralmasının da etkisiyle belirgin bir yavaşlama süreci içersine girmiş ise de önceki yıllara göre çok yüksek bir tırmanma göstermiş ve 2001 yılında Toptan Eşya Fiyatları Endeksindeki değişme, bir önceki yıl sonuna göre yüzde 88.6 olarak gerçekleşmiştir. TEFE de on iki aylık ortalamalar bazında yükselme daha az keskin olmuş ve önceki iki yıla göre yaklaşık on puanlık bir artışla yüzde 61.6 olarak gerçekleşmiştir.

Toptan eşya fiyatlarında meydana gelen artış iç talepte yaşanan önemli daralma yüzünden tüketici fiyatlarına tam olarak yansıtılmamış, dolayısıyla Tüketici Fiyatları Endeksindeki artış, TEFE artışının gerisinde kalmıştır

2001 yılında yıllık ortalama TÜFE artışı yüzde 54.4 ile yaklaşık bir önceki yıl seviyesinde (yüzde 54.7) kalırken, bir önceki yıl sonuna göre TÜFE artışı 2000 yılındaki yüzde 39.0 düzeyinden yüzde 68.1 düzeyine sıçramıştır.

2001 yılında GSMH Deflatörü yüzde 57.8 olarak gerçekleşmiştir.

2 Ocak 2002 tarihinde Merkez Bankası'nca 2002 Yılı Para ve Kur Politikası yayınlanmış ve Para Programında çapa olarak belirlenen "para tabanı"nın 2002 yılında enflasyon hedefi ve ekonomik büyüme beklentisi ile tutarlı biçimde yüzde 40.0 olarak genişlemesi öngörülmüştür. Diğer taraftan 18 Ocak 2002 tarihinde IMF'ye verilen ve 4 Şubat tarihinde yürürlüğe giren Niyet Mektubunda 12 aylık dönem sonları itibarıyla, 2002, 2003 ve 2004 yılları için Tüketici Fiyatları endeksi artışının yüzde 35, yüzde 20 ve yüzde 12, Toptan Eşya Fiyatları endeksi artışının ise aynı yıllar itibarıyla, sırasıyla yüzde 31, yüzde 16.2 ve yüzde 12'ye düşürülmesi öngörülmüştür.

TEFE ve TÜFE artış hızlarında 2002 yılında keskin bir düşüş gerçekleşmiş ve enflasyon öngörülen hedefin altında seyretmiştir. TEFE'de son 16 yılın, TÜFE'de ise son 20 yılın en düşük düzeylerine inilmiştir.

Para ve maliye politikalarının kararlılıkla uygulanması, başta Merkez Bankası Yasası'nda yapılan değişiklik olmak üzere gerçekleştirilen yapısal reformlar, 2001 yılı

krizinin istihdam hacmi ve tüketim davranışları üzerine getirdiği etkilerin hafiflemekle beraber sürüyor olması, enflasyonist beklentilerde meydana gelen iyileşme, kamu kesiminde maaş ve ücret ayarlamalarının program doğrultusunda yapılması ve gıda grubu fiyat artışlarının dikkat çekici şekilde düşük gerçekleşmesi 2002 yılında enflasyon alanında elde edilen başarılı sonuçta önemli rol oynayan başlıca etkenler olmuştur.

Toptan eşya fiyatları endeksi (TEFE)2002 yılında on iki aylık ortalamalara göre yaklaşık bir önceki yıl düzeyini korurken 12 aylık yüzde değişim olarak keskin bir düşüş sergilemiş ve bir önceki yıla ait yüzde 88.6 düzeyinden, yüzde 30.8'e gerilemiştir.2001 yılı sonunda yüzde 99.7 olan kamu sektöründeki oniki aylık fiyat artışı 2002 yılında yüzde 32.4'e, yüzde 84.6 olan özel sektördeki fiyat artışı da yüzde 30.3'e gerilemiştir. 2002 yılında çekirdek enflasyon olarak tanımlanan özel sektör imalat sanayi fiyat artış hızı yüzde 47.7 olarak gerçekleşmiştir.

Tüketici fiyatları endeksi (TÜFE) 2002 yılında on iki aylık ortalamalara göre bir önceki yıla ilişkin yüzde 54.4 düzeyinden yüzde 45.0 düzeyine gerilerken, on iki aylık yüzde değişim olarak aynı yıllar itibariyle yüzde 68.5'ten yüzde 29.7'ye düşmüştür.

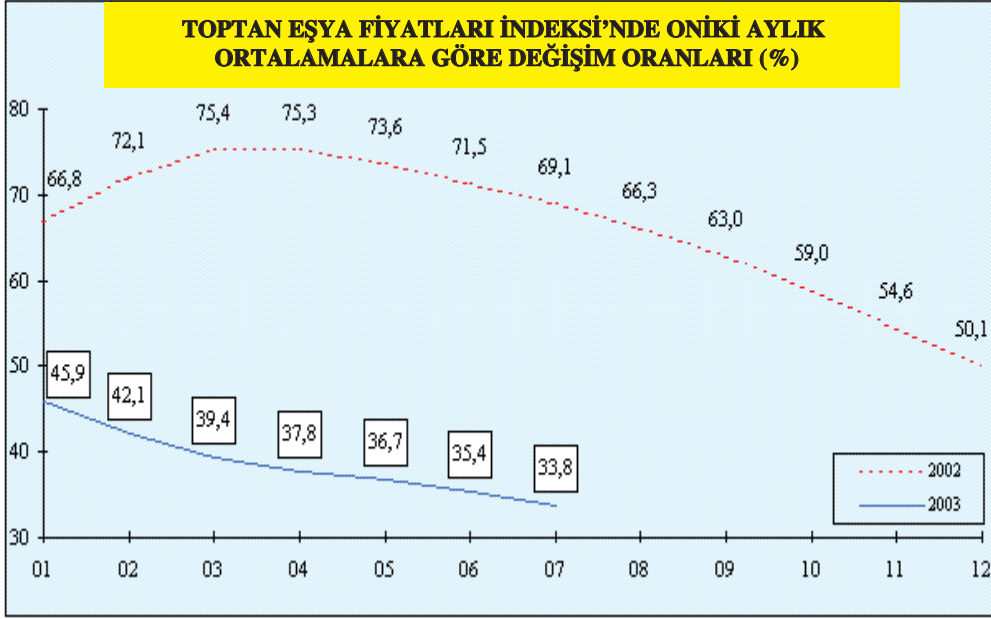
Ana harcama grupları itibariyle en yüksek fiyat artışları yüzde 53.1 ile eğitim harcamalarında olmuş, onu yüzde 52.5 ile giyim ve yüzde 51.9 ile ulaştırma harcamaları izlemiştir. En düşük oranlı fiyat artışları sırasıyla yüzde 35.3 ile kültür ve eğlence, yüzde 38.3 ile lokanta, otel ve yüzde 38.7 ile konut harcamalarında meydana gelmiştir.

2002 yılında GSMH Deflatörü yüzde 43.8 olarak gerçekleşmiştir.

Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi aşağıda verilen grafik ve Tablolardan da izlenebileceği gibi, Liranın reel değer kazanmasının da etkisiyle 2003 yılında da sürmüştür.

TABLO.III.7.3
AYLIK VE ONİKİ AYLIK ORTALAMA FİYAT ARTIŞLARI
(1994 =100)

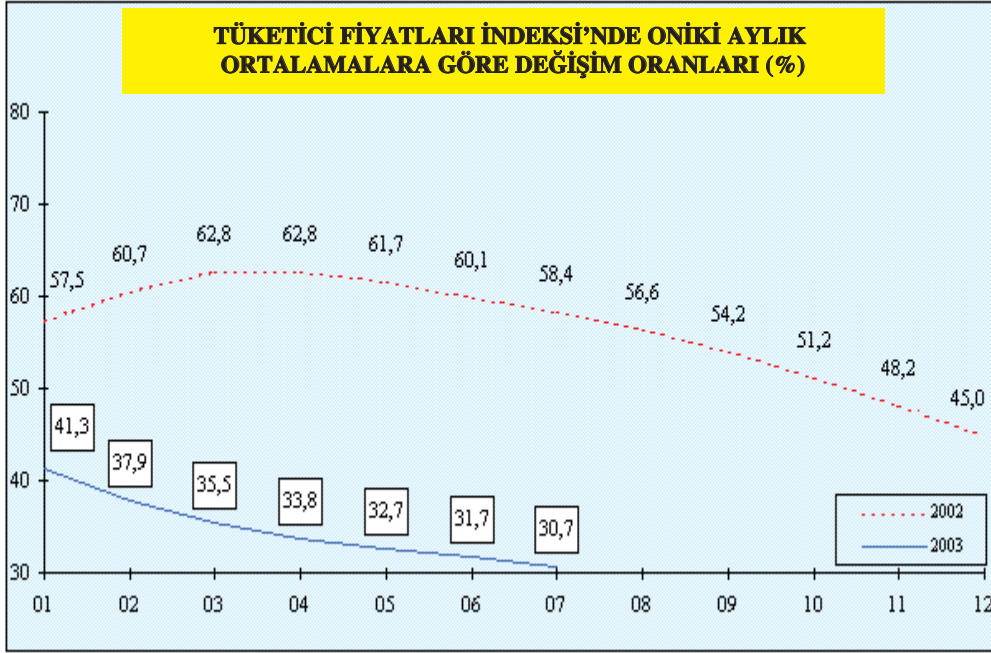
	TÜFE Tüketici Fiyatları Endeksi % değişimi		TEFE Toptan Eşya Fiyatları Endeksi % Değişimi	
	Aylık	12 Aylık Ortalama	Aylık	12 aylık Ortalama
Temmuz 2002	1.4	58.4	2.7	69.1
Ağustos 2002	2.2	56.6	3.1	66.3
Eylül 2002	3.5	54.2	3.1	63.0
Ekim 2002	3.3	51.2	3.1	59.0
Kasım 2002	2.9	48.2	1.6	54.6
Aralık 2002	1.6	45.0	2.6	50.1
Ocak 2003	2.6	41.3	5.6	45.9
Şubat 2003	2.3	37.9	3.1	42.1
Mart 2003	3.1	35.5	3.2	39.4
Nisan 2003	2.1	33.8	1.8	37.8
Mayıs 2003	1.6	32.7	-0.6	36.7
Haziran 2003	-0.2	31.7	-1.9	35.4
Temmuz 2003	-0.4	30.7	-0.5	33.8

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

TABLO III.7.4.
2003 YILI TEFE DEĞİŞİM ORANLARI
(Temmuz Ayı İtibariyle, 1994 = 100)

	Bir Önceki Yılın Aralık Ayına Göre			Bir Önceki Yılın Temmuz Ayına Göre			Oniki Aylık Ortalamalara Göre		
	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam
Genel	9.9	11.3	10.9	20.9	27.5	25.6	34.2	33.6	33.8
Tarım	-	16.6	16.6	-	43.7	43.7	-	41.2	41.2
Madencilik	4.0	20.3	8.7	9.3	42.4	17.9	32.0	64.1	39.8
İmalat Sanayii	11.9	8.6	9.6	23.9	20.3	21.5	37.5	29.7	32.0
Enerji	2.8	-	2.8	12.1	-	12.1	21.0	-	21.0

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

TABLO III.7.5.
TÜKETİCİ FİYATLARI (TÜFE)
(Temmuz Ayı İtibariyle, 1994 = 100)

	Bir Önceki Yılın Aralık Ayına Göre	Bir Önceki Yılın Temmuz Ayına Göre	Oniki Aylık Ortalamalara Göre
Genel	11.6	27.4	30.7
Gıda, İçki, Tütün	13.3	35.4	31.4
Giyim ve Ayakkabı	8.3	30.9	37.1
Konut	10.0	23.6	28.3
Ev Eşyası	9.2	16.3	23.6
Sağlık	20.7	29.4	30.0
Ulaştırma	14.0	24.6	33.3
Eğlence ve Kültür	3.9	11.9	20.9
Eğitim	0.1	53.5	53.8
Lokanta, Otel	20.4	32.5	35.0
Diğer	13.5	20.4	30.4

TÜRK VERGİ SİSTEMİ

IV. TÜRK VERGİ SİSTEMİ

IV.1. Genel Bir Bakış

Henüz Cumhuriyet dahi ilan edilmeden önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 24 Nisan 1920 tarihinde kabul etmiş olduğu 1 numaralı kanun, Ağnam Resmini dört kat attıran bir vergi kanunudur.

Cumhuriyetin ilanından iki yıl sonra, diğer bütün alanlarda ve sosyal kurumlarda başlayan devrim hareketi vergi sistemine de yansımış, Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikal eden bazı vergiler uygulamadaki aksaklıklar nedeni ile ya kaldırılmış ya da yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de yirminci yüzyılda bir tür derebeylik hayatı yaşayan Aşar 1925'de tamamen kaldırılmış, Ağnam da esaslı bir şekilde değişikliğe uğramıştır.

Tarıma dayalı eski ilkel vergilerin (en önemlisi aşarın) kaldırılması ile meydana gelen boşluğu doldurmak üzere çok daha ileri esasları ihtiva eden yeni bir takım vergilerde yürürlüğe konulmuştur. Bunlar arasında 1914 tarihli Temettü Vergisi'nin yerini alan Kazanç Vergisiyle Umumi İstihlak Vergisi ve ardından bunu tamamlayan Hususi İstihlak ve Eğlence Vergisi sayılabilir. 1930-1940 yıllarında yaşanan büyük dünya ekonomik bunalımının neden olduğu olağanüstü harcamaların kapatılabilmesi için, İktisadi Buhran Vergisi getirilmiş, Kazanç Vergisi, Muamele Vergisi, Hayvanlar Vergisi düzenlenmiş, Maliye Bakanlığı Kuruluş Kanunu kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1939-1945 yılları ile bunu takip eden yıllarda savaşın ekonomideki tahribatının ortaya çıkardığı finansman açıklarının kapatılması için bazı vergilerin oranları artırılırken Varlık Vergisi ile Toprak Mahsulleri Vergisi ve Gümrük Çıkış Vergisi gibi yeni vergiler yürürlüğe girmiş ve Belediye Gelirleri Kanunu kabul edilmiştir.

Cumhuriyetimizin ilk yirmibeş yıllık döneminde yeni ve modern bir vergi sisteminin kurulması yönünde gösterilen çabaların başarıya ulaştığı söylenemez. Bunun nedeni, bu dönemde yaşanan dünya çapındaki iktisadi ve siyasi olaylar vergi sisteminin geliştirilmesini değil düzeltilmesini dahi engellemiş olmasıdır. Bu olumsuz konjonktürel şartlarda getirilen yeni vergilerle sistem karışık, verimsiz ve gayri adil hale gelmiştir. Bilimsel ve rasyonel esaslardan yoksun olan bütün bu vergiler belirli bir mali politikaya dayanmaksızın sadece hazinenin acil gelir ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmuştur. Bu nedenle vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi bir zorunluluk haline gelmiştir.

1950 yılı Türk vergiciliğinde bir dönüm noktasıdır. Yapılan reform ile Türk Vergi

Sistemi çağdaş bir nitelik kazanmaya başlamış ve o dönemde pek çok Avrupa ülkesinde dahi görülme­yen yapı değişikliği yaşanmıştır.1949 yılında TBMM'de kabul edilen ve 1950 yılında yürürlüğe giren mali reform kanunları manzumesiyle daha önce uygulanan Kazanç Vergisi yürürlükten kaldırılarak, Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Esnaf Vergisi ve Vergi Usul Kanunu uygulamaya konulmuştur.

Gelir Vergisi Kanununun yürürlüğe girmesiyle gelirin toplanması ve beyan esasına geçilmesi bir reform niteliği taşımaktadır. Daha sonra Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkındaki Kanun uygulanmaya konulmuştur. 1950 yılında vergi idaresinde "reorganizasyon"a da gidilmiştir. 1950-1960 döneminin reformları 1956 yılında kabul edilip, 1957 yılında uygulanmasına başlanılan Gider Vergisi Kanunuyla tamamlanmıştır. Bu şekilde dolaylı vergiler de reformun kapsamı içerisine alınmıştır. Bu dönem vergi yapısının en önemli eksikliği bir takım nedenlerle tarım kesiminin vergi dışı bırakılmasıdır. Ekonomide çok önemli bir yeri olan tarım kesiminin kapsamamış olması, verginin gücünü de azaltmıştır.

1950'den 1960'a kadar olan dönem için tamamen Türk vergi sistemi bakımından deneyim ve gözlem devresidir denilebilir.

1950-1960 döneminde katedilen büyük aşamaya rağmen 1960'larda ısrarla Türk Vergi Sistemi'nin yeni bir reforma ihtiyacı olduğundan söz edilmekteydi. Bu durum, vergi yükünün adaletsiz dağılımı, vergiden optimal hasılanın sağlanamaması olgusundan kaynaklandığı gibi, vergilerin ekstra fiskal fonksiyonlarından yararlanma ihtiyacından da kaynaklanmaktadır. Bu nedenle 1960-1970 arasındaki 10 yıllık dönemde Türk Vergi Sisteminin yeniden düzenlenmesi konusunda yoğun çalışmalara girilmiş ve bunların sonucu olarak modern vergilemenin gereklerine uygun olumlu adımlar atılabilmiştir. Bu döneme damgasını vuran Vergi Reform Komisyonu'nun katkısıyla Gelir Vergisi Kanunu ve Vergi Usul Kanunu yeniden yazılmıştır. Kurumlar Vergisi Kanununda, Bina ve Arazi Vergilerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bundan sonra zirai kazançların kısmen de olsa vergi kapsamına alınması, götürü usul ve bir otokontrol aracı ve güvenlik önlemi olan servet beyanı müessesesi sisteme dahil edilmiştir. Gider Esası ile Ortalama Kar Hadleri müesseselerinin yeniden ele alınması, yatırımların teşviki için Yatırım İndirimi ayrıcalığının sisteme dahil edilmesi bu dönemde olmuştur.

1970-1980 arası dönemde harcama vergileri ve servet unsurlarının vergilendirilmesine yönelik yapılan değişiklikler (Gayrimenkul Kıymet Artış Vergisi, Taşıt Alım Vergisi, Bina İnşaat Vergisi, Mali Denge Vergisi, Spor- Toto Vergisi ve Emlak Vergisinde beyan esasına geçilmesi gibi) dışında kayda değer düzenlemelere rastlanmaktadır. Bu dönemde giderek önem kazanan vergileme problemlerine ve özellikle

hızlı enflasyon nedeniyle pek çok vergide büyük oranlı aşınmalara rağmen geniş çaplı bir vergi değişikliğinin olmaması düşündürücüdür. Bunun nedeni olarak TBMM'de siyasi partilerin dağılımı ve siyasi şartların elverişsizliğine bağlı olarak vergi kanunu çıkarmanın güçlüğü gösterilebilir. Zira bu dönemde parlamento içindeki partiler arasındaki güç dengesi, köklü sayılabilecek adımların atılmasını engellemiştir. Bu nedenle, bu dönemde gerçek anlamda bir vergi reformu gerçekleştirilememesinin nedeninin politik olduğu söylenebilir. Ayrıca alınacak tedbirlerden olumsuz yönde etkilenecek kesimlerin tepkisi ve baskı grubu olarak güçleri de bu tür girişimlerin başarı şansını başlangıçta düşürmüştür.

1980'lere gelinirken uygulanmakta olan Gelir Vergisi mükellefler için adaletsiz, ücretlileri aşırı derecede vergilendiren, otomatik stabilizatörlerin ücretliler dışında işlevsiz kaldığı, artan oranlılığın tersine otomatik stabilizatör olarak etkili olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Vergi Sistemi, Hazine açısından ise verimsiz bir nitelik kazanmıştır.

1980-1990 döneminde vergi yasalarında kaçınılmaz olan bir takım değişikliklere gidilmiştir. Ancak, bunlar vergi sistemi yönünden bir reform olarak değerlendirilemez. Yapılan düzenlemeler, 1980 öncesi dönemde yaşanan bozuk yapının onarılmasına yöneliktir. Adaletsiz hale gelen vergi yükü dağılımını düzeltmek, iktisat politikasının hedeflerine ulaşılabilmesi için vergi kanunlarında tasarrufları artırıcı ve bunları yatırımlara yönlendirici düzenlemeler yapmak, döviz darboğazını aşabilmek için mal ve hizmet ihracatını artırmada vergi kanunlarından yararlanmak ve enflasyonla mücadelede vergi hasılasını artıracak önlemler almak amaçları arasındadır.

Bu dönemde gerçek bir reform olarak nitelendirilebilecek uygulama 1985 yılında Katma Değer Vergisi'ne geçilmesidir. Bunun yanında reform niteliğindeki bir diğer köklü yapısal değişim de 1982'de vergi yargısı alanında olmuştur. 1982'de kabul edilen 2575, 2576 ve 2577 sayılı Kanunlarla vergi yargısı özerk bir yapıya kavuşturularak idari yargı alanındaki yerini almıştır. Ayrıca düz oranlı duruma gelmiş olan Gelir Vergisi tarifesi tedricen artan oranlı kimliğine kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu arada çeşitli kesimlerce tartışılan peşin vergi uygulamasına da geçilmiştir. Emlak Vergisi'nin tarh ve tahsilinin belediyelere verilmesi, Gayrimenkul Kıymet Artış Vergisi'nin kaldırılması, menkul sermaye iratlarının ihtiyari toplama dışına çıkarılması bu dönemin ürünüdür. Kurumlar Vergisi Kanunu ve Katma Değer Vergisi Kanunlarında ihracatın özendirilmesine yönelik düzenlemelere gidilmiştir.

Bu dönemin ikinci yarısında gelir vergisi bir "ücret vergisi" haline gelmiş, kurumlar vergisi ise, bünyesinde taşıdığı bağışlıklar nedeniyle yasal vergi oranı %46 iken, fiili oran %10 dolayında gerçekleşmiştir. Ancak, Türk Vergi Sistemi'nde ülke-

nin içinde bulunduğu şartların gereği olarak çeşitli tarihlerde yapılan yasal düzenlemelerin bütünü değerlendirildiğinde ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak sistemi iyileştirici, gelir artırıcı ve uygulamayı kolaylaştırıcı geçici çözümleriyle tam anlamıyla bir reform olarak değerlendirmek mümkün değildir.

1980'li yılların ikinci yarısında gözlemlenen istikrarsızlık ortamı ve bozulan iktisadi dengeler 1990'lı yıllarda tehlikeli bir hal almıştır. Hızla artan kamu harcamalarının kısılamaması ve yapısal vergi reformunun politik endişeler nedeniyle hayata geçirilememesi kamu açıklarının artışında ve borçlanmada sınıra gelinmesinde ve enflasyon oranlarındaki hızlı artışta etkili olan faktörlerdir. 1990-1993 döneminde vergi konusunda yapılan düzenlemeler çok dar kapsamlı olup, amaca hizmet etmekten uzak kalmıştır. Ekonomide yaşanan krize bağlı olarak 5 Nisan 1994'te açıklanan "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı"nda yer alan hedefler doğrultusunda bir takım vergisel tedbirler alınmıştır. Ancak bu tedbirler sınırlı olup, köklü bir reform niteliği taşımamıştır.

Vergi mevzuatında yapılan değişiklikler vergilendirilemeyen alanların vergi kapsamına alınmasına yönelik değil de mevcut vergi alanlarından daha fazla vergi alınmasını sağlayacak değişiklikleri içermektedir 3986 sayılı yasa ile mali amacı ön plana alan ve sisteme bir defaya mahsus olmak üzere, Ekonomik Denge Vergisi, Net Aktif Vergisi, Ek Gayrimenkul Vergisi gibi vergiler girmiştir. Bu vergiler vergi tekniği ile Anayasanın eşitlik, adalet ve yasallık ilkeleri açısından ciddi eleştirilere yol açmıştır. Türk Vergi Sistemi'nde yapısal değişiklik yaratacak köklü hiç bir önlem getirmeyen bu değişiklikleri bir vergi reformu olarak değerlendirmek mümkün değildir.

1994 yılını takiben Temmuz 1998'de kanunlaşan 4369 sayılı kanun ise vergi sistemimize önemli değişiklikler getirmiştir. Başlangıçta "Vergi Reformu" olarak ifade edilen değişiklikler bir azınlık hükümeti tarafından parlamentonun desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

4369 sayılı kanundan önce ülkemizde şöyle bir vergi tablosu mevcuttur:

- Gelir vergisinde her üç mükelleften biri götürü olarak vergilendirilmekte ve gelir vergisinin yalnızca % 1' ini ödemektedir.
- Gelir vergisi beyanlarının % 80'i hayat standardı ölçüleri etrafından toplanmıştır.

- Toplam gelir vergisinin %55'ini ücretliler ödemektedir. Toplam vergi tahsilatının % 20' si ücretlilerden sağlanmaktadır.
- Dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı %60'a ulaşmıştır. Bu durum vergi adaletinin hızla bozulması sonucunu doğurmaktadır.
- Emlâk vergilerindeki harçların yüksekliği mükellefleri düşük beyana ve harç ödemeye sevk etmektedir.
- Yüksek vergi oranları vatandaşları kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunmaya teşvik etmektedir.

İçinde yaşanılmaz bir vergi yapısı ortaya koyan yukarıdaki tabloyu değiştirmek amacıyla 4369 sayılı kanun hazırlanmış ve kanun dört temel ilke üzerine dayandırılmıştır:

- ✓ Vergilemede basitliğin sağlanması,
- ✓ Kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınması,
- ✓ Vergi oranlarının düşürülerek vergi tabanının genişletilmesi ve
- ✓ Vergi adaletinin sağlanması.

Belirtilen bu dört esas çerçevesinde 15 vergi kanununda 87 madde içinde yer alan değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Ne var ki, Türk Vergi Sisteminde önemli yenilikler getiren kanun, Güneydoğu Asya'da ve özellikle Rusya Federasyonu'nda yaşanan krizin ve içerde hükümetin uyguladığı daraltıcı maliye politikasının ekonomimize etkileri nedeniyle uygulanma ortamını önemli ölçüde kaybetmiştir.

Mevcut koşulları değerlendiren hükümet 14 Ağustos 1999 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 4444 sayılı kanunla, 4369 sayılı kanunun getirdiği bazı düzenlemelerde değişiklik yapmıştır. Bu düzenlemelerle mali milat 31.12.2002 tarihine kadar ertelenmiştir. Diğer bir ifadeyle, 2002 yılı sonuna kadar gelir vergisi kanununda tanımlanmamış (diğer kazanç ve iratlar kategorisine giren gelirler) yeni kanunun uygulaması dışı bırakılmıştır. Bunun sonucunda, mali milat kapsamındaki (30 Eylül blokajları) değerler ile işlem ve beyannamelerden hareketle, bunlara taraf olanları da kapsayacak şekilde, ileriye ve geriye doğru herhangi bir vergi incelemesi ve tarhiyat yapılmayacaktır. Yeni düzenleme ile vergilendirmeye konu olan gelirin tanımında 4369 sayılı kanun öncesine dönülmüştür. 31.12. 2002 yılına kadar elde edilecek gelirlerden yalnızca kanunda tanımlanmış gelir unsurları vergilendirilecektir.

2003 yılının hemen başında kabul edilen 4783 sayılı Kanun ile "Mali Milat" ve "Nereden Buldun?" hiç uygulanamadan vergi sistemimizden çıkarılmış ve gelirin tanımında tekrar kaynak teorisine dönülmüştür.

Yine 2003 yılında Irak savaşı ile ilgili olarak ülkemizde asker bulundurulması ve asker gönderilmesine ilişkin ikinci tezkerenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde reddedilmesinin ardından, hükümetin almış olduğu ek mali önlemler çerçevesinde 03.04.2003 tarih ve 4837 sayılı Kanun ile Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Ek Emlak Vergisi alma yoluna gidilmiştir.

Böylece 1994 yılında başlayan olumsuz bir gelenekle, ekonomide yaşanan sıkıntılar gerekçe gösterilerek geçici veya başka bir ifadeyle olağanüstü vergiler getirilme dönemi devam etmiştir. Hatırlanacağı üzere, 1994 yılında ekonomik kriz gerekçe gösterilerek, "ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi, ek motorlu taşıtlar vergisi, ek emlak vergisi...." (3986 sayılı Yasa) gibi vergiler, 1999 yılında ise bu defa deprem vergileri adı altında aynı yola başvurulmuş ve bu defa 4481 sayılı Yasa'yla "ek gelir ve kurumlar vergisi, ek emlak vergisi, ek motorlu taşıtlar vergisi, faiz vergisi, özel iş-lem vergisi, özel iletişim vergisi" isimli olağanüstü vergiler getirilmiştir.

Temmuz 2003 ayı içerisinde Anayasa Mahkemesi Ek Emlak ve Ek Motorlu Taşıtlar Vergileri ile ilgili olarak yapılan iptal başvurusunu değerlendirmiş ve Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi ile ilgili olarak yürürlüğü durdurma ve iptal kararı vermiştir. Ancak 59. Hükümet IMF'ye verilen taahhütler çerçevesinde 2003 yılı faiz dışı fazla hedefini tutturabilmek için Anayasa Mahkemesinin gerekçeli kararı henüz Resmi Gazete'de yayımlanmadan ikinci bir kanunla yeniden ek motorlu taşıtlar vergisi alma yoluna gitmiştir.

2003 yılında gerek mükellefler ve gerekse de ülke ekonomisi açısından yaşanan bir diğer önemli gelişme de Vergi Barışı Kanunu'nun kabul edilmiş olmasıdır. Şubat ayında yürürlüğe giren kanun, camiamızın da büyük destek ve katkıları sonucu tüm hedef ve tahminlerin üzerinde başvuru sayısına ve tutarına ulaşarak oldukça başarılı olmuş, mükellef-idare ilişkilerinde yeni bir döneme yelken açılmıştır. Türkiye genelinde Vergi Barışı Kanunu'ndan yararlanmak için yapılan başvuru sayısı 3.475.144 iken taksite bağlanan tutar ise 7 Katrilyon TL'yi aşmıştır. Bu başarı Maliye İdaresi ile Meslek Mensupları arasındaki dayanışma ve işbirliğinin en güzel örneklerinden biri olmuş ve geleceğe yönelik olarak olumlu ve yapıcı mesajların alınmasına yol açmıştır. Ancak neredeyse her dört yılda bir çıkan mali afların toplumdaki adalet duygusunu yaraladığını ve vergisini zamanında ödeyen mükellefler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu da unutmamak gerekir.

2003 yılında Türk Vergi Sistemini daha basit ve anlaşılır hale getirme yolunda atılan bir adım da Nisan ayında kabul edilen 4842 sayılı Kanun olmuştur. Bu Kanun ile yatırım indirimi üzerindeki stopaj yükü kaldırılmış ve teşvik belgesi alma zorunluluğu ile bölgesel ve sektörler arası ayırımlara da son verilmiştir. Ayrıca kurumlar üzerindeki toplam vergi yükü de %65'lerden % 45'lere indirilmiştir.

Ancak yine aynı Kanunla özel indirim uygulamasının kaldırılması ile asgari ücretin vergi dışında tutulması çabalarına çok önemli bir darbe vurulmuştur.

1920 yılından bugüne kadar Türk Vergi Sisteminde yapılan değişiklik ve reformlar başarılı olmuş mudur? Bu soruya olumlu bir yanıt vermek pek de mümkün gözükmemektedir. Bunun nedenlerini ise şu şekilde açıklayabiliriz.

Kamu harcamaları vergi gelirleri ile finanse edilememektedir

Vergi kamu harcamalarını finanse etmenin en sağlıklı yoludur. Bilindiği üzere kamu harcamaları esas olarak iki şekilde finanse edilir, vergi toplamak ve borçlanmak. Türk kamu mali yönetiminde 80'li yıllardan bu yana "vergi alma borç al" prensibi hakim olmuştur. Bunu sonucunda da bugün ülkemizin konsolide bütçe toplam borç stoğu yaklaşık 184 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakamın 67 milyar doları dış borç, 117 milyar doları ise iç borçtur.

Son üç yıllık dönemde toplam borç stoğumuzun gayrisafi milli hasılaya oranı sırasıyla 2000'de %50.1, 2001'de % 100,8 ve 2002 yılında ise % 88,9 olmuştur. 2003 yılındaki hedef ise bu oranı %80'lerin altına indirmektir. Tam üye olmaya çalıştığımız Avrupa Birliği'nde kriterlerine göre (Maastricht kriterleri) bu oranın en fazla %60 olması gerekmektedir.

Yine son üç yılda konsolide bütçe vergi gelirlerinin konsolide bütçe giderlerini karşılama oranlarına baktığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. 2000 yılında %56.7, 2001 yılında 49.3 ve 2002'de ise %51.7, 2003 yılı bütçesinde ise bu oranın % 58'e yükseltilmesi hedeflenmektedir. Bu oranları şu şekilde de yorumlayabiliriz. Örneğin 2001 yılında devlet yapmış olduğu personel ödemeleri, yatırım harcamaları ve transfer harcamalarının sadece yarısını vergi gelirleriyle karşılayabilmiştir. Geriye kalan kısım için ya borçlanmıştır ya da malvarlığını (özelleştirme) satmıştır. 2003 yılında ise yine bu harcamalarının sadece %58'inin vergi gelirleriyle karşılanması öngörülmektedir. Geriye kalan bölüm için ise yine yeniden borçlanılacak veya özelleştirme yoluyla ki, özelleştirme hiçbir zaman bütçe geliri olarak kabul edilemez, malvarlığı satışıyla karşılanacaktır.

Vergi yükü ağır

Vergi yükü ekonomideki kaynakların ne kadarlık bölümünün devlet tarafından vergi veya benzeri isimler altında kamuya aktarıldığını gösteren bir kavramdır. Çok değişik hesaplama yöntemleri olmakla birlikte klasik olarak, bir ülkede bir yıl içinde toplanan kamu gelirlerinin ülkenin gayri safi yurt içi hasılasına oranını ifade etmektedir.

Bu açıklamalar çerçevesinde son on yıllık süreçte ülkemizdeki vergi yükü gelişimine baktığımızda 90'lı yılların başında %16 olan bu oran sürekli artarak 2002 yılı itibarıyla %27'ye ulaştığını görmekteyiz. Avrupa Birliği ülkelerinde ise söz konusu oran ortalama olarak % 41,6'dır.

Avrupa Birliği ortalamasına bakarak ülkemizdeki vergi yükünün düşük olduğu ve Avrupa Birliği ülkelerine göre daha az vergi ödendiği kanaatine varılabilir. Ancak bu kanaat kesinlikle yanlıştır. Çünkü böyle bir karşılaştırma yapmak için ülkelerin milli gelir düzeylerinin de dikkate alınması gerekir. Avrupa Birliği ülkelerinde satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen milli gelir ortalama 22.500 Euro iken, ülkemizde ise 5.900 Euro'dur. Türkiye'deki mükellefler 5900 Euro olan yıllık gelirlerinin % 27'sini yani yaklaşık 1600 Euro'yu vergi olarak vermekte, geriye yaşamını idame ettirmek üzere 4300 Euro kalmaktadır. Bir Avrupa Birliği üyesi ülkede yaşayan mükellef ise 22500 Euro olan yıllık gelirinin 9.250 Euro'luk kısmını vergi olarak ödemekte, kalan 13.250 Euro ile de hayat standardını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle bir Türk vatandaşının hayat standardı 4.300 Euro iken, bir Avrupa Birliği vatandaşının standardı ise bunun neredeyse tam 4 katı olan 13.250 Euro'dur.

Sonuç olarak oransal olarak az gibi görünse de nihai olarak ülkemizde mükelleflerin gelirleri üzerindeki vergi yükü çok yüksektir ve bu durum yaşam standartlarını düşürmektedir.

Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı sağlanamamış ve mevcut vergi sistemi gelir dağılımını daha eşitsiz hale getirmiştir

Anayasamızın 73'üncü maddesine göre herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı ise maliye politikasının sosyal amacıdır.

Bir ülkedeki vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı incelenirken toplanan vergiler içindeki dolaylı ve dolaysız vergilerin oranlarının karşılaştırılması çok kullanılan bir yöntemdir. Bilindiği üzere dolaysız vergiler gelir üzerinden alınır ve vergi adaletini sağlamada daha etkilidir. Çünkü artan oranlı vergi tarifeleri, indirim, istisna,

muafiyet ve en az geçim indirimi gibi uygulamalarla doğrudan vergi ödeme gücü ile ilişki kurulabilir.

Dolaylı vergiler ise "tersine artan oranlı (regresif) bir yapıya sahiptir. Yani ödenen vergi alt gelir grubundaki kişiler için daha büyük önem ifade etmektedir. Dolaylı verginin uygulandığı ürünlerin düşük gelirli bütçesindeki payı, yüksek gelirli lere göre daha fazladır. Vergi yükü asıl olarak düşük ve sabit gelirli üzerinde kalmaktadır.

Ülkemizde son on yıllık dönemde toplam vergi gelirleri içerisindeki dolaylı-dolaysız vergilerin oransal dağılımı aşağıdaki gibi olmuştur.

Yıllar	Dolaysız Vergiler %	Dolaylı Vergiler %
1994	48	52
1995	41	49
1996	39	61
1997	41	59
1998	47	53
1999	45	55
2000	41	59
2001	40	60
2002	33	67
2003	31	69

Tablo incelendiğinde toplam vergi gelirleri içerisindeki dolaylı vergilerin payının oransal olarak sürekli arttığı ve 2003 yılında yaklaşık olarak %70'lere ulaştığı görülmektedir. Bunun anlamı vergi gelirlerimizin yaklaşık % 70'inin adil olmayan dolaylı vergilerden sağlanıyor olmasıdır. Bu durum vergi sistemimizde dikey adaleti (az kazanan az, çok kazanan çok vergi al), dolayısıyla da gelir dağılımını bozmaktadır.

Vergi yükünün adaletli dağılımını tespit etme yolunda kullanılabilecek bir diğer ölçüt, tevkif (stopaj) yoluyla toplanan vergi ile ücretlilerin ödediği vergilerin toplam gelir vergisi içindeki payıdır.

Ülkemizde stopaj yoluyla alınan gelir vergisinin toplam gelir vergisine oranı 1988'te % 73.1 iken, 1995'te %88.6'ya, 1999'da %89.6'ya, 2000'de %95.2'ye ve son olarak 2002 yılında ise % 91'e ulaşmıştır.

Ücretlilerin ödediği gelir vergisinin payı özellikle 1991 ve 1992 yıllarında en yüksek düzeye ulaşmış iken, 2000 yılı sonu itibariyle bu pay genel bütçe vergi gelirleri içinde %11.2, gelir üzerinden alınan vergiler içinde %28.2 ve toplam gelir vergisi içinde ise %45.4 olmuştur.

Ülkemizde kayıt dışı ekonominin boyutları kayıtlı ekonomiyi tehdit eder hale gelmiştir.

Kayıtdışı ekonomi uzun yıllardır ülkemizin gündeminde bulunan ve üzerinde en yoğun ve hararetli tartışmaların yapıldığı konulardan biridir. Toplumun hemen hemen her kesimi bu olgudan rahatsız ve şikayetçidir. Çünkü kayıt dışı ekonomi, kamu finansman dengesinde meydana getirdiği olumsuzluğun yanı sıra devlete karşı vergi dahil her türlü mali yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getiren vatandaşlar aleyhine de bir haksız rekabet ve ticaret ortamı yaratmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi en genel anlamıyla, milli gelir hesaplamalarında kavranamayan faaliyetlerin tümüdür. Bu faaliyetler yasal da olabilir, yasa dışı da. Önemli olan nokta sistem tarafından kavranamamasıdır.

Değişik yöntemler kullanılarak yapılan tahminler göstermektedir ki, ülkemizdeki kayıtdışı ekonominin büyüklüğü ciddi boyutlara ulaşmış durumdadır (GSMH'nın % 40'ı) ve giderek kayıtlı ekonomiyi tehdit hale eder hale gelmiştir.

Kayıt dışı ekonomi büyüdükçe devletin vergi kaynakları da dolaysız vergilerden dolayı vergilere doğru kaymaktadır. Bu da bize vergi sistemimizi daha adil hale getirebilmek için öncelikle kayıt dışı ekonomiyle mücadele etmemiz gerektiğini göstermektedir. Dolaylı vergiler, dolaysız vergilere göre toplanması kolay, maliyeti düşük ve hemen gelir yaratıcı olmaları gibi özelliklerinden dolayı tercih edilmektedir.

Ülkemizde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranının yüksekliği (GSMH'nın % 40'ı) devlet gelirlerindeki kaybın ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Bu sorunun çözümlenmesiyle devlet gelirlerinde belirgin bir artış olacaktır. Bu se-

bep bile tek başına kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmasının önemini göstermektedir.

Örneğin 2003 yılı bütçesinde vergi gelirlerinin yaklaşık 85 katrilyon olacağı tahmin edilmektedir. En son yapılan araştırmalara göre Türkiye ekonomisinin % 40'ı kayıt dışındadır. Yani bir anlamda vergi dışındadır. Kayıt dışı ekonominin en az % 70'ini kayıt altına alabilmiş olsak, vergi gelirlerimizi yaklaşık olarak 24 katrilyon (17 milyar dolar) artırabiliriz. 2003 yılı bütçesinde 46 katrilyon iç borçlanma dikkate alındığında kayıt dışı ekonominin % 70'inin kayıt altına alınması, iç borçlanma miktarımızı yarı yarıya azaltabilecektir. Bu azalma beraberinde kamu borçlarının döndürülme riskinin azalmasına ve kamuoyunda çok sık tartışılan yüksek reel faizlerin düşmesine neden olacaktır. Böylelikle mükelleflerden toplanan vergiler doğrudan doğruya devlete yüksek reel faizler ile borç verenlere değil, ucuz eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri olarak dar gelirli olan ancak toplumun büyük bir kısmını oluşturan kesime dönecektir. Bütçe açığının vergiler ile finansmanı sonucu bütçe açığı azalacak bunun sonucunda da sosyal güvenlik açıkları azalacaktır. İşgücü üzerindeki ağır vergi ve sosyal güvenlik ödemeleri düşürülebilecek bu sayede de ekonomideki istihdam ve yatırım ortamı iyileştirilebilecektir.

Yukarıda değişik biçimlerde de ifade edildiği üzere 1920'li yıllardan bugüne kadar Türk Vergi Sisteminde yapılan değişiklikler ve reform çalışmaları ne yazık ki beklentilere cevap verememiş, istenen sonuçlar doğurmamıştır.

TÜRMOB olarak, konumuz gereği, sorunlara hem mükellefler, hem de devlet açısından bakıyoruz. Vergi sistemimizi, yapılan ve yapılması düşünülen değişiklikleri yakından izliyoruz, ortaya çıkan sorunlarla ilgili eleştiriler yapıyoruz ve çözümler öneriyoruz. Netice itibariyle ciddi bir vergi reformu ve yeniden yapılanma ihtiyacının ortada olduğunu ve bu konudaki görüşlerimizi dün olduğu gibi bugün de kamuoyu ile paylaşmayı bir görev sayıyoruz. Uygulanabilir, gerçekçi önerilerin uygulamacılardan geldiği yönündeki genel kabul görmüş ilkeyi esas alarak TÜRMOB olarak yapılacak bir vergi reformu ve yeniden yapılanma da dikkate alınması gereken önerilerimizi ortaya koyuyoruz.

IV.2. ÖNERİLER

- Vergi sistemimizde çok sayıda ve belirli bir amaç doğrultusunda aralarında eşgüdüm sağlanamamış vergisel muafiyet ve istisnalar bulunmaktadır. Vergideki ayrıcalıklı uygulamaların bir bölümü Gelir, Kurumlar, KDV, Damga, Emlak, Taşıt Alım, Motorlu Taşıtlar, Banka ve Sigorta Muameleleri, Akaryakıt Tüketim, Veraset ve İntikal, Harçlar ve Belediye Gelirleri Kanunları ile düzenlenmekte iken bir kısmı ise vergi kanunlarından bağımsız münferit kanunlar ile düzenlenmektedir. Bu şekilde 148 değişik kanunla devlet, büyük miktarlarda vergi alacağından vazgeçmektedir. Aynı şekilde 16 değişik kanun hükmünde kararname de çok sayıda vergi ayrıcalığını içeriyor. İşte vergi sisteminde bulunan bu tür vergi muafiyet ve istisnaları ülkemizin içinde bulunduğu şartlar, ekonominin gerekleri ve kamu finansman ihtiyaçları dikkate alınarak yeniden değerlendirilmelidir.
- Türk vergi sisteminde yavaş yavaş bir faciaya dönüşen adı kadar basit olmayan basit usul kesinlikle kaldırılarak söz konusu mükellefler gerçek usulde vergilendirilmelidir. Zira basit usul yerine ikame edildiği götürü usulden daha az vergi hasılası sağlamaktadır. Buna ek olarak basit usul kayıt dışı ekonomiyi besleyen bir mekanizmaya dönüşmüştür. Sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge yatağına dönüşme eğilimde olan basit usulün kaldırılması ve bu kamburun sistemin sırtından alınması zorunludur. Bu noktadan olmak üzere gerekirse söz konusu mükelleflerin, gerçek usulde tespit edilen kazançlarının 5 yıl süreyle yarısı matrah olarak esas alınabilir. TÜRMOB olarak biz bu şekilde gerçek usule geçirilecek basit usuldeki mükelleflerin kayıtlarını normal ücretin yarısına tutmaya hazırız.
- 1999 yılında yaşanan Marmara depremi ve son olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik olarak yaşanan terörist eylemler sigorta sektörünün önemini hem sektör açısından hem de bireyler açısından ortaya koymuştur. Bu gerçeklerden hareketle ücretler ve diğer gelirlerin vergiye tabi tutarlarının hesaplanmasında indirim olarak dikkate alınacak şahıs sigorta primleri ve diğer sigorta primlerinin indirim oranları yükseltilmeli ve kapsamı genişletilmelidir. Bu şekilde sigorta sektörünün güçlenmesi ve bu yolla vergi gelirlerinin artırılması beklenebilecektir. Bu konuda çıkarılan yasa ve Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılan değişiklikler ihtiyacı karşılamaktan oldukça uzaktır.
- 1985 yılında uygulamaya konulan Katma Değer Vergisi'nin uygulamasına destek olmak ve belge düzeninin oturtulması amacıyla getirilen vergi iadesi sistemi daha sonra kapsam olarak daraltıldı ve ücretleri gerçek usulde tespit edilen

mükellefler açısından yıllık hale getirildi. Oysa ki, bu gün kayıt dışı ekonominin boyutları ve belge sisteminin zafiyetleri hala devam etmektedir. Vergi iadesinin maliyeti her zaman hasılatının altındadır. Kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına almak belge düzeninin oturmasına bağlıdır. Bu gerçek dikkate alınarak vergi iadesi sistemi yeniden aylık hale getirilmeli; kapsamı genişletilmelidir. Böylece kayıt ve belge düzenine düşük bir maliyetle güç kazandırılmış olacaktır.

- Vergi sisteminde bulunan ve işleme olasılığı bulunmayan ayrıca pek çok soruna neden olan otokontrol mekanizmaları yeniden gözden geçirilmelidir. Örneğin emsal kira bedeli esaslı, talih oyunları salonlarından elde edilen kazançlarda asgari vergi gibi, müesseseler günümüz ekonomik koşullarına uygun olarak yeniden gözden geçirilmelidir.
- Yukarıdaki tespitlere bağlı olarak tüm modern vergi sistemlerinde olduğu gibi mutlaka gelir ve servet çözümleri ile harcama düzeyi arasında bağ oluşturan bir otokontrol mekanizması ihdas edilmelidir. Bu noktadan olmak üzere; Anayasamızın 73. maddesinin öngördüğü gibi verginin yasallığı, gelirin gerçekliği, mali güce göre vergilendirme ilkeleri ile verginin adaletli ve dengeli dağılımına hizmet eden ve tam açıklama ve kanıtlanma hakkı tanıyan, fiktif kazançları vergilemeyen, geçmişe yürümeyen, sınırları ve kapsamı yasa ile belirlenmiş, mükellefin sisteme güvenini yeniden tesis edecek hukuki ve teknik çerçevesi çok iyi belirlenmiş açık ve net bir servet beyanı uygulamasına mutlaka geçilmelidir. Yani herkese hukuki zeminde olmak kaydıyla ve yukarıda dile getirdiğimiz ilkeler ve amaçlar ve teknik çerçeve içinde "nereden buldun" denilebilmelidir. Bu şekilde ekonominin işleyişi içinde ortaya çıkan her türlü servet artışları, bu meyanda kentsel rantlar, diğer bu türden kazançların tamamı vergilenmiş olacaktır. Söz konusu ilkeler ve geçmiş uygulama tecrübesi dikkate alınarak etkin, işlerliği olan ve kamu vicdanında da kabul gören bir otokontrol mekanizması oluşturma imkanı vardır. Bu konuda kısmi bir özellik taşıyan 4761 sayılı Yasa'yla yapılan düzenleme yetersiz ve yukarıda izah edilen bütünlükten uzaktır. Zira söz konusu yasa sadece yeni kurulacak ve var olan sermaye şirketlerine sermaye olarak konulacak yeni kaynaklar açısından ve sadece vergisel açıdan güvence getiren bir kapsamla sınırlıdır. Oysa ki kaygıların bununla sınırlı olmadığı ve yepyeni bir sayfa açılması ve tam bir hukuki güvence gerektiği açıktır.
- Üniter vergi sistemine geçilmelidir. Daha önce ortaya konulan öneriler gerçek bir üniter vergi sistemini zorunlu kılmaktadır. Bu gerçekten hareketle ücret gelirleri hariç olmak üzere kaynağı ve tutarı ne olursa olsun her türlü gelir toplanarak beyan edilmelidir. Yani Gelir Vergisi Kanunu'nun toplama ve beyan ile

ilgili hükümleri yeniden düzenlenerek üniter bir vergi sistemi oluşturulmalıdır. Zira bu günkü toplama ve beyan sistemi pek çok geliri beyan dışı bıraktığı gibi, getirdiği maktu hadlerle ilgili sınırlamalar yoluyla da adaletsiz sonuçlar doğuran vergi yükleri ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda Anayasamızın öngördüğü mali güce göre vergilendirme ilkesi ve verginin adaletli ve dengeli dağılımı amacıyla çelişmektedir.

- Ücretlilerin düşük oranlı bir vergi tarifesine göre –hem daha düşük oranlı ve hem de daha yüksek dilimli- vergilendirilmesi esası getirilmelidir. Zira ücretlinin amortismanı ve gideri yoktur. Ayrıca enflasyonunun peşinden sürüklenen gelir artışları söz konusudur. Öte yandan vergisi tevkif yoluyla enflasyona karşı değer yitirmeden ödenmektedir. Bununla birlikte ücretli kesim ülkemizde sosyal devlet olmanın gereği olarak en çok korunmaya gereksinim duyulan kesimi oluşturmaktadır. Bu nedenlerle %10'dan başlayan ve yüksek dilimli bir tarife içinde vergilendirilmeleri verginin adaletli ve dengeli dağılımı Anayasal amacına ve sosyal devlet olma gereklerine daha uygun olacaktır.
- Halen yürürlükte bulunan harcama üzerinden alınan vergi kanunları ile gelir üzerinden alınan vergi kanunları arasındaki uyumsuzlukların giderilmesi gerekir. Harcama vergileri kanunları ile gelir üzerinden alınan vergi kanunlarının odaklandığı noktalar farklıdır. Bu açıdan pek çok uyumsuzluk ortaya çıkabiliyor. Örneğin Gelir Vergisi Kanunu'na serbest meslek kazancının elde edilmesi, yani vergiyi doğuran olay tahsilat esasına bağlanmıştır. Oysa Katma Değer Vergisi Kanunu'nda vergi doğuran olay hizmetin ifasına bağlanmıştır. Hizmetin ifası ile tahsilatın aynı dönemde olması halinde sorun ortaya çıkmamaktadır. Ancak, hizmetin ifası ile tahsilatın farklı dönemlerde olması halinde sorun oluşmaktadır. Keza şüpheli alacak karşılığı uygulaması, vadeli çeklerin reeskontu, aynı bağış ve yardımlara ilişkin katma değer vergisinin akıbeti, özel kanunlarda yer alan aynı bağış ve yardımlara ilişkin yüklenen katma değer vergisinin durumu gibi daha pek çok konu sayılabilir. Bunlar ve benzeri uyumsuzlukların tespiti ve giderilmesi gerekmektedir.
- Vergi ceza sistemi yeniden oluşturulmalıdır. Vergi ziyai ve suçla orantılı, kendi içinde hiyerarşik bir yapısı ve isimlendirilmesi bulunan, basit, uygulanabilir, ucu açık olmayan ve kamu vicdanında kabul gören ve caydırıcı etkileri idari süreçlerle kesilmeyen bir vergi ceza sistemi oluşturulmalıdır. 4369 sayılı Kanunla Vergi Usul Kanunu'nda vergi cezalarıyla ilgili kapsamlı ve önemli değişiklikler yapılmış, ceza sistemine vergi ziyai cezası adıyla gecikme faizine endeksli bir ceza uygulaması getirilmiştir. Basitlik, açıklık, caydırıcılık ve uygulanabilirlik

adına getirilen bu ceza sisteminin umulan yararı ve sonucu sağlamadığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yukarıdaki özellikleri taşıyan bir ceza sisteminin uzlaşma müessesesiyle birlikte ve uyumlu yeniden oluşturulması gerekmektedir. Buna ilave olarak Anayasa Mahkemesi ceza sisteminde yer alan bazı hükümleri iptal etmeye başlamıştır. Yüce Mahkeme'nin gündeminde bulunan bu konularla ilgili davalar dikkate alındığında iptal sürecinin devamı da beklenebilir.

- Globalleşme ile birlikte uluslararası sınırlar ortadan kalkmaya başladı. Ülkeler arası ticaretin artması ile finans piyasaları birbirine entegre oldu. Bu durum döviz kurlarının ve dolayısıyla da çapraz kurlar ile kur farklarının sürekli olarak değişmesi sonucunu beraberinde getiriyor. Döviz bazlı işlemlerin kur ve faiz oranlarının dalgalanmaya tabi olması, işletmelerin geleceğe yönelik stratejilerinde belirsizlik yaratarak riski artırıyor. Bunun sonucunda söz konusu riskleri azaltmak amacıyla çeşitli finansal araçlar geliştirilmiştir. Bunların başında; finansal kiralama (leasing), factoring, forfaiting, bartering, forward ve swap işlemleri gibi enstrümanlar gelmektedir. Halen yürürlükte bulunan vergi sistemimiz ekonomik olaylar ve gelişmeler karşısında yeterli esnekliğe sahip değildir. Ekonomide yaşanan gelişme sonucunda ortaya çıkan ve Vergi Kanunları içerisindeki yeri tartışmalı olan finansal enstrümanlarla ilgili tereddütleri ortadan kaldıracak şekilde düzenlemeler yapılmalıdır.
- E-Ticaret ve elektronik ortamda yapılan diğer işlemlerin vergi hukuku açısından sağlam bir zemine oturmadığı açıktır. Uluslararası hukuk kuralları da dikkate alınarak vergi kanunlarında e-ticaret ile ilgili gerekli düzenlemeler yapılmalı ve vergi kanunları bu sürecin engeli olmaktan çıkarılmalıdır.
- Vergi kanunlarında yer alan teşvik, koruma, indirim ve istisnalar yeniden gözden geçirilerek selektif, etkin, basit, açık ve uygulanabilir bir yapı oluşturulmalıdır. Bu cümleden olmak üzere, Türkiye'deki serbest bölge uygulaması beklenen amaçları gerçekleştirilememiş ve Türkiye ile serbest bölgeler arasında yapılan ticaret toplam ticaret hacminin % 80'ine ulaşmıştır. Öte yandan serbest bölge uygulaması Türkiye'de haksız bir şekilde vergiden kaçınmanın hatta vergi kaçırmanın popüler bir aracı haline gelmiştir. Bu durum mükellefler arasında da eşitsizliğe yol açmaktadır. Şöyle ki; serbest bölge bulunan yörelerdeki bir kısım mükellefler bu imkandan yararlanırken, diğerleri ve bölge bulunmayan yörelerdeki mükellefler bu imkandan yararlanamayarak haksız ve eşit olmayan bir rekabet süreci ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Avrupa Birliği tarafından da vergisel rekabeti bozucu uygulamalar olarak tanımlanan ve kabul edilen serbest bölge uygulamasına son verilmelidir.

- 4684 sayılı yasa ile çeşitli vergi kanunlarında değişiklik yapmak suretiyle devir ve bölünme işlemleri vergi dışı bırakılmıştır. Hatta devir alan kurumlara devir olan veya bölünen kurumların birikmiş zararlarını mahsup etme hakkı tanınarak devir ve bölünme işlemlerine "vergi teşviği" bile sağlanmıştır. Birleşme, devir ve bölünme kararları vergisel olaylardan bağımsız olarak ortaya çıkan, tamamen ekonomik gerekçelere dayanan kararlardır. Ancak ekonomideki verimliliği ve istihdamı artırmak gerekçesi ile vergi kanunlarının bu işlemleri engelleyici rol oynamaması amacıyla bu işlemler vergi dışı tutulabilir. Dolayısıyla bu işlemlerin vergi dışı tutulmasının bir ekonomik gerekçesi vardır. Ancak örneğin getirilen zarar indirimi müessesesinin bu paralelde bir ekonomik gerekçesi mevcut değildir. Dolayısıyla beklenen amaçları gerçekleştirebilmek için yapılan düzenlemelerin mutlaka bir ekonomik gerekçesi olmalıdır. Yoksa bu işlemler sonucunda ne verimlilik ne de pazar payı artacak sadece vergisel bir avantaj elde edilecektir. Bu özel düzenlemeye ilave olarak Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunlarında yer alan kurumlaşmayı teşvik edici müesseseler ile devir, birleşme ve bölünme ve tasfiye hükümlerinin gözden geçirilerek birbirleriyle, diğer vergi kanunlarıyla ve özellikle Türk Ticaret Kanunu ile uyumlu ve sorun yaratmayan mekanizmalar haline getirilmelidir.
- Yurt dışı inşaat ve müteahhitlik hizmetleri özellikle Irak Savaşı sonrasında Türk ekonomisi açısından çok önemli bir sektör haline gelmiştir. Bugün itibarıyla yurt dışında söz konusu sektördeki taahhüt tutarı yaklaşık 45 milyar dolarlar mertebesine ulaşmıştır. Ancak bu sektörün vergilendirilmesi, vergi tekniği açısından tam bir mayın tarlasıdır. Bu güne kadar yapılan geçici düzenlemelerle sürekli bir şekilde bu sektör vergi dışında bırakılmıştır. Ancak bu istisna uygulaması dahi kendi içinde önemli sorunlara neden olmaktadır. Hatta bu konuda vergi uzmanları çözüm üretme yerine sürekli olarak ortaya çıkan sorunları saymakla meşguldür. Bunun nedeni de doğaldır. Zira bu tür firmaların merkezleri ile faaliyet alanları farklı ülkelerin hakimiyet sınırları içerisindedir. Ortada tek firma tek faaliyet ama vergilendirme yetkisine sahip iki ülke bulunmaktadır. Bu arada iş yapılan yer ile merkez arasında sürekli makine parkı, inşaat malzemesi, nakit akışı gibi hareketler olmaktadır. İki vergileme yetkisi çakışınca sorunlar kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Yurt dışı inşaat ve müteahhitlik hizmetleriyle ilgili vergisel düzenlemelerin, sektörün önemi ve döviz kazandırma potansiyeli de dikkate alınarak çözüme kavuşturulması gereklidir. Buna paralel olarak tam mükellefiyet kapsamında yurt dışında elde edilen kazançların vergilendirilme süreci mutlaka gözden geçirilmeli ve Avrupa Birliği mevzuatıyla uyum düzenlemeleri yapılmalıdır.

- Yap-İşlet-Devret ve Yap-İşlet modelleri çerçevesinde yapılmakta olan işler konusunda vergi kanunlarındaki düzenlemeler ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Özellikle enerji sektöründe bu kapsamda yapılması öngörülen yatırımların tutarı ve önemi ciddi boyutlardadır. Yapılan Anayasa değişiklikleri sonucu getirilen ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri için de geçerli olacağı kabul edilen uluslararası tahkimden sonra, bu konularda mutlaka düzenleme yapılması zorunlu hale gelmiştir. Öte yandan bu alanın önemi Hazine'nin verdiği garantiler de dikkate alındığında gittikçe artmaktadır. Bunlara ilave olarak, vergi sistemimizde gayri maddi hakların vergilendirilmesi ile ilgili düzenlemelerin günümüz ekonomik şartlarına uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Halen yürürlükte bulunan düzenlemelerin ihtiyacı karşılayamadığı, GSM lisans devirleri ve elektrik üretim ve dağıtım tesislerinin işletme haklarının devri aşamalarında net bir şekilde ortaya çıkmıştır.
- Olağanüstü vergilerden kaçınılmalıdır. Ekonomide yaşanan sıkıntılar gerekçe gösterilerek geçici bir süre için getirilen vergiler kalıcı hale gelmektedir. Aynı zamanda geçici maddelerle süreli olarak getirilen istisnaların süreleri uzatılarak istisnalar kalıcı hale getirilmektedir. Örneğin 1994 yılında çıkarılan 3986 sayılı Yasa, 1999 yılında çıkarılan 4481 sayılı Yasa ile olağanüstü vergiler getirilmiştir. Yine 4306 sayılı Yasa ile eğitime katkı payı uygulaması getirilmiştir. Söz konusu yasalardan son ikisi ile getirilen Özel İşlem Vergisi, Özel İletişim Vergisi ve Eğitime Katkı Payı uygulamaları kalıcı olma istidadı göstermektedir. Bunlar kesinlikle kaldırılmalıdır. Vergi sistemi bir yamalı bohça olmaktan çıkarılmalıdır.
- Niteliği aynı olan hizmetler aynı şekilde, farklı olan hizmetler ise farklı şekilde vergilendirilmelidir. Bu eşitlik ilkesinin olmazsa olmaz kuralıdır. Son dönemlerde yaşanan bazı uygulamalar bu tespitin ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. GSM telefonlarıyla yapılan haberleşme hizmetlerinden %25 özel iletişim vergisi ve %18 katma değer vergisi olmak üzere toplam %43 oranından dolayı vergi alınmaktadır. Akabinde sabit telefonlarla yapılan haberleşme hizmetlerine uygulanan katma değer vergisi oranı %26'ya çıkarılmıştır. Bu uygulama Danıştay'ın yürütmeyi durdurma kararı ile ortadan kaldırılmıştır. Yani %43 oranında yüksek bir vergi yükü emsal alınarak, olmaması gereken durum esas alınarak eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Her alanda olduğu gibi vergi uygulamalarında da sui misal emsal teşkil etmez. Bu tür uygulamalardan özenle kaçınılmalıdır.
- Yeni çıkarılan vergi kanunları, yasalaştığı dönemi takip eden hesap dönemi başında itibaren yürürlüğe konulmalıdır. Cari hesap dönemi içinde çıkarılan vergi

yasalarının cari döneme uygulanması, hesap döneminin kapanmadığı, verginin henüz tahakkuk etmediği gerekçeleriyle Anayasa Mahkemesi kararlarında gerçek olmayan geriye yürüme olarak tanımlanmakta ve dolayısıyla geçerli kabul edilmektedir. İçtihat böyle olmasına karşın, cari hesap döneminde çıkarılan vergi kanunları takip eden hesap döneminden itibaren yürürlüğe konulmalıdır. Zira günümüz ekonomik şartları ve gerekleri işletmeleri bütçeleme tekniklerini kullanmaya, proforma nakit akış tablolarını çıkarmaya, sonraki yıl planlarını inceden inceye düşünülerek uygulamaya koymaya zorlamaktadır. Cari hesap dönemi içinde çıkarılan ve çoğu zaman yeni mali kaynak çıkışına neden olan öngörülemeyen vergi kanunları söz konusu plan ve programları alt üst etmektedir. Bir vergi sisteminin veya vergi idaresinin düşünmesi gereken ilk ve en önemli konu velinimeti olan mükellefi yaşatabilmektir. Bunun yolu ise söz konusu mükelleflerin daha az yabancı kaynak ve daha çok öz kaynakla işlerini çevirebilmeleri ve işletme sermayelerinin erimemesidir. Yeni ve öngörülemeyen mali kaynak çıkışı, mutlaka yeni kaynak arayışını ve doğal olarak yeni gider veya maliyetleri beraberinde getirecektir. Bunun önüne geçmek için yeni çıkarılan vergi kanunları, yasalastığı dönemi takip eden hesap döneminden itibaren yürürlüğe konulmalıdır.

- Kayıt dışı veya diğer bir ifade ile vergi dışı ekonomi ile uzun soluklu, etkin ve tutarlı bir mücadele başlatılarak kayıt altına alınmalıdır. Bu noktadan olmak üzere, hamiline yazılı ekonomiden nama yazılı ekonomiye geçilmelidir. Yani Türk Ticaret Kanunu, Borçlar Kanunu, Çekle Ödemelerin Düzenlenmesi Hakkında Kanun ve İcra İflas Kanunu, sermaye piyasası mevzuatı, bankalar mevzuatı, dış ticaret mevzuatından başlayarak özel hukukun tüm alanlarında kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına almak için gerekli düzenlemeler yapılmalı; buna uygun olarak Vergi Usul Kanunu'nun belgeleri ve kayıtları düzenleyen hükümleri yeniden düzenlenmeli; nakit ödemeleri sınırlandıran diğer gerekli önlemler alınmalıdır. Kayıtların manyetik ortamda tutulması, muhafazası ve ibrazı ile yine manyetik ortamda belge düzenlenmesini zorunlu hale getiren gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Vergi kimlik numarası uygulaması vatandaşlık numarası haline getirilmelidir veya Maliye Bakanlığı MERNİS projesiyle hayata geçmeye başlayan vatandaşlık kimlik numarasını vergi kimlik numarası olarak kabul temeli ve uygulamaya koymalıdır. Aynı zamanda vatandaşlık kimlik numarasının sosyal güvenlik kurumlarında da geçerli hale getirilmesi sağlanmalıdır. Keza vergi kimlik numarası veya vatandaşlık kimlik numarası olmadan tutarı ne olursa mali kurumlarda ve diğer ilgili kamu kurumlarında hiç bir işlem yapılmaması esas haline getirilmelidir.

- Vergi oranları içinde yaşanılabilir bir vergi sistemi yaratacak düzeye indirilmeli, diğer parafiskal yükler kademeli olarak azaltılmalıdır. Daha önce dile getirdiğimiz öneriler dikkate alındığında gerekli vergi hasılasını sağlayan bir sistem dizayn edilmiş olacaktır. Bu tespitten hareketle, vergi oranları kademeli olarak indirilmelidir. Karmaşık ve sonucu aynı noktaya çıkan tali vergiler asıllarına dahil edilmelidir. Yani fon payı gibi tali vergiler mutlaka kaldırılmalıdır. Vergi oranları farklılaştırmalarından kaçınılmalı ve vergi oranlarının farklılaştırılmasının kayıt dışı ekonomiyi besleyen mekanizmalar olmasına izin verilmemelidir. Çok oranlı katma değer vergisi uygulamaları salt fiskal kaygılarla çözüm olarak ortaya konulmaktadır. Bu konuda izlenecek temel kriter Avrupa Birliği normlarıdır. Bu noktadan olmak üzere, vergi sisteminin gelir üzerinden alınan vergilere geri dönmesi gerekmektedir. Zira harcamalar üzerinden alınan vergiler ödeme gücü ilkesini dikkate almadığı için adil olmaktan uzaktır. Oysa Anayasamızın 73. maddesi, vergi yükünün adil ve dengeli dağılımını genelde maliye politikasının ve özelde ise vergi politikasının temel amacı olarak kabul etmektedir. Bu amaç ise ancak, gelir üzerinden alınan vergilerle sağlanabilir. Harcamalar üzerinden alınan vergileri asli vergi haline getirmek, her defasında çözümü vergi oranlarının yükseltilmesinde bulan bir anlayış aynı zamanda kayıt dışı ekonomiyi teşvik eden ve sahte ve muhteviyatı belge kullanımını artırarak iki yönlü matrah aşınmasına yol açan bir mekanizma oluşturmaktadır. Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması konusunda kamuoyu aydınlatılmalı ve sorun ülke sorunu kabul edilerek toplumun tüm kesimlerinin etkin desteği sağlanmalıdır. Vergi tanım gereği toplumsal uzlaşması yasal zeminde sağlayan bir olgudur. Dolayısıyla temel sorunları sadece siyasi ve idari kadroların meselesi olmaktan çıkarmak gerekir. Başarı için bu şarttır. Toplumun tüm kesimlerinin görüşü, desteği ve katılımı esas alınarak bu mücadele yapılmalı ve özellikle kamuoyu ikna edilmelidir. Aksi takdirde başarılı olunamayacağı yaşanan tecrübelerle ispatlanmıştır. Yapılan düzenlemeler ve verilen mücadeleler toplumun tüm kesimlerinin desteğinden yoksun olduğunda veya kamu vicdanında kabul görmediğinde ortaya çıkan sonuçlar konusunda Türkiye sosyolojik olarak eşine az rastlanır bir laboratuardır. Bu tür sorunların çözümü bireysel gölge kahramanlarla mümkün değildir.
- Kayıtdışılıkla mücadele açısından yapılan tüm harcamalar vergi matrahından düşülebilmelidir. Vergiye karşı oluşan direnci kırabilmek için vasıtalı vergi oranları düşürülmeli, yatırım indiriminde stopaj kaldırılmalı ve Geçici Kurumlar Vergisi oranı %15'e indirilmelidir.
- Özerk, etkin, motivasyonu yüksek, olayları geriden takip etmeyen, vergi siste-

mine hakim, beşeri sermayesi üst düzeyde olan ve maddi anlamda da tatmin edilmiş bir vergi idaresi oluşturulmalıdır. Klasikleşmiş bir söz vardır. Çok iyi kanunlar kötü uygulamacıların elinde istenen sonuçları aldırılmayabilir ama nispeten kötü kanunlarla bile iyi uygulama yapıldığında istenen sonuçlar alınabilir. Bu güne kadar reform iddiasıyla pek çok vergi yasası çıkarılmıştır. Ancak hiç birinden beklenen sonuç hasıl olmamıştır. Vergi ciddi bir iştir ve adil uygulama gerektirir. Vergi kanunlarını uygulayacak idare unutulurak sonuç alınamaz. Yukarıda öngördüğümüz yeni vergi sistemi, uzmanlığı tartışma konusu olmayan, etkinliğinden kuşku duyulmayan, adil olduğuna inanılan, personelinin birikimi ve motivasyonu üst düzeyde ve ücret ve diğer özlük hakları açısından tatmin edilmiş, her türlü çürüme ve erozyondan korunmuş bir vergi idaresini gerektirmektedir. Bu yapılmadığı takdirde hiç bir yasal düzenleme ile sonuç alınamayacağı 50 yıllık sürede çıkarılan 140'ı aşkın vergi kanunu ile ispatlanmıştır. Vergi dairesini yok sayarak vergi alınmaz.

- Vergi reformlarına mali faaliyetin diğer bir yönü olan kamu harcamaları açısından da bakmak gerektiği yönünde yoğun tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalara göre vergi reformunun, kamu yönetiminin ve kamu harcamalarının reformu ile başlaması gereklidir. Vergi mükellefleri kamunun ne kadar gelir elde edip, ne kadar harcama yaptığını; sonuç olarak devlete ödediği paraların nerelere harcandığını bilmek istemektedirler. Vergi mükelleflerinin bu isteği, demokrat toplumlarda haklı bir istemdir. Gerçekten de vergilerin kimlerden ve nasıl alınacağı ayrıntılı biçimde düzenlendiği halde, kamu harcamalarının kimler için ve nasıl yapılacağına dair düzenlemeler yoktur. Vergi mükellefinde, toplanan vergilerin "hastane, okul, köprü v.s" olarak geri dönmediği ve israf edildiği izlenimi uyandığında, vergi ödeme fedakarlığının siyasal ve kamusal ilişkilerdeki karşılığının alınmaması sonucu, mükellef vergi ödemede titizleşerek, vergi kaçırma-ya çalışacağı muhakkaktır.
- Vergi idaresi örgüt yapısı itibariyle tahsilat fonksiyonuna ağırlık vermiş, denetim açısından ise gerekli nitel ve nicel kapasiteye ulaşamamıştır. Bugün vergi dairesince alınan pek çok beyanname eksik bildirilen geliri içermektedir. Dolayısıyla yıllık denetim planları tamamen tecrübeye dayalı olarak yapılmaktadır. Denetim elemanlarına, inceleyecekleri sektör veya mükellef gruplarına ilişkin olarak denetimi kolaylaştırıcı istihbarat bilgileri sunulmamaktadır. Vergi yönetiminin çağdaş vergi yönetimlerinin denetim esasına göre kurulmaması, inceleme birimleri arasında eşgüdüm ve birim içi planlama noksanlığı, vergi suçu niteliğindeki suçların takibinde uzman elamanların yokluğu ve vergi denetimine yardımcı olabilecek istihbarat arşivlerinin yetersizliği denetim etkinliğini doğ-

rudan etkilemektedir. Vergi idare birimlerinin her birinin direk vergi idaresine bağılı olmaması ve aralarında hiyerarşik düzen içinde yetki ve sorumluluk sınırlarının kesin ölçülerle belirlenmemesi sistemi karıştırmaktadır.

- Tahsilat işlemlerinde kolaylık sağlanmalıdır. Otomasyona önem verilmeli ve bu amaçla programlar geliştirilmelidir. Vergi dairelerinde halkla ilişkilere daha fazla önem verilmelidir. Ülkemizde vergi dairelerinde sıkışıklığa, aksaklığa yol açan uygulamaların rızazen ve cebren "tahsilat işleri"nden kaynaklandığı gözlenmektedir. Hemen her ay, beyanname verme ve vergi yatırma dönemlerinde vergi daireleri çalışmaz duruma gelmektedir. Cebren tahsilatta ise, hacizli malların saklanması ve paraya çevrilmesi sorun olmaktadır. Tahsilatta arzu edilen etkinliğin sağlanamaması, vergi idaresini üniter sistemden uzaklaşmaya zorlamış, bu da vergilenmede yatay ve dikey eşitliğin bozulmasını beraberinde getirmiş ve toplumda beyanname verme alışkanlığının kaybolmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, yeni örgütlenmede vergi dairelerinin "tahsilat" fonksiyonu olmamalıdır. Vergi dairelerinin iş yükünü artıran vezne servisleri kaldırılarak tahsilat için bankacılık sisteminin kullanılması yaygınlaştırılmalıdır.
- Vergi idaresi çalışanları mükellefleri kaliteli hizmet sunulması gereken müşteriler olarak görmelidir. Ayrıca, sadece vergi idaresi çalışanları değil mükelleflerle ilgili tüm kamu görevlileri de mükelleflere kolaylık sağlamalıdır. Vergi toplama görevi tüm bankalara verilmeli ve toplanan vergi gelirlerinin daha etkin bir şekilde değerlendirilmesi için "vergi bankası" kurulmalıdır.
- Verimi olmayan vergiler (Örneğin, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Damga Vergisi) ve harçlar kaldırılmalı, ana vergi yasaları sadeleştirilmeli, vergi yasaları arasında paralellik ve bütünlük sağlanmalıdır. İşlemlere açıklık getirmek ve basitleştirmek amacıyla vergi hukukunun kaynaklarından olan "özelgelerin" yayınlanması sağlanmalıdır.
- Tüm vergi sistemini, belli bir ekonomik bütünlük içinde izlemek-araştırmak ve sistemin sürekli etkinliğinin artırılması için öneriler getirmekle görevli, toplumun tüm kesimlerini kapsayan üyelerden oluşan özerk, yalnız kendisine karşı sorumlu "Vergi Konseyi" kurulmalıdır.
- Türk vergi sisteminin daha iyi işler hale getirilmesi için vergi idaresinin iyileştirilmeleri çalışmalarıyla birlikte vergi yargısı bir an önce kurulmalıdır. Vergi yargısı itiraz komisyonu işlevinden kurtarılmalıdır. Sayıştay gibi bağımsız, özerk yapıya sahip "Vergitay" kurulmalıdır. Vergitay, toplanan vergilerin inceleme ve denetiminden sorumlu olmalıdır. Vergi yargısının süratle karar verebilecek şe-

kilde çalışmasının sağlanabilmesi için vergi inceleme elemanları savcılara benzer, mali müşavir ve muhasebeciler de noter-avukat karışımı, bir hukuki yapıya kavuşturulmalıdır.

- Vatandaşlık ile vergi mükellefligi özdeşliği sağlanmalı, kamuoyu bilincinde, vatandaş olabilmek için vergi yükümlüsü olma gereği yerleştirilmelidir. Bazı vatandaşlık haklarının kullanılabilmesi için vergi mükellefligi olma ön-şartı aranmalıdır. İktisadi faaliyet gösteren bütün gerçek ve tüzel kişiler teşvik edici şekilde vergilendirilmeli, vergi mükellefi olmanın avantajları olmalı bu amaçla gelir ve kurumlar vergisi ödenmesi ve miktarı sosyal ve ekonomik itibar dayanağı yapılmalıdır.
- Düşük gelir gruplarındaki vergi yükünü üst gelir gruplarına yaymak ve aktarmak için vergi sistemimizde rant ekonomisinden üretim ekonomisine geçilmesini sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır. Üretken olmayan sektörlerde, her türlü rant ve spekülasyon kazanç sahiplerine vergi yükü kaydırmaları gerçekleştirilmelidir.
- Stopaj uygulaması nihai vergilendirme aracı olarak değil, otokontrol ve peşin vergi aracı olarak kullanılmalıdır. Stopaj yöntemi yerine ekonomik gelir-gider kavramına geçilerek gerçek vergiciliğe yönelinmelidir.
- Vergi istatistiklerinin milli gelirden pay alan kesimlerin vergi yüküne ne kadar katlandıklarının gösterecekleri bir özelliği yansıtır nitelikte düzenlenmelidir. Vergilemede şeffaflık gereklidir. Gerçek verginin toplanmadığını, hangi kesimler üzerinde verginin yoğunlaştığını, kimlerin vergi yükünün artırılması gerektiği kamuoyuna anlatılmalıdır.
- Yürürlükteki vergi sistemimiz yerel yönetimlerin kentsel rantlarını etkin bir vergileme kapsamına almamaktadır. İmar planlarına, ekonomik gelişmeye ve genel teşvik politikalarına bağlı olarak ortaya çıkan kentsel rantlar mutlaka etkin bir biçimde vergilendirilmelidir. Kentsel rantların sunduğu vergi potansiyelinin etkin bir şekilde vergilendirilmesi ve bunun adil bir biçimde yerel/merkezi yönetimler arasında paylaşımı sağlanmalıdır. Özellikle belediye hizmetleri sayesinde değeri artan (şehir rantı) gayrimenkuller üzerinden "Gayrimenkul Değer Artış Vergisi" uygulaması getirilmelidir. Kentsel rantlar, potansiyel hasılaya göre değil, gayrimenkullerin satışı sırasında vergiye tabi tutulmalıdır.
- Vergi denetiminin etkinliğini artırmak amacıyla mali müşavirlik kurumundan

daha etkin bir şekilde yararlanılmalıdır. Son olarak Vergi Barışı Kanunu'nun uygulanmasında meslek mensuplarının göstermiş olduğu büyük gayret ve öz veri, mali idare tarafından iyi değerlendirilmeli ve Türk Vergi Sisteminin yeniden düzenlenmesi ve değişiklik yapılması konularında da görüş ve desteği daha yoğun başvurulmalıdır. Son sözden olmak üzere, etkin vergi idaresi ile etkin bir müşavirlik kurumunun işbirliği, sağlıklı ve verimli bir vergi sistemi için olmazsa olmaz koşuldur.

VERGİ İSTATİSTİK TABLOLARI

MÜKELLEF SAYILARI 2002 YILI ARALIK SONU İTİBARIYLA

Sıra No	İller	Gelir Vergisi	Kurumlar Vergisi	Katma Değer Vergisi	Gelir Stopaj Vergisi	Gayri Menkul Sermaye İradı	Basit Usul
01	ADANA	38.671	13.081	67.711	46.965	8.455	21.148
02	ADIYAMAN	6.557	1.244	14.133	2.952	197	7.359
03	AFYON	12.956	2.960	25.071	10.797	1.808	11.570
04	AĞRI	3.821	791	8.407	2.366	10	4.000
05	AMASYA	6.146	1.004	11.938	6.358	2.243	5.152
06	ANKARA	108.357	72.183	190.763	160.279	63.368	25.243
07	ANTALYA	57.258	20.710	98.442	72.564	10.257	28.014
08	ARTVİN	4.500	726	7.763	3.102	723	2.672
09	AYDIN	21.971	5.097	45.588	27.482	14.430	20.584
10	BALIKESİR	37.013	4.790	53.962	32.963	4.689	23.030
11	BİLECİK	4.674	669	6.859	4.124	1.463	2.119
12	BİNGÖL	2.004	727	4.894	1.791	561	2.393
13	BİTLİS	2.871	501	6.251	1.426	40	2.925
14	BOLU	8.262	1.642	11.138	6.283	624	2.627
15	BURDUR	6.883	1.054	11.873	6.740	570	5.018
16	BURSA	69.954	19.189	101.932	84.530	15.217	21.879
17	ÇANAKKALE	13.402	2.351	22.581	12.498	3.028	10.610
18	ÇANKIRI	3.271	467	4.756	2.627	174	1.708
19	ÇORUM	11.526	1.784	20.065	11.812	1.605	7.598
20	DENİZLİ	21.350	5.877	42.029	24.048	8.184	17.664
21	DİYARBAKIR	13.454	4.006	29.862	13.217	1.158	13.502
22	EDİRNE	10.095	2.039	18.565	11.595	3.078	8.316
23	ELAZIĞ	8.731	1.790	16.856	7.816	3.001	6.717
24	ERZİNCAN	3.744	467	6.857	3.249	500	2.887
25	ERZURUM	10.736	1.926	20.567	6.544	831	8.700

26	ESKİŐEHİR	18.662	4.488	27.277	22.057	5.802	5.432
27	GAZİANTEP	24.363	7.254	52.146	29.604	4.905	22.452
28	GİRESUN	7.584	1.404	16.440	5.721	1.011	8.892
29	GÜMÜŐHANE	1.964	231	4.355	1.203	205	2.198
30	HAKKARİ	1.388	429	3.252	1.118	31	1.597
31	HATAY	24.824	5.969	47.020	27.082	5.342	19.794
32	ISPARTA	8.041	1.748	14.671	7.564	1.864	6.138
33	İCEL	36.062	11.596	65.230	44.517	4.864	21.791
34	İSTANBUL	478.374	233.739	702.549	633.465	133.505	64.303
35	İZMİR	116.452	49.399	180.612	148.911	42.721	37.141
36	KARS	3.701	575	8.156	3.067	51	4.151
37	KASTAMONU	10.076	835	15.107	7.520	1.317	5.881
38	KAYSERİ	22.156	6.165	35.337	26.018	3.015	8.801
39	KIRKLARELİ	9.587	1.249	15.980	9.384	2.440	6.685
40	KIRŐEHİR	4.496	807	7.816	3.841	609	3.140
41	KOCAELİ	35.070	9.876	53.847	43.846	8.124	11.775
42	KONYA	42.333	12.678	73.975	48.035	7.654	20.952
43	KÜTAHYA	11.528	2.132	21.489	9.888	2.378	9.145
44	MALATYA	12.180	2.341	23.812	14.116	1.223	9.663
45	MANİSA	29.069	4.448	52.589	30.305	11.890	23.346
46	K.MARAŐ	13.738	2.025	29.485	10.607	1.094	14.915
47	MARDİN	18.289	1.802	26.875	2.675	58	7.525
48	MUĞLA	27.995	7.810	48.521	30.786	4.626	17.167
49	MUŐ	2.450	579	5.786	853	127	2.824
50	NEVŐEHİR	7.060	1.326	12.227	7.094	936	4.741
51	NİĞDE	5.887	830	10.558	4.465	309	4.371
52	ORDU	11.167	1.999	24.465	9.555	3.899	12.512
53	RİZE	7.559	1.369	14.060	5.010	694	6.488
54	SAKARYA	21.608	4.477	37.484	20.746	3.142	15.730
55	SAMSUN	22.810	4.868	41.981	25.386	8.674	17.039
56	SİİRT	2.148	374	5.108	1.358	229	2.575

57	SİNOP	4.171	571	7.909	3.518	1.917	3.524
58	SİVAS	10.724	1.599	19.120	7.561	1.025	7.784
59	TEKİRDAĞ	19.710	4.322	31.568	22.005	4.523	11.404
60	TOKAT	9.738	1.558	19.256	7.916	1.093	9.318
61	TRABZON	15.083	3.237	29.121	14.799	4.600	13.053
62	TUNCELİ	1.058	139	2.383	1.004	458	1.207
63	ŞANLIURFA	23.587	2.546	42.455	13.923	378	17.514
64	UŞAK	7.523	1.512	13.821	8.373	2.256	5.284
65	VAN	8.042	1.993	19.633	8.125	172	10.001
66	YOZGAT	8.622	1.426	15.213	6.530	817	6.450
67	ZONGULDAK	14.624	2.107	24.948	13.144	3.346	10.912
68	AKSARAY	5.528	1.272	11.477	6.678	491	4.936
69	BAYBURT	1.182	157	2.348	526	146	1.126
70	KARAMAN	4.045	884	8.014	3.979	260	3.895
71	KIRIKKALE	6.297	1.259	9.412	6.327	761	3.242
72	BATMAN	4.907	1.330	10.588	4.276	821	4.547
73	ŞIRNAK	15.449	1.458	19.473	7.496	5	2.777
74	BARTIN	3.934	492	8.099	2.749	570	4.038
75	ARDAHAN	1.423	168	3.177	1.173	120	1.571
76	İĞDIR	5.654	618	8.559	4.960	3	2.515
77	YALOVA	7.878	1.340	10.193	7.897	611	2.947
78	KARABÜK	6.099	940	9.389	6.757	1.998	2.838
79	KİLİS	2.560	191	4.536	1.891	130	2.584
80	OSMANİYE	7.109	1.102	14.280	6.814	236	7.022
81	DÜZCE	7.485	1.863	15.553	8.123	789	7.079
TOPLAM		1.729.260	585.981	2.887.598	1.976.469	436.479	810.167

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

**TÜRKİYE GENELİNDE VERGİ TÜRLERİ
İTİBARIYLA FAAL MÜKELLEFLERİN SAYILARI
(Temmuz 2003)**

Vergi Türü Adı	Toplam
Gelir Vergisi	1.739.701
Gelir Stopaj Vergisi	2.019.294
Kurumlar Vergisi	597.990
Basit Usulde Vergilendirilen Gelir Vergisi	824.720
G.M.S.İ.	488.409
Katma Değer Vergisi	2.933.021

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

**GELİR. KURUMLAR VE KATMA DEĞER VERGİSİNİN GENEL
BÜTÇE VERGİ GELİRLERİ İÇİNDEKİ PAYI
(1988 - 2002)**

(MilyarTL.)

Yıllar	Vergi Gelirleri Tahsilatı	Gelir Vergisi Tahsilatı	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Kurumlar Vergisi Tahsilatı	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Toplam KDV Tahsilatı (Dahilde + İthalde)	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Gelir + Kurumlar + KDV Tahsilatı	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)
1988	14.232	4.801	33.7	2.118	14.9	4.177	29.3	11.096	78.0
1989	25.550	9.871	38.6	3.598	14.1	6.461	25.3	19.930	78.0
1990	45.399	18.609	41.0	4.637	10.2	12.371	27.2	35.617	78.5
1991	78.643	33.355	42.4	7.063	9.0	22.832	29.0	63.250	80.4
1992	141.602	60.056	42.4	10.078	7.1	42.088	29.7	112.222	79.3
1993	264.273	106.661	40.4	19.132	7.2	81.877	31.0	207.670	78.6
1994	534.888(1)	181.884	34.0	43.976	8.2	176.742	33.0	402.602	75.3
1994	587.760(2)	181.884	30.9	43.976	7.5	176.742	30.1	402.602	68.5
1995	1.084.350	329.795	30.4	103.241	9.5	354.980	32.7	788.016	72.7
1996	2.244.094	676.017	30.1	189.338	8.4	743.026	33.1	1.608.381	71.7
1997	4.745.484	1.500.245	31.6	396.237	8.3	1.561.562	32.9	3.458.044	72.9
1998	9.228.596	3.481.752	37.7	748.384	8.1	2.725.083	29.5	6.955.219	75.4
1999	14.802.280	4.936.551	33.3	1.549.525	10.5	4.164.334	28.1	10.650.410	72.0
2000	26.503.698	6.212.977	23.4	2.356.787	8.9	8.379.554	31.6	16.949.318	64.0
2001	39.735.928	11.579.424	29.1	3.675.665	9.2	12.438.860	31.3	27.693.949	69.6
2002	59.631.868	13.717.680	23	5.575.495	9.3	20.400.208	34.2	39.693.356	66.5

(1) EDV, NAV, VE EMTV, HARIÇ

(2) EDV, NAV, VE EMTV, DAHİL

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

KATMA DEĞER VERGİSİ MÜKELLEFLERİNİN SAYILARI
(1990-2002)

Yıllar	Toplam Mükellef Sayısı
1990	2,084,157
1991	2,160,726
1992	2,206,246
1993	2,274,920
1994	2,287,249
1995	2,294,665
1996	2,514,544
1997	2,572,351
1998	2,700,781
1999	2,730,891
2000	2,849,385
2001	2,885,683
2002	2,887,598

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

YAPILAN İADELER
(1989 - 2002) (Milyar TL.)

Yıllar	2978 Sy. Vergi İadesi Kanuna Göre Yapılan Vergi İadesi Miktarı	İhracat İstisnası Nedeniyle Dahilde Alınan KDV'den Yapılan Vergi İadesi Miktarı	Diğer İadeler Miktarı	Toplam
1989	1,806	585	754	3,145
1990	2,842	686	821	4,349
1991	5,130	1,349	1,042	7,521
1992	7,930	2,816	1,557	12,303
1993	13,879	5,270	2,102	21,251
1994	11,881	15,439	3,827	31,147
1995	12,937	38,884	11,799	63,620
1996	20,970	61,250	22,680	104,900
1997	49,000	149,751	50,748	249,499
1998	92,110	304,709	142,434	539,253
1999	147,155	456,667	556,169	1,159,991
2000	222,539	770,983	638,527	1,632,049
2001	297,695	1,691,353	929,130	2,918,178
2002	566,136	3,475,753	1,629,854	5,665,743

**VERGİ KANUNLARI UYGULAMASI İLE İLGİLİ OLARAK
TÜRKİYE GENELİNDE YAPTIRILAN
YAYGIN VE YOĞUN VERGİ DENETİMİ SONUÇLARI
(1985 - 2002)**

Yıllar	Denetime Katılan Personel Sayısı	Denetlenen Mükellef Sayısı	Kesilen Usulsüzlük Cezası tutarı (Milyon TL).
1985	12,174	4,038,400	3,091
1986	11,593	4,293,364	10,607
1987	13,110	4,087,437	10,296
1988	16,396	5,315,475	15,098
1989	17,446	4,382,291	28,674
1990	16,756	5,866,550	87,057
1991	15,054	5,351,730	75,505
1992	15,313	5,966,359	117,302
1993	10,757	5,599,709	246,224
1994	5,894	4,254,838	801,311
1995	4,776	4,127,233	1,540,240
1996	4,937	4,647,853	2,748,224
1997	4,608	3,898,920	3,516,235
1998	4,148	4,460,098	7,367,988
1999	4,107	4,731,624	10,964,412
2000	3,590	5,430,971	19,771,849
2001	3,797	3,448,523	29,703,010
2002	3,094	2,866,037	45,840,631

VERGİ DENETİM KADROLARI

	Dolu Kadro	Boş Kadro	Toplam Kadro
- MALİYE MÜFETTİŞİ	112	354	466
- HESAP UZMANI	307	843	1,150
GELİRLER KONTROLÖRÜ	350	1,550	1,900
VERGİ DENETMENİ	2,128	4,821	6,949
GENEL TOPLAM	2,397	7,568	10,465

Maliye Müfettiş Yardımcıları, Hesap Uzman Yardımcıları ve Stajyer Gelirler Kontrolörleri ile Vergi Denetmen Yardımcıları Dahil.

Aralık 2002 itibariyle.

